T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

19. YÜZYILDA BİR PADİŞAH KIZININ PORTRESİ: FATMA SULTAN (1840-1884)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANIL GÖÇ

İSTANBUL 2021

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

19. YÜZYILDA BİR PADİŞAH KIZININ PORTRESİ: FATMA SULTAN (1840-1884)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANIL GÖÇ

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. UFUK GÜLSOY

İSTANBUL 2021

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **IV**

ÖZET ..... **IX**

ABSTRACT ..... **X**

KISALTMALAR ..... **XI**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **XII**

RESİMLER LİSTESİ ..... **XII**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM: SULTAN ABDÜLMECİD'İN KIZI

1. FATMA SULTAN'IN DOĞUŞU 7

2. KARDEŞLERİYLE BİRLİKTE EĞİTİME BAŞLAMASI 13

2.1. Şehzadeler ve Sultanefendiler 14

2.2. Fatma Sultan'ın Eğitimi Üzerine 19

İKİNCİ BÖLÜM: MUSTAFA REŞİD PAŞA'NIN GELİNİ

1. FATMA SULTAN İLE DAMAT ALİ GALİB PAŞA 26

1.1. Ali Galib Paşa Kimdi? 26

1.2. Beylikten Paşalığa 30

1.3. Paşalıktan Damatlığa 33

2. FATMA SULTAN'IN EVLİLİĞİ 37

2.1. Evliliğin Mali Unsurları ve Çeyiz Hazırlıkları 39

2.2. Topkapı Sarayı'nda Nikâh Merasimi 55

2.3. Masrafların Karşılanma Yöntemleri 59

2.4. Düğün Töreni ve Tesirleri 63

2.5. Evliliğin Algılanış Şekli 73

3. EVLİLİK SONRASI GELİŞMELER 79

3.1. Aile Hayatı Hakkında Bilinenler 81

3.2. Ali Galib Paşa'nın Durumu 85
3.3. Ali Galib Paşa'nın Son Yolculuğu 104
3.4. Ali Galib Paşa'nın Geride Bıraktıkları 115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: VELİAHT MURAD EFENDİ'NİN HEMŞİRESİ

1. PAŞA'NIN GERİDE BIRAKTIKLARI: MUHALLEFAT VE BORÇLAR 122
2. FATMA SULTAN'IN İKİNCİ EVLİLİĞİ 125
2.1. Kurenadan Nuri Bey Yahut Arif Paşazade Damat Nuri Paşa 125
2.2. Hırka-i Saadet Dairesinde Nikâh Merasimi 129
3. FATMA SULTAN NASIL YAŞARDI? 134
3.1. Bazı Maddi Meseleler: "Gelirler ve Giderler" 139
3.2. Veliaht Murad Efendi ve Diğerleriyle İlişkiler 143
4. SULTAN ABDÜLAZİZ DEVRİNDEKİ GELİŞMELER 152
5. SULTAN V. MURAD'IN SALTANATI 158

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN ABLASI

1. NURİ PAŞA'NIN BAZI VUKUATI 165
2. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ 179
3. FATMA SULTAN İLE NURİ PAŞA'NIN İLİŞKİLERİ 186
4. YILDIZ MAHKEMESİ VE NURİ PAŞA'NIN DURUMU 193
5. FATMA SULTAN'IN SON YILLARI VE İRTİHALİ 204
5.1. Nuri Paşa'nın Akıbeti 206
5.2. Fatma Sultan'ın Vefatı 208
5.3. Fatma Sultan'ın Terekesi 217
5.4. Birtakım Borçlar ve Alacaklılarla İlgili Meseleler 250
SONUÇ 258
BİBLİYOGRAFYA 261

Güzel ülkemin şiddet gören, zulme uğrayan, katledilen tüm mazlum ve mağdur kadınlarına ithaf olunur.

ÖN SÖZ

Bu araştırma, Tanzimat devrinde Osmanlı hanedanından bir kadının hayat hikâyesini meydana çıkarma gayretinin bir sonucudur. İlerideki satırların ve sayfaların neredeyse hepsi bu kişiye, yani Sultan Abdülmecid'in kızı Fatma Sultan'a ayrılmıştır. Bu sebeple aynı bahisleri ve bilgileri burada tekrarlamak beyhude gibi olmuş olacaktır. Dolayısıyla bu kısım sadece araştırmanın oluşum sürecinden söz etmek ve yardımı dokunan bazı kişileri anarak onlara teşekkür etmekle değerlendirilecektir.

Biyografiye karşı ilgi ve merakım henüz lisans eğitimim esnasında başlamıştır. Fakat bir kadının biyografisini yazma fikri, mezun olup lisansüstü eğitime başladığım ilk vakitlerde henüz aklımda değildi. Beni Fatma Sultan'ın hayatını araştırmaya yönlendiren şey, garip bir tesadüf olarak, kendisinden ziyade onun ilk eşi Ali Galib Paşa'nın ismiyle karşılaşmam olmuştur. Bu zat hem Tanzimat devrinin belki de en tanınmış devlet adamı diyebileceğimiz Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu oluşu hem de Sultan Abdülmecid'in damadı olması münasebetiyle hemen dikkatimi çekti. Böylesine ilginç bir konuma sahip olan bir kişinin bugüne kadar yeterince zikredilmemiş olması, temelde onun nasıl biri olduğu sorusu etrafında gelişen ilgimi celp etti. Bunun üzerine yürüttüğüm bazı arşiv araştırmaları ve çeşitli notlar beni yüksek lisans döneminde Ali Galib Paşa hakkında bir yazı hazırlama noktasına getirdi. Ancak ortaya çıkan şey birçok yönden eksik bir değerlendirmeydi. Özellikle yabancı dildeki kaynaklar ve süreli yayınları layıkıyla kullanamamıştım. Bu gibi olumsuz yönlerinin yanı sıra, o araştırma sayesinde Fatma Sultan'ı keşfettim. Bundan sonra ise esas meselenin Ali Galib Paşa'dan ziyade Fatma Sultan'ın biyografisine odaklanmak olması gerektiği ve onun hayatının incelemeye değer olduğuna karar vermek doğal bir sonuç olarak karşıma çıkmıştı. Bu şekilde araştırmamın temellerini atan Ali Galib Paşa çalışması ise tekrar ele alınmış ve tezin içerisinde kendisiyle ilgili kısma dönüşmüştür.

Bugüne kadar Fatma Sultan hakkında müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması bir yandan araştırmaya karşı olan şevki arttırırken, bir diğer taraftan da ağırlıklı olarak ana kaynakların kullanılma zaruriyeti birtakım zorlukları doğurmuştur. Dolayısıyla ana kaynakların tespiti, okunup yorumlanması, yeri geldiğinde tercümesi ve nihayet değerlendirilmesi gibi yöntemlerle bir biyografiyi en baştan inşa etmenin beraberinde getirdiği hata paylarıyla karşı karşıya kalınmıştır. Zira arşiv belgeleri başta olmak üzere birtakım ana kaynakların ilk defa değerlendirilmesi doğal olarak muhtemel hata risklerini arttırmıştır. Buna rağmen, hemen her araştırmacıda mevcut olan yeni bulguları keşfetme ve

anlatma merakı her zaman daha ağır basmış ve bunun yardımıyla olağan zorluklar aşılmaya çalışılmıştır.

Fatma Sultan kendi döneminde hem Sultan Abdülmecid'in kızı hem de Reşid Paşa'nın gelini olması nedeniyle dikkat çekmiş ve bu vasıflarıyla tanımlanmıştır. Nitekim ilk başta beni Fatma Sultan'ın hayatını araştırmaya teşvik eden temel saikler de onun bu gibi vasıflarıydı. Babası, kayınpederi veya eşi üzerinden tanımlanmak, birçok kadın gibi Fatma Sultan için de kaçınılmaz bir olgu olmuştur. Bununla beraber, bir yere kadar doğal sayılabilecek bu eğilimin ötesinde birey olarak Fatma Sultan'ı tanıyıp anlamaya çalışmanın önemini vurgulamak gerekmektedir. Nitekim bu uğraş, araştırmanın temel soru ve amaçlarından biri olmuştur.

Bir insanın tarihini yazmak, onun duygu ve düşüncelerini asla tam manasıyla kavrayamayacağımız için çok zordur. Biz bulunduğumuz andan geçmişe bakarak olaylara soğukkanlı, rasyonel ve pragmatik yaklaşma lüksüne sahibiz. Ancak aksiyonun içerisinde ve merkezinde bulunan birey çok daha başıboş ve plansız, hatta bugünden bakıldığında anlamsız görünen davranışlar sergileyebilir. Bize çok önemsiz gibi görünen bir şey söz konusu bireyin zihninde fevkalade bir yer edinmiş olabileceği gibi bunun tam tersi de mümkündür. Yani bizim bugünden bakarak önem atfettiğimiz bir husus aslında bireyin hayatında gelip geçici ve pek kıymetsiz, tesirsiz bir yer tutmuş olabilir. Dolayısıyla bir insanın kişisel özelliklerini ve davranışlarını anlamak; onun nerede ne zaman doğup neler yaptığını öğrenerek kronolojik olarak bunları nakletmekten çok daha zordur. Bunlar ancak kuvvetli tanıklıklar veya incelenen bireyin kendi anlatımlarıyla bir ölçüde şekillenebilir. Tam da bu noktada, Fatma Sultan'ın biyografisinin de aynı problemlerle karşılaştığını belirtmek isterim. Osmanlı hanedanındaki kadınların, harem algısı ve dini anlayışlar dolayısıyla pek göz önünde olmayışları ve yine buna bağlı olarak kendilerinden yeteri kadar bahsedilmemesi birçok karanlık noktaya sebep olmaktadır. Dolayısıyla Fatma Sultan'ın kişisel özelliklerini anlamak noktasında onun karakterine ve düşüncelerine dair yeteri kadar veri elde edemediğimi düşünüyorum ve bunu en baştan belirtmek istiyorum. Bunun gibi başka olağan eksikliklerin yanı sıra, bu araştırmanın ana hatlarıyla "Fatma Sultan Kimdi?" Sorusuna cevap verebildiği kanaatindeyim.

Başlangıçta temas ettiğimiz gibi, araştırmanın tetikleyicisi olan Ali Galib Paşa'nın kim olduğu sorusu da büyük ölçüde cevaplandırılmaya çalışıldı. Yeri geldikçe, bu evlilikte Reşid Paşa'nın rolü, oğluyla ilişkileri ve politik konumu üzerine bazı kritik noktalara temas ettik.

Fatma Sultan'ın ikinci eşi Damat Nuri Paşa'nın da birtakım hadiselerdeki rolü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Kurenalıktan damatlığa ve Yıldız Mahkemesi'nden Taif'e uzanan hayat hikâyesine değinmek gerekiyordu. Bu sebeple bu araştırmada bir ölçüde Nuri Paşa'nın biyografisininin de ortaya konulduğu söylenebilir. Gayet tabii bunlar, merkezini Fatma Sultan'ın hayat hikâyesinin teşkil ettiği bir zeminde ele alınmıştır.

Fatma Sultan'ın yaklaşık 44 yıllık hayatını tasnif ederken dönüm noktası addettiğim kısımları dikkate aldım. Her ana bölüm için ilgili dönemde Fatma Sultan'ın hangi özelliği ön plana çıkmış görünüyorsa ona uygun bir başlık seçmeye çalıştım. Yine de her halükârda bu isimlendirmelerin kişisel bir seçim olduğunu, dolayısıyla öznellikten kaçamayacağını belirtmeliyim. Bu sebeple bölümlerin ana başlık adlarıyla kavranıp belirli bir ön algıyla okunma tehlikesine karşı okuyucuları en baştan uyarmak isterim.

Mümkün olduğu ölçüde bölümler arasındaki bağları muhafaza ederek metnin tamamında bir anlatım bütünlüğü ve akıcılık sağlamaya çalıştım. Yine de birtakım hatalar, kopukluklar ve aksamalar olmuş olması muhtemeldir. Bunlar için de tüm sorumluluğun bana ait olduğunu belirterek muhtemel hatalar için en baştan özür dilerim.

Hemen her araştırmacı gibi bana da bu süreçte az çok yardımı dokunan kişiler olmuştur. Etrafımda küçük, büyük birçok meseleyi paylaştığımız dostlarım, arkadaşlarım ve yakınlarıma cümleten teşekkür ederim. Hangisinin adı zikredilse bir diğeri eksik kalacağından ve hepsinin adını da anmak mümkün olamayacağından isim zikretmeyi tercih etmiyorum. Bununla beraber, bu satırları okuduklarında kastedilen kişilerin üzerlerine alınacaklarından ve teşekkürlerimimin yerine ulaşacağından eminim. Dolayısıyla hepsine içten teşekkürlerimi sunarım.

Tez danışmanım Sayın Ufuk Gülsoy tanıştığımız ilk günden beri beni daima nezaket, yardımseverlik ve anlayışla karşılamıştır. Araştırma sürecimde her fikre açık bir tavır sergileyen hocam, son derecede özgür ve üretken bir çalışma yürütmemde belirleyici olmuştur. Kendisine her şey için teşekkür ederim. Ayrıca tezin savunma jürisinde bulunan Sayın Gülden Sarıyıldız ve Sayın Yasemin Tümer Erdem'e, yapıcı eleştirileri ve birçok yönden faydalı önerileri sebebiyle teşekkürlerimi sunarım.

Bir diğer hocam Sayın Davut Hut konuyu kendisine bahsettiğim ilk andan itibaren hemen alaka göstermiş ve derhal bana yol gösterici nitelikteki birkaç kitaba dikkatimi çekmiştir. Ayrıca sorularımı cevapsız bırakmamış, bilgi ve yardımlarını hiçbir zaman esirgememiştir. Bu sebeple kendisine teşekkürlerimi iletiyorum.

Her ne kadar resmi olarak öğrencisi olmamış isem de Sayın Edhem Eldem hocam kendisine yönelttiğim sorulara hep nezaket ve yardımseverlikle cevap vererek, birçok kritik noktada kafamda oluşan soru işaretlerinin giderilmesinde fevkalade yardımcı olmuştur. Fikir ve görüşleriyle bazı mühim tespitlerini benimle paylaştığı için kendisine teşekkür ediyorum.

Kıymetli büyüğüm Sayın Avni Kuru, maddi ve manevi desteklerinin yanı sıra aynı zamanda çalışmamın ilk okuyucularından biri olmuştur. Araştırmamı baştan sona kadar detaylıca okuyarak gerekli düzeltmeleri yapmama vesile olduğu için kendisine emeği ve yardımları dolayısıyla teşekkür ederim.

Değerli ağabeyim Sayın Deniz Kuru en baştan beri çalışmalarımı takip etmiştir. Özellikle yabancı dildeki kaynakların değerlendirilmesinde yetersiz kaldığım bazı önemli noktalarda bana fevkalade yardımcı olarak pek kıymetli katkılarda bulunmuştur. Destekleri dolayısıyla kendisine içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Sayın Hazal Papuççular henüz yazım safhası devam ederken araştırma konumu ve çalışmalarımı detaylıca dinlemiş ve birtakım kıymetli görüş ve önerilerde bulunmuştur. Ayrıca diğer çeşitli yardımlarının yanı sıra göstermiş olduğu ilgi, alaka ve nezaket dolayısıyla kendisine teşekkür ederim.

Araştırmam süresince Türk Tarih Kurumu'ndan aldığım yüksek lisans bursu bir taraftan çalışmalarıma uygun bir finansman sağlarken diğer taraftan ise bu araştırmayı layıkıyla tamamlama sorumluluğunu nezdime teslim etmiştir. Bana verilen bu destek dolayısıyla Türk Tarih Kurumu'na teşekkürlerimi sunarım.

Fatma Sultan'ın, Sayın Ömer M. Koç'un koleksiyonunda bulunan, elimizdeki en kaliteli ve nadir fotoğrafını temin etmemde yardımcı olan Meşher'e ve çalışanlarına da bu yardımsever katkıları dolayısıyla teşekkürlerimi iletiyorum.

Pek sık ziyaret etme şansım olmamış ise de İSAM'da geçirdiğim süre zarfında yardımlarını gördüğüm görevlilere ve kuruma teşekkür ederim. Daha sık ziyaret ettiğim Osmanlı Arşivi'nde de daima nazik ve yardımsever bir muameleyle karşılaştığımı belirtmek isterim. Bu sebeple arşiv malzemesinin araştırmacılara kolaylıkla sunulmasında emeği geçen tüm çalışanlara teşekkürlerimi iletiyorum.

Bir yüksek lisans tezinin olağan etkilerinin pek sınırlı olacağının farkındayım. Lakin bu kabulleniş, araştırmanın kendi alanında belirli bir boşluğu doldurmasını temenni etmeye engel değildir. Bundan daha önemlisi ise, bu araştırmanın gelecekte aynı alanda

yapılacak diğer çalışmalara bir katkı sağladığını görmek ümidimdir. Zira bir araştırmanın ancak çok daha üstün, iyi ve etkili çalışmaların yapılmasına fayda sağladığı ölçüde değerlenip maksadına ulaşacağı kanaatindeyim.

Anıl Göç

İstanbul, Temmuz 2021

ÖZET

Bu araştırmada, 19. Yüzyılda Osmanlı hanedan ailesindeki kadınların durumu hakkında bir örnek olarak Fatma Sultan'ın biyografisi ele alınmaktadır. Fatma Sultan, Tanzimat döneminin henüz başlarında, 1840'ta Sultan Abdülmecid'in kızı olarak doğdu. Osmanlı'nın modernleşme ve ıslahat devirleri olan mühim bir dönemde yetişti. Padişahın en büyük kızı olarak, babasının saltanatında imtiyazlı ve muteber bir konumdaydı. Sultanefendi iki defa evlendi. İlk izdivacı, henüz 14 yaşındayken, meşhur Osmanlı Sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galib Paşa ile gerçekleşti. Bu durum, hem iç kamuoyu nezdinde hem de yabancıların bakış açısında siyasi bir evlilik şeklinde algılandı. Bu evlilik ne Fatma Sultan ne de Ali Galib Paşa için mutlu bir netice vermedi. Çiftin 1855'te bir kızları dünyaya geldiyse de çok kısa sürede hayatını kaybetti. 1858'de ise Ali Galib Paşa ani ve talihsiz bir kaza sonucu Boğaz'da boğularak hayata veda etti. Bunun üzerine Fatma Sultan, kurenadan Mehmed Nuri Bey ile yeni bir evlilik yaptı. Bu ikinci evlilikten bir kız bir erkek olmak üzere iki çocukları olduysa da onları da birkaç yıl sonra 1860'ların başlarında kaybettiler. Böylece bu evlilik de pek iyi sonuçlar doğurmadı. Fatma Sultan'ın ikinci eşi Nuri Paşa, Sultan II. Abdülhamid tarafından teşekkül ettirilen Yıldız Mahkemesi'nde yargılanarak Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilişkisi bulunduğu gerekçesiyle 1881'de idam cezasına çarptırıldı. Cezası müebbet hapse çevrildi ve diğer mahkûmlarla beraber Taif'e sürgün edildi. Fatma Sultan ise bütün bunlara karşılık hayatının son yıllarını Baltalimanı'ndaki sarayında mahzun ve umutsuz bir vaziyette geçirdi. 1884'te orada hayata veda etti.

Anahtar Kelimeler: Fatma Sultan, Sultan Abdülmecid, Mustafa Reşid Paşa, Ali Galib Paşa, Mehmed Nuri Paşa, Tanzimat, Osmanlı Padişahlarının Kızları, Osmanlı Hanedan Ailesi.

ABSTRACT

This study presents a biography of Fatma Sultana as an example on the condition of female of the Ottoman Imperial Family in the 19th century. Fatma Sultana was born in 1840, the early period of the Tanzimat era, as a daughter of Sultan Abdulmedjid. She grew up in the critical era of the Ottoman modernization and reform period. As the eldest daughter of the sultan, she had a privileged and special condition in her father's reign. Fatma Sultana was married twice. Her first marriage was when she was just 14 years old, with Ali Ghalib Pasha, son of the well-known Ottoman Grand-Vizier Mustapha Reshid Pasha. This was perceived as a political marriage, both by the domestic public and foreigners. This marriage did not lead to happiness either for Fatma Sultana nor for Ali Ghalib Pasha. The couple had a daughter in 1855 but the child just passed away in short time. Ali Ghalib Pasha also died in 1858 in an unexpected drowning incident in Bosphorus. Thereupon the sultana was married again with Mehmed Nuri Pasha, a courtier of Sultan Abdulmedjid. While she had two children in this second marriage, these children also passed away after a few years in the early 1860s. Thus, this marriage also failed to bring about very positive results. Fatma Sultana's second husband Nuri Pasha was put on trial by the Yildiz Court during the reign of Sultan Abdulhamid II and sentenced to death in 1881 due to allegations related to the death of Sultan Abdulaziz. His sentence was commuted to life imprisonment and the pasha was exiled to Taif with other convicts. After all of this, Fatma Sultana spent her last years in Baltaliman Palace under desperate and unhappy circumstances. It was there that she passed away in 1884.

Keywords: Fatma Sultana, Sultan Abdulmedjid, Mustapha Reshid Pasha, Ali Ghalib Pasha, Mehmed Nuri Pasha, Tanzimat, Daughter of The Ottoman Sultans, Ottoman Imperial Family.

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

Bk./bkz.: Bakınız

BnF: Bibliothèque National de France

BOA: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

haz.: Hazırlayan

İ. Ü.: İstanbul Üniversitesi

İA: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

s.: Sayfa

SALT: Salt Araştırma

sic.: Sic erat scriptum-Aynen böyle yazılmış

TA: Türk Ansiklopedisi

TD.: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

TDK: Türk Dil Kurumu/Yayınları

TOEM: Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası

TTK: Türk Tarih Kurumu/Yayınları

v.r.: Varak

yay.: Yayınlayan

YKY: Yapı Kredi Yayınları

* Dipnotlarda kısaltmalarıyla işaret edilen arşiv belgelerinin fon adları bibliyografya kısmında tertip edilmiştir.

TABLOLAR LİSTESİ

TABLO 2. 1. FATMA SULTAN'IN ÇEYİZ MASRAFLARI 42
TABLO 2. 2. FATMA SULTAN'IN ÇEYİZİNDEKİ KIYAFETLER..... 46
TABLO 2. 3. FATMA SULTAN'IN ÇEYİZ TAKIMINA İLAVE OLUNAN MUHTELİF EŞYA..... 47
TABLO 2. 4. FATMA SULTAN'A GELEN HEDİYELERİN BİR KISMI 64
TABLO 2. 5. FATMA SULTAN'IN DÜĞÜNÜNE KATILAN DEVLET RİCALİNİN BİR KISMI 68
TABLO 3. 1 ALİ GALİB PAŞA'NIN TEREKESİNDEN SATILAN BAZI EŞYALAR 122
TABLO 4. 1. FATMA SULTAN'IN TEREKESİNDEN AYRILARAK MABEYİN'E TAKDİM OLUNAN EŞYALAR..... 219
TABLO 4. 2. FATMA SULTAN'IN BALTALİMANI'NDA TESPİT EDİLEN KİTAPLARI 226
TABLO 4. 3. FATMA SULTAN'IN BALTALİMANI'NDA KAYDA GEÇİRİLEN EŞYALARI..... 228
TABLO 4. 4. MERHUME FATMA SULTAN'IN MA'TUKA [AZAD OLUNMUŞ] VE GAYR-İ MA'TUKA CARİYELERİNİN TALEP ETMEKTE OLDUKLARI MEBLAĞ..... 253
TABLO 4. 5. FATMA SULTAN'IN 1878 TARİHİNDEKİ BAZI HİZMETLİLERİ. 254
TABLO 4. 6. MERHUME FATMA SULTAN'IN ÇIRAKLI OLUP MAAŞ VERDİĞİ KİŞİLERİN LİSTESİ 254

RESİMLER LİSTESİ

RESİM 1. 1. SERVETSEZA BAŞKADINEFENDİ. 25
RESİM 2. 1. ALİ GALİB PAŞA'NIN TASVİRİ..... 35
RESİM 2. 2. KIRIM SAVAŞI'NDAKİ AVRUPA İTTİFAKINI TASVİR EDEN BİR GRAVÜR..... 38
RESİM 2. 3. FATMA SULTAN'IN DÜĞÜNÜNÜ TASVİR EDEN GRAVÜR..... 72
RESİM 2. 4. FATMA SULTAN'IN DÜĞÜNÜNDEKİ KUTLAMALARA DAİR BİR TASVİR..... 72
RESİM 2. 5. A-FATMA SULTAN'IN GENÇLİĞİNDE RUPEN MANAS TARAFINDAN ÇİZİLEN TASVİRİ. 75

RESİM 2. 6. MUSTAFA REŞİD PAŞA VE ALİ GALİB PAŞA'NIN MÜHÜRLERİ. 105
RESİM 2. 7. ALİ GALİB PAŞA'NIN SON YOLCULUĞUNUN TAHMİNİ BİR PLANI..... 114
RESİM 2. 8. ALİ GALİB PAŞA'NIN TÜRKÇE VE FRANSIZCA EVRAKTA KULLANDIĞI İMZALAR 118
RESİM 3. 1. NURİ PAŞA'NIN İKİ FOTOĞRAFI..... 128
RESİM 3. 2. FATMA SULTAN'IN BİR FOTOĞRAFI..... 138
RESİM 3. 3. FATMA SULTAN'IN MUHTEMELEN KENDİ EL YAZISIYLA KALEME ALDIĞI BİR MEKTUBU..... 145
RESİM 3. 4. FATMA SULTAN'IN SERVETSEZA BAŞKADINEFENDİ'YE YAZDIĞI BİR BAŞKA MEKTUBU. 145
RESİM 4. 1. FATMA SULTAN'IN İKİNCİ EŞİ DAMAT NURİ PAŞA..... 168
RESİM 4. 2. DAMAT NURİ PAŞA'NIN İKİ İMZALARI İLE MÜHRÜ..... 201
RESİM 4. 3. FATMA SULTAN'IN MUHTEMELEN SON YILLARINDA ÇEKİLMİŞ BİR FOTOĞRAFI. 210

GİRİŞ

Biyografi, günümüzdeki modern anlamıyla olmasa da geçmiş insanlardan bahsetmek şeklinde, insanlık varolduğundan beri tarihle birlikte bir şekilde varolmuştur denilebilir. Tarihin bizzat kendisi haricinde hemen her şeyin tarihi olabileceği varsayımını biyografiye uygulamak ve bu suretle biyografinin tarihinden bahsedebilmek ise oldukça zor bir deneme olacaktır. Bu sebeple bu bölümde çok derine inmeden, önce birkaç seçme örnek vasıtasıyla biyografinin genel seyrine değinmek ve sonra da çalışmamızın temelini teşkil eden kadın biyografilerine temas etmek uygun olacaktır.

En eskiyi liyakat ehli uzmanların incelemesine bırakırsak, başlangıç olarak biyografinin 17. Yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilen türüyle bahse girişebiliriz. Hagiografi veya hagioloji diye adlandırılan bu metinler kutsal (saint) ve mübarek sayılan, büyük ölçüde Orta Çağ'da yaşamış kişilerin hayat hikâyelerine odaklanmaktaydı. Çoğunlukla Hristiyan azizlerin öykülerinden oluşan bu tür metinler, içerisinde efsane ile gerçeğin epey harmanlandığı ve didaktik, pragmatik bir amaçla yazılmış eserlerdi.[1] Hagiografinin İslamî literatürde görünen karşılığı ise peygamberlerin yaşamlarını ders çıkarmak, iyilik ve doğruluk öğütlemek gibi amaçlarla okuyucuya aktaran tabakat metinleriydi.[2]

Hagiografi örnekleriyle hemen hemen aynı dönemde, bunun bir benzeri olarak Osmanlı'da şehnamecilik geleneğine rastlanır. Şehnameler de temelde padişahların kahramanlıklarını vurgulamak için kaleme alınmış, hem içi hem de dışı gayet süslü eserlerdi. İran'dan Osmanlı'ya tesir ettiği anlaşılan bu gelenek, her ne kadar saray tarihçileri tarafından kaleme alınmış ve bir yerde ısmarlama metinler olmuş olsalar da biyografinin erken örnekleri olarak değerlendirilebilirler.[3]

Biyografinin gelişim süreci, doğal olarak, tarihin bir disiplin olarak gelişimiyle bağlantılı ilerlemiştir. Tarihin belirli kurallara bağlı bir metotla ele alınmaya ve aynı şe-

[1] Hippolyte Delehaye, "Hagiology", *Encyclopedia Britannica*, c.12, (1910), s.816-817.

[2] İsmail Durmuş, "Tabakat", *DİA*, c.39, (2010), s.288-290.

[3] Christine Woodhead, "Şehnâmeci", *DİA*, c.38, (2010), s.456-458.

kilde öğretilmeye başlandığı 19. Yüzyılda biyografi türü de büyük ölçüde modern kimliğini kazanmaya başlamıştır. Ancak 19. Yüzyılın ikinci yarısına hatta sonlarına kadar tarih, halk arasında yeteri kadar yayılmış ve ciddiyeti anlaşılmış bir alan değildi.[4]

Tarih hiç yoksa 50-100 senelik bir geçmişi ele almak biçiminde görüldüğünden 19. Yüzyıl tarihçileri bulundukları konumdan geriye bakarak büyük ölçüde eski ve orta çağlarla ilgilenmişlerdir. Nitekim arkeolojinin ortaya çıkışı da bu eğilimlerle doğrudan ilişkilidir. Bunlar dışında 19. Yüzyıldaki konuları ele alarak meydana konulan metinler ve biyografiler bugün bizce tarih olarak algılanıyor olsa da kendi dönemleri içerisinde siyaset olarak görülmüşlerdir. Bu kapsamda, önemli ve tanınmış devlet adamlarının evrak ve yazılarının yayınlanması etrafında şekillenen ve bir yönüyle hatırat denebilecek biyografi örneklerine rastlamak mümkündür.[5]

Biyografinin tarihle olan ilişkisi ve tarih ile edebiyat arasındaki sınırlarda tam olarak nerede konumlanması gerektiği uzun zaman boyunca tartışılmıştır. Fakat 20. Yüzyılın başlarında tarihin insan unsurundan ayrı olarak düşünülemeyeceği görüşü tarihçiler arasında iyiden iyiye yaygınlaşmaya başlayınca, biyografinin tarihten ayrılamayacağı görüşü de güçlenmiştir. Örneğin Marc Bloch "Geçmişin geçmiş olarak bilimin konusu olabileceği fikri saçmadır" diyerek, tarihin "Geçmiş bilimi" olduğu şeklindeki tanıma karşı çıkmıştır. M. Bloch'a göre "Tarihin konusu, doğası gereği, insandır. Daha doğrusu: insanlardır."[6] Yine aynı dönemlerde resmi ve soğuk bir üslupla ele alınan Victoria İngiltere'sindeki 19. Yüzyıl biyografilerine karşı Virginia Woolf ve Lytton Strachey gibi yazarlar olumluz eleştiriler yöneltmişlerdir. Bu yazarlar, biyografinin yalnızca ele alınan kişinin iyi yönlerini dile getiren ve olayların kronolojik sıralamasından ibaret metinler oluşuna itiraz etmekteydiler. Onlara göre biyografi, incelediği şahsı tam manasıyla anlamaya çalışan, onun zaaflarını ve olumsuz yanlarını gizlemeyip tam tersine meydana çıkaran ve bütün bunları sağlarken de kolay okunabilecek bir metin olmalıydı. Bu zeminde

[4] Charles V. Langlois, Charles, Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, TTK, Ankara 2010, s.292; Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.214-215; Barbara Caine, *Biography and History*, Palgrave Macmillan, New York 2010, s.15-16.

[5] Stanley Lane Poole tarafından, Stratford Canning'in şahsi evrakına dayalı olarak kaleme alınan kitapla yine bir başka İngiliz siyasetçisi Lord Salisbury hakkında kızı tarafından yayınlanan kitap misal olarak zikredilebilir. (Stanley Lane-Poole, *The Life of The Right Honourable Stratford Canning*, I-II, London 1888; Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, I-II-III-IV, London 1921-1932).

[6] Marc Bloch, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.65-68.

V. Woolf, "Gerçeğin hakikati ile kurgunun hakikati uyuşmaz" demiştir.[7] L. Strachey ise üç farklı biyografiyi kaleme aldığı araştırmasının girişinde, "Amacım açıklamaktan ziyade tasvir etmek olmuştur" demiş ve devamında ise idealindeki biyografi yazarını şöyle tanımlamıştır:

> "Örneğin, sadeliği -lüzumsuz ve herhangi bir önem arz etmeyen her şeyi dışlayan bir sadeliği- muhafaza etmek, elbette biyografi yazarının ilk vazifesidir. Tabii bundan aşağı kalmayan ikincisi ise, ruhunun özgürlüğünü muhafaza etmektir. Onun işi övgüler düzmek değildir; işi, meseleyi anlamak için gerçekleri tüm çıplaklığıyla ortaya sermektir."[8]

Bu iki yazarın yanı sıra onlarla çağdaş olan Stefan Zweig'a da kısaca değinmek gerekir. Hikâye türünde muteber eserler vermiş olan Zweig bir dizi meşhur şahsiyetin biyografisini de kaleme almıştır. Tarih metoduna sıkı sıkıya uymasa da kişileri gerçeğe bağlı kalmak şartıyla kendine has bir kurgu ve edebi üslupla kaleme alan yazar, bu şekilde okunması kolay metinler vücuda getirmiştir. Bu yönüyle biyografi yazımında kendine has bir yer edindiği söylenebilir.[9]

Türkiye'de ise, özellikle üniversitenin düzenli ve istikrarlı bir şekilde tesisinin 20. Yüzyıl başında gerçekleşmesi, pek çok alanda olduğu gibi tarih ve hassaten biyografi için de bir gecikmeye sebep olmuştur. Bu geç kalış dolayısıyla modern manada tarih disiplinine yakın ilk biyografi örnekleri Osmanlı'nın son devirleri ve daha çok Cumhuriyet'in ilk yıllarında meyvelerini vermiştir. Tek tek belli başlı örneklerden bahsetmek büsbütün başka bir incelemenin konusu olabilir. Ancak özellikle iki yazarı, İbnülemin Mahmut Kemal İnal ve Ali Fuat Türkgeldi'yi zikretmek gerekir. Yazdıkları günümüzde hala değerinden bir şey kaybetmeyen bu iki yazar aynı zamanda çok iyi birer dost idiler. Bu sebeple yakın ilişkileri dolayısıyla birbirlerini de etkilemişlerdir. Çoğu zaman söz ettikleri kişileri ya bizzat tanımış olmaları veyahut çok iyi tanıyanlardan bilgi edinmiş bulunmaları ve orijinal vesikalar kullanmaları hasebiyle onların kaleme aldığı biyografi örnekleri yer yer ana kaynak niteliği de sergilemektedir. Bu yönüyle onların yazdıkları, 19. Yüzyıl Avrupa'sında yayınlanan biyografilerle bir benzerlik gösterir.

Biyografinin serencamı 1990'lı yıllarda dünyadaki eğilimle uyumlu bir şekilde[10] Türkiye'de de belirli bir ilgiyi celp etmiştir. Katherine Frank'ın tam da o süreçte kaleme

---

[7] Virginia Woolf, *Granite and Rainbow*, London 1915, s.155.

[8] Lytton Strachey, *Eminent Victorians*, New York 1918, s.VII-IX.

[9] Stefan Zweig'ın biyografilerinin bir kısmı Can Yayınları tarafından tercüme edilerek yayınlanmıştır.

[10] B. Caine, *Biography and History*, s.23.

aldığı bir makalesindeki tespitleri dikkate şayandır. Yazar, biyografi araştırmacıları için şunları söylemekteydi:

> "Biyografi yazarları tanrı değildir, bilge veya her şeye kadir kişiler değillerdir. Onlar araştırmacı ve yazardır ve yargılama peşinde koşmamalıdırlar. Peşinde koşmaları gereken şey anlamak ve anladıklarını da mümkün olabilecek en güçlü şekilde okuyucuya aktarmak olmalıdır."[11]

Yine aynı makalenin sonunda yazarın biyografi araştırmacısını tanımlarken kullandığı ifadeler ise son derecede isabetli ve etkilidir:

> "Dindarlar 'Tanrıya inanın' filozoflar da 'Memento mori-Ölüme inanın' derler. Biyografi yazarı ise ölümün sükûtuna ermiş olanların 'Beni hatırlayın' demesini mümkün kılar."[12]

Bu genel eğilimin etkisiyle 2000'lerden günümüze kadar Türkiye'de biyografi araştırmalarının sayıca fazlalaştığı ve bu artışın hâlihazırda devam etmekte olduğu görünmektedir. Fakat çok az biyografi araştırmacısı, burada alıntıladığım yazarların dikkat çekmeye çalıştığı niteliklere sahip eserler vücuda getirebilmiştir. Birçok alanda olduğu gibi biyografi yazımında da sayının artışıyla niteliğin artışı aynı oranda gerçekleşmemiştir. Öyle ki bugün üniversitelerde tez olarak hazırlanmış bulunan ve fakat içerisinde bir tek ana kaynak kullanılmamış, yabancı dildeki hiçbir yayına müracaat edilmemiş, süreli yayınlar tamamen görmezden gelinmiş birçok biyografi denemesine kolaylıkla rastlanmaktadır.

Buradaki araştırmanın da esasını teşkil eden kadın biyografileri konusuna gelecek olursak, Türkiye'de aslında bu alanın büsbütün boş kalmadığını söyleyebileceğimiz bazı çalışmalara rastlayabiliriz. Nitekim Ahmed Refik'in Sultan III. Ahmed'in kızı olan Fatma Sultan hakkında kaleme aldığı kitapçık bu meyanda örnek gösterilebilir.[13] Onun çizgisini takip ederek daha çok popüler tarih kapsamında yazılar kaleme almış olan Reşat Ekrem Koçu'nun da çalışmaları arasında bazı kadın biyografilerine rastlanır.[14] Buna karşılık 19.

---

[11] Katherine Frank, "Experiments with Truth: Writing Biography Today", *India International Centre Quarterly*, XXIV/4, (1997), s.9.

[12] K. Frank, *a.g.m*, s.12.

[13] Ahmed Refik, *Fatma Sultan*, Tarihsiz İstanbul.

[14] R. E. Koçu, *Kösem Sultan*, Kervan Yayınları, İstanbul 1972; Aynı yazar, *Hatice Sultan ile Ressam Melling*, Doğan Kitap, İstanbul 2016. Bu ikinci eser Hatice Sultan üzerine müstakil bir kitap olmayıp çeşitli yazıların bir derlemesidir. Başlığa çıkarılan Hatice Sultan da kitaptaki yazılardan birisidir.

Yüzyıl'da Avrupa'da örnekleri görülen kadın biyografileri ve İngiltere'de 1980'lerde yayınlanan kadınlara dair sözlük ve dermelerin mukabili çalışmalar[15] Türkiye'de meydana getirilememiştir. Bu çerçevede, 1953 yılında *Tarih Dünyası Mecmuası*'nın bir ilavesi olarak 11 sayı çıkarılan *Tarihte Güzel Kadınlar* adlı dergi erken bir örnek olarak zikredilmeye değerdir. Ancak konuların çoğunlukla çeviri ve alıntılardan oluşturulup popüler bir yaklaşımla ele alınması yazıların özgünlüğünü azaltmıştır. Ayrıca bir devamlılığın olamayışı da bu yayının yetersiz kalmasına yol açmıştır.

Gayet tabii bu gibi çalışmaların vücuda getirilemeyişinde, Türkiye'de tarih araştırmalarında müracaat edilecek kaynakların azlığı ve bundan doğan imkânsızlıkların Avrupa ile kıyaslanamayacak derecede eksik olmasının etkisi gözardı edilemez. Öyle ki Avrupa'daki tarihi kaynak ve kayıtlara erişebilirlik seviyesi dolayısıyla biyografi yazımında hedef seçilen dönemler arasında çok büyük uçurumlar da görülmez. Örneğin Fransız İhtilali sonrası süreçte devrin öne çıkan isimlerinden biri olan Robespierre'in, 1794'te idama götürülmek üzere yakalandığı esnada imza atmakta olduğu ve yazısı yarım kalan üzeri kanlı belge aynıyla Fransız Ulusal Arşivi'nde muhafaza edilmiş ve kendisinin biyografisini kaleme alan araştırmacı tarafından kullanılabilmiştir.[16] Oysa aynı dönemde bırakalım Robespierre ile aynı seviyedeki bir Osmanlı devlet adamını, padişahın bile tam manasıyla bir biyografisini yazmaya yetecek kaynaklar Avrupa'ya nazaran oldukça sınırlıdır. Tanzimat sonrası dönemde önceye nazaran daha fazla kaynağa rastlamak mümkün ise de gazete ve dergi gibi süreli yayınların düzensizliği yine araştırmaları bir tarafıyla yokluğa mahkûm etmektedir.

Kaynak yetersizliklerinden ortaya çıkan bu durum hele ki bir Osmanlı kadını söz konusu olduğunda büsbütün karanlık bir dehlize girmek demektir. Buradaki araştırmanın başrolünü işgal eden Fatma Sultan'ın biyografisi de bu kabildendir. Bugüne kadar hakkında detaylı bir araştırma yapılmamış olan sultanefendi, Tanzimat padişahı Sultan Abdülmecid'in en büyük kızı olması hasebiyle dikkat çekici bir niteliğe sahipti.[17] Çünkü

---

[15] B. Caine, *Biography and History*, s.44-59.

[16] Peter McPhee, *Robespierre*, çev. Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.144-145 arasında 28 nolu görsel.

[17] Fatma Sultan hakkında dağınık bilgiler Necdet Sakaoğlu tarafından düzenli bir şekilde toplanıp sultanefendinin hayat hikâyesi özetlenmiştir. Bunun gerçekten hakkı teslim edilmesi gereken seviyede iyi bir derleme olduğu söylenebilir. Ancak birçok şahsın ele alındığı bu kitap içerisinde doğal olarak Fatma Sultan'a ayrılan kısım ve ilgi sınırlı kalmıştır. (N. Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlan Yayınları, İstanbul 2008, s.440-447).

Tanzimat'ın başlangıcıyla hemen aynı zamanlarda doğan bir padişah kızının bu modernleşme sürecindeki konumunun, yaşantısının, kişiliğinin ve bir figür olarak şahsiyetinin mümkün olabildiği ölçüde ortaya konulması önemliydi. Ayrıca Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın oğluyla evlenmiş olması da Fatma Sultan'ın, kendi devrinde olduğu gibi, bugün de ilgi çeken yanlarından birisiydi.

Büyük ölçüde siyasi tesirlere sahip bir evlilik yapması, doğan çocuğunu kısa sürede kaybetmesi, eşinin beklenmedik bir deniz kazasında vefatı. İkinci evliliğinden doğan çocuklarının da çok kısa bir sürede kaybedilmeleri, Sultan V. Murad ile olan yakınlığı, ikinci eşi Nuri Paşa'nın siyasi meselelerdeki konumu ve akıbeti gibi Fatma Sultan'ın ilginç ve bir o kadar dramatik hikâyelerle dolu hayatı oldukça enteresan bir nitelik sergilemektedir. Dolayısıyla, yaşadığı bunca karmaşık hadise ve duygu hali içerisinde Fatma Sultan'ın bir Tanzimat padişahının kızı olarak nasıl bir portre sunduğunun anlaşılması, ilgili döneme farklı yönlerden bakılmasını sağlayacak bir numune olacaktı. Temelde bu gibi saikler etrafında Fatma Sultan'ın hayatını araştırmaya karar verdik. Bu yolda daha evvel kaleme alınmış olan ve konuya bir yerden temas eden diğer biyografi çalışmalarından da faydalanılmıştır. Bunların bir kısmı ilgili dipnotlarda görülecektir.

Bu çalışmanın ana kaynağını arşiv belgeleri, özellikle de uzun yıllar boyunca farklı yerlere dağılmış olarak muhafaza edilip nihayet Osmanlı Arşivi'ne toplanıp araştırmacılara sunulan arşiv belgeleri oluşturmuştur. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) ile eskiden Dolmabahçe Sarayı'nda saklanan Hazine-i Hassa (HH) ve Mabeyin-i Hümayun (MB) evrakı şayet Osmanlı Arşivi'ne alınmamış ve son derecede kolay bir şekilde araştırmacılara sunulmamış olsaydı, kendi adıma böyle bir çalışmayı meydana getirmenin mümkün olamayacağını açıkça söyleyebilirim.

Bununla beraber, arşiv belgelerinin ancak başka kaynaklarla mukayese edilip sınanma şansı olduğu ölçüde değer kazanacağına yönelik bir tarih anlayışım olduğundan, elden geldiği kadar bu yolu takip etmeye gayret gösterdim. Bunun için de gayet tabii hatıralar ve gazeteler en önemli yardımcılarımız oldu. Keşfedebildiğimiz ölçüde yabancı dildeki kaynaklara da müracaat etmeye çalıştık. Fakat her insanın yapabileceklerinin bir sınırı olduğundan muhakkak muhtemel eksiklik ve hatalar mevcut olabilecektir. Bunların sorumluluğunu en başta üzerime alarak tespitinin ve tartışılmasının da ancak okuyucuların hassasiyeti sayesinde gerçekleşebileceğini belirtmek isterim.

BİRİNCİ BÖLÜM: SULTAN ABDÜLMECİD'İN KIZI

1. FATMA SULTAN'IN DOĞUŞU

Genç Sultan Abdülmecid 1 Kasım 1840 akşamı[18] Beşiktaş Sarayında bir kızının dünyaya geldiğini öğrendiğinde fevkalade heyecan ve sevince kapılmış olmalıdır. Zira bu duyguları hissetmesi için ortada birden fazla sebep vardı. İlk oğlu Murad Efendi yaklaşık bir ay evvel doğmuştu.[19] Saltanatı devraldığında büyük ümitler ve beklentilerle ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu birinci yılını dolduruyordu ve şimdi de bir çocuğu daha dünyaya gelmişti. Üstelik bu çocuğun annesi çok sevdiği eşlerinden biri olan Gülcemal Kadındı.[20]

18 Kasım 1840 (23 Ramazan 1256) tarihli *Takvim-i Vekayi* nüshasında, padişahın bir kız evladı olduğu ve adının Fatma Sultan koyulduğu ilan edilmekle beraber, bu mutlu haberi bildiren hatt-ı hümayunun Babıâli'ye ulaştığı anda oluşan fevkalade sevinç halinden bahsediliyordu. Aynı zamanda kutlamalar için üç gün üç gece beşer nöbet top atılmıştı. "isteklü olan bendegân-ı saltanat-ı seniyye haneleri önlerinde" kandil asarak kutlamalara katılabileceklerdi. Bundan başka, bu haberin halkın kalbine bir ferahlık verdiğinden de söz edilmekteydi. Sultan Abdülmecid tarafından Babıâli'ye gönderilen ve kızının doğumunu müjdeleyen hatt-ı hümayununun sureti de "cümlenin malumu olmak üzere" gazetede yayınlanmıştı:

> "Benim Vezir-i Sadakat-Semirim
>
> Cenab-ı rabbü'l-âleminin fazl ü ihsanı olarak işbu pazartesi gecesi gülistan-ı salb-i

---

[18] Çeşitli yıllıklar, sözlükler ve derlemelerde doğum tarihi 1 Kasım olarak kaydedilmiştir (G. Vapereau, *Dictionnaire Universel des Contemporains*, Paris 1861, s.1724; Frederick Martin, *The Statesman's Year-Book*, London 1868, s.488; *Annuaire Diplomatique de L'Empire Français Pour L'année 1868*, Paris 1868, s.CVIII; *Almanach de Gotha Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique*, Gotha 1872, s.84; H. R. Hiort-Lorenzen, *Annuaire Généalogique des Maisons Souveraines en Europe*, Kopenhag, Paris, Berlin 1884, s.194; *Genealogy of The Imperial Ottoman Family*, haz. Osman Selaheddin Osmanoğlu, Jamil Adra, Edhem Eldem, The ISIS Press, İstanbul 2011, s.31; A.D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, çev. Hakan Abacı, Alfa, İstanbul 2018 s.288).

[19] Ali Saib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis*, Kahire 1326 s.8; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Murad V", *İA*, MEB, İstanbul 1979, s.647; Cevdet Küçük, "Murad V", *DİA*, c.31, İstanbul 2006, s.183; Edhem Eldem, *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları I. Cilt V. Murad ile Cleanthi Scalieri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.8. Sultan V. Murad hakkında yakın zamanda yapılmış birtakım tezler için bkz. (Aynur Çömlekçi, *Sultan V. Murad'ın 93 Günlük Saltanatı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019; Kerem Turğut, *Şehzadeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019; İbrahim Satı, *Sultan V. Murad'ın Hayatı ve Kısa Saltanatı (1840-1904)*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2020).

[20] Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, II, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1996 s.264; Harun Açba, *Kadınefendiler*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2007, s.37; İbrahim Pazan, *Padişah Anneleri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2007, s.156).

şahanemizden bir kerimem ziynet-efzâ-yı mehd-i vücud ve tırazende-i âlem-şühud olmağla ismini Fatma Sultan tesmiye eyleyip seni ve bilcümle bendegân-ı saltanat-ı seniyyemizi işbu hatt-ı hümayunumla tebşir eyledim. Cenab-ı vâcibü'l-vücud ömrünü memdud ve kudümünü zat-ı şahanemizle cümleye mübarek ve mesud buyursun âmin. Ber-mutad üç gün, günde beşer nevbet top endaht olunması ve bendegân-ı şahanemizle sair istekli olanlar taraflarından dahi ikad-ı kanadil ile icra-yı şehrayin kılınması hususlarını lazım gelenlere tembih eyleyesin."[21]

Her ne kadar resmi ve kalıplaşmış tabirlerle dolu ve Sultan Abdülmecid'in duygularını yansıtmaktan uzak olsa da bu hatt-ı hümayunun resmi gazetede ilan edilmesi önemlidir. Buna mukabil *Takvim-i Vekayi*'nin tek alternatifi olan, devrin yarı resmi gazetesi *Ceride-i Havadis* de resmi gazeteden biraz evvel Fatma Sultan'ın doğumunu haberleştirmişti. Aşağı yukarı benzer ifadelerle ve bekleneceği üzere resmi gazetenin ağır ve bol terkipli diline göre çok daha sade bir üslupla 6 Kasım 1840 (11 Ramazan 1256) tarihli nüshasında sultanın doğumunu muhtasar, belki de mütevazı denebilecek şu birkaç satırla kaydetmiştir:

"Ramazan-ı şerifin 6. Pazar gecesi padişahımız efendimizin salb-i şahanelerinden bir sultanları dünyayı teşrif etmiş ve Fatma Sultan tesmiye buyrulup üç gün beş vakitte top atılması ve üç gece kandil donanması olması ferman buyrulmuştur. Ramazan münasebetiyle cümle minareler kandil ile pür-zeyn iken veladet-i hümayun sebebiyle her bir mahal dahi gûnâgûn resimli kandiller ile tezyin olunmağla saye-i şahanede âleme bir başka sürur el vermiş ve cümle halk hulus-ı kalple padişahımız efendimizin şehzade ve sultanlarıyla daima sürur ve safada olması duasını eda eylemiştir."[22]

Görüldüğü üzere iki gazete haberi arasında dikkat çekici bir fark vardır. Padişahın *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan hatt-ı hümayununda Fatma Sultan'ın "[7 Ramazan 1256-2 Kasım 1840] Pazartesi gecesi" dünyaya geldiği belirtilirken, *Ceride-i Havadis*'in haberinde "6 Ramazan (1 Kasım) Pazar gecesi" denilmiştir. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa da 6 Ramazan (1 Kasım) tarihini aktarmıştır.[23] Neyse ki daha sonraki tarihlerde kaleme alın-

[21] Takvim-i Vekayi, 23 Ramazan 1256. Gazetede yayınlanan bu hatt-ı hümayunun padişah tarafından kaleme alınan orijinali ve bir başka defterdeki sureti arasında bir fark yoktur. (HAT 1633/15 Lef 4. Sultan Abdülmecid'in bazı hatlarının kaydedildiği sadaret defterindeki suret için bkz. BOA, A.}AMD. d 374, s.10. Ayrıca bu defterden şu çalışma sayesinde haberdar olduğumu da belirtmek isterim: Güller Karahüseyin, *Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümâyûnları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s.I).

[22] Ceride-i Havadis, 11 Ramazan 1256.

[23] Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, haz. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1960, s.144.

dığı anlaşılan bir kayıt bu karışıklığı ortadan kaldırıyor görünmektedir. Zira bu arşiv kaydında Fatma Sultan'ın "Üçüncü İkbal hazretlerinden" yani Gülcemal Kadınefendi'den 6 Ramazan 1256 (1 Kasım 1840) tarihinde saat 11.45'te Beşiktaş Sarayı'nda doğduğu açıkça yazılmıştır.[24] Bununla birlikte burada dikkat edilmesi gereken nokta "gece" tabiridir. Saat 12'de ertesi günün başladığı düşünülecek olursa, sultanın iki tarih arasındaki bu geçiş saatine çok yakın bir zamanda dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Gayet tabii burada bahsedilen saatlerin alaturka olduğu ve Saat 12 ile akşam namazı vaktinin kastedildiği unutulmamalıdır. Böylelikle Sultan Abdülmecid'in hatt-ı hümayununda neden "pazartesi gecesi" tabirini kullandığı da bir nebze açıklığa kavuşmaktadır. Buna göre doğum haberi pazar gününden pazartesiye geçiş olan akşam saat 12'den sonra padişaha ulaşmış ve bu sebeple Sultan Abdülmecid kaleme aldığı hatt-ı hümayununda "pazartesi gecesi" ifadesini kullanmış olmalıdır.[25]

Fatma Sultan'ın doğumunun kamuoyuna yansıması, göründüğü kadarıyla bu iki gazete haberinden ibaretti. Zaten, tespit edildiği yönüyle, o günlerde halk arasında konuşulan konu Mısır ile cereyan eden sıcak çatışmalar, Mehmed Ali Paşa'nın ne güç durumlara düştüğü, Avrupa devletlerinin nasıl Osmanlı'yı destekledikleri, İbrahim Paşa'nın askerlerinin nasıl bozguna uğratıldığı etrafındaki söylentiler ve Ahmed Fevzi Paşa'nın donanmayı Mısır'a kaçırıp teslim etmiş olmasıydı.[26]

---

[24] TSMA.D 698, s.11.

[25] Fatma Sultan'ın doğum tarihi için Sicill-i Osmanî'deki 21 Ramazan 1256 (16 Kasım 1840) ile Adnan Giz'in verdiği 16 Kasım 1840 ve Çağatay Uluçay'ın yazmış olduğu 1 Ekim 1840 tarihlerinin kayda değer derecede hatalı olduğunu belirtmek gerekir. (Bkz. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.14; A. Giz, *Osmanlı Prensesleri A-G*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, İstanbul 1950, s.44; Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s.218).

[26] Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.180-219. Haluk Şehsuvaroğlu sultanın doğumu için Esat Efendi'nin şu beyti tarih düşürdüğünü belirtmiştir: "Terennümsâzı nazm oldu bu tarih içre gelmekte Esat/ Kudumi Fatma Sultan cümbüş averi devran." (Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Sultan Mecid'in Küçük Kızı Fatma Sultan", *Resimli Tarih Mecmuası,* 24, (1951), s.1150). Fakat ne Esat Efendi'nin kimliği ne de söz konusu tarihin nereden alındığı hakkında bir detay gösterilmemiştir. Şehsuvaroğlu genellikle yazılarında nakiller yaptığı arşiv belgelerinin numaralarını göstermemiştir. Bunun sebebi muhtemelen söz konusu dönemde vesikalar henüz tasnife tâbi tutulmadığından belgelere referans verilememiş olmasıdır. Nitekim İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da birçok çalışmasında durum aynıdır. Şehsuvaroğlu'nun naklettiği Esat Efendi'nin tarih düşürmesi hakkında arşivde Fatma Sultan'la ilişkilendirilecek bir belgeye rastlamak mümkün olamadıysa da Vakanüvis Esad Efendi'nin, Sultan II. Mahmud'un kızı olan ve hicrî 1223 (1808-9) doğumlu bir başka Fatma Sultan için tarih düşürdüğü üzerine birtakım bilgilere tesadüf edilmiştir. (BOA, HAT 667/32532; TSMA.E 366/20). Ayrıca Sultan II. Mahmud'un hicrî 1244 (1828) senesinde yine Fatma isminde bir başka kızının doğduğu ve Esad Efendi'nin onun için de tarih düşürdüğü bilinmektedir (Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi II-III*, YKY, İstanbul 1999, s.414). Şayet Şehsuvaroğlu'nun kaynağı üzerinde tarih yazmayan bir belgeyse ki öyle olduğu anlaşılıyor, kendisinin Sultan II. Mahmud'un kızıyla Sultan Abdülmecid'in kızı olan Fatma Sultanları birbirine karıştırmış olma ihtimali akla gelmektedir. Esasen doğumlar birbirine pek yakın tarihlerde değilse de arşiv belgelerinde tarih olmadığı için büyük bir karmaşanın doğması kaçınılmazdır. Nitekim Çağatay Uluçay da Fatma isimli bir sultanın doğumu için bazı şairlerin tarih düşürdüğüne dair bilgi veren tarihsiz bir belgeyi Sultan Abdülmecid'in kızı Fatma Sultan'a maletmiştir (Çağatay Uluçay, *Harem II*, TTK, Ankara 1992, s.76-77; TSMA.E 501/17. Bu belge haddizatında tek

Kamuoyuna yansımalarından ziyade sarayın içerisine bakıldığında, Fatma Sultan'ın doğumu münasebetiyle 10 bin kuruş harcandığı görünmektedir. 5 bin kuruş "Nisar" edilmiş yani bu sevinçli olaya karşılık ihsan olmak üzere etrafa saçılmıştı. Diğer 5 bin kuruş ise ebe kadın ve cariyelere ihsan olunmuştur.[27] Ebe kadın çocuğun sağlıklı bir şekilde dünyaya gelişinde belirleyici bir role sahip olan yegâne ve en önemli kişiydi.[28] Bunun için doğum başarıyla gerçekleştikten sonra ebelere ihsan verilmesi adetti. Söz konusu ihsanlar kadim bir geleneğin uygulanması gerekliliği, mühim bir vazifeyi başarıyla yerine getiren kişiye bu işin karşılığını verme düşüncesi ve padişahın sevincini ifade etme biçiminin bir yansımasıydı.

Fatma Sultan'ın doğumunun saray içerisindeki bir başka tezahürü de bebek ve annesi için hazırlanan birtakım eşyalardır. Sultanefendi için pırlanta elmas ile müzeyyen maşallah, yine pırlanta elmas ile müzeyyen zümrütlü yakutlu avizeler[29] hazırlanmıştı. Bundan başka, muhtemelen bebeğin yıkanmasına mahsus olmak üzere sim hamam tası, yaldızlı pirinç leğen ve ibrik temin edilmişti. Yine bebek için bir tane yaldızlı ağaç beşik, bir tane ceviz beşik, yorgan, şal, tülbent, çeşitli pembeli tülbent bezler, çarşaf ve pembeli atlas şilte gibi toplam masrafı 39 bin 448 kuruş tutmuş olan eşyalar hareme teslim edilmiştir.[30] Esasen bunlar hemen her doğumdan sonra hazırlanan genel şeylerdi. Nitekim Refia Sultan ve Süleyman Efendi dünyaya geldiğinde hazırlatılan eşyaların da hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.[31]

başına mühim bir bilgiyi ortaya koymamaktadır. Yalnızca padişahın kızı Fatma Sultan'ın veladeti için bazı şair ve tarihçilerin şiir yazdıkları ve bunların padişaha sunulacağı belirtilmiştir). Lakin ortada Uluçay'ın değerlendirmesini de sorgulatacak birden fazla sebep vardır. Zira söz konusu belge tarihsizdir ve içeriğinde hiçbir ayırt edici detay yoktur. Diplomatika özellikleri itibarıyla Sultan II. Mahmud devri üslubunu yansıtsa da aynı şekil özelliklerine Sultan Abdülmecid saltanatının başlarında da rastlanmaktadır. Buna göre, Uluçay'ın değerlendirmesinin aksine, belgede Sultan Abdülmecid'in kızı Fatma Sultan'ın kastedildiğine kesin olarak hükmedilemez. Muhakkak Sultan Abdülmecid'in kızının doğumu için de tarih düşürülmüş olmalıdır. Bununla beraber söz konusu belgeler ya günümüze ulaşamamıştır ya da araştırmalarımız onları bulmaya kifayet edememiştir. Tüm bu sebepler dolayısıyla Şehsuvaroğlu'nun yazısında belirttiği bilgiye tereddütle yaklaşmak gerekmektedir.

[27] TSMA.D 2487/9, vr. 3A.

[28] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.346; Fanny Davis, *Osmanlı Kadını*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.47.

[29] Avizenin burada küpe manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır (*Redhouse Sözlüğü Türkçe/Osmanlıca-İngilizce*, Redhouse Yayınevi, İstanbul 2017, s.97).

[30] TSMA.D 2488/11, vr.4B-5A.

[31] Çağatay Uluçay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, (1958), s.203, dipnot 7; Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s.38.

Fatma Sultan için hazırlanan bebeğe mahsus eşyaların yanında ayrıca "Üçüncü İkbal" olan annesi Gülcemal Kadın için de bazı kıyafetler yaptırılmıştı. Bir adet pembe şal, bir adet mavi canfes,[32] bir adet ipek işleme, bir adet sade ipek işleme patiska, bir adet Hindî telli olmak üzere toplamda beş adet entari ile bir adet kılaptan dokuma bohçanın verildiği görünmektedir. Bunların da toplam masrafı 39 bin 287 kuruştu.[33]

Gülcemal Kadın için yaptırılan entariler "kılapdan harçlı ve kılapdan bükmeli pul ve kılapdan işleme" diye tarif edilmiştir. Kılaptan, altın veya gümüşle kaplı iplikler için kullanılan bir terimdi.[34] Harç da elbiselere çeşitli şekillerde dikilen süsleri tarif etmekteydi.[35] Dolayısıyla bu entariler, gümüş veya altın rengindeki bu kılaptanlarla bezeli elbiseler olarak tasavvur edilebilir.

Fatma Sultan'ın doğum tarihi dikkate alındığında aynı ayın sonunda ramazan bayramının kutlanacağı da anlaşılmaktadır. Ayrıca Fatma Sultan'ın doğumunu takip eden tarihlerde de padişahın birçok yeni çocuğu dünyaya gelmişti. Bunlar arasında Fatma Sultan'ın öz kardeşleri olan Refia Sultan'ın 7 Şubat 1842'de ve Reşad Efendi'nin 14 Ekim 1844'te doğdukları bilinmektedir. Bu üç çocuğun da anneleri olan Gülcemal Kadın dünyaya getirdiği çocuklarına mukabil dördüncü kadınlığa yükselmiştir. [36]

1845-1850 yılları arasında Sultan Abdülmecid'in hekimliğini yaptığı bilinen Dr. Spitzer, Gülcemal Kadın'ı muayene ettiği için kendisini birkaç defa görme fırsatı bulmuştur. Esasında anlattıklarında Gülcemal Kadın'ın hiçbir şekilde ismi geçmez. Fakat Reşad Efendi için "oğlu" diye bahsedilmesi dolayısıyla onun kastedildiği anlaşılmaktadır.[37] Dr. Spitzer, padişahın Gülcemal Kadın hakkında, "Bilmiş ol ki, bu kadın kendisine karşı kalben en hakiki bir muhabbet hissettiğim yegâne zevcemdir. Onunla ömrümü birlikte geçirdiğim için gençliğimden beri kendisine bütün kalbimle merbut oldum" dediğini

---

[32] Canfes, ipek kumaş demektir (Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Dersaadet 1317, s.467). İnce ve düz renkli bir kumaş olup genellikle yazlık elbiselerin yapımında kullanılırdı (Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967, s.50).

[33] TSMA.D 2488/11, vr.6A.

[34] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, II, TDK, Ankara 1998, s.1288.

[35] *Kamus-ı Türkî*, s.577.

[36] *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, s.33-35; Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, s.264.

[37] Tedavi edilecek olan kadından söz edilirken "Üçüncü Kadın" ibaresinin kullanılması da bir probleme yol açmaktadır. Zira Gülcemal Kadın'ın vefat ettiğinde "Dördüncü Kadın" olduğu bilinmektedir. Bu "Üçüncü" ibaresindeki karışıklığın ya Ahmed Refik'in çevirisindeki bir hatadan veyahut baskıdaki bir yanlışlıktan kaynaklandığı düşünülebilir. (Ahmed Refik [Altınay], "Sultan Abdülmecid Han'ın Sarayında (Doktor Spitzer'in Hatıratı)", *TOEM*, Sayı: 34, 1 Teşrinevvel 1331 [Ekim 1915], s.612).

nakleder. Ayrıca muayene münasebetiyle kadının yüzünü de görme fırsatı bulduğunu anlatır:

> "Müzeyyen bir odanın duvarlarından birinin ortasında (fazla tafsilatta bulunmak bittabi kabil olamaz) gayet sanatkârane bir lahor şalı örtülü bir yanak gördüm. Bu yanakta, üzeri yine aynı kumaştan bir cibinlik altında, yüzü şal ile örtülü hasta kadın efendi yatıyordu. Zât-ı şahane hastaya yaklaştı, gayet nazikâne bir sesle sordu:
>
> -Rahatsızlığınız nasıl, efendim?
>
> Tatlı, gayet sevimli bir ses cevap verdi:
>
> -Kendimde iyilik hissediyorum, efendimiz.
>
> Padişah sözüne devam etti:
>
> -Doktorumu getirdim, kendisinden ben çok faide gördüm. İstiyorum, sizi de tedavi etsin.
>
> Hasta cevap verdi:
>
> -Emredersiniz.
>
> Padişah hastaya bana nabzını göstermesini rica etti. Bu söz üzerine gayet nazik, son derece mütenasip, fakat üzücü bir hastalığı gösteren zayıf bir el uzandı. Badehu sultan hastanın dilini de görmek isteyip istemediğimi sordu. Muvafakat cevabım üzerine hastanın yüzüne örtülü şalı kendi açtı, işte o zaman karşımda öyle güzel bir kadın başı gördüm ki, ömrümde böylesini görmemiştim. Istırabın tesiri, çehrenin solgunluğu, hastalık tesirleriyle gözlerin parlayışı bile gayet cazipti. İcap eden muayeneyi bitirdikten sonra, sultan şalı yine eski vaziyetine getirdi."[38]

Dr. Spitzer'in anlatımına bakılacak olursa, ileride sıkça görüleceği üzere, Fatma Sultan'ın daima bahis konusu olan güzelliğini annesinden almış olduğu söylenebilir. Bununla beraber annesinin bir dönem hastalıklarla boğuştuğu da anlaşılmaktadır. Leyla Saz'ın anlattıklarına göre Gülcemal Kadın'a bir gün hamamda, zehirli kanı alıp iyi geleceği düşüncesiyle sülük yapıştırılmış fakat fazla kan kaybı dolayısıyla kadıncağız halsiz düşüp bayılmıştı. Bunun üzerine Leyla Saz'ın babası Hekim İsmail Paşa çağrılmış ve Gülcemal Kadın'ı tedavi etmiştir.[39]

---

[38] *A.g.m,* s.614-615.

[39] Leylâ Saz, *Harem'in İçyüzü*, haz. Sadi Borak, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s.118-121; Aynı yazar, *The Imperial Harem of the Sultans*, Fransızca'dan çev. Landon Thomas, Hill Yayın, İstanbul 2001, s.161-163.

2. KARDEŞLERİYLE BİRLİKTE EĞİTİME BAŞLAMASI

Sultan Abdülmecid'in, kendinden önceki şehzadelerin aksine daha çok Avrupa tipi bir eğitim görerek yetiştiği bilinmektedir. Babasından gördüğü böyle bir muamele sonucu bir tabirle "Avrupalı bir prens gibi"[40] büyüyen padişahın, kendi çocuklarının eğitim sürecinde doğal olarak benzer bir yolu takip etmesi, bir başka deyişle babasından gördüğünü kendi evlatlarına uygulaması şaşırtıcı değildir.[41] Gerek Fatma Sultan özelinde gerekse diğer çocukları genelinde Sultan Abdülmecid'in onların eğitim-öğretimi için benimsediği bakış açısı bu yoldaydı. Nitekim padişah 19 Eylül 1847 (9 Şevval 1263) Pazar günü Haydarpaşa'da oğulları Murad ve Abdülhamid Efendilerle; kızları Fatma, Cemile, Refia ve Behiye Sultanları aynı anda okumaya başlattırmıştır. Fatma Sultan'a hocalık takımı olarak iki cilt cüz, bir adet pırlanta elmas ile müzeyyen kapakları tuğra-yı hümayun resimli inci ve sırma ve tırtıl işlemeli cüz kesesi, bir adet roza elmas ile müzeyyen küre resimli yaldızlı sim kebir, bir adet kadife üzerine sırma işlemeli ve sırma saçaklı yaldızlı ağaç olmak üzere iki rahle, bir adet inci, sırma ve tırtıl işlemeli mor atlas minder, bir adet kılaptan saçaklı telli bürüncük[42] rahle puşidesi, bir adet minder puşidesi, bir adet fermayiş[43] şal, beş adet pırlanta elmas ile müzeyyen iğne ve bir adet telli iskaki[44] bohça hazırlanmıştı. Ayrıca kıyafeti için de inci, sırma, tırtıl harçlı ve inci ve sırma işlemeli mavi şal

---

[40] Cevdet Küçük, "Abdülmecid", *DİA*, c.1, (1988), s.259.

[41] II. Mahmud'un, oğlu Abdülmecid'i devlet işlerini yerinde görüp öğrenmesi amacıyla ve muhtemelen bir derecede gözlemle tecrübe ve bilgi sahibi olması düşüncesiyle zaman zaman Koca Hüsrev Paşa'nın yanına gönderdiği bilinmektedir. Bununla beraber aynı bilgiyi nakleden tarihçiler Hüsrev Paşa'nın türlü komiklik ve şakalarla şehzadeyi eğlendirdiğini de belirtmişlerdir (Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s.5-6; Ali Fuat Türkgeldi, *Maruf Simalar*, haz. Selçuk Akşin Somer, Mehmet Kalpaklı, TTK, Ankara 2013, s.16). Haluk Şehsuvaroğlu'na göre Hüsrev Paşa'ya yapılan bu ziyaretlerde II. Mahmud'un kızı Atiye Sultan da bulunurdu (H. Y. Şehsuvaroğlu, "Atiye Sultan" *Resimli Tarih Mecmuası*, III/25, (1952), s.1201).

[42] Bürüncük/Bürümcük: Ham ipekten içerisine biraz keten katılarak dokunan ve çoğunlukla iç çamaşırı yapımında tercih edilen bir tür kumaş (Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s.48).

[43] Fermayiş: En iyi kalitede kaşmir veya lahor şallar için kullanılan bir terim (*Redhouse Sözlüğü*, s.367).

[44] İtalyanca satranç demek olan "scachi" kelimesinin Türkçe telaffuza adapte edilmiş hali olup kareli kumaşları kasteden bir kelimedir (Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (Sprachgeschictliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen)*, II, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Viyana 2009, s.410).

entari ile bir ispenç[45] ve bir ayakkabı yaptırılmıştı. Bu liste diğer sultanlar için de aynıydı. Sadece Refia ve Behiye Sultanların entarileri mavi değil, "leylakî" renkteydi.[46]

2.1. Şehzadeler ve Sultanefendiler

Eldeki sınırlı gazetelerin sütunlarına bakıldığında bu "bed-i besmele" yani Kur'an üzerinden okumayı öğrenmeye başlangıç töreninde esasen hanım sultanların hadisenin başrolünde olmadıkları açıkça görünmektedir. Zira gazete haberlerinde gerçekten ilginç bir şekilde onların adı hiç geçmemiştir. Tam manasıyla sebebini ortaya koymak mümkün değilse de az çok gazetelerin bu tercihleri anlaşılabilmektedir. *Ceride-i Havadis*'in hiçbir yorum katmadan doğrudan doğruya konu hakkındaki hatt-ı hümayunu yayınladığı nüshasına bakılacak olursa, Sultan Abdülmecid, oğulları Murad ve Abdülhamid Efendilerin zamanı geldiği için sünnet ettirilmelerine ve ayrıca Kur'an okumaya başlamalarına karar vermişti. Bu iş için Haydarpaşa sahrası uygun görülmüştü. Okumaya başlangıç töreninden bir gün evvel söz konusu mahale gidilecekti. Bütün bunlar bir iki günlük bir şey olmayıp kutlamalar toplamda 12 gün boyunca sürecekti:

> "…Mahdumlarımdan Mehmed Murad ve Abdülhamid Efendinin bed'-i kıraat-ı Kur'an-ı azimü'ş-şan ile icra-yı emr-i mesnun-ı hitanlarının vakt ü mevsimi hulul eylemiş olduğundan bu husus-ı hayriyenin bu sene-i mübarekede Haydarpaşa nam mevkide icrası nezdimizde tensip ve bi-mennihi-teala işbu şehr-i Şevval'il-mükerremin 8. Günü mevki-i mezkûrda kâin sarayımıza nakl-i hümayunumuzla 9. Günü efendi-i müşarünileyhimaya bed'-i kıraat-ı Kur'an-ı azimü'ş-şan ettirilmesi. Ve 10. Günü dahi emr-i mesnun-ı hitanları icra olunması zımnında mahal-i mezkûrda 12 gün sur tertibi tasvib olunarak…"[47]

Padişahın hatt-ı hümayunundan da anlaşılacağı üzere, Sultan Abdülmecid'in asıl maksadı oğullarını sünnet ettirip sonrasında okumaya başlatmaktı. Neticede padişah olma

---

[45] "İspenç" Türkçe sözlüklerde bir tür vergi veya bir horoz cinsi olarak geçmektedir (Kâmil Kepeci, *Tarih Lûgati*, İstanbul 1952, s.286; Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s.155; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB, İstanbul 1993, s.88; *Redhouse Sözlüğü*, s.551). Bağlamla uyumsuz görünen bu açıklamaların aksine "ispenç"in, "bir çeşit kadın yeleği, mintan" diye tarif edilen "spencer" kelimesinin Türkçe telaffuzla yazılmış bir versiyonu olduğu anlaşılmaktadır. (Şemseddin Sami, *Resimli Kamus-ı Fransevî*, İstanbul 1322-1905, s.2038; J.W. Redhouse, *A Lexicon, English and Turkish*, Constantinople 1884, s.702)

[46] TSMA.D 8131; A. Akyıldız, *Refia Sultan*, s.40-42. Belgede belirtilen "9 Şevval 1263 Pazar" tarihi TTK Tarih Çevirme Kılavuzu ile miladi takvime çevrildiğinde "20 Eylül 1847 Pazartesi" sonucunu vermektedir. Nitekim A. Akyıldız da bu tarihi kullanmıştır. Fakat takvimler arasındaki yıllık gün farkı sebebiyle TTK kılavuzunun bazen bir gün sapma hatası olan sonuçlar verdiği görünmektedir. Bu sebeple ilgili yılın salnamesinde 9 Şevval gününün miladi karşılığı olarak gösterilen "19 Eylül Pazar" tarihini kabul etmeyi uygun buluyorum (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1263, s.23). Sayın A. Akyıldız'ın da daha sonraki bulgulara binaen tarih hesaplamalarında haftanın hangi günü olduğundan hareket etmenin daha doğru olacağı kanaatine ulaştığı belirtilmelidir. (A. Akyıldız, "19. Yüzyıl Belgelerinde Hicrî Takvim Sorunu: Hicrî Tarihler Doğru Zamanı Mı Gösterir?", *Toplumsal Tarih*, 326, (2021), s.55).

[47] Ceride-i Havadis, 9 Şevval 1263. Gazetede yayınlanan metin ile sadarete yollanan beyaz üzerine hatt-ı hümayun arasında bir fark yoktur (BOA, HAT 1656/5).

potansiyeline sahip oldukları için şehzadeler daima hanedanda daha ön planda ve önemli figürler olmuşlardır. Fakat burada Sultan Abdülmecid'in, kızlarını da oğullarından geri bırakmayıp onlarla aynı anda eğitime başlattığı görülmektedir. Diğer taraftan, gazetelerde tören hakkında epeyce detay verilmesine rağmen padişahın kız çocuklarının esamisi birkaç sebepten ötürü okunamamaktadır. Şayet söz konusu törenlerde sarf edilen masraflar sebebiyle tutulmuş olan arşiv kaydı olmasaydı, kadın sultanların o gün orada bulundukları dahi bilinemeyecekti denilebilir.

Şenlikler süresince gelişmeleri iki defa daha haberleştirdiği görünen *Ceride-i Havadis*, 26 Eylül 1847 tarihli nüshasında şehzadelerden başka sünnet ettirilen "altışar yüz" çocuktan, kutlamalar için toplar atıldığından, akşam ile yatsı arasında fişekler atılıp geceleri kandiller yakıldığından kısaca bahsetmiştir. Ayrıca Divan-ı Hümayun Kalemi mühimmenüvisânından Kâzım Bey, Mektubî-i Maliye hulefasından Enver Efendi, Ceride-i Havadis Kâtibi Hafız Müşfik Efendilerin şenlikler için yazıp tarih düşürdüğü şiirler nakledilmiştir. Ancak Ne gazete haberinde ne de tarih düşürülen şiirlerde padişahın kızlarından söz edilmediği görünmektedir.[48] Şenlikler noktalandıktan sonra 4 Ekim 1847 tarihli nüshasında da kısaca, sefirler ve elçilik tercümanlarıyla bazı Avrupalıların yemeğe davet edildiklerine dair bir haber yer almıştır. "Devlet-i Aliyye hizmetinde bulunan Avrupalılar ve bazı tüccar ve sarrafân dahi ziyafet-i mezkûreye davetlenmiş…" ifadesi dikkate değerdir. Zira az sonra *Journal de Constantinople* gazetesindeki haberi incelerken bahsedildiğini göreceğimiz üzere, burada isimleri verilmeyen devlet hizmetindeki Avrupalı tabiriyle Donizetti Paşa; sarrafan ve tüccar tanımıyla da Jacques Alléon kastedilmekteydi.[49]

Böylece Haydarpaşa'da düzenlenen törenlerin esasında Murad ve Abdülhamid Efendilerin okumaya başlangıçlarıyla sünnetleri için tertip edildiği kesinlik kazanmaktadır. Oysa onlarla aynı zamanda okumaya başladıkları belli olan Fatma, Refia, Cemile ve Behiye Sultanlardan hiç bahsedilmemiştir. Şu halde evvela bu Haydarpaşa şenliğini haberleştiren iki gazetenin sütunlarına yakından bakalım ve sonrasında ise padişahın kızlarının gazete haberlerindeki yokluğunun sebeplerini sorgulamaya çalışalım.

Journal de Constantinople gazetesi Haydarpaşa şenlikleri (Fêtes de Haydar-Pacha) için *Ceride-i Havadis*'e oranla sütunlarında daha geniş bir yer ayırmıştı. Burada da evvela

---

[48] Ceride-i Havadis, 16 Şevval 1263.

[49] Ceride-i Havadis, 24 Şevval 1263. Şenlikler için tarih düşüren Cabbarzade Abbas Nail Paşa, Adana Mal Müdürü Nâfi Efendi ve İzzeddin Efendizâde Sivasî Hüseyin Şevki Efendi'nin şiirleri gazete haberinin devamına derç edilmiştir.

şenliklerin sebebi olarak Şehzade Murad ve Abdülhamid Efendilerin sünnet törenleri gösterilmiştir. Gazete, 3 yıl evvel aynı yerde yapılan Adile Sultan ile Mehmed Ali Paşa'nın düğünlerine dikkat çekmiştir. O günden beri Haydarpaşa'daki çayırın epey geliştiğinden söz edilmektedir. Padişah köşkünün yanına vükela için çadırlar kurulmuştu. Ayrıca toplu olarak sünnet edilecek çocuklar için de 900 yataklı ve 150 metre uzunluğunda ahşap bir bina yapılmıştı. Yine haberde, ovayı çevreleyen tepelerin her gün şenliğe yürüyerek veya arabalarla gelen halkın kalabalığıyla taçlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca eğlence için hokkabazların bulunduğu, geceleri Haydarpaşa açıklarının ışıklarla süslenip havai fişek gösterilerinin yapıldığı, gemilerden 21 pare top atıldığı, İstanbul tarafından şenliklere gelmek isteyenler için günde 6 sefer vapurun sabah akşam ücretsiz olarak işlediği yazılmıştır. Tüm vükela ve Babıâli bürokratlarının kendilerine mahsus çadırlarda bulunduğunu belirten gazete, yemeklerin hazırlanıp dağıtılması için binlerce kişinin çalıştığını ve hesaplara göre 100 binden fazla kişiye yemek dağıtılacağını da belirtmiştir (On a calculé que, pendant la durée des fêtes, il aura été distrubué des mets a plus de 100 mille personnes). Bunlara ilaveten, şehzadelerin pazar günü Kur'an okumaya başlayacakları, pazartesi ise sünnet törenlerinin icra edileceği ifade edilmiştir. Detaylar bu kadarla da sınırlı değildi. Hariciye Nazırı tarafından padişah namına İstanbul'daki diplomatik temsilciler ve bazı üst düzey elçilik görevlileri yemeğe davet edilmişti. Diplomatlardan başka Gayrimüslim cemaat liderleri de şenliklere katılacaklardı. Fakat diplomatlar için verilecek olan yemeğin daha özel bir durum arz ettiği anlaşılıyor. Zira gazetenin haberine göre, Sultan Mahmud'un 1 milyon 500 bin kuruşa yaptırdığı hususi çadırı köşkün yanına dikilmişti ve 52 davetli ile 30 kadar Babıâli görevlisinin katılacağı diplomatik yemek burada yenilecekti. Davetliler arasında ünlü bankerlerden Jacques Alléon ile askeri bandonun idaresinden sorumlu olan Donizetti Paşa da mevcuttu.[50]

Journal de Constantinople gazetesinin de Haydarpaşa şenliklerini bu kadar detaylı bir haber şeklinde sütunlarına taşımasına rağmen ne Fatma Sultan ne de padişahın diğer kızlarından hiç bahsetmeyişi, *Ceride-i Havadis* ile birleştikleri bir noktadır.

[50] Journal de Constantinople, 21 Eylül 1847. Bir başka yabancı gazete de benzer haberleri nakletmiştir. Aynı şekilde II. Mahmud'un çadırına dikkat çekilerek 1 milyon 500 bin kuruşluk değerinin 400 bin Frank mukabili olduğu belirtilmiştir (Le Constitutionnel, 10 Ekim 1847). Diğer birtakım Fransız gazetelerinin de şenlikleri Journal de Constantinople'deki haberler doğrultusunda sütunlarına taşıdıkları görünmektedir (La Gazette de France, 11 Ekim 1847; La Presse, 13 Ekim 1847).

Son olarak epey detaylı ve geniş bir şekilde kutlamaları nakleden *Takvim-i Vekayi* gazetesine değinmeliyiz. İlgili haberin üç buçuk sayfalık bir alanı kapladığı görünmektedir. Gazetenin tamamının sekiz sayfa olduğu düşünülecek olursa bu gelişmelerin haberleştirilmesinde sütunlarda ne derecede cömertçe bir alan ayrıldığı daha iyi anlaşılabilir. Tabii bu sütunların ekseriyeti, *Takvim-i Vekayi*'nin üslubu gereği, padişaha karşı ağdalı sözlerle süslenmiş övgüler ve duaları içermektedir. Bunlar bir kenara ayrıldığında ise önceki iki gazeteyle uyuşan noktalara temas edildiği ve ondan öte başka bilgilere de yer verildiği görülmektedir.

Takvim-i Vekayi, şehzadelerin yanı sıra "Dersaadet ve Bilâd-ı Selase'de sakin" sünnet ettirilen diğer "ehl-i İslam etfali" yani İstanbul'da sünnet çağına gelmiş olan çocukların, padişah tarafından gereken kıyafetlerinin ve yataklarının hazırlatılarak şehzadelerle birlikte sünnet ettirilmiş olmasına dikkat çekmiştir. Gazetedeki habere göre 17 Eylül 1847 (7 Şevval 1263) Cuma günü Sultan Abdülmecid cuma namazını Süleymaniye Camii'nde kılmış ve daha sonra Haydarpaşa sahrasındaki sarayı teşrif etmişti. "vakt-i muhtar" olan 19 Eylül 1847 (9 Şevval 1263) Pazar günü "ân-ı muayyende" yani müneccimler tarafından tayin edilen uğurlu gün ve saatte şehzadeler "bed-i besmele" bir diğer ifadeyle törenle harfleri öğrenmeye ve Kur'an okumaya başlamışlardır. Padişah imamlarından evvela imam-ı evvel efendi olmak üzere sırasıyla diğer imamlar ve Ayasofya, Sultanahmet gibi camilerin şeyhleri, hepsi bir öncekinin bıraktığı yerden devam etmek suretiyle birbirini takip eden üç dört ayet okumuşlardır. Daha sonra şahzadeler Şeyhülislam Beyefendi ile beraber padişahın huzuruna çıkmışlar ve önlerine konulan murassa rahle ile mindere otururak evvela Murad Efendi daha sonra ise Abdülhamid Efendi Kur'an-ı Kerim ve elif-ba okumaya başlamışlardır. Tören sonunda Selimiye Kışlasından toplar atılarak şenliklerin başladığı ilan edilmiş, Sultan Abdülmecid oradaki kasrına, diğer vükela da kendilerine mahsus çadırlara çekilip akşam yemeklerini yemişlerdir.

Bunu takip eden pazartesi günü (20 Eylül 1847-10 Şevval 1263) yine "ihtiyar olunan vakt-i mes'ud"ta Hekimbaşı İsmail Paşa tarafından[51] Murad Efendi; Cerrah Şakir Efendi marifetiyle de Abdülhamid Efendi sünnet edilmişlerdir. Sünnetin yapılıp şehzadelerin istirahate çekildikleri haber verildikten sonra Sultan Abdülmecid bizzat yanlarına

[51] Gazete haberinde hekimbaşının adı geçmez. Bununla beraber Leyla Saz hatıralarında babası İsmail Paşa'yı anlatırken, onun hem şehzadeliğinde Sultan Abdülmecid'i hem de oğlu Sultan Murad'ı sünnet ettiğini belirtmiştir (Leyla [Saz] Hanımefendi, "Harem ve Saray Adât-ı Kadimesi", *Vakit*, 21 Kanunsani 1921).

giderek çocuklarının hatrını sormuştur. Bunun akabinde kutlama için yine toplar atılmış ve 700'den fazla çocuk ilahiler okuyarak padişahın kasrı önünden geçerek hazırlanan cerrah çadırlarına gitmişler ve cümlesi sünnet edilmişlerdir.[52] Ayrıca padişahın sünnet çocukları ve sair isteyenlerin Haydarpaşa sahrasına ücretsiz gelebilmeleri için Tersane-i Amire'den 3-4 vapur tayin ettirdiği de belirtilmiştir. Hem sünnet ettirilen çocuk sayısının hem de ulaşım için hazırlanan vapur meselesinin *Journal de Constantinople*'de verilen bilgilerle uyumlu olduğu görülmektedir.

Takvim-i Vekayi'deki haberin devamında dikkat çekici başka detaylara da yer verilmişti. Buna göre, Sultan Abdülmecid sünnet ettirilen diğer çocukları da akşamları ziyaret etmiş ve hatırlarını sormuştur. Aynı şekilde annesi Bezmiâlem Valide Sultan da sünnet çocuklarının bulunduğu çadırları teşrif etmişti:

> "…Akşamları bizzat cenab-ı merahim-nesâb-ı şehriyarî sünnet yatakları önünde güzar ve çocukların hal ü hatırların istifsar ve saye-i hima-vâye-i cenab-ı tacdarîlerinde cümlesinin rahat ve huzur üzere olmaları matlub-ı şehinşahîleri olduğunu beyan ve tezkâr buyurmuşlardır… Mehd-i ulya-yı saltanat devletlü ismetlü [Bezmiâlem Valide] sultan aliyyetü'ş-şan efendimiz hazretleri dahi beher gün bi'n-nefs teşrif ve inayet buyurup etfalin ârâmiş ü huzur üzere olmaları emrine dikkat ve itina eylemişlerdir."[53]

Takvim-i Vekayi'nin haberi, kutlamaların 10. Salı gününde (28 Eylül 1847-18 Şevval 1263) "Dersaadet'te bulunan düvel-i mütehabbe süferası" yani İstanbul'daki sefirlerin yemeğe davet edildiğinden bahisle, ordu mensupları, tıbbiye, harbiye, idadi ve bahriye gibi askeri mektepler ile İstanbul'daki hem İslam hem de reaya mekteplerinden çocukların da kutlamalara getirildiğini yazmıştır. Kutlamalar çerçevesinde geceleri boğazda bulunan kayıklardan fişek atıldığı ve istekli olanların evlerine, sahilhanelerine; ayrıca karakolhanelere de kandil asıldığından söz edilmiştir.

Ahmed Lutfî Efendi'nin tarihinde bu şenliklere yer ayırdığı anlatım da hemen hemen *Takvim-i Vekayi* ile aynı doğrultudadır. Esasında bu da tabii bir durumdur. Zira kendisinin tarihini kaleme alırken resmi gazeteyi kaynak olarak kullandığı bilinmektedir.[54]

---

[52] Takvim-i Vekayi, Selh [29] Şevval 1263.

[53] Takvim-i Vekayi, 29 Şevval 1263, s.5. Törenlerde bulunmuş olan Jean-Henri Abdolonyme Ubicini'nin naklettikleri de hemen hemen aynı doğrultudadır. O ayrıca, padişahın ziyaret ettiği sünnet çocuklarına birer mecidiye (100 kuruş veya 23 Frank) ihsan ettiğini de belirtmiştir (A. Ubicini, *La Turquie Actuelle*, Paris 1855, s.132-133. Bu kitabın Türkçe çevirisi mevcut ise de orijinaline nazaran hacminin azalmış olduğu ve çeviride bazı cümlelerin oldukça sadeleştiği görünmektedir. Bkz. J.H.A. Ubicini, *1855'te Türkiye*, I, çev. Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.110-111).

[54] Münir Aktepe, "Ahmed Lutfi Efendi", *DİA*, c.2, (1989), s.97.

Nitekim Lutfî Efendi'nin, yukarıda değindiğimiz *Takvim-i Vekayi* nüshasını kendince özetleyerek naklettiği görülmektedir. Fakat gazetedeki bilgilerden farklı olarak, şehzadeleri padişahın huzurunda Kur'an okutmaya başlatan Şeyhülislam'ın Ârif Hikmet Bey ve Murad Efendi'yi sünnet eden hekimbaşının da İsmail Efendi olduğunu belirterek açıkça isimlerini zikretmiştir.[55]

Gazetelerin bu haberleri dikkate alındığında padişah kızlarının bu şenliklerde ön planda olmadıkları açıkça görünmektedir. Zira hiçbirinin adından bahsedilmediği gibi bu yolda bir ima bile yapılmamıştır. Dolayısıyla çok net bir şekilde, söz konusu tarihteki törenlerin Şehzade Murad ve Abdülhamid Efendiler için tertip edildiği ortadadır. Kadın sultanlardan hiç bahsedilmeyişin sebebini tam olarak bilmek mümkün değildir. Fakat anlaşıldığı kadarıyla onlar, esasında hadisenin başrolü olan iki şehzadenin ve onlara ilaveten padişahın inayetiyle bir hayli sayıdaki çocuğun sünnet ettirilmesi hadisesinin gerisinde kalmışlardır. Geleceğin padişah adayı olarak görünen ve önemsenen şehzadeler dururken padişahın kızlarının bir biçimde ön plana çıkmayışı anlaşılabilir bir sonuçtur. Buna ilaveten, bilinçli ve kontrollü bir şekilde kadın sultanların kamuoyu ve basının odağında olmamaları istenmiş olabilir. Yine de buna dair kesin kanaatlere ulaşacak somut bilgilerden mahrum olduğumuz için, bu ikinci sebebi ihtimal olarak zikretmeliyiz. Padişahın kızlarından bahsedilmeyişinin ana sebebi olarak ise onların bütün bu organizasyon esnasında şehzadelere nazaran arka planda ve bir derecede esas ilginin dışında kalmış oldukları görünmektedir.

2.2. Fatma Sultan'ın Eğitimi Üzerine

Eğitime verilen önem sadece padişahın çocuklarıyla sınırlı değildi. III. Selim döneminde evvela askeri ihtiyaçlara yönelik tesis edilen teknik mektepleri, II. Mahmud saltanatında daha geniş bir kitleyi kapsayacak şekilde halka yayılan çeşitli okullar takip etmiştir. Bu durumun Sultan Abdülmecid idaresinde iyice hız kazandığı ve özellikle kızlara yönelik birçok mektebin o dönemde faaliyete geçtiği bilinmektedir.[56] Tabii padişah çocuklarının özel hocalardan ders almak gibi daha geniş imkânları vardı. Nitekim Fatma Sultan da o vakit Safvet Efendi'den[57] kardeşleriyle beraber Farsça dersi almıştı. Aradan

---

[55] Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi VI-VII-VIII*, YKY, İstanbul 1999, s.1244-1245.

[56] Yasemin Tümer Erdem, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi (1839-1908)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s.29; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.44-65.

[57] Sonraki yıllarda Hariciye Nazırı ve Sadrazam olmuş olan Safvet Paşa'dır.

uzun yıllar geçtikten sonra Sultan II. Abdülhamid bir sohbet esnasında o günleri hatırlayarak şöyle anlatacaktır:

> "Bizim vaktiyle Safvet Efendi nâmında bir Fârisî hocamız var idi.. Ben küçük idim.. Fakat biraderim Sultan Murad ile Fâtıma [Fatma] Sultan daha büyük idi.. Safvet Efendi gelir.. Bir sandalye alır.. Sultanlarım okuyacağız der.. okutur idi ama.. hocalık muamelesini bilmez idi.. Sizin muameleniz başka.. Bu Safvet Efendi'yi biraderim ve Sultan pederime şikâyet etti. Tebdil ettiler idi.."[58]

Bu anlatımın bir benzerini de İbnülemin Mahmut Kemal, bizzat Safvet Paşa'nın torunu Fuad Bey'den dinlediğini belirterek nakletmiştir. Yazdıkları, Sultan II. Abdülhamid'in anlattıklarıyla uyuşmakta ve bir yerde onu teyit etmekte ise de tek fark, Safvet Paşa'nın Şehzade Murad Efendi ile Fatma Sultan'a 1845'te Farsça değil Fransızca dersi verdiğini belirtmesidir:

> "Safvet Efendinin teessür halinde yüzü titrerdi. Bir gün ders okuturken yüzü titremeğe başlamasile –hocası gibi asabiyülmizac olan- Fatıme [Fatma] sultan, dersi bırakub babasına gitdi. 'Ben artık okumayacağım. Hocam yüzünü oynatarak benimle eğleniyor' dedi. Padişah, kızına hakikati anlatdıktan sonra murassa bir saat verdi. Bunu hocasına ihda ve hatırını tatyib etmesini emr eyledi."[59]

Fatma Sultan ile Murad ve Abdülhamid Efendilerin birlikte eğitim görmeleri hususunda, Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu'nun büyüklerinden duyup anlattıkları da benzer doğrultudadır. A. Osmanoğlu hatıralarında bu konuda şu bilgileri vermektedir:

> "Büyükbabam Sultan Abdülmecid bu iki evlâdının terbiyelerine ayrıca bir itina gösterirmiş. Her cuma selâmlık merasiminden önce bu iki oğlunu mutlaka huzuruna celbeder, nasihatlerde bulunurmuş. Kendi yatak odasının altındaki odayı bu Efendilere, bir de büyük kızı Fatma Sultan'a ders odası olarak hazırlatmış, hocalar buraya gelip ders verirlermiş. Bazen, kardeşler arasında gürültü patırtı olunca büyükbabam tavanı vurur, kardeşler de kendilerini toplar, köşelerine geçip çalışmaya başlarlarmış."[60]

Buradan anlaşılacağı üzere Fatma Sultan'ın eğitiminde hem Kur'an okumak üzerinden görülen klasik dini tahsil hem de yabancı dil üzerine aldığı özel dersler hemen

---

[58] Sultan II. Abdülhamid bu sözleri oğlu Âbid Bey'in hocasına karşı söylemiştir (Âtıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri Hususi Doktoru Âtıf Hüseyin Bey'in Hatıraları (1909-1918)*, haz. M. Metin Hülagü, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, S.189-190).

[59] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s.811.

[60] Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s.100.

hemen aynı anda başlamıştır. Bu durumu bir karmaşadan çok Tanzimat'ın ve esasen Osmanlı modernleşmesinin kendine has dualist yapısıyla izah etmek gerekir. Bir başka ifadeyle, 19. Yüzyılda birçok tanınmış Osmanlı şahsiyetinde görülen, hem Kur'an üzerinden Arapça ve hem de edebiyat derslerinden bir derecede Farsça bilgisi yanında bir de Fransızca eğitim almanın devrin genel bir eğilimi olduğu söylenebilir. Bu eğilimin sebebi de büyük ölçüde, bir taraftan sıklıkla "kadim" ve "mutad" olduğu vurgulanan klasik unsurlar muhafaza edilirken diğer taraftan da Avrupa'daki terakkiyi kaçırmamak için Fransızca öğrenmenin zaruri olduğu yolundaki genel görüştü.

Padişah çocukları özel dersler alacak geniş imkânları sahiplerdi. Bununla beraber Sultan Abdülmecid'in fırsat buldukça evlatlarını, kısmen de olsa, eğitim sistemi içerisindeki halktan çocuklarla bir arada bulundurmaya çalıştığı görünmektedir. Sultan Abdülaziz döneminde Başkâtiplik görevinde bulunmuş olan Mehmed Âtıf Bey'in çocukluk döneminde bizzat şahit olduğu bir hadise padişahın tam da bu tavrını gayet net bir örnekle izah eder. Âtıf Bey, 1265 (1848/49) senesinde Babıâli'de yapılan bir huzur imtihanında talebeler arasında bulunduğunu ve padişahın da yanında kızı Fatma Sultan ile oğulları Murad ve Abdülhamid Efendiler olduğu halde o gün oraya geldiğini belirtir. Âtıf Bey'in yazdıklarına göre, Sultan Abdülmecid imtihanları takip etmiş ve değerlendirmeler bittikten sonra da Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya hitaben, "Çocuklar güzel tahsil etmişler, pek memnun oldum ve bizim çocukları beraber getirdim ki anlar da tahsile heves etsinler" demiştir.[61] Sultan Abdülmecid'in eğitim konusunda benimsediği bu tavrın tek bir örnekle ve bir kereye mahsus bir şey olmayıp çocuklarının eğitimine burada anlatılmak istenilen çerçevede baktığı anlaşılmaktadır. Zira çok benzer bir başka örnek de Darülmaarif Mektebi'nde cereyan etmiştir. Bu hadise de son derecede dikkate değer olup aynı zamanda padişahın bakış açısını net bir şekilde göstermesi bakımından önemlidir. Şöyle ki Sultan Abdülmecid, annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından Cağaloğlu'nda yaptırılan mektebin 20 Nisan 1850'de (7 Cemaziyelahir 1266) açılışına katılmış[62] ve Şehzade Murad Efendi ile Fatma Sultan'ı da yanında bulundurmuştur. Padişah, çocuklarına "Hocanızdır" diyerek o esnada Mekâtib-i Umumiye Nazırı olan Kemal Paşa'nın elini öptürmüş ve paşaya çocuklarını diğer öğrencilerle eşit tutmasını söylemiştir. Ebuzziya Tevfik söz konusu olayı bizzat Kemal Paşa'dan dinlediğini belirterek şöyle anlatmaktadır:

---

[61] Mabeyin Başkâtibi Mehmed Âtıf Efendi, *Hâtıra-i Âtıf*, haz. Nurettin Gemici, Hikmet Toker, 60-61. Hatırat hakkındaki bazı sorularıma cevap vererek yardımcı olan Sayın Nurettin Gemici'ye teşekkür ederim.

[62] Ceride-i Havadis, 10 Cemaziyelahir 1266.

"O tarihte Kemal Efendi olan bu zat bir vakitler Mektepler Nazırı unvanını haiz bulunmuştur ki bu nam Maarif Nazırlığını temsil ediyormuş. Kemal Efendi, o zamana göre fevkalade addolunacak bir tarz-ı tahsili nail olmak üzere bir nevi 'lise' hükmünde olan Valide Mektebi'ni Sultan Abdülmecid valideleri namına tesise teşebbüs etmiş. Her şeyi itmam olunarak resm-i küşat zamanı gelmiş. Sadr-ı vakit olan Reşid Paşa'ya müracaatla düvel-i garbiyede câri olan adâta tevfikan zat-ı hümayun-ı padişahînin bu müessese-i irfanı bizzat küşat buyurmaları temennisini arza vesatet etmesini istirham eylemiş. Reşid Paşa, efendinin bu talebini is'af ile beraber arz tezkiresini de kendisine yazdırmış, arz eylemiş. Muvafakat-ı hümayunu istihsal etmiş. Buraya kadar Reşid Paşa'nın muamelesi –eski tabirce- bende-perverâne bir şekilde cereyan ediyor.

Vaktâ ki yevm-i mukarrer hulul eder, Abdülmecid Han merhum gerdûne-i hümayunlarına aldıkları Şahzade Murad Efendi ile Fatma Sultan'ı ellerinden tutarak mektebe girer ve mektep kapısında ihtirâmen istâde-i mevki'-i istikbal olan vükela arasında Kemal Efendi'ye takarrüple bu iki necil-i muhtereme: 'Efendinin elini öpünüz. Bundan sonra sizin hocanız efendidir.' Ve efendiye de: 'Bunları dest-i terbiyenize tevdi ediyorum; diğer talebelerle müsavî tutmanızı rica ederim.' İradesinde bulunur."[63]

Padişahın eğitim konusunda gerek kendi çocukları özelinde gerekse toplumun genelinde bir hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu mektep açılışı hakkında *Takvim-i Vekayi*'de çıkan haberde Sultan Abdülmecid'in eğitime verdiği öneme özellikle dikkat çekilmiştir. Resmi gazetedeki bu haberde bir yandan padişahın ahalinin eğitimi konusunda gösterdiği hassasiyet vurgulanmış bir yandan da söz konusu mektebin Bezmiâlem Valide Sultan tarafından II. Mahmud'un türbesi yanında kârgir olarak yaptırıldığı gibi teknik detaylar yazılmıştır. Ayrıca bu mektepte görülecek tahsil sebebiyle Sultan II. Mahmud'un ruhunun huzur bulacağı ifade edilmiştir ki anlaşıldığı kadarıyla bu vesileyle merhum padişahın da geçmişte, tıpkı güncelde oğlu Sultan Abdülmecid'in yaptığı gibi, eğitim konusunu önemsemiş olduğu vurgulanmak istenmiştir:

"Padişah-ı vafiri'l-hasenât ve şehinşah-ı kesirü'l-inayât velinimet bi-minnetimiz efendimiz hazretlerinin her bâr efkâr-ı mehâsin-âsâr-ı hazret-i hilafet-penahîleri ika'-ı hayrât ve inşâd-ı meberrâta masruf ve lasiyyemâi'l-ilm ale'l-merâtip [mevkilerin en yükseği ilimdir] mealince teba'-i Devlet-i Aliyyelerinin tahsil-ı ulûm-ı nafia ederek vâsıl-ı derece-i ulyâ olmalarını ma'tuf buyrularak saye-i muvaffakiyet-vâye-i cenab-ı cihan-banîlerinde bu babda nice nice vesail-i teşvikiye icra olunmakta olduğu misillü mehd-i ulyâ-yı saltanat-ı seniyye devletlü

[63] Mecmua-i Ebuzziya, 120, 18 Zilkade 1329 [10 Kasım 1911], s.104-105. Bu anlatım daha sonraları çeşitli eserlerde Mehmed Cevad'ın alıntısı üzerinden zikredilmiştir. (Mehmed Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı*, İstanbul 1338 s.43-44). Esasında Ebuzziya Tevfik'in makalesi Reşid Paşa üzerine olup bu mektep açılışından söz arasında bahsettiği için Mehmed Cevad'ın naklinin kullanılmış olması doğal karşılanmalıdır. (M. Cevad'tan alıntılar için bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, s.2997; Muammer Demirel, "Bezmiâlem Valide Sultan School: Darülmaârif", *Middle Eastern Studies*, 45/3, (2009), s.510).

ismetlü [Bezmiâlem Valide] sultan aliyyetü'ş-şan efendimiz hazretlerinin dahi şeyme-i bergüzide-i lütf ve âtıfet ve ulûm-ı âlîye hakkında derkâr olan kemal-i hürmet ve rağbet-i aliyyeleri iktizasınca pek çok icra-yı hayrât ve hasenât buyurmakta olarak bu kere dahi cennet-mekân efendimiz [Sultan II. Mahmud] hazretlerinin hassaten ruh-ı âlîleri talim-i ulûm-ı nafia olundukça mazhar-ı âlâ rabb-i izzet olmak üzere türbe-i şerifeleri ittisaline müceddeden inşa buyurmuş oldukları kârgir mekteb-i cesim reside-i hüsn-i hitam olunduğundan küşadı murad-ı hayriyet-mu'tad-ı âlîsiyle şeref-efza-yı sünuh ve südur buyrulan emr ü irade-i hasenât-ade-i cenab-ı zıllullahî mukteza-yı celili üzere mah-ı halin 7. Cumartesi günü zat-ı vâlâ-yı hazret-i sadr-ı uzma ve cenab-ı mualla-elkab-ı şeyhülislamî ile sair vükela-yı fihâm ve ulema-yı azam ve rical-i benam ve ümera-yı asakir-i sıdk-ittisam hazeratı mekteb-i mezbura evvelce bi'l-azime muntazır-ı kudüm-i meymenet-melzum-ı hazret-i padişahi oldukları halde zat-ı zılliyet-simât-ı cenab-ı şehinşahî bi'l-yümn ve'l-icâl mekteb-i mezburu teşrif ve müşarünileyhim hazeratını taltif buyurup Aliyyelerinin tahsil-ı ulûm-ı nafia ederek vâsıl-ı derece-i ulyâ olmalarını ma'tuf buyrularak…"[64]

Fatma Sultan böylece bilhassa babalarının teşvik ve ilgileri etrafında kardeşleriyle birlikte eğitimine başlamıştır. Bu şekilde çocukluk dönemini geçirdiği günlerde henüz 11 yaşına geldiğinde üzücü bir kaybın önlenemez gerçekliğiyle başbaşa kalacaktır. Baş etmesi gereken bu acı hadise, Annesi Gülcemal Kadın'ın 14 Aralık 1851'de vefat etmesiydi.[65] Bu kaybın Fatma Sultan'ı hangi duygu ve düşüncelere duçar edip ne tür bir ruh hali içerisine soktuğunu tahmin etmek zor değilse de bunları somut bir şekilde ifade edecek herhangi bir vesikaya sahip değiliz. Bilinen tek şey Gülcemal Kadın'ın vefatından sonra Fatma Sultan ve Reşad Efendi'nin padişah tarafından Servetseza Başkadın'a emanet edildiğidir.

[64] Takvim-i Vekayi, 23 Cemaziyelahir 1266. Journal de Constantinople gazetesi de mektep açılışını kısaca haberleştirmişti. Mektebin 20 Nisan 1850 Cumartesi sabahı padişah tarafından vükela ve ileri gelen devlet adamları olduğu halde ciddi bir şekilde açılışının yapıldığı yazılmıştır. "Samedi dernier dans la matinée, a eu lieu l'inaguration de college de S. A. la Valide Sultane en présence de S. M. le Sultan, de son auguste fondatrice, des ministres et haut fonctionnaires de la Porte, cette cérémonie, qui s'est faite avec la solemnité d'usage, avait attiré un grand concours de monde" (Journal de Constantinople, 24 Nisan 1850).

[65] Gülcemal Kadın'ın cenazesinde, dua okuyacak bazı hocalar ve türbedara 2 bin 940; mezarın inşası için çeşitli görevlilere 1040 ve yolda rastgelen fukaraya ihsan olunmak üzere 1000 kuruş olarak toplamda 4 bin 990 kuruş harcanmıştır (TSMA-E 609/54). Belgedeki "21 Safer 1268 Pazar" tarihi TTK kılavuzuna göre miladi "15 Aralık 1851 Pazartesi" gününe denk gelmektedir ki A. Akyıldız da bu tarihi kabul etmiştir (bkz. *Refia Sultan*, s.35). Daha önce de belirtmiş olduğum gibi, bir günlük sapma hatalarına rastlandığından, kılavuzun verdiği sonuçla belgedeki açık tarihin günleri uyuşmadığı için, ilgili yılın salnamesindeki takvime müracaatla 21 Safer Pazar'ın karşılığı olan 14 Aralık Pazar tarihini kabul etmeyi uygun buldum (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1268, s.14).

Servetseza Başkadınefendi, unvanıyla müsemma olduğu üzere, Sultan Abdülmecid'in ilk eşiydi. Kendisinin Kafkaslarda soylu bir aile olan Temroku/Çerkassky hanedanına mensup olduğu bilinmektedir. Padişahla evliliğinden hiç çocukları olmamıştı.[66] Bu durum hem Sultan Abdülmecid'in, annesi vefat eden çocuklarını Servetseza'ya teslim etmesinde hem de Servetseza'nın onları daha samimi bir surette sahiplenip üzerlerine düşmesinde belirleyici olmuş olmalıdır. Leyla Açba bizzat müşahade etmese de aile büyüklerinden dinlediği biçimiyle Servetseza Başkadınefendi hakkında şu bilgileri vermektedir:

> "…Servetseza Kadın, kültürlü ve bilgili bir melike imiş. Tıpkı Avrupa kraliçeleri gibi bir hayat sürüyormuş. Hizmetinde bulunan cariyelerin de kendisi gibi bilgili olmalarına özen gösteriyormuş. Bu yüzden hizmetkârlarının piyano çalmalarını ve yabancı dil öğrenmelerini sağlamış…"[67]

Böylelikle Servetseza Başkadınefendi hem Fatma Sultan hem de Reşad Efendi'nin üvey annesi olmuştur. İleriki bölümlerde örneklerle somutlaştırmaya çalışacağımız üzere, aralarında samimi bir sevgi ve yakın bir ilişki gelişmiş, ilerleyen süreçte de bu iki kardeşin üvey anneleri Servetseza'ya karşı duydukları saygı ve içtenlikte bir değişiklik olmamıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla Servetseza Başkadınefendi, annesinin vefatı karşısında iç dünyasında manevi ve büyük bir yalnızlık içerisine düşen Fatma Sultan'ın bu yolda mühim bir destekçisi olmuştur. Bu vefat şüphesiz ki Fatma Sultan için büyük bir acıydı. Bununla beraber, esasında hayatın çok içinden olan ve bir noktada saf bir gerçekliği simgeleyen ölüm olgusu, bir yönüyle de genç sultanın olgunlaşmasında ciddi bir dönüm noktası olmuş olmalıdır. Gerçi hanedan üyeleri için anneden çok babalarının -hele mevcut durumda padişah olduğu halde- daha belirleyici bir rol oynadığı görünmektedir. Fakat bu durum olgunun zahir tarafıdır. Bunun haricindeki görünmeyen yüzünü yani hanedan çocuklarının anneleriyle olan özel ilişki ve bağlarını layıkıyla anlamaya yetecek verilere sahip değiliz. Bütün bunlar dikkate alındığında, ister padişah çocuğu isterse bir kayıkçının çocuğu olsun bir annenin ölümü gerçeğinin herhalde geride kalan çocuk için ciddi bir değişim noktası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla Fatma Sultan için de annesinin vefatı, onun birey olarak olgunlaşma sürecinde bir dönüm noktası olmuş olmalıdır.

---

[66] Harun Açba, *Kadınefendiler*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2007, s.22.

[67] Leyla Açba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, haz. Harun Açba, L&M Yayınları, İstanbul 2004, s.22.

Resim 1. 1. Servetseza Başkadınefendi (Harun Açba'nın kitabındaki tasvirin Aleyna Calban eliyle yeniden çizimi. Bu katkısı sebebiyle arkadaşıma teşekkür ederim).

İKİNCİ BÖLÜM: MUSTAFA REŞİD PAŞA'NIN GELİNİ

1. FATMA SULTAN İLE DAMAT ALİ GALİB PAŞA

Fatma Sultan'ın ilk evliliği hakkında somut bir bakış açısı oluşturmak ve çiftin aile yapısını daha iyi tasvir etmek maksadıyla, evvela eşi Ali Galib Paşa'nın hayatı hakkında bilinenlere değinmek ve bu suretle damadın kişiliğini ortaya koymak uygun olacaktır. Bu yolda, konuya paşanın Fatma Sultan'la evlilik sürecine gelinceye kadarki hayatına göz atmakla başlayacağız.

1.1. Ali Galib Paşa Kimdi?

Başlıkta sorulan soruya verilecek en basit ve ilk cevap: "Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu idi" olabilir. Aynı zamanda bu cevap, Ali Galib Paşa'nın yaşamı boyunca neredeyse her adı geçtiğinde onu takip etmiş olan bir sıfattı. Bu basit cevabı tabii konuya giriş addettikten sonra somut bilgileri ayrıntılarıyla değerlendirmeye geçebiliriz.

Doğum tarihi çağdaşı yabancı kaynaklarda 1830 olarak kaydedilmiştir.[68] Ahmed Cevdet Paşa, Ali Galib Paşa'nın 1858'de vefat ettiğinde 27 yaşında olduğunu yazmıştır ki doğrudan bir hesapla buradan da doğum tarihi olarak 1831 yılı ortaya çıkmaktadır.[69] Ali Galib'i Ahmed Cevdet Paşa'dan sonra zikreden Osmanlı yazarları doğum tarihi konusunda suskundur.[70] Cumhuriyet dönemi sonrasında ise hakkında bugüne kadar yazılmış olan kısa ansiklopedi maddelerinin tamamında doğum tarihi 1829 olarak gösterilmiştir.[71]

---

[68] G. Vaperau, *Dictionnaire Universel Des Contemporains*, Paris 1861, s.1724; L'illustration doğrudan doğum tarihine değinmese de paşanın 1854'te 24 yaşında olduğunu kaydetmiştir: "Ali-Ghalib Pacha est âgé de vingt-quatre ans" (L'illustration, 2 Eylül 1854).

[69] Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.70

[70] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s.542; Ali Rıza, Mehmed Galib, *XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli Geçen Asırda Devlet Adamlarımız*, haz. Fahri Çetin Derin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.39-40.

[71] İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1949, s.148-49; Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, II, s.666; *Türk Ansiklopedisi*, XVII, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1969, s.127; Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İSİS, İstanbul 1999, s.63; Abdullah Kılıç, "Galib Paşa (Damat)", *Yapıtları ve Yaşamlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, YKY, İstanbul 1999, s.474-75. Sonuncu sırada belirtilen maddede Ali Galib Paşa'ya ait olduğu iddiasıyla derç edilen fotoğraf Sultan V. Murad'ın damadı olan bir başka Galib Paşa'ya aittir. Söz konusu fotoğraf daha önceki tarihlerde yayınlanmıştır (bkz. Nahid Sırrı Örik, "V. Murad'ın Kızları", *Tarih Dünyası*, 3/22, (1951), s.936; Aynı yazar, "Son Damatlar", *Resimli Tarih Mecmuası*, III/25, (1952), s.1213). Fotoğrafın kalitesinden tekniğinin son dönemlere ait olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır. Ayrıca kıyafeti, bıyığı, fesi ve ceketiyle 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyıl başlarında yaşadığı bariz olan bir kişinin, 1858'de vefat etmiş olan Ali Galib Paşa zannedilip onunla karıştırılması oldukça şaşırtıcıdır.

Ali Galib, Mustafa Reşid Paşa'nın üçüncü oğluydu. Reşid Paşa'nın önceki evliliğinden dünyaya gelen büyük oğlu Mehmed Cemil Bey onun üvey ağabeyiydi.[72] Daha sonra paşanın ikinci evliliğinden, Ali Galib'in Ağabeyi Ahmed Celal, hicri 1244'te (1828/29) doğmuştu.[73] İki kardeşin doğum tarihleri arasında en azından 1 yıl olması gerektiği kabul edilirse Ali Galib'in de hicri 1245'te (1829/30) doğmuş olması muhtemeldir.

Ay ve gün olarak tam tarihlerin belirsizliği ve bilinen hicri yılların miladi tarihe çevrilmesi sonucu oluşan meçhul ve geniş tarih aralıkları dikkate alındığında, Ahmed Celal'in 1828'de ve Ali Galib'in de 1829'da doğmuş olması mümkündür. Fakat başta 1830 tarihini gösteren çağdaş kaynaklar, sonrasında ise bunu destekler nitelikte, Reşid Paşa ve ailesinin çok yakınında bulunan Ahmed Cevdet Paşa'nın zikrettiği tarihe güvenmek herhalde daha doğru olacaktır. Netice itibarıyla bu kaynaklarla uyumlu bir tarih belirlenmek istenilirse bunun en erken 1830 ve en geç 1831 yılı olması gerektiği anlaşılmaktadır. Buna istinaden Ali Galib'in doğum tarihinin en erken 1830 yılı olacağı gözönüne alınırsa bu tarih onun bilinen doğum yılı olarak kabul edilmelidir.[74]

Ali Galib, yukarıda bahsedildiği üzere, Mustafa Reşid Paşa'nın ikinci eşi Âdile Hanım'la olan evliliklerinden doğan ikinci oğluydu.[75] Mustafa Reşid Paşa'nın ilk evliliğinden doğan en büyük oğlu Mehmed Cemil'in yanı sıra; Âdile Hanım'la ikinci izdivaçlarından Ahmed Celal, Ali Galib, Mahmud Mazhar ve Salih adlı oğulları dünyaya gelmiştir. [76]

Ali Galib'in hayatının, diğer kardeşleriyle beraber, babasının kariyer ve yaşamı etrafında şekillendiği anlaşılıyor. Doğduğu yıllarda Osmanlı-Mısır çekişmesinin ciddi ve

---

[72] Reşat Kaynar, *Reşit Paşa ve Tanzimat,* TTK, Ankara 2010, s.44, dipnot 12; Kemal Beydilli "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, c.31, İstanbul 2006, s.350.

[73] BOA, DH.SAİD.d 1/70.

[74] Okuyucuların, doğum tarihinin 1 veya 2 yıl farklı olup olmadığı etrafında, esasında hiçbir önemi yokmuş gibi gözüken bir soru üzerinde neden bu kadar durduğumuzu merak edeceklerini tahmin ediyorum. Bunun öne çıkan iki temel sebebi vardır. Birincisi kişinin özgeçmişi hakkında bir başlangıç noktası olması açısından tarihin tespitini önemli görmemiz, ikincisi ise birçok sefer tekrarlandığı görülen ancak diğer kaynaklarla çelişki gösterdiği anlaşılan bir hatanın doğru şeklini bulmak konusundaki merakımızdır.

[75] Reşat Kaynar, *Reşit Paşa ve Tanzimat,* TTK, Ankara 2010, s.44, dipnot 12.

[76] Ercümend Kuran, "Reşid Paşa", *İA*, c.9, (1964), s.704; Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, c.31, (2006), s.350.

gergin safhaları yaşanmaktaydı. Babası bu ortamda Mısır ile yapılan görüşmelerde görevlendirildi. Hatta 1833'te Kütahya'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile mühim mülakatlarda bulundu.[77]

Ali Galib Efendi'nin çocukluk yıllarının nasıl geçtiğini veya ne tür bir eğitim aldığını bilmiyoruz. 19. Yüzyıl İstanbul hayatında tabii olarak devlet ricalinin çocuklarının eğitimine önem verildiği bilinmektedir. Ayrıca Ali Galib'in pederinin maddi durumu da evlatlarına özel ders verecek hocaların masrafını karşılayacak düzeydeydi. Dolayısıyla devrin âdeti olarak, emsali sıkça görüldüğü üzere, ilk eğitimine özel hocalardan, dini dersler alarak başlamış olmalıdır.

Ağabeyi Ahmed Celal'in sicilinde "Muallim-i mahsustan biraz Arabî ve Farisî tahsil edip bir miktar dahi Fransızca tahsiliyle iştigal etmiştir" yazdığına göre,[78] Ali Galib'in de buna yakın bir eğitim aldığı tahmin olunabilir.

Ali Galib daha çocukluk devrindeyken biraderleriyle birlikte pederinin yanında Avrupa'yı görme fırsatına sahip olmuştur. 1839'da Londra Elçiliği'ne gönderilen Mustafa Reşid Paşa, oğulları Mehmed Cemil, Ahmed Celal ve Ali Galib'i de beraberinde götürmüştü. Şüphesiz ki Reşid Paşa'nın bu hareketi sadece oğullarına olan sevgisiyle onları kendi yanında bulundurma isteği değildi. Muhtemeldir ki çocuklarının ileride yüksek bürokratik mevkilere gelmelerini tasarladığı için, onların bu yolda yetişmeleri amacıyla Avrupa'yı görmeleri, devlet işlerine çok küçük yaştan alışmaları ve en önemlisi de yabancı dil talim etmelerini planlamış olmalıdır.

Reşid Paşa eşine yazdığı 7 Mart 1839 (21 Zilhicce 1254) tarihli mektupta "Beyler oğullarımız" diyordu, "Frengistanın acayip seyirlerile ve oyuncaklarile meşgul olduklarından mıdır nedir, şimdilerde Ahmed Celal Bey Penbe Hanımı ve Ali Galib Bey dadısını pek seyrecik ve nadirce olarak yâd ü tezkâr etmekde…"

Oğullarının durumdan memnun olduğunu bu şekilde anlatan Reşid Paşa, devamında ise yine onların yeni ve ilk defa gördükleri bu âleme ilgiyle yaklaştıklarından bahsediyordu:

> "Daima birbirlerile sohbetlerinde 'buraya geldiğimiz isabet olmuş. Bak bu kadar tuhaf şeyler görmekde ve öğrenmekdeyiz. Sonra inşaallahü'l-kerim Der-i Saadete gittiğimizde bunları

[77] Kuran, *a.g.m*, s.701; Beydilli, *a.g.m*, s.348.

[78] BOA, DH.SAİD.d 1/70.

şöyle böyle hikâye ederiz' deyu söyleşmekde oldukları ve elhaletü hazihi Ali Galib Bey bu âciz ile ve Ahmed Bey dahi Mehmed Bey ile bir yatakda yatılmakda olduğu…"[79]

Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galib'le beraber yattığını anlatması, Ahmed Cevdet Paşa'nın onun için yazdığı "Pederinin gayet nazlısı ve oğulların en sevgilisi" ve "Pederinin kendisine fevk'al-âde mahabbeti olduğu…" yolundaki mütalaaları da kanıtlar görünmektedir.[80]

Ali Galib Efendi'nin Avrupa'yı küçük yaşta görmesi, her ne kadar orada kısa bir zaman geçirmiş olsa da, Fransızca konusundaki gayretini arttırmış ve yabancı dil öğrenimine ciddi katkılar sağlamış olmalıdır. Nitekim yine *L'Illustration*'da yazdığına göre babasının Paris'teki elçiliği döneminde yine yanında bulunan Ali Galib, Mösyö A. Barçoët adlı bir muallimden ders almıştı.[81] Asıl kariyerindeki dönüm noktası ise Sultan Abdülmecid'in damadı oluşuyla birlikte başlayacak ve kısa sürede yükselip ani ölümüyle bir anda nihayete erecekti. Onun eğitimini ve yetişmesini nasıl sürdürdüğü, nelerle ilgilenip hangi yönlerini geliştirdiği veya ne gibi işlerle uğraştığını bilemiyoruz. Buna rağmen şu kadarı tahmin edilebilir ki babası onun ve kardeşlerinin gelecekte kendisi gibi mühim birer devlet adamı olmaları için uğraşmış olmalıdır.

Genç padişah Sultan Abdülmecid'in saltanatının başlarında Reşid Paşa'nın Koca Hüsrev Paşa'ya karşı padişah nezdinde galebe çaldığı ve Tanzimat'ın ilanı ile beraber kariyerinde bir yükseliş devrine girdiği görünmektedir.[82] Fakat Reşid Paşa'nın kariyeri bir yıl sonra dalgalanmaya başlamıştır. Bunda özellikle Tanzimat'la beraber iltizam yerine muhassıllık usulünün getirilmesi ve bunun uygulamada ciddi bir ekonomik zarara yol açması, bu faturanın da Reşid Paşa'ya kesilişi büyük rol oynamıştır. Ayrıca 1841 Londra Muahedesi'nin bazı maddelerine Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın itirazı; Reşid Paşa'nın ise taviz verilmemesi yolundaki ısrarı etrafında oluşan gerilim[83] ile bu ortamda

---

[79] Reşat Kaynar, *a.g.e*, s.147. Kaynar burada nakletmiş olduğu mektubun aslının kendi kütüphanesinde bulunduğunu belirtmektedir. Mektubun sonuna Mustafa Reşid Paşa haricinde oğulları da imzalarını koymuşlardır. Bu mektubun orijinaline ulaşmak bir şekilde mümkün olsaydı, çocukluk döneminde atılan imzaları incelemek, nadir bir örnek olması dolayısıyla ilginç olabilirdi.

[80] Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.70.

[81] L'Illustration, 2 Eylül 1854.

[82] Yüksel Çelik, "Tanzimat'ın İlânı, Liberal ve Muhafazakâr Kanatlar Arasındaki Nüfuz Mücadelesi (1839-1855)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 19, İstanbul 2008, s.288-289; Aynı yazar, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa II. Mahmud Devri'nin Perde Arkası*, TTK, Ankara 2013, s.370-380.

[83] Ali Fuad [Türkgeldi], *Rical-i Mühimme-i Siyasiye*, İstanbul 1928, s.9; Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, s.380-383. Ayrıca Mısır'ın Kavalalı ailesi yönetimine geçmesi yolundaki ferman hazırlanırken Kavalalı'nın bazı

bir de Damat Ahmed Fethi ve Damat Mehmed Ali Paşaların, onun İstanbul'dan uzaklaştırılması yolundaki faaliyetlerinin de etkili olduğu anlaşılıyor. Bu gibi birçok sebebin oluşturduğu zemin neticesinde 1841'de Reşid Paşa bir süre gözden düşmüştür.[84]

Ali Galib'in, babasının idareden uzaklaştırıldığı bu sürede herhangi bir faaliyeti görünmemektedir. Söz konusu tarihlerde 10-11 yaşlarında olduğu anlaşıldığına göre, bir süre daha hususi hocalardan ders almaya devam etmiş olmalıdır. Sicill-i Osmanî'ye göre Sadaret Mektubî ve Âmedî kalemlerinde bürokrasi kariyerine başlamıştır.[85] Fakat ağabeyi Mehmed Cemil'in adına 1847'deki ilk salnamede[86] "Âmedi Hulefası" başlıklı liste arasında tesadüf edilirken, Ali Galib'in adı ancak 1849 tarihli salnamede görünmektedir.[87]

1.2. Beylikten Paşalığa

1846 yılı sonrasında hem Mustafa Reşid Paşa'nın hem de oğlu Ali Galib'in kariyerinde önemli bir gelişme yaşandığı anlaşılıyor. Peki, bu tarihte ne olmuştur? 1846 baharında Sultan Abdülmecid'in yanına Reşid Paşa'yı da alarak Rumeli taraflarında bir seyahate çıktığı bilinmektedir. Reşid Paşa oğlu Ali Galib'i de beraberinde götürmüştür.[88] Mustafa Reşid Paşa'nın padişaha teşekkürlerini sunduğu 21 Nisan 1846 (24 Rebiülahir 1262) tarihli mektubuna bakılacak olursa, Sultan Abdülmecid paşaya "150 bin kuruş harcırah" ihsan etmişti ve o sıralar Reşid Paşa'dan gayet memnundu.[89] Sultan Abdülmecid'in bu seyahat sırasında paşanın oğlu Ali Galib'in de hal ve tavırlarını beğendiği ve ona iltifat edip açıkça takdirlerini gösterdiği anlaşılmaktadır. Ahmed Cevdet Paşa'ya göre ise bu seyahatte daha da önemli bir şey yaşanmıştı. Padişah, kızı Fatma Sultan için Ali Galib'in münasip bir eş olacağını ima etmiş ve bunun üzerine Reşid Paşa oğlunu hanedana damat yapmak hevesine düşüp ciddi uğraşlara başlamıştır.[90] Nitekim 1851'e gelindiğinde Reşid

maddelerin değiştirilmesine karşılık ikramiye adı altında 60 bin kese akçe teklif ettiği, Reşid Paşa'nın ise buna yanaşmadığı belirtilmektedir. (Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, Haz. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1953, s.8).

[84] Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, XXVIII/112, (1964), s.638.

[85] *Sicill-i Osmanî*, II, s.542.

[86] *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1263 (1847), s.51.

[87] *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1265 (1849), s.42. Yine aynı listede Ahmed adıyla geçen kişi de Ali Galib'in diğer ağabeyi Ahmed Celal olmalıdır. Zira sicil kaydında onun da aynı kalemde görev yaptığı açıkça ifade edilmiştir.

[88] Reşat Kaynar, *a.g.e*, s.626.

[89] TSMA.E 645/51. Nitekim Reşid Paşa bu tarihten birkaç ay sonra ilk defa olarak sadarete getirilecektir.

[90] Cevdet Paşa'ya göre Mustafa Reşid Paşa bu uğurda mabeyin, enderun ve saraylı kadınlar arasında birçok faaliyete girişmiş, hatır için birçok ehliyetsiz kimselere makam ve mevkii vermiş, pek çok paralar sarf etmiş ve neticede kazandığı "Şan ü şöhret"in bir kısmını bu uğurda "Mahv ü feda" eylemiştir. (Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.70). Her ne kadar bu anlatımın somut delillerden çok kişisel yorumlara dayandığı gayet açık ise de Cevdet Paşa'nın Reşid Paşa'ya gayet yakın olması münasebetiyle bu değerlendirmeleri dikkate değerdir.

Paşa'nın bu yoldaki çabalarının başarıya ulaştığı görülmektedir. Zira Ali Galib Bey'in resmen Fatma Sultan'a eş ve damatlığa aday olduğu 6 Eylül 1851'de *Takvim-i Vekayi*'de ilan edilmiştir. Resmi gazetenin ilgili nüshasında Sultan Abdülmecid'in Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya hitaben kaleme aldığı hatt-ı hümayun yayınlanmıştı. Ali Galib'in Fatma Sultan ile evlenmesini uygun bulan padişah, kızının "vakt ü mevsimi" geldiğinde evleneceğini, fakat Ali Galib Bey'e şimdiden vezirlik rütbesi verilerek paşa yapıldığını, aynı zamanda Meclis-i Vâlâ'da görevlendirildiğini belirtmekteydi:

> "Benim vezir-i meali-semirim
>
> Mahdumun Ali Galib Bey evsaf-ı matlube ile muttasıf olmasıyla bi-lütfühu teala kerimem Fatma Sultan'nın vakt ü mevsimi hululünde mir-i mumaileyhe tezviç ve tenkihi ve şimdiden namzedliğiyle uhdesine rütbe-i vezaret ve müşirî tevcih olunarak Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye memuriyeti nezd-i şahanemizde bi't-tensip mir-i mumaileyh bugün celp ile keyfiyet kendüye ifade kılınıp serkurena-yı şahanemiz Selim Efendi mürafakatıyla Bâbıâli'mize gönderilmiş olmağla keyfiyeti ilan eylesin. Rabbimiz teala ve takaddes hazretleri bu hususu karin-i yümn ve mes'adet ve kâffe-i ibadı her halde rehin-i şadî ve meserret buyura âmin. Bi hürmete seyyidi'l-mürselin"[91]

Ali Galib Bey'in bu gelişmeyle birlikte Eylül 1851 itibarıyla peşi sıra gelen ciddi makam ve mevkilerle karşılaştığı görülüyor. Hanedan damatlarına mahsus olarak kendisine verilen vezirlik unvanıyla birlikte paşa olmuş[92] ve o devir bürokrasisinin itibarlı makamlarından biri olan Meclis-i Vâlâ azalığına getirilmiştir. Aynı zamanda o yıl teşekkül eden, batıda emsali görüldüğü üzere devlet eliyle kurulup geliştirilecek bir bilim akademisi olarak düşünülen Encümen-i Dâniş'in kurucu azası arasında yer almıştır. Nitekim 1852 Salnamesi'nde reisten sonra listede ilk sırada adı yazılıdır ve hem Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye hem de Encümen-i Daniş listelerinde zikredildiği gibi, o artık "Ali Galib

[91] Gazetede ayrıca ilgili hatt-ı hümayunun 26 Ağustos 1851'de (28 Şevval 1267) Serkurena Selim Efendi ile Bâbıâli'ye gönderildiği ve Şeyhülislam ile yüksek devlet görevlileri ve memurlar hazır olduğu halde okunduğu ifade edilmektedir (Takvim-i Vekayi, 10 Zilkade 1267; *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, IX, s.57-58, 82). Ali Rıza Bey de kitabında aynı hatt-ı hümayun suretini nakletmiştir (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s.328). Mehmet Süreyya da gün belirtmeden damatlığa adaylığın Ağustos 1851'de gerçekleştiğini kaydeder (*Sicill-i Osmanî*, II, s.542). Damatlık adaylığı haberiyle beraber hatt-ı hümayunun bir çevirisi Fransız resmi gazetesinde de yayınlanmıştır (Le Moniteur Universel, 28 Eylül 1851).

[92] Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları Osmanlı Devlet Ricali Hakkında Bir Deneme (1839-1909)*, çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.137. O. Bouquet'nin değindiğinin aksine, Ali Galib Paşa daha Fatma Sultan'la evlenmeden önce paşa olmuştur. Bunun sebebi, hatt-ı hümayunda da belirtildiği üzere, Fatma Sultan'ın henüz çok küçük yaşta oluşu ve evlilik çağına erişmemiş olmasıydı.

Paşa"dır.[93] Onun Fatma Sultan'a eş olarak resmen damatlığa aday olmasının haricinde, bu hızlı yükselişinin dikkat çekici bir yönü de söz konusu sürecin babası Mustafa Reşid Paşa'nın ikinci sadrazamlığı devrine isabet etmesidir.[94] Nihayetinde bu damatlık meselesinin de, Cevdet Paşa'nın belirttiği üzere, doğrudan doğruya Reşid Paşa'nın etkisiyle geliştiği anlaşılmaktadır.

Böylece Ali Galib Paşa hanedan damatlığına resmen aday olup paşalık ve Meclis-i Vâlâ azalığı makamlarına ulaştığı için bir dizi tebrik ve kutlama mesajları almıştır. Aşağı yukarı ibare ve içerikleri aynı olan bu yazıların ortak noktası, hemen hepsinde Mustafa Reşid Paşa'ya bir atıf yapılmış olmasıdır. Öyle ki sanki mektupların muhatabı Ali Galib Paşa değil de Mustafa Reşid Paşa'dır. Nitekim hemen hepsinin sadaret evrakı arasında bulunmasından ve içeriklerindeki üsluptan da anlaşıldığı üzere bu tebrik yazılarının bir kısmı doğrudan doğruya bizzat Sadrazam Reşid Paşa'ya yollanmıştı. Meselenin ana konusu Ali Galib Paşa'nın damat adaylığı olmasına rağmen, mektupların sahipleri çok kısa ve bir derecede kapalı da olsa muhakkak Reşid Paşa'ya bir gönderme yapmak gereği duymuşlardır.

Örneğin Van ve Hakkâri Valisi Mehmed Reşid, Ali Galib Paşa için açıkça "veliniamet-zâdem" demiştir.[95] Yine Ömer mührüyle yazılan bir başka tebrik yazısında "mahdum-ı sa'd-ahterleri" yani "uğurlu yıldızımın oğlu" tabiri kullanılıyordu.[96] Es-seyid Derviş Mehmed Emin mührüyle gelen bir diğer yazıda ise "mahdum-ı meali-melzum-ı sadaret-penahîleri" denilerek, yine Mustafa Reşid Paşa'ya bir göndermede bulunulmuştu.[97]

---

[93] *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, İstanbul 1268 (1852), s.39, 50. Ali Galib Paşa'nın damatlığa aday oluşu ve Fatma Sultan'la evlenişi hakkında Ziver Paşa'nın düşürdüğü tarihler için bkz. *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, 8, haz. Mehmet Arslan, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2011, s.492-499.

[94] Mustafa Reşid Paşa'nın ikinci sadrazamlık dönemi Ağustos 1848 ile Ocak 1852 tarihleri arasındaydı (*Rical-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.13;Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, TTK, Ankara 2011, s.3013-3014; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Fermanları Ottoman Fermans*, Ankara 2003, s.393).

[95] Mektupta bu damatlığa adaylık meselesine şöyle değinilmiştir "Kerime-i muhteremeleri devletlü ismetlü sultan aliyyetü'ş-şan efendimiz hazretlerini namzed birle…" (BOA, A.}MKT.UM, 76/62).

[96] Bu vesikada ayrıca Ali Galib Paşa için açıkça "Damad-ı şehriyarî" ifadesinin kullanılması, henüz ortada evlilik yokken bile mektup sahibinin şimdiden paşayı damat ilan etmesi bakımından dikkate değer bir noktadır (BOA, A.}TŞF, 10/39).

[97] Tahdid-i Hudud-ı İran Memur-ı Mahsusu. Mühür: Es-seyid Derviş Mehmed Emin. (BOA, A.}MKT.UM, 77/80).

Cidde Valisi Abdülaziz Agâh da benzer bir ifade kullanarak "mahdum-ı übbehet-melzum-ı vekâlet-penahîleri" demekteydi Ali Galib Paşa için.[98] Şam Valisi Ahmed İzzet de yazısında paşaya "vakıfzâdem" olarak hitap etmiştir.[99]

Bu tebrik mesajlarına bakıldığında, söz konusu ifadelerin bilinçli olarak seçildiği ve Ali Galib'den daha çok pederi Mustafa Reşid Paşa'nın hatırı için bu övgü dolu satırların yazıldığı yolunda bir izlenim oluşmaktadır. Gayet tabii bu yazıların sahiplerinde Ali Galib'e karşı da bir saygı ve sevgi olabilir. Ancak her şeye rağmen burada esas belirleyici ve etkili sebep olarak, onun Reşid Paşa'nın oğlu olması ve Reşid Paşa'nın da sadarette bulunuşu görünmektedir. İleride değinileceği üzere Fatma Sultan için de aynı şey söz konusudur. Onun da değişmez sıfatı daima "Sultan Abdülmecid'in kızı" olmuştur. Bu iki birey de ister istemez daima babalarının fevkalade şöhretleri ardında kalmışlardır.

1.3. Paşalıktan Damatlığa

1846'da Sultan Abdülmecid'in Rumeli gezisi esnasında ilk defa bahis konusu olduğu anlaşılan evlilik hadisesi, sonraki yıllarda hem Ali Galib'in isteği hem de pederi Reşid Paşa'nın bu konudaki uğraşları neticesinde ciddiyet kazanmış görünmektedir. Nihayet 1851'de Ali Galib Paşa'nın damatlığa adaylığı kesinleşmiştir. Bununla beraber Fatma Sultan o tarihte henüz 11 yaşında olduğundan evlilik yaşına gelmesi için en azından birkaç yıl daha beklenmesi icap etmiştir.

Ali Galib Paşa müstakbel eşini beklediği bu birkaç yıllık sürede kendisine tevcih edilen makamlarda görev yaparak bürokrasi içerisinde bulunmuştur. Babasının çevresindeki insanlarla o da tabii olarak temasta kalmış, Mehmed Emin Âli, Keçeçizade Fuad ve Ahmed Cevdet Paşalar ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bir yandan da bazı önemli davetlere katılarak devrin diplomatik ve sosyal ortamlarında bulunmayı da ihmal etmemiştir. Örneğin 3 Eylül 1852 Cumartesi günü Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın Kanlıca'daki yalısında mühim bir akşam yemeğine davet edilmiş ve masada Fuad Paşa'nın karşısında, Kaptan Paşa ile Yunanistan Elçisinin yanlarında oturmuştur.[100]

---

[98] Vali-i Eyâlât-ı Cidde. Mühür: Abdülaziz Agâh, (BOA, A.}TŞF 10/63).

[99] "Mahdum-ı übbehet-melzum-ı veliü'l-niamaneleri devletlü Ali Galib Paşa efendim vâkıf-zâdem…" (BOA, A.}TŞF 10/71). Bunlardan başka Vidin Valisi tarafından gönderilen yazıdaki bahisler de hemen hemen diğerleriyle aynı doğrultudadır (A.}M 11/98).

[100] Konuklar arasında Kaptanıderya Mehmed Ali Paşa, Meclis-i Vâlâ Reisi Mustafa Nâilî Paşa, Serasker Mehmed Paşa, Meclis-i Vâlâ azalarından Mehmed Reşid Paşa, Sadaret Müsteşarı Şevket Bey, Kamil Bey, Nureddin Bey, Eflak Beyinin oğlu Prens George, Eflak Kapı Kethüdası Mösyö Aristarchi, Fransız artist Mösyö Vivier, Fransız Elçisi Mösyö

Bununla beraber aynı tarihlerde her şeyin yolunda gitmediği de anlaşılmaktadır. Ali Galib Paşa'nın kariyerinin babası Reşid Paşa'nın sadrazamlığı döneminde ve onun tesiriyle yükseldiğine değinmiştik. Yine benzer bir tesirle babasının sadaretten düştüğü dönemde onun da aynı şekilde damatlık adaylığının bir belirsizliğe düştüğü görünmektedir. Zira Reşid Paşa'nın Ağustos 1852'de sadaretten azledilmesini,[101] Ali Galib Paşa'nın yılsonunda 22 Aralık 1852 (10 Rebiülevvel 1269) tarihli irade ile Meclis-i Vâlâ azalığından alınması izlemiştir.[102] Fakat Ali Galib Paşa'nın bu azil karşısında enteresan bir hamle yaptığı görünmektedir. Haber kendisine ulaştığında aynı gün bu havadis etrafındaki his ve düşüncelerini kaleme alıp cevap olarak sadarete göndermiştir. Altında kendi imzası bulunan ve imza ile yazının çok benzer oluşu sebebiyle de bizzat kendisinin kaleme aldığı anlaşılan metinde paşa, özetle görevden alınıp nezdine 5 bin kuruş maaş tahsis edilmesine gayet süslü ve bir derecede politik sözlerle teşekkür etmekteydi:

> "Maruz-ı çâker-i kemineleridir ki
>
> Meclis-i Vâlâ azalığından afv-ı kemterânemle 5 bin kuruş maaş ihsan ve tahsisi hususuna irade-i seniyye-i hazret-i şahane müteallik ve şeref-südûr buyrulmuş olduğu hâme-pirâ-yı tebcil olan bir kıta emirname-i sâmi-i vekâlet-penahîlerinde beyan ve iş'ar buyrulup çâker-i keminelerinin hiçbir şeye liyakat ve istihkak-ı acizânem olmadığı halde şimdiye kadar nâil olduğum ihsan ve inayât-ı seniyye-i mâlâ-nihayenin zerresinin ifâ-yı teşekküründen aciz ve ibtihâl-i çâkeranem müsellem iken bu veçhile maaş tahsis ve ihsanı hakkında dahi şeref-sünûh ve südûr buyrulan emr ü ferman-ı inayet-nişan-ı cenab-ı mülukâne teşekkürü kabil olamayacak surette bir nimet-i uzma olmasıyla müterettib-i uhde-i ubudiyet olduğu veçhile velinimet bi-minnetimiz şehinşah-ı merahim-unvan efendimiz hazretlerinin ilelebet erike-pirâ-yı saltanat olmaları ed'iye-i hayriyesi yâd ü tekrar ve isal-i dergâh-ı cenab-ı perverdigâr

Lavalette ve Yunanistan Elçisi Mösyö Metaxa bulunmaktaydı. Davetlilerden de anlaşılabileceği gibi bu sıradan bir akşam yemeği değildi. Diplomatik bir hüviyete sahipti. Nitekim bu davet ilgili gazete haberinde de "Fevkalade bir diplomatik yemek" (un grand dîner diplomatique) olarak tanımlanmıştır (Journal de Constantinople, 9 Eylül 1852; Journal des Débats, 29 Eylül 1852). Fransız Elçisi Mösyö Lavalette de buna mukabele olarak kısa bir süre sonra Tarabya'daki elçilik konutunda Fuad Paşa'yı yemeğe davet etmiştir (Journal de Constantinople, 14 Eylül 1852).

[101] Mustafa Reşid Paşa'nın sadaretten azledilmesinde Damat Ahmed Fethi Paşa ile aralarında oluşan anlaşmazlık belirleyici sebep olmuştur. Zira Reşid Paşa'nın Encümen-i Daniş'e oğlu Ali Galib'i üye yapmasına karşılık, Avrupa'da elçiliklerde bulunmuş ve yabancı dile aşina birisi olan Fethi Paşa kendisinin üye yapılmayışına kızmış görünmektedir (*Tezakir 1-12*, s.13; *Rical-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.14). Midhat Sertoğlu ise ikilinin yıldızının barışmamasının arkasında daha eskiye dayanan bir başka sebebin olduğuna dikkat çekmektedir. Onun değerlendirmesine göre Pertev Paşa ekolünden yetişen Mustafa Reşid Paşa, Ahmed Fethi Paşa'yı Pertev Paşa aleyhtarı addedip daima ona güvensizlik duyduğu için bir türlü yıldızları barışmamıştı (*Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, s.3014).

[102] "Devletlü Ali Galib Paşa hazretlerinin Meclis-i Vâlâ azalığından afvıyla muhasses olan maaşından 5 bin kuruşunun uhdesinde bi'l-ibka küsurunun hazine-mânde edilmesi…" (BOA, İ.DH, 264/16445).

olunmakta ve tezayüd ve ikbal-i hidivâneleri duavât-ı halisânesi dahi başkaca tediye kılınmakta olduğu muhat-ı âlî-i sadaret-penahîleri buyruldukda her halde emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir…"[103]

Paşa'nın yazısı sadaret tarafından saraya gönderilmişti. Saraydan verilen cevapta klişe bir kâtiplik hamişiyle yazının padişah tarafından görüldüğü ve sadarete iade edildiği belirtilmiştir.[104] Dolayısıyla bu pozisyon karşısında padişahın şahsi görüşüne dair herhangi bir işaret yoktur. Ali Galib Paşa'nın yazısından her ne kadar gururlu ve soğukkanlı bir şekilde padişahın kararını tasdik eder bir devlet adamı imajı seziliyorsa da durumun

Resim 2. 1. Ali Galib Paşa'nın tasviri (İ. Ü. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri).

iç yüzünün hiç de öyle olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu gelişmelerle 1853 yılına girildiğinde bir süre boyunca Ali Galib Paşa'nın mazul vaziyette tereddütle dolu kaygılı günler geçirdiği ve müstakbel evliliğinin gerçekleşmeyeceği yolunda korkuya kapıldığına dair bazı bilgiler mevcuttur. Nitekim bu yolda paşanın endişelerini körükleyecek söylentiler de ortaya çıkmıştı. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in naklettiğine göre Ali Galib Paşa bu

[103] BOA, İ.DH 263/16375 Lef 1.

[104] BOA, İ.DH 263/16375 Lef 2.

durumdan ötürü fevkalade üzülmüş, hatta odasında yastıklara kapanıp ağlamıştı. Paşayla çok yakın ve samimi ilişkileri olan kethüdası Hakkı Bey bu hale dayanamamış, kendisi Fatma Sultan'ın teyzesi Bîmisal Hanım'la evli olduğundan hanedanla olan ilişkilerini de kullanarak Ali Galib Paşa'nın bu vahim durumunu Fatma Sultan'a ve dolaylı olarak padişaha duyurmuş, nihayetinde evliliğin gerçekleşeceğine dair paşanın saraydan gizli bir teminat almasını sağlamıştır.[105]

Ali Rıza Bey'in yazdıklarını bizzat Kethüda Hakkı Bey'den dinlediğini söylemesi dikkate alınırsa, vermiş olduğu bu bilgilere güvenilir gözle bakılabilir. Bundan öte, gerçekten hadiselerin gidişatı da söz konusu bilgileri teyit etmektedir. Zira Ali Galib Paşa hem 1853 hem de 1854 salnamelerinde Meclis-i Vâlâ azaları arasında göründüğüne göre, söz konusu vazifeden alındıktan kısa bir süre sonra yine görevine iade edilmiş olmalıdır.[106] Sicill-i Osmanî'deki kayda göre Mayıs 1853'te yeniden göreve getirilmişti.[107] Gerçekten gazetelere bakıldığında Ali Galib Paşa'nın 29 Mayıs 1853'te Meclis-i Vâlâ azası olduğu yönünde haberlere rastlanmaktadır.[108] Böylece paşanın kısa süre sonra tekrar makam sahibi olmasında Ali Rıza Bey'in Kethüda Hakkı Bey'den menkul anlatımıyla bir uyum sağlandığı görünmektedir. Dolayısıyla, taraflar arasındaki özel ilişkiler hakkında detaylı bilgilere sahip olmayışımıza rağmen, Ali Galib Paşa'nın evliliğinin söz konusu anlatımdaki gelişmeler etrafında cereyan ettiği ve birkaç aylık bir dönemde tereddütlü bir hal alıp daha sonra ise bunun düzeldiği anlaşılmaktadır.

---

[105] *XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli*, I, s.42-43; *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s.330.

[106] *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1269, s.38; 1270, s.47.

[107] Mehmed Süreyâ, *Sicill-i Osmanî*, II, s.542.

[108] La Presse, 14 Haziran 1853; Journal des Villes et des Campagnes, 14 Haziran 1853; Phare de la Loire 14 Haziran 1853; L'assamblée Nationale, 14 Haziran 1853. Siècle gazetesi ise Mustafa Naili Paşa'nın sadrazam olduğu kabinenin toplu bir listesini yayınlamıştır (Le Siècle, 20 Ağustos 1853).

2. FATMA SULTAN'IN EVLİLİĞİ

1853 yılına gelindiğinde Fatma Sultan artık evliliğe hazırlanmaktaydı. Bununla birlikte genel olarak ülkenin en baştaki gündemi ise Kırım Savaşı olacaktır. Rusya bir süredir, Osmanlı'nın kesin bir yıkılışa yüz tuttuğunu ve bu dağılma sürecine doğrudan müdahil olmayı hedefleyen bir dış politikayı benimsemişti. Hatta Rus Çarı I. Nikolay 1844'te İngiltere'ye yaptığı ziyaret esnasında bu yoldaki görüşlerini şu sözleri sarfederek İngiliz diplomatlarıyla paylaşmıştı: "Türkiye hakkında hükümetimin iki görüşü var: Ya ölüm yoluna girmişlerdir, ya da çoktan ölmüşlerdir; her halükârda onun yakın olan ölümü önlemez."[109] Buna mukabil o vakit İngiltere esasen sömürgeleriyle arasındaki ilişkiye odaklanmış bir durumda ve Avrupa'nın mevcut dengelerinden tatminkâr olduğu için dış politikada Osmanlı'yı yalnız bırakarak Rusya'nın safına geçmeyi tercih etmemişti.[110] Bununla beraber Rusya 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması devrinden beri Osmanlı toprakları içerisindeki Ortodoks ahalinin hamiliğini gözetme politikasından vazgeçmemişti. 1853 yılına gelindiğinde Kudüs'te Ortodoks ve Katolik ahali arasında "Kutsal Yerler" (Makamat-ı Mübareke/Saints Lieux) üzerinde çıkan tartışma Rusya'nın bu hamilik politikası için yeni bir fırsat oluşturdu. Söz konusu kutsal yerlerden kasıt, Kudüs'te Hristiyanlığın kadim simgeleri olarak kabul gören birkaç kilise ve mağara ile Hz. İsa ve Hz. Meryem'in mezarları olduğuna inanılan bölgelerdi. Temelde tartışma konusu, bu yerlerin bakımları ve temizlikleri vazifesiyle kiliselerin anahtarlarının Ortodoksların mı yoksa Katoliklerin mi kontrolünde olacağı meselesiydi.[111]

Öte yandan Fransa da kendisine Katoliklerin koruyucusu rolünü biçmekteydi. Ayrıca cumhuriyet idaresiyle yönetime gelip daha sonra imparator olan III. Napolyon,[112]

---

[109] "Il y a dans mon cabinet deux opinions sur la Turquie: ou elle est en train de mourir, ou elle est morte; en tout cas on n'empêchera pas sa mort prochaine." (Charles Seignobos, *Histoire Politique de L'Europe Contemporaine: Évolution des Partis et des Formes Politiques 1814-1896*, Paris 1897, s.595).

[110] Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, İstanbul 2011, s.706.

[111] Comte Benedetti, *Essais Diplomatiques*, Paris 1897, s.223-226; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, s.3017; Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlar'dan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.305-306.

[112] III. Napolyon'un imparator oluşunda Victor Hugo'nun şahitliği ve durumu dikkat çekicidir. 1848'de Napolyon'un başkan olarak seçilme sürecinde Victor Hugo onun umut dolu destekçilerinden birisiydi. Oysa Napolyon 3 yıl sonra bir referandumla imparatorluğunu ilan ettiğinde Hugo'nun bütün ümitleri altüst oldu ve çok büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Açıkça itirazları ve muhalifliği sebebiyle Fransa'yı terk etmek zorunda kaldı. İngiltere'de hem Fransızca hem de İngilizce olarak bastırdığı kitabıyla referandum sürecini inceleyerek eleştirdi. Victor Hugo'ya göre bu referandum özgür bir oy verme sürecinden uzaktı. Birçok hukuksuzluk yaşanmış, bazı seçim bölgelerinde sonuca tesir edecek tutuklamalar olmuş, ordudaki askerlerin oy kullanmasında usulsüzlük yapılmış, bir bölgede belediye başkanı köylülere eğer evet oyu verirlerse bunun cumhuriyeti onayladıkları anlamına geleceğini söyleyerek insanları manipüle etmişti. Victor Hugo bütün bunlara dayanarak Napolyon'un 7 buçuk milyon oy almasının bir şey ifade etmediğini kanıtlamaya çalışmıştır (Victor Hugo, *Napoléon Le Petit*, Londra 1852, s.298-314; Aynı yazar, *Napoleon The Little*, Londra 1852,

muhafazakâr ve milliyetçi kamuoyunun desteğini alacağı hesabıyla da hareket ederek bu krize girmekten çekinmedi.[113] Bu durumda Rusya-Fransa çekişmesi arasında sıkışan Osmanlı Devleti, krizden çıkış yolu için bu iki devletten birinin tarafını tercih etmek zorunda kalmıştı. Evvela Osmanlı'nın kendi içerisinde komisyon toplayarak çözüme kavuşturmaya çalıştığı problem uluslararası bir kimlik kazanarak Viyana'ya kadar taşınmıştı. Buradaki müzakereler her ne kadar verimli geçmiş ise de ortaya çıkan şartların kabulü noktasında Osmanlı ile Rusya'nın anlaşamayışı ve bunun üzerine Rusya'nın Eflak-Boğdan'a taarruz etmesi, 1853 yılının sonlarına gelindiğinde Osmanlı devlet adamlarının Rusya'ya karşı savaş ilan etme kararıyla sonuçlandı.[114]

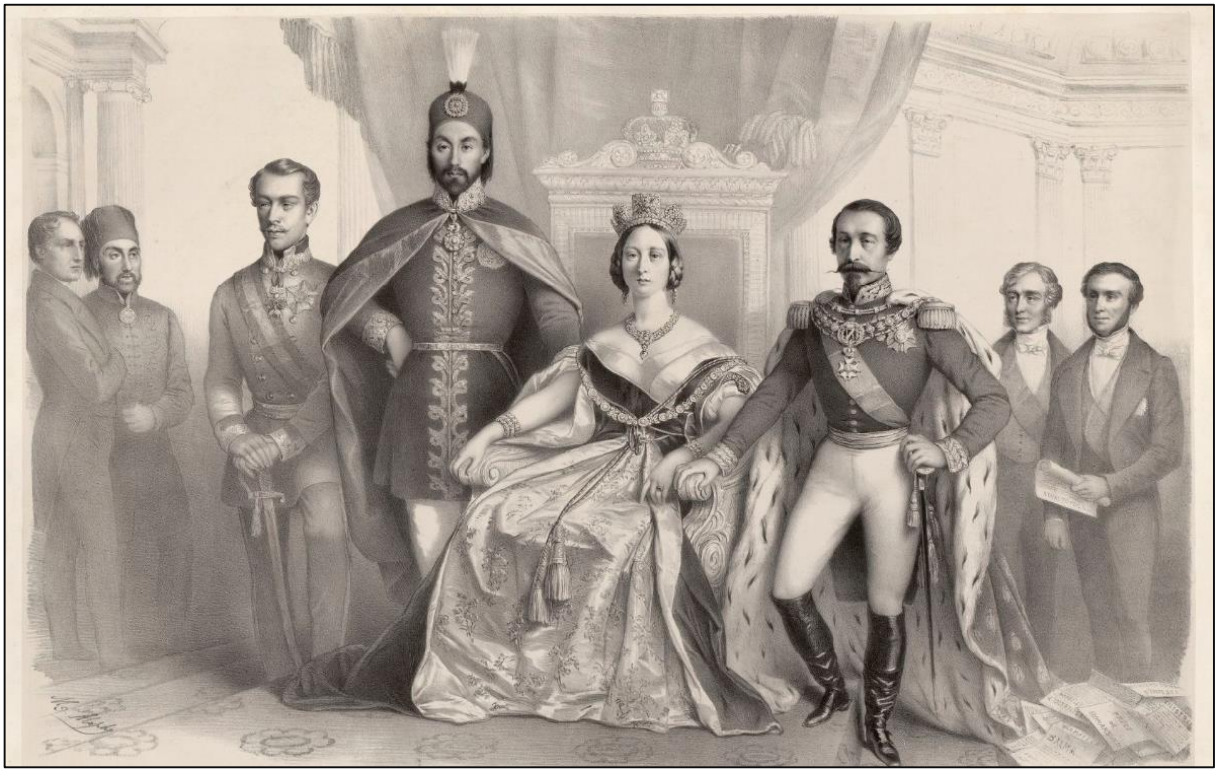

Resim 2. 2. "Avrupa Hukuku ve Hürriyetinin Muhafızları Hükümdarlar ve Diplomatlar." Kırım Savaşı'ndaki ittifakı tasvir eden ikonik gravürlerden biri. Ortada İngiltere Kraliçesi Victoria, sağda Fransa İmparatoru III. Napolyon ve solda Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid. Arka planda ise solda Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, sağda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Clarendon dikkati çekmektedir (Alophe, "Le Défenseurs du Droit et de la Liberté de l'Europe Souverains et Diplomates", BnF).

s.166-174). Karl Marx da bu konuya değinen bir seri yazı kaleme almış ve bunlar daha sonra kitapçık halinde bastırılmıştır (Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte,* Almancadan çev. Daniel De Leon, New York, 1898).

[113] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, TTK, Ankara 1997 s.230-231.

[114] *Tezâkir 1-12*, s.23; *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, IX, yay. M. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s.88-89; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, I, haz. Bekir Sıtkı Baykal, s.28; Stanley Lane-Poole, *The Life of The Right Honourable Stratford Canning*, II, London 1888, s.234.

Ülkedeki bu gelişmelerin yanı sıra, Fatma Sultan'ın özel hayatındaki gündem ise yaklaşan evliliği için çeşitli hazırlıkların yapılmasıydı. Bu hazırlıkların önemli iki konusu gelinin çeyizinin düzenlenmesi ve yeni çiftin ikametleri için Reşid Paşa'nın Baltalimanı'ndaki sahilhanesinin satın alınmasıydı.

Osmanlı hanedanından gelin olacak kızların çeyizleri ve evlilikleri için gereken diğer hazırlıklar, daima hanedanın en kıdemli kadını tarafından üstlenilmiştir. Bu tanıma uyan kişiler de Valide Sultanlardı.[115] Fakat valide sultan demek saltanattaki padişahın annesi demek olduğundan ve oğlunun padişahlığını görmek de çok az anneye kısmet olduğundan[116] her evlilik esnasında Valide Sultan makamında birisi mevcut bulunmayabilirdi. Nitekim Fatma Sultan için de durum böyleydi. Zira babaannesi olan Bezmiâlem Valide Sultan'ın 2 Mayıs 1853'te vefat ettiği bilinmektedir.[117] Bu kayıp üzerine Fatma Sultan'ın evlilik hazırlıkları için gereken işlerin takibi Sultan Abdülmecid'in eşi Servetseza Başkadınefendi'ye düşmüştü. Zira anneleri Gülcemal Kadın'ın vefatından sonra küçük yaştaki Fatma Sultan ve kardeşi Reşad Efendi, babaları tarafından Servetseza Başkadın'ın emanetine teslim edilmişlerdi.

Bu durumun yanı sıra, Bezmiâlem Valide Sultan'ın da Fatma Sultan için birtakım masraflarda bulunduğu görünmektedir. Her ne kadar tarihsiz bir kayıt olsa da Valide Sultan'ın vefatından çok kısa bir süre evvel yapılmış olduğu anlaşılan söz konusu masraf 14 bin 202 kuruştu. Fatma Sultan için alınanlar bir incili mecmua, birtakım kumaşlar, pırlantalı yüzük taşı, yüzük akikleri ve yüzük halkası ile iki defa da piyano forte tamiri parası idi.[118]

2.1. Evliliğin Mali Unsurları ve Çeyiz Hazırlıkları

Evlilik hem gelinin çeyizinin hazırlanması hem de damadın eşyalarının tedariki, bir de çiftin yaşayacağı hanenin düzenlenmesi yönüyle son derecede maddiyata muhtaç bir müessesedir. Ayrıca bundan başka nikâh, düğün vesaire gibi birçok teferruat da mevcuttur. Evlenecek kişi padişahın çocuğu olduğunda ise işin maddi tarafı bir kat daha önem kazanmaktadır. Zira hanedan ailesine layık seviyede bir evlilik töreni, çeyiz ve eşyaların

---

[115] Osman Bey (Vladimir Andrejevich), *Les Femmes en Turquie*, Paris 1883, s.271; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara 2014, s.144.

[116] Ali Akyıldız'ın tespitlerine göre 19. Yüzyıl boyunca Osmanlı hanedanı yalnız 6 valide sultana tanıklık etmiştir (A. Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.37).

[117] Arzu Terzi, *Bezmiâlem Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s.300.

[118] TSMA.E 328/15 Lef 2.

tertibi ile iyi bir hanenin hazırlanması gerekirdi. Fatma Sultan'ın bu noktada biraz talihsiz bir döneme rastladığı söylenebilir. Çünkü evliliği Kırım Savaşı gibi devlete fevkalade maddi bir yük haline gelen büyük bir hadiseyle aynı döneme tesadüf etmiştir. Öte yandan aynı dönemde Fatma Sultan'ın kişisel borçlanmalara da gittiğine dair birtakım işaretler görünmektedir. Örneğin Köçeoğlu Agop'un mührünü taşıyan ve 1853 yılının Mayıs, Temmuz ve Ağustos aylarında Fatma Sultan'dan alacaklarını tahsil ettiğini gösteren bir senet oldukça önemlidir. Buna göre sultanefendi, Köçeoğlu Agop'tan 318 kese akçe 110 kuruş borç almıştı.[119] 1 kesenin o dönemde 416,65 kuruşa denk geldiği bilinmektedir.[120] Buna göre borç miktarının 132 bin küsur kuruşa tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Yine Emin mühürlü ve Temmuz 1853 tarihli bir başka senette ise kendisinin sultanefendiden 35 bin 325 buçuk kuruş alacağı olduğu ve bu meblağın 25 bin kuruşunun tahsil edildiği belirtilmiştir.[121] Tespit edilebilen bu iki örnek, sultanın evlenmeden önce birtakım kişisel borçlanmalara gittiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Somut bir yanıtını ve detaylarını bilmek mümkün değilse de sultanın böyle bir dönemde bu tip borçlanmalara neden gerek duyup, söz konusu meblağları da ne gibi harcamalarda kullandığı sorusu akla gelmektedir.

1853 yazında, evlilik hazırlıklarının yanı sıra, Fatma Sultan için bir başka gelişme de Kur'an okuma çerçevesinde başladığı ilk eğitimini başarıyla tamamladığı için hatim töreninin yapılmasıydı. 28 Temmuz 1853 (22 Şevval 1269) günü "saat 4 sularında" icra edilen tören münasebetiyle padişah tarafından âdet üzere birtakım ihsanlar dağıtılmıştı. Sarayın üst düzey görevlileri, imam efendiler ve bazı ağalara pırlanta, pırlanta broş, pırlanta iğne, saat. Cariyelere elbise; kahveci, kilerci ve sazende kalfalara da muhtelif miktarda paralar verilmiştir. Ayrıca etrafa serpilip dağıtılmak için 5 bin ve mektep çocuklarına da 1000 kuruş sarf olunmuştu.[122]

---

[119] TSMA.E 328/13 Lef 6. Adı geçen Köçeoğlu Agop Efendi Ermeni Katolik cemaatinden olup devrin nüfuzlu ve meşhur sarrafları arasındaydı. Ailesinin önceki nesillerinden de hanedana ve yüksek mevkideki bazı paşalara hizmet etmiş olanlar mevcuttu. Agop Efendi bilhassa V. Murad ile şehzadeliği döneminde yakın ilişkilerde bulunmuş ve Murad Efendi'nin bazı mali işlerine bakmıştır (Gökçen Albayrak, "Agop Köçeoğlu: Bir Sarrafın Terekesinden Okunanlar Ve Okunmayanlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 41, (2019) s.171 vd.).

[120] Baki Çakır, "Kese", *DİA*, EK-2, (2019), s.42-43.

[121] TSMA.E 328/15 Lef 1.

[122] TSMA.E 7/1. Belgede tarih "Şevval-i Şerifin 22. Pazartesi günü" yazılmış ise de burada bir hata söz konusudur. Zira 22 Şevval 1269 tarihi ilgili yılın salnamesine göre perşembe gününe denk gelmekteydi. (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1269, s.29).

Birinci bölümde 1847 yılında Fatma Sultan'ın kardeşleriyle birlikte okumaya başladığı bed-i besmele törenini ele almış ve bu organizasyonda esas ilginin ve ana gündem maddesinin şehzadeler olduğunu görmüştük. Bu durumun hatm-i şerif töreni için de aynı olduğu ve yeniden sahnelendiği görünmektedir. Zira gazetelere bakıldığında Fatma Sultan'ın ismine rastlamak mümkün değildir. Aksine, tıpkı 1847'de olduğu gibi, esas haber konusu "Şehzadegân hazeratının" hatm-i Kur'an etmeleriydi.[123] Epey detaylı bir şekilde töreni haberleştiren *Takvim-i Vekayi*'de, Murad ve Abdülhamid Efendilerin hatm-i şeriflerinin yanı sıra daha küçük yaştaki şehzadeler Mehmed Reşad, Ahmed Kemaleddin ve Mehmed Burhaneddin Efendilerin de Kur'an okumaya başladıkları belirtilmiştir. Tören Çırağan Sarayı'nda icra edilmişti. Davetli devlet adamları ve dini görevliler Fer'iye dairesinde beklemişler, Teşrifatçı efendinin haberiyle tören için hazırlanan mekâna geçmişlerdi. Sultan Abdülmecid de kısa süre sonra teşrif etmişti.[124]

Bütün bu anlatımın içerisinde Fatma Sultan'a dair herhangi bir bahis geçmemektedir Buradan da görüldüğü üzere Fatma Sultan Kur'an okumaya başladığında olduğu gibi eğitimini bitirdiği zaman da görünür bir konumda olamamıştır. Bu durum hanedan kızlarının ve kadınlarının kamuoyu önünde olmadıklarını gösteren bir başka örnektir ve 1847'deki realitenin de bir noktada tamamlayıcısıdır.

Fatma Sultan'ın çeyizi için hazırlanan eşyalar ve diğer birtakım masrafların kayıtlarının düzensiz tutulmuş oldukları anlaşılıyor. Nitekim bu vesikaların çoğunda tarihler de yazılmamıştır. Bu durum belgeleri doğru bir bağlama oturtmayı oldukça güçleştirmektedir. Dolayısıyla hazırlıkların ne zaman yapıldığı ve ne kadarlık bir süreyi kapsadığını kesin olarak bilmek mümkün değildir. Yine de eldeki verilere bakıldığında genel itibarıyla evlilik hazırlıklarının 1853-1854 yılları arasında yapılmış olduğu söylenebilir.

Evvela, Fatma Sultan'ın çeyizi için "Kadınefendi hazretleri" tarafından hazırlatılması gereken eşyaların gayet uzun listelerinden bahsetmek gereklidir. İsmi açıkça geçmiyorsa da burada kadınefendi ile kastedilen kişinin Servetseza Başkadınefendi olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu eşyalar elbiseden yastığa, fincandan bardağa, kaşıktan tabağa,

[123] Ceride-i Havadis, 27 Şevval 1269.

[124] Takvim-i Vekayi, 8 Zilkade 1269. İstanbul'un frankofon gazetesindeki haber de aynı doğrultudaydı (Journal de Constantinople, 29 Temmuz 1853).

havludan kürke ve leğenden ibriğe kadar birçok farklı nesneyi içermektedir. Listenin başındaki kayda göre listede belirtilen eşyalar yaptırılıp hareme teslim edilmişti.[125] Buna ilaveten yelpaze, sineklik, dürbün, entariler, kumaşlar, hamam ve mutfak eşyalarıyla damad paşa için de hazırlanan bazı diğer eşyaları içeren bir başka liste de mevcuttur.[126] Bunların hem yazısı hem de şekli itibarıyla en düzenli ve bir o kadar da şaşırtıcı biçimde yine tarih yazılmamış bir nüshası, sebebini pek de anlayamadığım bir şekilde Yıldız Evrakı arasında çıkmıştır. Eşyaların masraflarıyla beraber yazılmış olması sebebiyle daha tertipli ve aynıyla nakletmeye değer bir kayıttır. Buna göre eşyaların toplam bedeli "7 milyon 713 bin 628 buçuk kuruş" tutmuştu.[127]

Tablo 2. 1. Fatma Sultan'ın Hazine-i Hümayun marifetiyle tanzim ve imal olunmuş olan çeyiz masrafları

Eşyanın Cinsi	Masraf
Elmas ve inci ve sırma işlemeli sırt samuru bir adet boy kürk fanila. Al atlas üzerine inci ve sırma baha ve üstadiyesi	176.121
Pırlanta elmas ve inci ve sırma ve tırtıl işlemeli bir adet al atlas entari ve ayakkabı için ince ve sırma ve harç ve canfes baha ve üstadiyesi	112.042,5
İnci ve sırma ve tırtıl işlemeli mavi atlas entari ve ispenç ve ayakkabı için ince ve sırma ve tırtıl ve atlas baha ve üstadiyesi	292.893,5
Kılaptan harçlı ve kılaptan bükmeli sırma ve tırtıl ve yün işlemeli mavi şalaki entariçün sırma ve inci ve atlas baha ve üstadiyesi	23.802,5
Kılaptan harçlı ve kılaptan bükmeli tırtıl ve kılaptan işlemeli pembe şalaki entariçün inci ve sırma ve tırtıl baha ve üstadiyesi	28.455
Kılaptan harçlı ve kılaptan bükmeli sırma ve tırtıl işlemeli mor şalaki entari ve ispenç için atlas ve oya ve sırma baha ve üstadiyesi	11.837,5
Kılaptan harçlı ve kılaptan bükmeli sırma ve pul ve tırtıl işlemeli bez işi şalaki entari için inci ve sırma ve tırtıl baha ve üstadiyesi	66.833
Hazine-i hümayundan mürur defterde muharrer 14 kal şal ve kürk ve ayakkabı ve boğça ve saire için sırma ve tırtıl ve pul baha ve üstadiyesi	104.548
Cihaz takımına ilave olunmak üzere harem-i hümayun-ı cenab-ı mülukâneden alınan inci ve sırma ve tırtıl ve kılaptan ve ipek işlemeli yatak ve yemek ve kahve ve hamam takımları ve roza elmas ve zümrüt ve la'l ile müzeyyen berber aynası ve sim tarak ve fincan ve taam tepsisi ve eşya-yı mütenevvia kalem	150
Cihaz takımına ilave olunmak üzere hazine-i hümayundan alınan inci ve kılaptan ve sırma ve tırtıl ve roza elmas işlemeli yatak takımı ve fes ve kahve puşidesi ve mineli altın zarf ve sim şamdan ve mangal ve kahve takımı ve tepsisi ve kahve altı lengeri ve mumlukla sim karlık ve saire kalem	64

[125] TSMA.E 328/13 Lef 30.

[126] TSMA.E 328/13 Lef 29.

[127] BOA, Y.EE. 91/52.

Müceddeden tanzim olunan eşya-i mütenevvianın miktarı	
Zikrolunan eşyadan 6 kaleminin vuku bulan masarifi	27.002
Müceddeden tanzim olunan sim takımlara sarf olunmak üzere gerek harem-i hümmayun ve gerek hazine-i hümayun merkufanından kal' olunan sim takımlarından hâsıl olan sim	19.426
Hariçten iştira olunan sim ve sırmalı şerit ve sair bahasıyla üstadiyesi	112.251
Roza elmas ve inci ve sırma işlemeli bâ-adet ve iki adet bilâ-mücevher hâvîler için sarf olunan inci ve sırma baha ve üstadiyesi. Roza elmas karat: 21-Ez taraf-ı şahane. İnci: 29-Ez taraf-ı şahane.	38.758
Roza elmas ile müzeyyen sırma ve tırtıl işlemeli lacivert atlas diz puşidesi için sarf olunan sırma ve inci baha ve üstadiyesi. İlave olunan ince: 14-Ez taraf-ı şahane	40.617,5
Sırma ve tırtıl işlemeli diz puşidesi tamiri masrafı	3.972,5
66 Adet bohça için nigârîn ve iskaki bahası	59.007,5
[Vr. 2B] Malumü'l-adet bohçalar için canfes-i mütenevvia ve efrûz baha ve üstadiyesi	3.987,5
Sırma ve inci işlemeli nişan çevreleri için inci ve sırma baha ve üstadiyesi	22.711,5
Tamir olunmuş olan sırma ve tırtıl işlemeli güğe yorgan için sırma ve canfes ve tırtıl baha ve üstadiyesi. (İlave olunan inci: 118-Ez taraf-ı şahane).	6.785
İnci ilave olunmak üzere yüz yastığı için işçilik ve üstadiyesi. (İlave olunan inci: 148-Ez taraf-ı şahane).	5.600
Sırma ve tırtıl ve kadife işlemeli taam nihalesi için sırma ve tırtıl ve saire baha ve üstadiyesi	45.897,5
Sırma işlemeli 100 adet hâvîler için sırma ve hâvî baha ve üstadiyesi	127.941
Sırma işlemeli 10 adet uçkur için sırma ve sair baha ve üstadiyesi	8.085,5
Harem-i hümayuna takdim olunmak üzere 890 kat çamaşuyi için pembezar ve ipek kurdela ve büründcük baha ve üstadiyesi	263.425
Kılaptan ve sırma işlemeli abdest ve ayak havlusu 150	43.500
Sırma ve tırtıl ve pul ve yün ipek işlemeli al atlas zar için sırma ve pul ve tırtıl ve yün ipek baha ve üstadiyesi	1.788.674
Sırma ve tırtıl ve pul ve yün ipeği işlemeli al atlas nihalisi için sırma ve tırtıl ve pul ve yün ipeği baha ve üstadiyesi	791.693
Sırma ve tırtıl ve pul ve yün ipeği işlemeli al atlas oda takımıçün yastık ve minder ve yüz yastığı ve şilte ve saireye sarf olunan sırma ve pul ve tırtıl ve atlas baha ve üstadiyesi	481.621
Nikâhta harem-i hümayuna teslim olunan	10.000
Sırma ve tırtıl ve pul ipeği işlemeli al atlas perde ve firile için sarf olunan sırma ve pul ve tırtıl ve yün ipeği ve kılaptan ve saçak ve saire bahasıyla üstadiyesi	876.442
Sırma ve tırtıl ve yün ipeği ve pul işlemeli al atlas kanepe ve sandalyeler için sırma ve tırtıl ve pul ve yün ipeği ve kılaptan şerit ve atlas baha ve üstadiyesiyle zar ve nihali vaz olunmak üzere tahta sandık bahası	62.232,5
Pırlanta elmas ile müzeyyen nişan çevresinin elmas ve düzisi için altın ve sim baha ve münceleme ve üstadiyesi	31.715
Roza elmas ile müzeyyen mineli altın 15 adet zarf için altın ve sim ve münceleme ve üstadiyesi ve zarf bahası. Roza elmas kırat: 166-Ez taraf-ı şahane. Sayâlî taşı: 2.792-Ez taraf-ı şahane	63.529

Berber takımına sarf olunan altın ve sim baha ve üstadiyesiyle sırma işlemeli ustura muhafazası ve kayış ve saire bahası. Sakal tarağı için elmas kırat:24-Ez taraf-ı şahane. Sayâlî taşı: 300-Bu dahi.	23.670
Tanzim olunan berber peşkiri için münceleme ve cila ve sim baha ve üstadiyesi. Roza elmas kırat: 89-Ez taraf-ı şahane.	20.100
İnci ve tırtıl işlemeli siyah kadife puşidesiçün sim ve atlas bahasıyla münceleme ve cila ve sim baha ve üstadiyesi. İlave olunan roza elmas kırat: 1-Ez taraf-ı şahane. Badehu-3,5 Sayâlî taşı 8-Ez taraf-ı şahane	620
Roza elmas ile müzeyyen tatlı hokkası için münceleme ve cila üstadiyesiyle altın ve sim bahası. Roza elmas kırat: 26,5-Ez taraf-ı şahane.	12.183,5
[Vr. 3A] Sim çemberli ve kadife kaplı iki adet sandukçe ile sırma işlemeli fincan tablası ve sahtiyan tabak kapağı ve yemiş tabla kapağı için sarf olunan sim bahası ve üstadiyesi	34.916,5
Sırma ve kılaptan işlemeli 132 adet –İpek işlemeli 45 adedinin mevkuf bulunduğu- hâvînin sırma ve kılaptan baha ve işçilik ve üstadiyesi	113.064,5
Kılaptan işlemeli 45 adet yüz yastığı için kılaptan vesaire baha ve üstadiyesi	56.211
Elvan ipek işlemeli oya kenarı tülbent makrameler için ipek ve sırma tülbent baha ve işçilik ve üstadiyesi	3.600
Kılaptan ve saçaklı 58 adet favta[128] bahası	22.930
Kılaptanlı bir adet ezrâk bahasıyla üç adedinin tamiri masrafı	9.550
Elvan pul ve ipek işlemeli makrameler için pul baha ve işçilik ve üstadiyesi	23.488
Sırma ve kılaptan ve yün ipeği işlemeli 180 adet hâvîler için sırma baha ve işçilik ve üstadiyesi -Mevkuf.	210.304
Kılaptan işlemeli 40 adet yüz yastığı için kılaptan ve sırma ve tülbent baha ve işçilik ve üstadiyesi	54.522
Kılaptan ve ipekli ve saçaklı favta bahası	34.510
Sandıkları kaplatmak için yeşil kadife	88,5
Bi'l-iktiza harem-i hümayun-ı ismet-makrun-ı canib-i mülukâneden gelip bade't-tamir iade ve takdim kılınan 20 kalem eşya-yı mütenevviaya sarf olunan sim baha ve mıskale ve üstadiyesi	88.689
Harem-i hümayun-ı mülukâneden gelip bade't-tamir takdim kılınan 8 kalem eşya-yı mütenevvia için münceleme ve cila ve üstadiyesiyle altın ve muhafaza bahası. Roza elmas kırat: 2-Ez taraf-ı şahane Sayâlî taşı: 18-Bu dahi	16.150
Harem-i hümayun-ı mülukâneden gelip bade't-tamir takdim kılınan 9 kalem sim kabara ve kahve askısı ve nihali takımlarına sarf olunan sim bahasıyla üstadiyesi 4 adet kutu bahası	9.246
Bu dahi harem-i hümayundan gelip bade't-tamir iade kılınan 9 kalem murassa ve gayr-i murassa eşyaya sarf olunan	34.628
Müceddeden yaptırılıp harem-i hümayun-ı mülukâneye takdim kılınan 6 kalem yaldızlı eşya-yı nuhasiye bahası	32.300
Harem-i hümayun-ı mülukâneden gelip bade't-tamir iade ve teslim kılınan 6 kalem yaldızlı eşya-ı nuhasiyeye sarf olunan yaldız baha ve üstadiyesi	26.215

[128] Favta: Bir iş işlerken veya hamamda ve sair ahvalde bele bağlanan ipek peştamal (*Kamus-ı Türkî*, s.1008).

Müceddeden yaptırılıp harem-i muhtereme-i şahaneye takdim kılınan 14 kalem eşya bahası	9.680
[Vr. 3B] Sandık üzerine kaplanmak üzere kara mandon [mantin] mevkuf.	150
Devletlü ismetlü Fatma Sultan hazretlerinin hazinedar odası için müceddeden yaptırılıp harem-i hümayuna teslim kılınan pırlanta elmas ile müzeyyen iğne ve kılaptan harç ve kılaptan bükmeli ve pul işlemeli şalakî entari ve fermayiş şal ve canfes ve ayakkabı için altın ve sim ve muhafaza ve saire baha ve üstadiyesi	
13 nefer usta cariyeleriçün yaptırılıp kezalik harem-i hümayuna teslim olunan kılaptan cezm ve kılaptan bükme ve pul işlemeli şalaki entari ve fermayiş şal ve canfes ayakkabıçün altın ve sim ve muhafaza ve canfes vesaire baha ve üstadiyesi. –Kılaptan ve pul işlemeli tirşe şalaki -1 mevkuf. Roza elmas kırat 760-Ez taraf-ı şahane. Sayâlî taşı: 882-Bu dahi	223.208
Ebe ve hoca kadınlar için roza elmas ile çiçek ve kılaptan-cezm ve kılaptan bükme ve kılaptan pul işlemeli şalaki entari ve fermayiş şal ve canfes ayakkabıçün altın ve sim ve canfes baha ve münceleme ve cila ve üstadiyesi. Roza elmas kırat: 45-Ez taraf-ı şahane. Sayâlî taşı 50-Bu dahi	14.999,5
16 adet ayakkabılarına astar için mismar. Tülbent ve kılaptan harç ve entari ve ayakkabı ve bohçalar için astar ve kılaptan bükme bahası	154.749
Zat-ı hazret-i padişahiçün müceddeden yaptırılan roza elmas ile müzeyyen eşyalara sarf olunan altın ve sim baha ve cila ve üstadiyesi. Pırlanta kırat: 18,5-Ez taraf-ı şahane. Roza elmas kırat: 3-Bu dahi	7.823
Vükela haremlerine ihsan-ı şahane buyrulmak için 50 bin kuruş kıymetinde olmak üzere bi't-tanzim hâk-i pây-i şahaneye takdim olunan 8 adet pırlanta elmas ile müzeyyen çiçeklere sarf olunan altın ve sim ve muhafaza baha ve münceleme ve cila ve üstadiyesi. Pırlanta kırat: 424-Bu dahi. Sayâlî taşı 1.812-Bu dahi	119.855
25 bin kuruş kıymetinde olmak üzere yaptırılıp kezalik hâk-i pây-i şahaneye takdim olunan pırlanta elmas ile müzeyyen 12 adet çiçeklere sarf olunan altın ve sim ve muhafaza bahasıyla münceleme ve cila ve üstadiyesi. Pırlanta kırat: 315-Bu dahi. Sayâlî taşı 4.350-Bu dahi.	99.396
15 bin kuruş kıymetinde yaptırılıp kezalik hâk-i pây-i şahaneye takdim olunan pırlanta elmas ile müzeyyen 3 adet çiçeklere sarf olunan altın ve sim ve muhafaza baha ve üstadiyesi. Roza elmas kırat: 246,5. Sayâlî taşı: 3.340	75.894
15 bin kuruş kıymetinde olarak yaptırılıp hâk-i pây-i şahaneye takdim kılınan 13 adet çiçeklere sarf olunan altın ve sim ve muhafaza bahasıyla münceleme ve cila ve üstadiyesi	42.354
Yaldızlı maun sandalye ve kanepe bahası	2.961
30 bin kuruş kıymetinde olmak üzere müceddeden yaptırılıp hâk-i pây-i şahaneye takdim olunan pırlanta ve elmas ile müzeyyen çiçeklere sarf olunan altın ve sim ve muhafaza baha ve münceleme ve cila ve üstadiyesi. Pırlanta kırat: 346-Ez taraf-ı şahane. Sayâlî taşı 2.890-Bu dahi	115.923
[Vr. 4A] Billur bardak ve kâse bahası	13.350
Yorgan ve yastık için ve şilte ve bohçalara çarşaf ve astar ve hallaç ve terzi üstadiyesi	15.320
Cihaz odasıçün elvan çiçek	1.500
Cihaz takımı nakliyesi ve kayık ücretleri ve bohçaların diğer üstadiyesi ve hamalliye ve araba ve nakliyesiyle masarifat-ı sairesi	20.636,5

Cihaz alayı valasında hademelere yaptırılan elbise bahası ve üstadiyesi	44.135
Toplam: 7.713.628.5 15.427 Kese. 128,5 Kuruş [1 kese 500 kuruş olmak üzere]	

Yıldız Evrakı arasındaki bu listelerin temel olarak kumaş çeşitleri, elbise ve türevi gibi eşyaların hesapları olduğu görünmektedir. Bunun yanı sıra Topkapı Sarayı Arşivi bünyesindeki bir başka defter yine aynı miktar hesabı teyit etmekle beraber, mutfak ve muhtelif ev eşyalarını detaylıca listelemesi bakımından dikkate değerdir. Buna göre Fatma Sultan için hazırlanan kıyafetler "866 bin 538 kuruş" tutmuştu. Bunları da bir tablo halinde göstermek faydalı olacaktır.[129]

Tablo 2. 2. Fatma Sultan'ın çeyizi olmak üzere hazırlanan kıyafetler

Elmas ve inci ve sırma işlemeli al atlas sırt samuru boy kürkü-1	İnci ve sırma darplı pırlanta elmas ve inci ve sırma işlemeli al atlas entari-1 ayakkabı-1	İnci ve sırma ve tırtıl darplı inci ve sırma işlemeli atlas entari-1 ispenç-1 Ayakkabı-1	Kılaptan darplı ve kılaptan bükmeli sırma ve tırtıl ve pul işlemeli mavi şalakî entari-1
Kılaptan darplı ve kılaptan bükmeli tırtıl ve kılaptan işlemeli şalakî entari-1	Kılaptan darplı ve kılaptan bükmeli sırma ve tırtıl işlemeli mor şalakî entari-1 ispenç-1.	Kılaptan darplı ve kılaptan bükmeli sırma ve tırtıl ve pul işlemeli bez işi şalakî entari-1	Kılaptan darplı ve kılaptan bükmeli sim fermâyiş şal entari-1.
Kılaptan darplı ve kılaptan bükmeli çubuklu tel entari-1	Kılaptan darplı ve kılaptan bükmeli sırma ipek işlemeli badista [patiska] entari-1	Kılaptan darplı ve kılaptan bükmeli kılaptan ve ipek işlemeli badista entari-1	Sade ipek darplı ve ipek bükmeli sade ipek işleme badista entari-1
İpek darplı ve ipek bükmeli sade ipek işlemeli badista entari 1	Sarı şalakî kaplı kılaptan sırt samuru kısa kürk-1	Gümüş şalakî kaplı samur kısa kürk-1	Ceviz şalakî kaplı kısa kürk-1
Fermayiş şal-3. Çubuklu-1=4. Ezharem-i hümayun	İncili avize-5	Canfes ayakkabı-10	Kılaptan dallı atlas bohça-3

Aynı defterin devamındaki sayfalarda ise pek uzun ve detaylı eşya listeleri mevcuttur. Fatma Sultan'nın çeyizinin kapsamını ve sınırlarını göstermesi bakımından bu listeleri de aynen yansıtmak uygun olacaktır.[130]

[129] TSMA.D 300 vr.2A.

[130] TSMA.D 300 vr.2B vd.

Tablo 2. 3. Fatma Sultan'ın çeyiz takımına ilave olunmak üzere harem-i hümayundan alınan muhtelif eşyanın müfredatı

Sırma işlemeli beyaz canfes yatak bahası– 1
İnci ve sırma işlemeli tülbent yüz yastığı-3 kılaptan-1
İnci ve sırma ve tırtıl işlemeli lacivert atlas bohça-1 Çanta-1
Pul işlemeli ve kılaptan saçaklı siyah atlas kahve puşidesi-1
Sırma ve tırtıl ve pul işlemeli ve sırma ve tırtıl oyası sagir diz puşidesi-1
Sırma ve tırtıl işlemeli ve kılaptan saçaklı lacivert şal seccade-1
Kılaptan saçaklı ve kılaptan işlemeli mor mârinos [merinos] seccade-1
Sade ipek suzenî[131] işlemeli merinos seccade-1
Sade ipek suzenî işlemeli merinos seccade-1
Köşesi fermayiş şal seccade-1
Kılaptan saçaklı ve kılaptan bükmeli mavi atlas seccade-1
Roza elmaslıca pul işlemeli beyaz şal berber peşkiri-1 makrame-1[132]
Kalemkâri yorgan-28.
Süzenî işlemeli yorgan-29.
Şal yorgan-6
İpekli şalakî yorgan-9
İpekli kumaş yorgan-2
Çiçekli tülbent yorgan-6
Kılaptan suzeni işlemeli yorgan-2
Sarayî yorgan-1
Kılaptan ve pul işlemeli canfes yorgan-2 sırma işleme-1
Pullu yorgan-1
Sırma ve pul ve tırtıl işleme pembe şalaki yorgan sandığı-3 elvan kılaptan-3
Kılaptan suzeni işlemeli tülbent yüz yastığı-60
Sade ipek suzeni işlemeli yüz yastığı-144
Kalemkârî tülbent yüz yastığı-52
Kılaptan suzenî işlemeli hümayun yüz yastığı-87
Kalemkâri tülbent yüz yastığı-3.
İnci ve sırma işlemeli havlu-1 ayak [havlusu]-1
Kılaptanlı canfes ve büründük ezrâk-40+34
Pembezar çarşeb-20 boyalı büründük-20
Elvan pul işlemeli sarı atlas sofra-1 makrame-5 hâvî-2
Pul işlemeli sarı atlas sofra-1 makrame-5 hâvî-2
Tel kadife ipek işlemeli güvez atlas sofra-1 makrame-5 hâvî-2
Elvan yün ve kadife ipek işlemeli hümayun sofra-1 makrame-5 hâvî-3
Pul işlemeli hümayun sofra-1 makrame-5 hâvî-5.
Tel ve ipek işlemeli hümayun makrame-5 hâvî-5.
Sade ipek işlemeli hümayun sofra-1 hâvi-5
Tel ve ipek işlemeli hümayun sofra-1
Tel ve ipek işlemeli hümayun sofra-2
Sade ipek suzeni işleme taam nihalisi-1
Kılaptan saçaklı tel işlemeli pembe büründük şerbet puşidesi-1

[131] Suzenî: Kumaşa yapılan bir çeşit nakış işi (*Redhouse Sözlüğü,* s.1037).

[132] Makrame: Sofraya mahsus el bezi, eski tür peçete (*Kamus-ı Türkî,* s.1390).

Tel ve kılaptan işlemeli pembe bürüncük şerbet puşidesi-2
Kılaptan şeritli ve kılaptan saçaklı ihram siyah-1 mor-1
Sim saplı berber aynası-1
Roza elmas ve zümrüt ve lal ile müzeyyen yaldızlı sim müdevver ayna-1
Roza elmaslıca altın kılaptan maa buhurdan-1
Yaldızlı sim zarf maa fincan-15
Sim zarf maa fincan-30
Yaldızlı sim şeker kutusu-2
Yaldızlı sim kahve askısı-1
Sim kahve askısı maa ibrik-3
Sim kebir taam sinisi-1
Sim vasat taam tepsisi-1
Sim fener-2
Sim kabaralı al çuka yeşim kılıfı-1
Sim el leğeni maa ibrik-5 sabunluk-3
Yaldızlı sim abdest leğeni maa ibrik-1
Yaldızlı sim güllapdan maa buhurdan-2
Sim güllapdan maa buhurdan-1
Sim güllapdan maa kapak-5 tas-1 tencere-1
Boyalı sim testi-2
Sim kebir maşrapa-1
Sim birun tası-1 süzgü-1
Sim meşin kaplama aynalı çekmece-1
Sim kaplı ceviz çekmece-1
Sim hamam tası kebir-1 vasat-1
Sim salbhân(?)-1
Bayrak resmi sim tabak-5
[Vr. 3A] Sim kabaralı sahtiyan kahve askısı nihalisi-1
Sim kabaralı çuka büzme marikon-1 atlas-1
Sim kabaralı girar al-1 neftî-1
Sim kabaralı sahtiyan mefreş siyah-1
Sim kabaralı lacivert kadife misvak taburesi-1
Sim kaplama taam iskemlesi-1
Sim kabaralı kadife kaplı iskemle-2
Sim kabaralı mor kadife kaplı çâr-pâ taam iskemlesi-1
Roza elmaslıca abanoz nemekdan-1
Sim kınlı bıçak-3
Yaldızlı sim kınlı bıçak-2
Sırmalıca sahtiyan tepsi kapağı-2
Yaldızlı sim yaftalı meşin tabla kapağı-2
Tepesi pırlanta elmas ile müzeyyen şirmahî taam kaşığı-1
Tepesi pırlanta elmas ile müzeyyen şirmahî saplı bağa[133] hoşab [hoşaf] kaşığı-1
Tepesi roza elmas ve lal ve zümrüt ile müzeyyen altınlıca arusek soğuk kaşığı-10
Yaldızlı nuhas abdest leğeni maa ibrik-1
Yaldız nuhas el leğeni maa ibrik maa sabunluk-3
Pirinç mangal maa tahta tâbe ve askı ve kapak-3

[133] Bağa, kablumbağa kabuğunu ifade eden bir tabir olup bazı eşyalarda süs için kullanılırdı (*Redhouse Sözlüğü*, s.119).

Pirinç memşa ibriği-3
Uçları mercanlı arusek taam kaşığı-8
Mercanlı saplı abanoz taam kaşığı-10
Sapları la'l ve firuze ile müzeyyen bağa hoşaf kaşığı-10
Mercan saplı abanoz taam kaşığı-8
Farskârî sahan maa kapak-10 kâse-2
Farskârî Saksonya sahan maa kapak-12 kâse-2
Farskârî mavi saksonya sahan maa kapak-9 kâse-2
Farskârî sarı saksonya sahan maa kapak-12 kâse-2
Saksonya yemiş tabağı-15
Farskâri bardak-3
Cihaz takımına ilave olunmak üzere hazine-i hümayuna verilen eşya-i mütenevvianın defteridir
İnci ve kılaptan suzeni işlemeli sarı canfes yatak şiltesi-1
Elvan kılaptan işlemeli mavi merinos şilte yüzü-1
Elvan pul işlemeli pembezar çarşaf-1
Roza elmas ve inci tırtıl işlemeli siyah atlas fes puşidesi-1
Roza elmas ve inci tırtıl işlemeli ve kılaptan saçaklı güvez atlas fes puşidesi-1
İnci tırtıl işlemeli ve kılaptan saçaklı mor kadife kahve puşidesi-1
Pul işlemeli pembe canfes kahve puşidesi-1
Roza elmas ve inci ve sırma ve tırtıl işlemeli siyah kadife çaşnigir puşidesi-1
Kılaptan saçaklı inci ve sırma ve tırtıl işlemeli beyaz şal seccade-1
Beyaz sırma işlemeli tüysüz kadife seccade-1 + minder-1
Kılaptan saçaklı ve pul işlemeli al şal seccade-1 + minder-1
Kılaptan saçaklı ve kılaptan ve ipek işlemeli Benelükekâri güvez kadife seccade-1
Kılaptan saçaklı pul işlemeli al şal seccade-1
Sırma tırtıl işlemeli mor merinos leğen örtüsü-1
Kılaptan suzeni işlemeli tülbent yüz yastığı-6
Pul tırtıl işlemeli al canfes sofra-1
Pul işlemeli siyah atlas sofra-1
Sade ipek suzeni işlemeli hümayun sofra-1
Sade ipek suzeni işlemeli pembe canfes sofra-6
Yün ipeği işlemeli hümayun sofra-9
Pul işlemeli ve tırtıl oyalı tülbent şerbet bağlığı-6
Kılaptan saçaklı tül işlemeli mor büründük şerbet puşidesi-1
Elvan pul işlemeli beyaz şal seccade-1
Sırma tırtıl işlemeli ve kılaptan saçaklı tüyü ihram al-2 + meşin-1
Yeşil mineli altın zarf-15
Beş mumlu sim şamdan çift-1
[Vr. 3B] Sim tek şamdan maa paye-1
Yaldızlı sim mangal maa tahta tâbe-1
Mumluklu sim karlık-1
Sim kebir maşrapa-2
Meşin sim kaplama ceviz kadifeli ağaç sandık-3
Meşin sim çemberli yeşil kadife kaplı sandık-1
Sim istiridye resimli yemiş tabağı-5
Sim yemiş lengeri-5
Sim kahve altı lengeri-10

Sim kabaralı sahtiyan taam nihalisi-1
Pul ve tırtıl işlemeli yaldızlı çar-pa iskemle-1
Sim kaplama taam iskemlesi-1
Meşin sim kaplı tüylüce çar-pa ağaç iskemle-1
Sim kahve altı lengeri maa tepsi-1 lenger-5
Sim kahve altı tepsisi-1 lenger-5
Sim kabaralı meşin kaplı sagir lenger kapağı-2
Yaldızlı tuhas karlık-1
Farskârî meşin saksonya sahan maa kapak-8 kâse-1
Farskârî sarı saksonya sahan maa kapak-8 kâse-1
Farskârî Saksonya sahan maa kapak-9 kâse-1
Farskârî pembe saksonya sahan maa kapak-11 kâse-1
Farskârî morlu sarılı sahan maa kapak-11 kâse-1
Farskârî sahan maa kapak-10 kâse-1
Farskârî sahan maa kapak-10
Saksonya kâse maa kapak-5 tepsi-1
Saksonya kâse maa kapak-5 tepsi-1
Saksonya kâse maa kapak-5 tepsi-1
Saksonya kâse maa kapak-5 tepsi-1
Yaldızlı saksonya kâse maa kapak-5 tepsi-1
Saksonya kâse maa kapak-5 tepsi-1
Saksonya kâse maa kapak-5 tepsi-1
Saksonya kâse maa kapak-4 tepsi-1
Saksonya kâse maa kapak-4 tepsi-1
Saksonya kâse maa kapak-4 tepsi-1
Boyalı billur hoşaf kâsesi-10
Saksonya bardak-9
Cihaz takımına ilave olunmak üzere müceddeden işlenmiş olan eşya-i mütenevvianın defteridir
Roza elmaslıca ve inci ve sırma işlemeli abdest havlusu-1
Roza elmas ile müzeyyen sırma ve tırtıl işlemeli lacivert atlas diz puşidesi-1
Sırma ve tırtıl işlemeli tamir olunmak üzere diz puşidesi-1
İskaki bohça-26
Kılaptan dallı atlas bohça-40
Tefarik bohça-40
Yeşil canfes bohça-30
Üstüfe bohça-9
Pırlanta elmas ile müzeyyen sırma ve inci işlemeli nişan çevresi-1
Sırma ve inci ve tırtıl işlemeli nişan çevresi oyası-1
Sırma ve tırtıl işlemeli güvey yorganı-1
Sırma ve inci işlemeli badista yüz yastığı-3
Sırma ve tırtıl ve kadife ipeği işleme siyah atlas taam nihalisi-1
Sırma işlemeli havlu-100
Sırma işleme uçkur-10
Pembezâr çamaşır kat-890
Kılaptan harçlı ve kılaptan bükmeli pul ve tırtıl ve kılaptan işleme entari-1
Kılaptan harçlı ve kılaptan bükmeli pul ve tırtıl ve kılaptan işlemeli entari-6
Kılaptan harçlı ve kılaptan bükmeli sırma işlemeli şâlâkî entari-7

Kılaptan harçlı ve kılaptan bükmeli sırma işlemeli şâlâkî-entari-1
Kılaptan harçlı ve kılaptan bükmeli sırma işlemeli şâlâkî entari-1
Kılaptanlı futa-10 Fiyat: 7.500-Andreyas
Sade ayak havlusu-200 Fiyat: 4.000-Andreyas
Bohça için atlas-16 Fiyat: 3.520-Andreyas
Bohça için tomar-16 Fiyat: 1.475-Andreyas
Bohça için canfes-16 Fiyat: 297-Andreyas
Elvan ipek suzenî işlemeli yüz yastığı-51 Fiyat: 10.500 Alınan.
[Vr. 4A] Cihaz odası için sırma ve tırtıl ve pul ve yük ipeği işleme al atlas zâr ve firile-2
Cihaz odası için sırma ve tırtıl ve pul ve yün ipeği işleme al atlas nihali-1
Sırma ve tırtıl ve pul ve yün ipeği işleme al atlas kaplı cihaz odası için sandalye-6 kanepe-1 koltuk-2 ayak minderi-2 yastık-2
Roza elmaslıca berber peşkiri 1
Roza elmas ile müzeyyen tatlı hokkası 1
Sim çemberli ve kadife kaplı sandukçe-1
Sırma işlemeli fincan tablası-2
Sırma işlemeli tabak kapağı-5
Sırma işlemeli kebir ve meşin tabla kapağı-2
Sırma işleme havlu-40
Kılaptan işlemeli havlu-30
Kılaptan işlemeli yüz yastığı-47
Elvan ipek işlemeli havlu-40
Elvan ipek işlemeli oyalı tülbent makrame-7
Elvan pul işlemeli makrame-2
Sırma işlemeli havlu-50
Kılaptan işlemeli havlu-35
Kılaptan işlemeli yüz yastığı-40
Yün ipeği işlemeli havlu-40
Elvan ipek işlemeli tülbent makrame-15
Müceddeden Yapılan
Sim tatlı hokkası-4
Sim şeker kutusu maa kaşık-2
Sim mum makası maa tabla-4
Sim sabunluk-5
Sim maşa-1
Sim yemiş tası-1
Sim çaşnigir tası-1
Sim nemekdan-1
Sim faraş-2
Sim kandillik-1
Sim hoşaf iskemlesi-1
Sim mangal kapağı-1
Sim salbhân(?)-2
Sim kahve askısı maa ibrik-3
Sim zarf maa fincan-45
Sim gülabdan maa buhurdan-6
Sim kahve altı lengeri-10

Sim kabaralı fincan tablası-5
Sim kabaralı lenger kapağı-20
Sim kabaralı ekmek kutusu-2
Sim kabaralı kahve kutusu-2
Sim kabaralı taam nihalisi-2
Sim kabaralı misvak taburesi-1
Masraf olunan sim: 19.924
Sim takımlarına sarf olunmak üzere harem-i hümayundan ve gerek hazine-i hümayun mevkufanından kal' olunup ilave olunan eşyanın miktarı
Sim leğen maa ibrik-1 sagir-1
Sim yaldız yemiş tabağı-5 kulplu tabak-2
Sim sürahi-1
Sagir sahan maa kapak-10 sagir tencere-2
Yaprak resmi tabak-1 sim tabak-3
Sim ayna-1
Sim kebir tepsi-1
Lahana resmi kâse maa tabak ve kapak-2
Sim yapraklı yemiş tabağı-5
Sim sahan maa kapak-5
Sim leğen maa ibrik-2
Sim maşrapa-2
Sim birun tası-1
Beşere sandık çemberli takım-2

Bu listelerde ayrıca eşyalara sarf olunacak olan kumaş, inci, ipek, sim, sırma miktarları tek tek hesaplanmıştır. Neticede toplam masraf, Yıldız Evrakı arasındaki listeyle mutabık bir şekilde, "7 milyon 713 bin 628 buçuk kuruş" olarak belirtilmiştir.[134] Bu açık meblağ, daha evvel Fatma Sultan'ın çeyizinin değeri hakkında yazılmış olan iddiaların da bir noktada yanlışlığını ortaya koymaktadır. Zira Haluk Şehsuvaroğlu sultanın çeyizinin "1 milyon 300 bin lira"[135] Yılmaz Öztuna ise "3 milyon altın" olduğunu yazmışlardır.[136] İsmail Hâmi Dânişmend kesin bir dil kullanmamakla beraber "2 milyon Osmanlı altını tuttuğundan bahsedilir" demiştir.[137] Hangi kaynaklara dayanarak bu sayılara eriştikleri bilinmeyen yazarlarının zikrettikleri miktarların açık ve net bir şekilde arşiv kayıtlarıyla uyuşmadığı görülmektedir. Ele aldığımız dönemde 100 gümüş kuruşun 1 altın lira

[134] TSMA.D 300, vr.8A.

[135] Şehsuvaroğlu, "Sultan Mecid'in Küçük Kızı Fatma Sultan", s.1150-1151. Yazarın özetleyerek ve herhangi bir kaynak göstermeksizin zikrettiği çeyiz eşyalarına bakıldığında, yukarıda listeleyerek belirttiğim defterlerin bir kısmını görüp kullanmış olduğu anlaşılmaktadır.

[136] Y. Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, II, s.268.

[137] İ. H. Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.189.

değerine mukabil olduğu bilindiğine göre[138] Şehsuvaroğlu'nun belirttiği miktar 130 milyon; Öztuna'nın mütalaası ise 300 milyon kuruşa denk gelmektedir. İlgili dönemde devletin bütçesinin 730 milyon kuruş olduğunu belirten çağdaş yazarlar dikkate alınırsa bu rakamların imkânsızlığı daha iyi anlaşılabilir.[139] Oysa görüldüğü üzere Fatma Sultan'ın çeyizine harcanan meblağ 7 milyon 713 bin 628,5 kuruştur ve lira değeri olarak da yaklaşık 771 bin küsur lira gibi bir değere tekabül etmektedir. Bu hesaptan da anlaşılacağı gibi yazarların belirttiği sayılar fevkalade isabetsizdir. Bu hatalı durum, yazarların kuruş ve lira gibi kavramları dikkate almayıp layıkıyla kritik etmeden yalnız sayıları nakletmeleri sonucunda ortaya çıkmış gibi görünmektedir.

Çeyiz masraflarının haricinde bir başka keyfiyet de sultanın evliliği sebebiyle verilecek olan ihsan ve atiyyelerdi. Söz konusu ihsanların da bir hesabının yapıldığı anlaşılmaktadır. Saray görevlilerinden kethüda kadına, ustalaar, kalfalara, cariyelere, ağalara, işçilere, bazı neferlere; kına gecesi ve nikâh gününde sazendelere, kemençecibaşıya, nöbetçilere, nişan takımı ve bohça gibi eşya getirip götüren görevlilere mevkilerine göre 100 kuruş ile 1000 kuruş arasında atiyye verilmesi öngörülmüştü.[140]

Burada sadece bir kısmına değindiğimiz masraflardan da anlaşılabileceği üzere, hanedan ailesinden birinin evlenmesi son derecede teferruatlı bir işti ve fevkalade maddiata muhtaçtı. Harcamalar arttıkça detaylar ve karmaşa da artmaktaydı. Detaylar fazlalaştıkça da harcama yapılacak kalemler artmaktaydı. Dolayısıyla burada içinden çıkılması güç bir paradoks göze çarpmaktadır.

Fatma Sultan'ın evliliği için yapılan masraflar bu kadarla sınırlı değildi. Harcamaların kalan kısmına nikâh ve düğünün gerçekleştiği tarihlerde bahis konusu oldukları için o bölümde değineceğiz. Bu noktada ise evlenecek çiftin ikameti için Mustafa Reşid Paşa'nın Baltalimanı'ndaki sahilhanesinin satın alınması bahsine değinmenin sırası gelmiştir.

Evvela bilinmezleri ifade etmekle başlamak uygun olacaktır. Esasında mühim bir soru olmasına rağmen, Mustafa Reşid Paşa'nın bu derecede kıymetli evinden neden oğlu

---

[138] Şevket Pamuk, "Kuruş", *DİA*, c.26, (2002), s.458-459.

[139] M. A. Ubicini, *Lettres Sur La Turquie*, II, Paris 1851, s.191; James Porter, *Turkey: It's History and Progress*, II, London 1854, s.207. Tevfik Güran'ın arşiv kayıtlarına dayanan tespitlerine göre 1853-54 yılın devlet bütçesindeki gelirler 757 milyon 459 bin 671 kuruştu. (T. Güran, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40, (1998) s.84).

[140] TSMA.E 328/13 Lef 30 vr.8A-9A.

ve gelini için vazgeçmiş olduğuna dair kesin bir cevaba sahip değiliz. Bununla beraber genel manada bakıldığında birkaç muhtemel sebepten söz edilebilir. Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galib Paşa'yı gerçekten çok sevmesi herhalde bunların başında zikredilmelidir. İkinci olarak ise oğlunun padişah damadı olmasıyla birlikte doğal olarak kendisinin de Sultan Abdülmecid'le dünür olması gibi son derecede imtiyazlı bir durum karşısında Reşid Paşa'nın stratejik bir kararla hareket etmiş olma ihtimalidir.

Bunların etkisi olsun veya olmasın, bilinen somut şey Baltalimanı'ndaki hanenin hazine tarafından satın alındığıdır. Yani bir başka ifadeyle, Mustafa Reşid Paşa pek kıymetli evini oğlu ve gelinine vermenin kendisine getireceği imtiyazlı konumun yanı sıra, hanesini hazineye satarak elde edeceği maddi geliri de hesap etmiş olmalıdır. Nitekim bu durumda Reşid Paşa bir taşla iki kuş vurmuş gibi görünmektedir. Çünkü bir yandan padişahla dünür oluşuna zemin hazırlamış ve bu hareketiyle Sultan Abdülmecid'in takdirini kazanmış, diğer taraftan ise evine karşılık olarak ciddi bir maddi gelir elde etmiştir. Bunların yanı sıra bir de Baltalimanı gibi yalı durumundaki büyük bir hanenin denizin rutubet etkisiyle bakımının tüm zorlukları ve her yıl yeniden elden geçirilmesi gereği, kışları binayı ısıtmanın güçlükleri gibi birçok ilave masraf da düşünülecek olursa, Reşid Paşa'nın sahilhaneyi satarak bu gibi külfetlerden de kurtulduğu söylenebilir.

Baltalimanı'nın satışı hakkında Haluk Şehsuvaroğlu tarafından "250 bin altın" meblağı zikredilmiştir.[141] Aynı miktarı Yılmaz Öztuna da, hiçbir referans göstermemesine rağmen Şehsuvaroğlu'nu tekrarladığı anlaşılan bir biçimde, kaleme almıştır.[142] Haluk Şehsuvaroğlu zikrettiği bu meblağa karşılık herhangi bir kaynak göstermiyorsa da tespit edebildiğim kadarıyla "250 bin lira" rakamını daha evvel Mahmud Celaleddin Paşa kaleme almıştır.[143] Böylece, Şehsuvaroğlu'nun naklettiği sayının bir şekilde bu kaynağa dayandığı anlaşılmaktadır. Zikredilmiş olan bu rakamlara karşılık, Eylül-Ekim 1853 tarihli bir Hazine-i Hassa iradesi bu konuda oldukça açıklayıcı bilgiler vermektedir. Söz konusu belgede Reşid Paşa'nın hanesinin "taraf-ı eşref-i hazret-i şahaneden mübayaasına rağbet" buyrulduğu yani padişah tarafından satın alınmasının uygun görüldüğü ifade edilmiştir. Hareme her ay gönderilen 1000 kese akçeden 500 kuruşunun "sahilhane-i

[141] Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Baltalimanı Sarayı Hakkında", *Akşam*, 27 Ocak 1952, s.5.

[142] *Devletler ve Hanedanlar*, II, s.268.

[143] Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, I, s.38. Aynı bilgi Ali Rıza ve Mehmed Galib Beyler tarafından da alıntılanmıştır (bkz. *XIII. Asır-ı Hicrîde Osmanlı Ricali*, I, s.109-110).

mezkûrun ikmal-i noksanı masarifine" sarf edileceği belirtilmiştir ki bu nokta Baltalimanı'nın satın alındıktan sonra oldukça teferruatlı bir yenilemeden ve tamirattan geçirildiğine işaret etmektedir. Mustafa Reşid Paşa ile beraber sahilhane gezilip "hayli külliyetlü akçe sarfıyla vücuda geldiği" anlaşılmış ve değerinin 40 bin keseye ulaştığına karar verilmiştir. Padişah tarafından irade buyrulduğu takdirde bu miktarın Hazine-i Hassa-i Şahane tarafından geçici olarak alınmış olan Maliye Hazinesi bünyesindeki padişaha mahsus 113 bin kese tahsisattan verilebileceği belirtilmişti. Nitekim aynı belgenin altında bu konuyu Sultan Abdülmecid'in uygun bulup gereğinin yapılmasını emrettiği 3 Ekim 1853 tarihli iradesi mevcuttur.[144] 40 bin kesenin, 1 kese=500 kuruş olarak hesaplandığı takdirde 20 milyon kuruş ve bunun da 200 bin liraya tekabül ettiği görünmektedir.[145]

Böylelikle evlenecek çiftin ikametlerine mahsus haneleri de hazırlanmıştı. Düğünden sonra genç çift Baltalimanı'nda kalacaklardı. Fatma Sultan oturacağı için Mustafa Reşid Paşa'nın evi artık "sahilhane" değil "sahilsaray" olarak anılacaktır.

2.2. Masrafların Karşılanma Yöntemleri

Yukarıda görüldüğü üzere Fatma Sultan'ın evliliği birçok farklı kalemde ve düzeyde masrafa muhtaç olmuştur. Bunların yanı sıra bir de Baltalimanı'nın düzenlenmesi başlı başına pek külliyetli bir iş olacaktır. Tam da bu noktada özellikle sultanın çeyizi için yapılan harcamalar ve diğer maddi unsurların ne şekilde karşılandığına dair bulguları ele almak münasip görünmektedir.

Söz konusu harcamaların tam ve eksiksiz kayıtlarının olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla beraber bazı sarraflardan borç alındığına dair ibareler mevcuttur. Mesela Sarraf Bedros'tan doğrudan doğruya Fatma Sultan'ın çeyiz takımları masraflarına sarf edileceği beyanıyla 216 bin 105 kuruş alınmıştı.[146]

Nakit ihtiyacını karşılamak üzere borç almak haricindeki bir başka yöntem de "Müddet-i medideden beri hazine-i hümayunda kararmış kalmış sırmalı ve kılapdanlı köhne döşemeler ve puşideler"in, yani içerisinde bir miktar altın bulunan eskimiş bazı eşyaların darphanede eritilerek bu yolla elde edilecek gelirle, çeyiz takımları ve diğer

---

[144] BOA, HH.İ 10/60; MB.İ 11/75.

[145] Bir Fransız gazetesinde Baltalimanı hakkında bilgi verilirken buranın padişah tarafından 13 milyon kuruşa alındığı yazılmıştır: "Le sultan acheta à son ministre, 13 millions de piastres…" (La Patrie, 31 Mart 1855, s.2). Bir Amerikan gazetesinde Reşid Paşa hakkındaki çıkan bir yazıda ise bu rakam 22 milyon kuruş olarak zikredilmiştir. "…Redshid received 22.000.000 piasters, and his magnificent ex-residence was given…" (New York Daily Tribune, 12 Mart 1856, s.4).

[146] TSMA.E 1111/19 Lef 5.

masrafların karşılanmasıydı. Anlaşıldığı kadarıyla bu kullanışlı bir yöntemdi ve başarılı sonuçlar vermişti. Nitekim bu teşebbüsten elde edilen nakitle bazı borçlar da kapatılmıştır. Örneğin Hasan Ağa'ya pembe kumaşı parası olarak 250 bin 79 kuruş; Yorgancı Hacı Hüseyin Efendi'ye 43 bin kuruş; Baltalimanı'ndaki tamir için Kostaki Kalfa'ya 5 bin kuruş; Mikâil (Michael olmalı) Bezirgâna 1000 kuruş verilmişti. Mücevherat vesair değerli ziynet eşyası için alacaklı olan sarraflara ödenecek miktarlar ise daha fazlaydı. Mesela Andreasyan Bezirgâna 250 bin; Köçekoğlu [Köçeoğlu] Artin'e 350 bin kuruş verilmişti. Kaftanî Besim Bey'e ise 150 bin kuruş ödenmişti.[147] Tabii her alacaklı bu kadar şanslı olamamıştır. Örneğin "Şerif" mührüyle verilen 7 Temmuz 1854 (11 Şevval 1270) tarihli bir arzuhalin sahibi 250 bin kuruş alacağının hala ödenmediğinden dert yanıyordu. "Lütfen ve inayeten" yardım isteyen Şerif Efendi, "Bu ana kadar hâk-i pây-i devletinizi hiçbir şey ile taciz etmediğimiz aşikâr ise de artık bu babda çar ü naçar tasaddie" giriştiğinden bahsederek parasını istemekteydi.[148] Bu rakamlar düşünüldüğünde Fatma Sultan'ın 7 milyon küsurluk çeyiz takımı masrafının dağılımı zihinlerde daha somut bir hal almaktadır. Ortaya çıkan para miktarlarını kıyaslamak açısından Fatma Sultan'ın maaşı da bir kıstas olabilir. Zira nikâhtan kısa süre sonra Mart 1854'te sultan için aylık 100 bin kuruş miktarında bir maaş tayin edilmişti.[149]

Nikâh ile düğün arasındaki birkaç aylık sürede Baltalimanı'nda gerekli hazırlıkların yapıldığı ve Fatma Sultan'ın çeyizinde eksik görünen bazı eşyaların tamamlanmaya çalışıldığı görünmektedir. Vesikalara nazaran bu süreçte yalnız Baltalimanı'nın değil aynı zamanda Neşatabad Sarayı'nın da kumaşlarının döşendiği anlaşılmaktadır.[150] Bunların yanı sıra pembe bezi ve pembe kumaşı da alınmıştı.[151] Baltalimanı'nın düzenlenmesi için de yine, yukarıda değinildiği gibi, Hazine-i Hümayundaki eskimiş, sırmaları kararmış 30-40 yıllık bazı döşemelerin Darphane-i Amire'de eritilmesi ve bu yolla elde edilecek gelir vasıtasıyla Baltalimanı'nın tamir ve tefriş masraflarının karşılanması yoluna gidilmiştir. Bu konu hakkında padişahın iradesini almak üzere hazırlanan ve nihayetinde padişahın

---

147 TSMA.D 8123.

148 TSMA.E 1110/5.

149 BOA, İ.DH 294/18504;18543. BOA, MB.İ 12/114. Maaş beratı günümüze ulaşmış ise de tuğrası ve ilk satırı yırtılmıştır (bkz. BOA, Y.EE 3/3).

150 Bir derecede fikir vermesi açısından "çiçekli atlas" diye tabir olunan kumaşların renklerinden bahsetmek faydalı olabilir. Buna göre hazırlanan kumaşların renkleri şöyle tarif edilmiştir: "Sarı çiçekli, yeşil, gümüş, zeytunî, siyah, mavi, beyaz, mor çiçekli, morlu beyazlı, yek [tek] renk çiçekli, yek renk mavili atlas, şarabî…" (TSMA.E 608/13).

151 TSMA.E 1310/56.

onayını almış olan 26 Mart 1854 (26 Cemaziyelahir 1270) tarihli tezkire meseleyi gayet güzel anlatmaktadır:

> "Müddet-i medidden beri Hazine-i Hümayunda kalmış ve sırmaları kararmış ve renkleri solmuş birkaç takım döşemeler olup tefriş ve tanzimi irade-i seniyye-i hazret-i şahane iktiza-yı alisinden olan Baltalimanı'nda kâin devletlü atıfetlü Fatma Sultan aliyyetü'ş-şan hazretlerinin sahilhane-i aliyyelerine dahi bu makule döşemeler ferş ve tanzimi münasip olmayıp 30-40 senelik şeyler olduğundan bir veçhile istimale şayan olmadığından böylece dura dura bir kat daha fersude olmaktan ise bu makule istimale şayan olmayan sırmalıca kâr-ı kadim döşemelerin Darphane-i Amire'de bade'l-kal' hasılatı irad-ı hümayun kayıt olunarak sahilhane-i mezburun mefruşatı levazımatına sarf olunmak üzere…"[152]

Miktar olarak bakılacak olursa, Mart 1854 (Recep 1270) tarihli kayda göre Baltalimanı'nın yazlık mefruşat düzenlenmesi için 2 milyon 552 bin 383 buçuk kuruşluk bir masraf ortaya çıktığı görünmektedir. Bir karşılaştırma imkânı vermesi açısından, benzer harcamaların Çırağan Sarayı için olan meblağının 1 milyon 438 bin 980 kuruş olduğunu belirtmek gerekir.[153] İki sarayın tamir ve tefriş masrafları arasındaki bu ciddi farkın sebebi konusunda herhalde akla gelecek ilk açıklama Fatma Sultan'ın harcamaya düşkün birisi olduğu düşüncesiyle bütün fazla masrafları onun şahsına maletmektir. Ancak kendisinin bu düzenlemelere doğrudan veya dolaylı bir müdahalesi olduğuna dair herhangi bir işaret görülmemektedir. Gayet tabii bir belgenin olmayışı olgu veya olayın olmadığı manasına gelemez. Fatma Sultan'ın evine pahalı kumaşlar döşettirmek istemesi ihtimal dâhilinde olabileceği gibi, aradaki fark her iki sarayın kondisyonlarındaki farklılıklar nedeniyle yenilenmesi gereken mefruşatın miktarıyla da alakalı olabilir.

Zikredilen miktardaki paraların bir seferde ödenmediğini de vurgulamak gerekir. Bu meblağlar alacaklılara belirli tarih aralıklarıyla, peyderpey ve azar azar, belgelerdeki orijinal tabiriyle "Ceste ceste" ödenmekteydi. Harcamaların niteliği bir yana, ortaya çıkan toplam meblağ o dönemde de dikkati çekmiş olmalı. Nitekim Baltalimanı'nın iç ve dış yenilemeleri dolayısıyla meydana gelen masrafların toplam miktarının saray tarafından da şaşkınlıkla karşılandığı anlaşılıyor. Zira ödemeler için padişahtan onay alınması maksadıyla 1855 yılı başında Hazine-i Hassa'dan yazılan bir tezkirenin cevabında, "Masarifat-ı mezkure biraz ziyadece göründüğünden tetkikatı bi'l-icra işbu ziyadelik keyfiyeti

---

[152] TSMA.E 603/65.

[153] TSMA.D 2496/42, vr.2A.

neden neşet eylediği beyan kılınmak" emredilmiş, yani söz konusu meblağ fazla görülerek sebebinin araştırılması istenmiştir.[154]

Çeyiz meselesinde ise, nikâhtan sonra bile hala mutfak takımları için birkaç eksiğin olduğu anlaşılmaktadır. Hazine-i Hassa'dan saraya gönderilen yazıda çeyiz için bazı mutfak takımların imal ettirilip düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Hazine-i Hassa tarafından, bu işin "Birkaç gün zarfında mümkün olamayıp biraz vakte muhtaç" olduğu ifade edilmekte ve düğünün ne zaman yapılacağı konusunda bir emir verilmediği için, şimdiden Fatma Sultan'ın mutfak takımlarının daha evvel Âdile Sultan için hazırlanan takımların listesine göre tertip edilmesi fikri ortaya atılmaktaydı. Aynı yazının satır aralarında devrin ekonomik şartlarının ve pahalılaşan hayatın izlerine de rastlamak mümkündür. Zamanında Âdile Sultan için düzenlenen mutfak takımının 88 bin 979 kuruş tuttuğu fakat Fatma Sultan için aynı eşyalar düzenlense bile güncel fiyatlarla daha fazla para tutacağı şu sözlerle ifade edilmiştir:

> "Ol vakit masarif-i imaliyesi 88 bin 979 kuruşa baliğ olup ancak şimdiki halde her şeyin galî baha ile mübayaa olunmakta olmasına nazaran fiyat-ı sabıkaya uymayıp bu defa imal ettirilecek evani-i nehâsiyenin bittabi masarifi biraz ziyadece olduğu bedihîyâttan…"[155]

Bu fiyat artışı her ne kadar Kırım Savaşı ile içerisine girilen maddi darboğazın izlerini taşıyor olsa da Âdile Sultan'ın 1845'te evlendiğini de unutmamak gerekir.156 Dolayısıyla 9 yıllık bir süre zarfında bazı mutfak eşyalarının fiyatlarının artması bir derecede doğal bir sonuç olarak da görülebilir. Netice itibarıyla, tencere, tava, tepsi, tabak, süzgü, leğen, lenger, sahan, sini ve güğüm gibi birkaç eşyadan ibaret olan mutfak takımlarının, Fatma Sultan için de Âdile Sultan için hazırlanan listedeki gibi düzenlenmesi doğrultusundaki pratik fikir padişah tarafından da kabul görmüştür.[157]

Düğün için yapılan hazırlıklar içerisinde bütün bu masraf kalemlerinin yanı sıra, davetlilere dair planlamaları göstermesi bakımından bir belge de oldukça kayda değerdir. 20 Mart 1854 (20 Cemaziyelahir 1270) tarihli bu belgeye göre Fatma Sultan'ın düğününe

---

[154] TSMA.E 603/18.

[155] BOA, MB.İ 12/93.

[156] Nihat Azamat, "Âdile Sultan", *DİA*, c.1, (1988), s.382-383.

[157] HH.İ 11/95. Tertip edilmesi kararlaştırılan mutfak eşyaları listesinin bir kopyası da, enteresan bir şekilde, Atatürk Kitaplığı'nda Pertevniyal Valide Sultan Evrakı içerisindedir (İBB Atatürk Kitaplığı, PVS.Evr, Demirbaş: 03448).

bazı mühim devlet adamlarının eşleri de katılacağından bir sayı hesabının yapılması gerektiği ifade edilmiştir:

> "Bi-mennihi-teala icra buyrulacak sur-ı hümayunda vükela-yı fiham ve sair zevat-ı kiram haremlerinin devletlü ismetlü Fatma Sultan aliyyetü'ş-şan hazretlerinin Mirgûn'da [Emirgan] kâin sahilsaray-ı âlîlerine davetleri musammem bulunduğuna ve işbu haremlerin mamüteallikat ikişer üçer kişiden ibaret olması lazım geleceğine binaen ana göre bir kıta defterinin tanzim olunarak takdim kılınması…"[158]

Konuklar Baltalimanı'nda misafir edileceklerdi. Fakat belgede bunun yerine Emirgan tabirinin kullanılmış olması herhalde birbirine çok yakın ve bitişik olan Emirgan ile Baltalimanı muhitleri arasında o dönem için çok da bir farkın görülmediğine işaret etse gerektir. Tabii bu tabirin sadece belgeyi kaleme alan kişinin algısı ve keyfi tercihini yansıtmış olması da bir diğer ihtimaldir.

2.3. Topkapı Sarayı'nda Nikâh Merasimi

Osmanlı'da evlilikler İslam hukukunun kuralları takip edilerek ya kadılar vasıtasıyla mahkemelerde veya yine kadıların kontrolü ve izni altında olmak üzere diğer din görevlileri vasıtasıyla gerçekleştirilirdi.[159] Gayet tabii hanedan ailesine mensup bireylerin evlilikleri bu normal ve sade usulden biraz daha farklı şekilde icra edilmekteydi. Nikâhı sıradan bir din görevlisi değil, padişahın ve hanedanın konumuyla seviyesine uygun olmak üzere, devlet teşkilatındaki en yüksek dini görevlisi ve hukukçu sayılan Şeyhülislamlar kıyardı. Kesin bir kural ve âdet olmamakla birlikte, nikâh ile düğün arasında belirli bir sürenin olduğu görünmektedir. Bu süre en başta padişahın uygun görüp karar verdiği tarihlere bağlıydı. Padişahın kararı ise zamanın ve devrin şartlarına göre farklılık göstermekteydi. En nihayetinde bu durum da büyük ölçüde ekonomik şartların uygunluğuyla doğrudan ilişkiliydi. Zira evlilik için ilk ve en mühim şart, evlenecek bireyler için her türlü gerekli hazırlığın tamamlanmasıydı. Fatma Sultan'ın evliliğinde bu koşullar oldukça net bir şekilde izlenmektedir. Çeyizi, ev eşyaları ve diğer evlilik hazırlıklarıyla ikamet edeceği hanenin temin edilip düzenlenmesi işleri, tam da Kırım Harbi'ne giden süreçte

---

[158] BOA, MB.İ 12/100.

[159] M. Âkif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri" *Osmanlı Araştırmaları,* III, (1982), s.5-6. Nikâh için evlenecek kişiler birer vekil ve şahit tayin ederlerdi. Nikâhı kıymakla yetkili olan din görevlisi evvela kıbleye dönüp kısa bir dua eder, ardından vekillere ve şahitlere evlenecek kişilerin açık şekilde baba adlarıyla birlikte isimlerini telaffuz ederek izdivacı kabul edip etmediklerini sorardı. Bu soru üç defa tekrar edilir ve onaylandıktan sonra nihayetinde imam tarafından yine açık isimleri ve baba adları söylenerek ilgili kişiler karı koca ilan edilirdi (Charles White, *Three Years in Constantinople: Or, Domestic Manners of The Turks in 1844,* III, London 1845, s.201-202).

son derecede hassas ve kritik bir siyasi ortamda yapılmıştır. Nikâhı da savaşın henüz başlamış olduğu ve siyasi-ekonomik tansiyonun fevkalade yükseldiği bir döneme denk gelmiştir. Fatma Sultan'ın evliliğiyle aynı dönemde devletin dış borçlanmaya başlaması da gerek Fatma Sultan özelinden gerekse devlet maliyesi genelinden bakıldığında talihsiz bir rastlantıydı. Nitekim oldukça yüksek faizle borçlanan Osmanlı maliyesi bu dış borçları yatırıma çevirmekte zorlanacak ve bunu takip eden yıllarda sürekli olarak dış borçlanmaya bağlanan güç bir duruma düşecektir.[160]

Fatma Sultan'ın nikâh töreni soğuk bir kış gününde gerçekleşmiştir. Bu tarih 23 Şubat 1854 Perşembe günü (25 Cemaziyelevvel 1270), zaman ise karar verilen "Vakt-i mes'ud" yani müneccimlerin tayin ettiği uğurlu saat olan 4 civarıydı.[161] Evlilik, çocukların sünneti, mühim bir fermanın ilanı gibi önem atfedilen işler daima âdet üzere "eşref saati" veya "vakt-i mes'ud" denilen, müneccimlerin tayin ettiği, uğurlu ve hayırlı olduğuna inanılan gün ve saatte icra edilirdi.[162]

Fatma Sultan ile Ali Galib Paşa'nın nikâhlarının Topkapı Sarayı'nda icra edildiğine, törene katılan bazı devlet ricaline ve diğer birtakım detaylara dair bilgilere gazete haberlerinde tesadüf edilmektedir. *Journal de Constantinople* gazetesi evlilik haberini hızlı bir şekilde hemen ertesi gün sütunlarına taşımıştı. 1851'de Ali Galib Paşa'nın resmen damat adayı olduğu hatırlatılarak başlanan haberde, Topkapı Sarayı'nda devlet ricali ve nazırların katılımıyla gerçekleştirilen nikâhta Fatma Sultan'ı Kızlarağası, Ali Galib Paşa'yı da Sadrazam Mustafa Naili Paşa'nın temsil ettiği yazılmıştır. Şahitler ise Serasker Rıza Paşa ile Rıfat Paşa idi. Ayrıca gazetenin evlilik hakkında yaptığı değerlendirme de oldukça dikkate değerdir. Zira bu izdivaç Reşid Paşa'nın kariyerindeki önemli bir nokta olarak görülmüştür. Onun Hariciye Nazırı olmasına atıf yapılarak, Türk-Rus ilişkilerinde fevkalade bilgelik, asalet ve vatanseverlik gösterdiği ifade ediliyordu:

---

[160] Seyfettin Gürsel, "Osmanlı Dış Borçları", *Osmanlı*, III, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999 s.392; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.55.

[161] BOA, HH.İ 11/62.

[162] H. İbrahim Şener, "Eşref-i Sâat", *DİA*, c.11, (1995), s.476-477; Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", *Belleten*, LXX/257, (2006), s.56; Esma Özçelik Morkoç, *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşı Hüseyin Efendi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s.14, 39.

> "Bu fevkalade iyi havadisi öğrendiğimizde herkes bunu Reşid Paşa için, onun zat-ı hazret-i padişahîlerinin saltanatları ve imparatorluğun âlî menfaatleri yolunda durmaksızın gösterdiği en büyük gayret ve zekâyla dolu kariyerinin bir ödülü olarak görmüştür.
>
> Reşid Paşa'nın makama dönmesinden beri, Türk-Rus ilişkilerinde sergilediği en yüksek bilgiyi, pek asil karakteri, en kuvvetli ve saf vatanperverliği, özetle ona sonsuza dek devrin en büyük diplomatları ve devlet adamları arasında parlak bir konumu temin eden en belirgin hususiyetleri bilmeyen yoktur."[163]

Gazetenin Reşid Paşa'ya gösterdiği bu aşırı ilgi ve övgü herhalde ona saygı duyulması kadar, paşa bu evlilikle beraber padişahın dünürü olduğu için kendisine karşı bir hürmet pozisyonu alma olarak da okunabilir.

Ceride-i Havadis gazetesi de nikâhı aşağı yukarı aynı doğrultuda anlatmaktaydı. Bununla beraber, nikâhın Topkapı Sarayı'nda "hırka-i saadet dairesinde" yapıldığına dikkat çekilmişti. Bundan başka, ertesi günü Ali Galib Paşa tarafından âdet üzere hazırlatılan nişan takımının Beşiktaş (Dolmabahçe) Sarayı'na gönderildiği de belirtilmiştir.[164]

Takvim-i Vekayi de bu havadisi büyük ölçüde diğer gazetelere benzer biçimde sütunlarına taşımıştı. Evvela Ali Galib Paşa'nın önceden damatlığa adaylığının ilan edilmiş olduğuna değinilmekte, daha sonra nikâhın Topkapı Sarayı'nda hırka-i saadet dairesinde icra edildiği belirtilmekte ve ertesi gün de damat paşanın nişan takımlarını alayla saraya gönderdiği ifade edilmekteydi.[165] Gazetede dikkat çekici nokta, Fatma Sultan'ın nikâh haberinden önceki sütunda yazılmış olan bir diğer haberdir. Padişahın evlilikleri kararlaştırılan ve damat adayları ilan edilen diğer üç kızına dair olan bu resmi ilanda, damat namzetlerinin hepsi babalarının adlarıyla zikredilmiştir. Yani bir noktada padişahın kızlarıyla evlenmesi kararlaştırılan kişilerin sıradan insanlar olmadıkları, önemli paşaların

---

[163] Journal de Constantinople, 24 Şubat 1854. Nikâh töreni yabancı dildeki çeşitli gazetelere de kısa haberler şeklinde yansımıştır (Journal des Villes et des Compagnes, 22 Şubat 1854; La Gazette, 24 Şubat 1854; Le Sémaphore de Marseille, 7-8 Mart 1854; Le Constituonel, 10 Mart 1854; Journal des Débats 10 Mart 1854; The Sun, 10 Mart 1854; Le Moniteur Universel, 11 Mart 1854). Bu törende de tek gündem maddesi ve ilgi odağının yine Fatma Sultan olmadığı görünmektedir. Çünkü padişahın diğer üç kızının da evlilikleri kararlaştırılmış ve damat adayları da resmen ilan edilmişti. Bu sultanlar ve damatlar şu kişilerdi: 1-Refia Sultan ile Edhem Paşa (Damat Mehmed Ali Paşa'nın oğlu). 2-Cemile Sultan ile Mahmud Celaleddin Paşa (Damad Ahmed Fethi Paşa'nın oğlu). 3. Münire Sultan ile İlhami Paşa (Mısır Hidivi Abbas Paşa'nın oğlu). Görüldüğü gibi Sultan Abdülmecid'in iki kızı, doğrudan doğruya padişahın enişlerinin oğullarıyla evleneceklerdi. Bir başka ifadeyle Sultan II. Mahmud'un damadı olan Mehmed Ali ve Fethi Paşaların oğulları şimdi Sultan Abdülmecid'in damadı olacaklardı. Yani tıpkı saltanat gibi damatlık da kendi içerisinde bir nevi saltanat kurmuş oluyordu. Bu olgunun son derecede dikkate değer olduğunu vurgulamayı ve aktörlerini de "Damatzâde Damatlar" olarak tanımlamayı önemsiyorum.

[164] Ceride-i Havadis, 2 Cemaziyelahir 1270. Gazetede Fatma Sultan için kullanılan övgü dolu sıfatlar oldukça hoş ve sanatlıdır: "Gevher-yegâne-i ismet ve iffet (ırz ve namusun tek, benzersiz mücevheri) ve lülü-i şehdâne-i bahr-i saltanat (saltanat denizinin incisi) olan kerime-i muhtereme-i şehinşâhîleri devletlü ismetlü Fatma Sultan aliyyetü'ş-şan hazretleri…"

[165] Takvim-i Vekayi, 9 Cemaziyelahir 1270.

oğulları oldukları özellikle vurgulanmak istenmişti. Bu durumun bir başka yönü de Osmanlı toplum yapısında bireysellikten ziyade kolektif, solidarist yaşam eğilimleriyle birlikte kişilerin kendilerinden çok mensubiyetleriyle tanınması ve bu şekilde varolması gerçeğidir. Dolayısıyla damat adaylarının babalarıyla beraber zikredilmesi anlaşılabilir bir şeydir. Fakat enteresan olan Ali Galib Paşa'nın babasının adının gazetede geçmiyor oluşudur. Üstelik Mustafa Reşid Paşa'nın diğer damat adaylarının pederlerine kıyasla çok daha tanınır bir figür olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Buna rağmen gazetede Reşid Paşa'nın adının görünmeyişi son derecede enteresandır.

Nikâh merasiminin kamuoyuna yansıyan sınırlı bilgileri dışında, sarayın içerisine bakıldığında ise birtakım maddi harcamalara dair kayıtlara rastlanmaktadır. Bunlardan biri, nikâh esnasında bulunan saray görevlileri, muhtelif hizmetliler, bazı ağalar, Ayasofya ve Sultanahmet şeyhleri efendiler ve teşrifat memurlarına çeşitli ihsanların verildiğine dair olan kayıttır. 150 kuruştan 1000 kuruşa kadar, verilen kişinin mevkiiyle doğru orantılı olarak değişen ihsanların toplam miktarı 17 bin 200 kuruştu. Bundan başka damat paşanın gönderdiği hediyeleri taşıyan ağalara ve arabacılara da atiyyeler verilmişti. Bunlardan sekiz top kumaş getiren ağalara 4 bin; on adet mücevher ve mir-i muaccel[166] olan tablaları getiren ağalara 5 bin; 120 adet tabla getiren ağalara ve yanlarındaki kavaslara da 19.500 kuruş verilmiştir.[167] Bunun yanı sıra, kumaşların yanı sıra damat paşadan Fatma Sultan'a mücevherli bir gerdanlık gönderildiği, sultanın da hem eşyaları getiren ağalara çeşitli ihsanlar verdiğine hem de mücevher ve pırlanta kutu hediye ettiğine dair bir kayıt da mevcuttur. Fatma Sultan ayrıca müstakbel kocası Ali Galib Paşa'nın hediyesine mukabele olmak üzere bir pırlanta saat göndermişti.[168] Nikâh günü de saray mensupları ve birtakım hizmetlilere yalnızca para verilmediği, bazı hediyelerin de takdim edildiği anlaşılmaktadır. Yine bir kayda göre Hazine Kethüdası'na mücevher ağır kutu, Başkâtip'e

[166] Mir/mihr veya mehir, evlilik esnasında kadına verilen belirli miktardaki bir paradır. Ayrılık, terk edilme ve benzeri durumlarda kadının en azından maddi bir dayanağı olması mantığına dayandığı anlaşılan bu uygulama İslam hukukunda yer edinmiştir (Mehmet Âkif Aydın, "Mehr", *DİA*, c.28, (2003), s.389-391; Aynı yazar, *Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri*, s.10). Cevdet Kırpık mihr miktarının 19. Yüzyılda 1001 kese, yani kesesi 500 kuruş hesabından toplamda 500.500 kuruş olarak tespit edildiğini belirtmiştir (C. Kırpık, *Haremin Son Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.99-100).

[167] TSMA.D 4818/1.

[168] TSMA.D 4818/3.

roza zarf,[169] ikinci ve üçüncü kâtiplere minekâri kutular verilmişti.[170] Gelen misafirlere ikram edilmek için de bol miktarda kahve alınmıştı.[171]

2.4. Düğün Töreni ve Tesirleri

Fatma Sultan ile Ali Galib Paşa'nın nikâh merasimleri tek bir günde icra edilmişti. Düğün ise bundan biraz daha farklı ve zamana yayılan bir nitelik sergilemektedir. Çünkü birkaç gün süren çeşitli etkinlikler ve kutlamalar yapılmıştır.

Nikâh ile düğün tarihleri arasında yaklaşık beş aylık bir aranın olduğu görünmektedir. İki merasim arasındaki zaman farkının, her dönemin kendine has güncel durum ve şartlarına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Fatma Sultan özelinde ise, önceki kısımda değindiğimiz üzere, temel olarak çeyizdeki bazı eksikliklerin tamamlanması ve Baltalimanı'nın düzenlenmesi gibi birtakım işlerin nikâh ile düğün tarihleri arasındaki süreyi belirlediği söylenebilir.

1854 yılının ağustos ayına gelindiğinde artık düğün merasimi için hemen her şey hazırlanmıştı. Nitekim 4 Ağustos 1854 Perşembe günü Journal de Constantinople gazetesinde bu durum ilk sütundan ilan edilmiştir. Haberde 23 Şubat'ta vuku bulan nikâh töreni hatırlatılmakta ve artık düğün vaktinin geldiği belirtilmekteydi. Şenlikler ve kutlamalar bu güzel mevsimde icra edilecekti. 10 Ağustos Perşembe günü düğünün yapılacağı, bu sebeple Çırağan'daki düğün hediyeleri ve çeyizin çarşamba günü denizden Baltalimanı'na taşınacağı yazılmıştı. Vurgulanması gereken bir nokta da haberin sonunda Reşid Paşa'ya karşı onun ne kadar onurlu, aydın ve enerjisini vatanseverliğe sarf eden birisi olduğu yolundaki övücü sözlerdir. Zira bunlar evliliğin bir nevi padişahın ona verdiği bir ödül, paye gibi algılandığını gösteren satırlardır.172 Nitekim bu algı yabancı gazete haberlerinde de benzer doğrultuda olacaktır.

---

[169] Burada bahsi geçen zarf, genellikle kahve fincanlarının şekline uyumlu ve içerisine fincanın konulmasına mahsus olan madeni, süslü bir çeşit bardak kabıdır. Günümüzde de Türk kahvesi fincanının zarf içerisine konulduğuna tesadüf edilebilir. Fakat 19. Yüzyılda bu zarflar oldukça süslü, altın ve gümüşten imal edilen hatta pırlanta ve elmasla dahi süslenmiş çeşitlerinin bulunduğu son derecede değerli ve şık eşyalardı (*Redhouse Sözlüğü*, s.1273).

[170] TSMA.D 4818/2.

[171] TSMA.E 1111/19 Lef 6.

[172] "L'éclat que cette alliance jette sur la maison de Réchid pacha est la récompense des éminens services que ce grand homme d'Etat a rendus à son pays. Par la puissance du talent, la noblesse du caractère, l'énergique pureté du patriotisme, nul n'était plus digne que lui d'un tel honeur" (Journal de Constantinople, 4 Ağustos 1854; Le Moniteur Universel, 18 Ağustos 1854).

Düğün hediyeleri bahis konusu olmuşken, Çırağan'dan Baltalimanı'na taşınacak olan bu hediyeleri biraz somutlaştırmak ve kapsamını anlayabilmek için bu noktada bazılarına değinebiliriz. Evvela kardeşlerinden ve bazı kadınefendilerden Fatma Sultan'a gelen hediyelerin listesini tablo halinde bir araya getirmekle başlayabiliriz.

Tablo 2. 4. Fatma Sultan'a gelen hediyelerin bir kısmı[173]

Necabetlü fehametlü Abdülaziz Efendi hazretleri pırlanta saat verdi. Getürân [getirene] 900 kuruş verildi.	Necabetlü Murad Efendi hazretleri pırlanta su[174] verdi. Getirene "1200" kuruş verildi.	Necabetlü Abdülhamid Efendi hazretleri tarafından pırlanta saat gönderdi. Getirene 900 kuruş verdim.
Necabetlü Mehmed Reşad Efendi hazretleri ağır broş hediye verdi. Getirene 900 kuruş verdim.	Necabetlü Ahmed Kemaleddin Efendi Hazretleri pırlanta saat verdi. Getirene 900 kuruş verdim.	Necabetlü Mehmed Burhaneddin Efendi Hazretleri pırlanta zarâf [zarf] hediye verdi. Gelene 900 kuruş verilmiştir.
Necabetlü Osman Saffet Efendi hazretleri pırlanta iğne hediye verdi. Getirene 900 kuruş verildi.	Necabetlü Mehmed Nureddin Efendi hazretlerinden hediye getirene 900 kuruş verdim.	Necabetlü Abdülhamid Efendi hazretlerinden hediye Getirene 900 kuruş verdim.
İsmetlü Refia Sultan aliyyetü'ş-Şan Hazretlerinden hediye. Getirene "1000" kuruş verdim.	Devletlü İsmetlü Refia Sultan aliyyetü'ş-şandan hediye Getirene daye kalfa 700 kuruş verildi.	İsmetlü Cemile Sultan aliyyetü'ş-şan hazretlerinden pırlanta broş hediye verdi. Getirene 800 kuruş verildi.
İsmetlü Münire Sultan aliyyetü'ş-şan hazretlerinden atik şems taşlı broş. Getirene 800 kuruş.	İsmetlü Behice Sultan aliyyetü'ş-şan hazretlerinden mücevher hediye. Getirene 800 kuruş verildi.	İsmetlü Seniha Sultan aliyyetü'ş-şandan minekâri sineklik hediye. Getirene 800 kuruş verilmiştir.
Necabetlü Fehametlü Abdülaziz Efendi hazretleri valide-i muhteremeleri devletlü [Pertevniyal] kadınefendi hazretlerinden pırlanta zarf. Getirene 700 kuruş.	Devletlü Hoşyar ikinci kadın pırlanta gerdanlık. Getiren kalfasına boğça verildi.	Devletlü ikinci Şevkiefsar [Şevkefza] kadın pırlanta saat verdi. Getirene 800 kuruş verildi.
Devletlü Üçüncü Verdicenân Kadın pırlanta broş hediye. Getirene 700 kuruş verildi.	Devletlü dördüncü Perestû Kadın pırlanta mücevher hediye. Getirene 700 kuruş verilmiştir.	Devletlü beşinci Mahitâb Kadın pırlanta çiçek verdi. Getirene 700 kuruş verilmiştir.
Devletlü altıncı Bezm Kadın pırlanta zarf hediye. Getirene 700 kuruş.		

[173] TSMA.E 328/13 Lef 21.

[174] Su tabirinin burada pırlanta cevheri manasında kullanıldığı anlaşılıyor (*Kamus-ı Türkî*, s.835; *Redhouse Sözlüğü*, s.1031).

Bu listelere göre, anlaşıldığı kadarıyla âdet gereği hediyeleri getirenlere de bu hizmetlerine karşılık ihsan olarak bir miktar paralar verilmiştir. Bu çerçevede Fatma Sultan'ın toplamda 18 bin 400 kuruş harcamış olduğu görünüyor. Fakat daha önemli olan bir detay mevcuttur. O da Fatma Sultan'ın öz kız kardeşi Refia Sultan'dan hediye getirenlere 1000; Murad Efendi'den getirenlere ise 1200 kuruş vermiş olmasıdır. Bu detay, bu iki kişiyi listedeki diğer isimlerden çok net bir şekilde ayıran bir noktadır. Bundan başka, Fatma Sultan'ın en yüksek miktarda parayı Murad Efendi'nin hediyesine karşılık vermiş olması, onun kendisinin en sevdiği kardeşi olduğu ve aralarında çok yakın, samimi bir ilişkileri bulunduğu yönündeki iddiaları doğrular niteliktedir.[175]

Fatma Sultan'ın hediyeleri bu kadarla sınırlı değildi. Hanedanın yetkili kadınları, hazinedar ve bazı ağalardan da kendisine cariyeler hediye edilmiştir. Bu yetkili kadınlar içerisinde Sultan III. Selim'in üçüncü ve dördüncü kadınları da vardı. Anlaşıldığı kadarıyla padişahın vefatı üzerinden 46 sene geçmesine rağmen eski eşleri halen hayattaydılar. Sultan Abdülmecid'in üç kadını da aynı şekilde hediye verenler arasındaydı. Fatma Sultan'a toplamda 13 cariye verilmişti. Bunlardan başka diğer dikkat çeken hediyelere misal olarak şunlar sayılabilir: "Pırlanta kutu, pırlanta saat, mücevherli bardak, birkaç çift gümüş leğen ve ibrik, roza dürbün, incili oya, kâse, testi, gümüş fener, yaldızlı gümüş ayna ve on iki adet minekâri zarf." Gayet tabii bunları getirenlere de Fatma Sultan belirli bir miktar para vermişti. Bu paranın miktarı, önceki örnekteki gibi, hediyenin kimden geldiğiyle doğrudan ilişkiliydi. Nitekim burada da en yüksek meblağ olan biner kuruşun, Sultan Abdülmecid'in eşlerinden gelen hediyelere karşılık verildiği görülmektedir. Fatma Sultan tarafından bu hediyeleri getirenlere de toplamda 17 bin 460 kuruş ihsan edilmişti.[176]

10 Ağustos 1854 (16 Zilkade 1270) Perşembe günü ise Fatma Sultan'ın birtakım saray görevlilerine ihsan olarak bazı hediyeler verdiğine dair bir liste mevcuttur. Hatta listenin en başında babası Sultan Abdülmecid'e bir çubuk takımı ve bir adet cariye hediye ettiği yazılmıştır. Tamamı erkek saray görevlilerinden oluşan bu listede padişah kurenaları, kâtipler, harem ağaları, musahip ağalar, kitapçı, şamdancı, kahveci, ibrikçi gibi diğer

[175] Fatma Sultan'ın kardeşleri arasında en çok Murad Efendi'yi sevdiği ve en iyi onunla anlaştığı yolundaki bilgi, keşfedebildiğim kadarıyla en erken Mahmud Celaleddin Paşa tarafından yazılmış görünmektedir (Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, I, İstanbul 1326, s.117). Bu bilgi M. Celaleddin Paşa'dan önce de dile getirilmiş olabilir.

[176] TSMA.E 328/13 Lef 20.

görevliler mevcuttur. Hediyeler ise bazılarına pırlanta zarf, bazılarına ise pırlanta kutu idi. Ayrıca 68 adet askere 15 bin, padişah yaverlerine de 2 bin 500 kuruş verilmişti.[177]

Karşılıklı hediyeleşmeler ve ihsanlar çerçevesinde oluşan düğünün maddi yönüne bir kuş bakışıyla yaklaştıktan sonra, kutlamaların merasim boyutu ve gerçekleşen törenlerin detaylarına göz atabiliriz. Göründüğü kadarıyla düğün töreni ve diğer kutlamalar esnasında yaşananları en erken Journal de Constantinople gazetesi sütunlarına taşımıştı. Haberdeki anlatım ve tasvir şöyledir:

> "Geçen perşembe [10 Ağustos 1854] Baltalimanın'daki ovada Fatma Sultan ile Ali Galib Paşa'nın düğün torenleri yapıldı. Otuz kadar kocaman çadır ve bunlardan daha az ihtişamlı birçoğu, nazırlar ve imparatorluk hükümetinin ileri gelen devlet adamları için süslenmişti. Bir tanesi ise diplomatik görevliler ve ailelerine ayrılmıştı.
>
> Pazartesiden beri insanlar bu kutlama hazırlıklarının yapıldığı alana gözlerini çevirmişti. Perşembe onbire doğru Baltalimanı sahrası, her nevi eğlence ve danslar eşliğinde umuma açık etkinliklere mutlulukla katılmış olan kalabalık tarafından işgal edildi. Saray muhafızları ve süvari birliği askerleri silahlarını kuşanmış olarak orada bulundular. Baltalimanı Sarayı yakınına yerleştirilen arabalar yabancı devlet temsilcilerini onlara mahsus çadıra götürüyorlardı. Bu çadır ovanın yüksek bir yerindeydi ve oradan iyi bir şekilde manzarayı temaşa etmek mümkündü. Kamil Bey (Teşrifatçı) onları karşılamakla ve çadırlarına götürmekle görevliydi. Bu muhteşem kutlamanın çok sayıdaki konuğuna en çok arzu edilen yiyecekler ve en özel meşrubatlar mebzul miktarda sunuluyordu.
>
> Arus alayı[178] saat dörtte gerçekleşti. Kortej oldukça heybetliydi. Fatma Sultan altından mamul ve kendisini bakışlardan muhafaza edecek perdelerle çevrili olan etkileyici bir araçtaydı. Sonrasında altmış kadar fevkalade lüks başka araçlar geldi, bunlarda imparatorluk ailesinin şehzadeleri, hazinedar usta ve majestelerinin hanedanının hanımları ve de yüksek şahsiyetlerin haremleri vardı. Sadrazam, Şeyhülislam, Babiâli'nin nazırları, büyük şahsiyetler ve imparatorluk hükümetinin ileri gelen idarecileri üniformalarıyla at sırtındaydılar.
>
> Bu şekilde, kortej dağdaki patikayı takip ederek ve bir tarafı ova yönünde olarak Baltalimanı Sarayı'na gitti. Kalabalık bu sırada her zamankinden sık ve oyunlar en heyecanlıydı. Mazhar Paşa komutasındaki Piyade ve süvariler, en önde mızıkayla, çift sıra oluşturuyorlardı.
>
> Baltalimanı Sarayı'na varılınca, hanedanın tüm hanımlarının eşlik ettiği Fatma Sultan'ın, dairesine girmesi rica edildi. Korteje eşlik edenler Ali Galib Paşa'yı tebrik ettikten sonra onlara ayrılmış olan çadırlara gittiler. Orada onlara görkemli bir yemek ikram edildi. Danslara ve çok sayıda oyunla kutmalara eşlik ettiler.
>
> 7 buçuğa doğru, İstanbul'da görülen en güzel havai fişekler atılmaya başlandı. Saat onbire kadar sürdü ve aralıklarla göz alabildiğine her renkten binlerce fişek fırlatıldı.
>
> Mükemmel hava eşliğinde süren bu kutlamalar boyunca can sıkıcı en ufak bir aksilik dahi yaşanmadı. Güneş hararetle parıldıyordu; bütün kalpler neşeyle dolmuştu ve herkes padişah

---

[177] TSMA.E 328/13 Lef 17. Listede "Edhem Paşa" olarak geçen bir isme de pırlanta kutu hediye edildiği kaydedilmiştir. Bu kişi İbrahim Edhem Paşa olabileceği gibi, düğünden kısa süre evvel damatlık adaylığı ilan edilmiş olan, Refia Sultan'ın müstakbel kocası Edhem Paşa da olabilir. İkinci olasılık, Fatma Sultan'ın, öz kardeşi Refia Sultan'la evlenecek olan müstakbel damat adayına pırlanta kutu hediye etmesinin oldukça mantıklı oluşu ve ismin de "İbrahim Edhem" yerine yalnızca "Edhem" olarak yazılmış olması sebebiyle daha kuvvetli görünmektedir.

[178] Arus, Arapça "Gelin" manasına gelmektedir. Ayrıca Tanzimat öncesi aynı adla evliliklerde alınan bir çeşit verginin varlığı da bilinmektedir (K. Kepeci, *Tarih Lûgati*, s.15; M. Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, s.17; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB, İstanbul 1993, s.88). Burada "Arus alayı" tabiriyle kastedilen tabii Fatma Sultan'ın bir tören halinde alayla Baltalimanı'na gitmesidir.

ve genç çiftin mutluluğu için en samimi temennilerini sunmuş ve tüm bu dilekler arasına, bütün onurunu vatanına ve hükümdarına iyi hizmet etmeye adayan, dönemin en büyük diplomatlarından biri olan Reşid Paşa'nın namı eklenmiştir.

Kutlamaların ertesi cuma günü, Reşid Paşa ve Ali Galib Paşa, saygı ve bağlılıklarını göstermek için hâk-i pây-i şahaneye yüz sürmek üzere Çırağan Sarayı'na gittiler. Zat-ı şahane öğleden sonra Fatma Sultan'ı ziyaret etti ve çok sevdiği kızıyla yaklaşık üç saate yakın kaldı.

Ali Galib Paşa cumartesiden beri, nazırlar, Babıâli'nin ileri gelenleri, yabancı ülke temsilcileri ve İstanbul'un başlıca ticaret ve bankacılık muhitlerinin liderlerinden gelen tebrikleri almaktadır."[179]

Görüldüğü üzere gazete haberi düğün hakkında gayet doyurucu bilgiler ve tasvirler sunmaktadır. Bundan birkaç gün sonra etkinlikleri haberleştiren *Ceride-i Havadis* ise sütunlarında bu şölenler için daha kısa bir yer ayırmıştı:

"İşbu şehr-i Zilkadetü'ş-Şerifenin 20. [13.] Pazartesi günü [7 Ağustos 1854] devletlü ismetlü Fatma Sultan aliyyetü'ş-şan hazretlerinin çeyiz-i âlîleri Çırağan Sahilsaray-ı âlîsinden Baltalimanı'nda kâin sahilsaray-ı âlîye mürettep kayıklarla nakil olunarak çarşamba günü Baltalimanı sahrasında çadırlar kurulup perşembe günü sultan müşarünileyh hazretleri ber-mutad âlâ-yı vâlâ ile sahilsaray-ı mezkûra azimet birle vükelâ-yı fihâm-ı saltanat-ı seniyye saray-ı âlî-i mezkûr civarındaki dairede ve ricâl-i Devlet-i Aliyye'den dâhil-i resim ve mu'tadi'l-huzur olan zevât dahi çadırlarda it'âm olunmuşlardır."[180]

Ceride-i Havadis'in bu pek kısa havadisine nazaran *Takvim-i Vekayi* daha geç bir tarihte çıkmasına karşılık, sütunlarında düğün bahsine ve merasimlere daha genişçe yer vermiştir. Buna göre, Sultan Abdülmecid düğünün 10 Ağustos 1854 (16 Zilkade 1270) Perşembe günü icra edilmesini emretmiş, bu doğrultuda 7 Ağustos 1854 (13 Zilkade) Pazartesi günü çeyiz alayı düzenlenmiş, eşyalar deniz yoluyla Baltalimanı'na taşınmıştı. Düğünün gerçekleşeceği perşembe günü başta padişah olmak üzere, yüksek devlet görevlileri, İstanbul payeli ulema ve diğer davet olunanlar Fer'iye dairesinde toplanmışlardır. Buradan "vakt-i mesutta" yani önceden tayin edilmiş olan uğurlu saatte Fatma Sultan

[179] Journal de Constantinople, 14 Ağustos 1854. Aynı ve benzer anlatımlar diğer kaynaklarda da görünür. (Le Siècle 19 Ağustos 1854; La Presse 29 Ağustos 1854; Le Journal Des Coiffeurs 1 Mart 1855, s.5-6; Alfred des Essarts *Portraits Biographiques et Critiques des Hommes de la Guerre D'Orient*, Paris 1855, s.212-215;, É. De La Bédollière, *Sébastopol Histoire de la Guerre D'Orient*, Paris Tarihsiz, s.44-45).

[180] Haberde geçen "20. Pazartesi günü" tabirinde bir hata görünmektedir. Zira bu tarih 14 Ağustos'a denk gelmektedir. Oysa diğer gazete haberlerine göre çeyiz alayı, yani eşyaların Baltalimanı'na taşınması 7 Ağustos-13 Zilkade Pazartesi günü gerçekleşmiştir. Gazetede sehven, 13 yazılacağı yerde bir şekilde 20 yazılmış gibi görünüyor (Ceride-i Havadis, 23 Zilkade 1270). Bu tarih yanlışlığını bir baskı hatasına yormak mümkündür. Lakin bir arşiv belgesinde de benzer durumla karşılaşılmaktadır. Söz konusu belgede Fatma Sultan'ın "Zilkade'nin 15. Perşembe günü" gelin olduğu yazılmıştır (TSMA.E 289/4 Lef 2). Oysa bu tarih çarşamba gününe denk gelmektedir. Merasim ise Takvim-i Vekayi'de belirtildiği ve yabancı gazetelerdeki bilgilerle de uyumlu olduğu üzere "16 Zilkade-10 Ağustos Perşembe" günü yapılmıştı. Saraydan birisi tarafından özel ve kişisel not şeklinde yazıldığı anlaşılan bu belgenin bir günlük tarih hatası olağan karşılanabilir.

kendisi için hazırlanmış olan fevkalade süslü faytona binmiş ve teşrifat üzere alaya başlanmıştır. Alay, Mızıka-i Hümayun ve bir bölük süvari askeriyle beraber, yolun iki tarafında da piyade askerleri dizilmiş olarak Çırağan Sarayı bahçesinden geçmiştir. Daha sonra Zincirlikuyu Caddesiyle Rumelihisarı arkasından geçilerek Baltalimanı Sahilsarayına varılmıştır. Burada padişahın emri mucibince sadrazam, nazırlar ve bazı ileri gelen ulema sahilsaraya; diğer paşalar ve saray görevlileri de daha evvel Baltalimanı sahrasında kurulup hazırlanan çadırlara gitmişlerdir. Böylece herkes dinlenip ikram edilen yemeklerden yiyerek kutlamalara katılıp vakit geçirmiştir. Düğünden sonraki 11 Ağustos 1854 Cuma günü Sultan Abdülmecid cuma namazı ve selamlığını Beşiktaş'ta icra edip tekrar Baltalimanı'nı teşrif etmiş, burada kızı Fatma Sultan ve damadı Ali Galib Paşa'yı ziyaret edip o akşam da orada tenezzühle biraz vakit geçirdikten sonra saraya geri dönmüştür.[181]

Journal de Constantinople gazetesindeki anlatımı teyit eden ve epey detaylı bir tablo çizmemize olanak sağlayan bu *Takvim-i Vekayi* haberinin bir başka yönü de düğüne katılan bazı devlet ricalinin isimlerinin yazılmış olmasıdır.

Tablo 2. 5. Fatma Sultan'ın düğününe katılan devlet ricalinin bir kısmı

Makam	İsim
Sadrazam	Rauf Paşa
Hariciye Nazırı	Mustafa Reşid Paşa
Serasker ve Tophane-i Amire Müşiri	Ahmed Fethi Paşa
Kaptanıderya	Halil Rıfat Paşa
Meclis-i Vâlâ Reisi	Şekib Paşa
Maliye Nazırı	Safvetî Paşa
Hazine-i Hassa Nazırı	Hasib Paşa
Ticaret Nazırı	Namık Paşa
Zaptiye Müşiri	Hayreddin Paşa
Meclis-i Vâlâ Azası	Kamil Paşa
Sadaret Müsteşarı	Şevket Beyefendi
Hariciye Nezareti Müsteşarı	Mahmud Beyefendi
Tophane-i Amire Nazırı	Muhtar Beyefendi
İhtisap Nazırı	Hüseyin Beyefendi
Serasker Müsteşarı	Mazlum Beyefendi
Tersane-i Amire Müsteşarı	Şefik Beyefendi
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Ziver Efendi

Düğün hakkında bir İngiliz gazetesinde, şenliklerden yaklaşık bir ay sonra yayınlanan bir başka haberde, diğer bazı teferruat ve detaylara rastlamak mümkündür. Bu kayıt özellikle çeyizin Baltalimanı'na taşınmasıyla düğün kutlamalarının başlaması arasındaki

[181] Takvim-i Vekayi, 6 Zilhicce 1270.

8-9 Ağustos 1854 günleri hakkında bazı bilgilerin verilmiş olması yönüyle dikkate değerdir. İlgili tarihlerde Fatma Sultan için bir gelin hamamının düzenlendiği ve bu esnada kına yakılmak gibi bazı âdetlerin de icra edildiği ifade edilmişti. Gazetenin bu gibi bilgileri nasıl elde ettiği sorusunu cevaplamak güçtür. Bununla beraber, haberdeki bilgilerin temelde İstanbul'daki bir gözlemciden gelen anlatımlar olduğu anlaşılıyor. İlgili gazete haberinin tercümesi şu şekildedir:

> "Ayın 7'sinde İstanbul'da Ali Galib Paşa ve Fatma Sultan'ın izdivaçlarının kutlamaları başlamıştır. Padişahın kızına verdiği hediyeler, önden bir dizi paşalar, generaller ve tören üniformalarını giymiş olan vükela ile bir kıta piyade ve de cenk havaları çalan hoş bir bando eşliğinde, Çırağan Sarayı'nı terk etmiştir. 100'ün üzerindeki takipçi, her biri başının üzerinde çiçek sepetleri ve şekerlemeler konulmuş canlı ve renkli tülbentlerle sarılmış gümüş tepsiler taşımaktaydı. Bir çift nalın ve banyoda kullanılmak üzere bir aynayı içeren bunlar, geline sunulan nişan takımı yerine geçmekteydi. Bunlardan ilki altınla kaplanmıştı, geniş kayışları zengin parıltılarla süslenmişti. İkincisi olan ayna ise buna müsavi derecede mücevherlerle müzeyyendi. Elmaslarla ışıldayan bir entari ayrıca sergilendi ve nihayetinde diğer değerli eşyalardan başka, sultanın şarklı kişiliğini süslemek için bol miktarda Fransız şapkalarını havi sandıklarla yüklü iki araba (Char-a-banc). Bunlara, damat namına, bir milyon kuruş içeren bir kese de harçlık olmak üzere ilave edildi. Paşalar ve hediyelerden oluşan konvoy, her biri 10 kişi tarafından çekilen 28 tekneye yüklendi ve 150'den fazla kayıkla boğaziçinde Ali Galib Paşa'nın sarayına doğru ilerlediler. 8 ve 9'u günlerinde sultanın haremi bir dizi enteresan merasime sahne oldu. Gelin hamama götürülmüş, parmakları ve tırnakları kına yakılarak kırmızıya boyanmıştır. Bunlar üç ayrı merasimdir. 10. Günü damat, sarayda sadrazam, nazırlar ve tüm büyüklerin tebriklerini aldı ve akd-i nikâh yahut izdivaç merasimi layıkıyla icra edildi."[182]

Fatma Sultan ve Ali Galib Paşa çiftinin düğünlerini haberleştiren İngiliz gazeteleri arasında *The Illustrated London News* diğerlerinden ayrılan bir nitelik sergilemektedir. Zira görsel açıdan fevkalade önemi haiz olan bu gazete, İstanbul'daki kutlamaları bizzat gözlemleyen biri tarafından çizilen iki gravürü sayfalarına taşımıştı. Aynı zamanda pek kıymetli bazı teferruat da oldukça canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Gazetenin orijinal tasvirleriyle bütünlüğün korunması bakımından ilgili haberi aynıyla tercüme edip aktarmak uygun olacaktır:

---

[182] The Paisley Herald and Renfrewshire Advirtiser, 2 Eylül 1854. Aynı haberin diğer birçok İngiliz gazetesi tarafından da derç edildiği görünmektedir. (London Evening Standart, 21 Ağustos 1854; Saint James's Chronicle 22 Ağustos 1854; Hull Packet, 25 Ağustos 1854; The Atlas, 26 Ağustos 1854; Lloyd's Weekly Newspaper, 27 Ağustos 1854; Inverness Courier; 31 Ağustos 1854; Alloa Advirtiser, 2 Eylül 1854; Aberdeen Herald and General Advirtiser 9 Eylül 1854). Bazı gazetelerde ise çok kısa bir haber şeklinde geçilmiştir (The Times, 19 Ağustos 1854; Huddelsfield Chronicle 19 Ağustos 1854).

"Padişahın Kızının İzdivacı (Marriage of The Sultan's Daughter)

Fatma Sultan ve Reşid Paşazade Ali Galib Paşa'nın düğünleri İstanbul'da, padişahın kızına çeyiz olarak hediye ettiği Baltalimanı Sarayı'nda kutlanmıştır. Ayın 7'sinde pek çok sayıda insan Rumelihisarı'nın ardında uzanan güzel Baltalimanı sahrasında toplanmaya başladılar. Saray deniz kenarında ve hoş bir tasarımda kârgir bir binadır. Sarayın ardındaki vadi hatrı sayılır genişlikte, oldukça düz ve piknik partilerine, Türklerin deyişiyle keyif yapmaya, son derecede müsaittir. Otuz mükemmel çadır paşaları ve diğer imtiyazlı konukları ağırlamak için, bundan daha ziyade çok sayıda çadır dahi diğer hizmetler ve yemek pişirilmesi vesaire için, ovanın iki yanına kuruldu. Bu çadırlardan en görkemli yere dikilen ve ovanın tüm manzarasını görebilen genişçe bir tanesi dış güçlerin (foreign powers) temsilcilerine ayrılmıştı. Etrafta yığılmış olan ağaçların pitoreks görüntüsü bu sahnenin güzelliğine büyük bir katkı sağlıyordu.

8'i günü, çok sayıda tekne çeyizin ev eşyaları vesaire içeren bir kısmını Çırağan Sarayı'ndan Baltalimanı'na götürmek üzere konvoy oldular. Tekneler uzun ve etkileyici bir hat halinde en zengin türden eşyaları naklettiler. Ayrıca mangallar, aynalar, divanlar; mavi, yeşil, kırmızı ve mor kadife kaplı sandıklar da mevcuttu.

At sırtında bir bando. Beyaz ve doru atlara binen imparatorluk süvarileri. Altınla süslenmiş elbiselerini giymiş ve iyi Arap atlarına binmiş olan Türk asilzadeleri. Yeşil, altınla müzeyyen yeşilli ve mor elbiseleriyle ulema. Kar beyazı elbisesiyle Şeyhülislam (Türk Papa-Turkish Pope). İmparatorluk muhafızları. Dört güzel arabada şehzadeler. Birkaç harem ağası. Altı adet at tarafından çekilen, gelini taşıyan araba pekâlâ bir cazibeye sahip ve mükemmel bir işçilik ürünüydü. Tekerlekleri dahi altınla kaplıydı. Genç hanım bu zengin ürünler arasında bakışlardan gizlenmişti. Altı atın çektiği bir gümüş araba da ayrıca çok güzeldi. Altın, altı atlı bir araba daha. İki tane de şık mineli dört atlı araba. Diğer arabalar da dört atlı. Yaklaşık yirmi kadar araba hepsi dört at tarafından çekiliyordu. Bir alay süvari. Bir bando takımı. Uzun bir konvoy oluşturan arabaların ardından yaya olarak giden insanlar. Gelin, paşaların idaresinde Baltalimanı Sarayı'na vardı. Ardından paşalar damadı tebrik edip kendilerine mahsus hazırlanan çadırlara çekildiler ve görkemli bir ziyafete iştirak ettiler. Akşam 7 buçukta havai fişekler atılmaya başlandı ve 11'e dek sürdü. İstanbul'da bugüne kadar görünenlerin en iyisiydi.

Ertesi gün Reşid Paşa ve Ali Galib Paşa, padişahın huzuruna çıktılar ve bendeliğin gereği olan selam ve hürmetlerini derin ifadeleriyle arz ettiler. Öğleden sonra padişah, kızı Fatma Sultan'a üç saat süren bir ziyarette bulundu."[183]

Çeşitli gazetelerde yayınlanmış olan bu anlatımlar sayesinde Fatma Sultan'ın düğün töreniyle ilgili epey detaylı bir tasvir vücuda gelmektedir. Düğüne 7 Ağustos 1854'te

[183] The Illustrated London News, 9 Eylül 1854, s.227-228. Bu metin tercüme edilip ikinci gravürü de basılmak suretiyle bir Alman gazetesinde de yayınlanmıştır (Illustrerte Zeitung, 23 Eylül 1854, s.195-196).

çeyiz eşyaları ve diğer hediyelerin Baltalimanı'na nakliyle başlandığı, sonraki günlerde gelenek üzerine bir gelin hamamı ve kına gecesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim oldukça düzensiz ve tarihsiz bazı arşiv kayıtlarında bu kına gecesine dair birtakım ipuçlarına rastlanmaktadır. Mesela, kına gecesinde lavtacıbaşı ve kemençecibaşına birer şal asılacağına dair olan kayıttan o gün müzikli bir eğlencenin yapıldığı ortaya çıkmaktadır.[184] Ayrıca yine kına gecesinde damat paşanın yolladığı 120 adet tablayı getiren ağalara 10 bin, kavaslara 500, teşrifat memurlarına 2 bin 500 kuruş atiyye ile damat paşanın kethüdası ve teşfiratçı efendiye de birer bohça verileceğine dair bir belgeye de tesadüf edilmektedir.[185] Bu tarihsiz arşiv kayıtları ve İngiliz gazetesindeki anlatım karşılaştırıldığında, iki bilginin bir noktada örtüştüğü ve birbirini tamamladığı görülmektedir. Bundan sonra esas düğün merasimlerinin ise 10 Ağustos günü gerçekleştirildiği ve gece geç saatlerde kutlamaların sona erdiği anlaşılıyor. Dolayısıyla tüm bu veriler ışığında düğünü nasıl gerçekleştiği yolunda doyurucu bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu noktadadan sonra şenlikler ve şölenlerden ziyade bir de bu genç çiftin evliliğinin nasıl algılanıp ne şekilde yorumlandığı üzerinde durmak gerekmektedir.

[184] TSMA.E 328/13 Lef 30 vr.8B. Lavta, ut benzeri bir çeşit Avrupa sazıdır. 19. Yüzyılda kemençe ile beraber Osmanlı musikisinde yer aldığı bilinmektedir (Fikret Karakaya, "Lavta", *DİA*, c.27, (2003), s.113-114).

[185] TSMA.E 289/4 Lef 3.

Resim 2. 3. "Hanedan arabalarının geçişi. Altı adet siyah İngiliz atı tarafından çekilen Fatma Sultan'ın arabası. Önde at sırtında üniformasıyla yürüyen Kızlarağası. Daha önde beyazlar içerisinde Şeyhülislam Efendi. Yanlardan iki görevlinin idare ettiği atlara binmiş diğer paşalar ve devlet ricali. Etrafı dolduran her türlü kıyafet ve milletten kadınlar. Yola dizilmiş silahlı piyade ve süvari askerleri" (The Illustrated London News, 9 Eylül 1854, s.228).

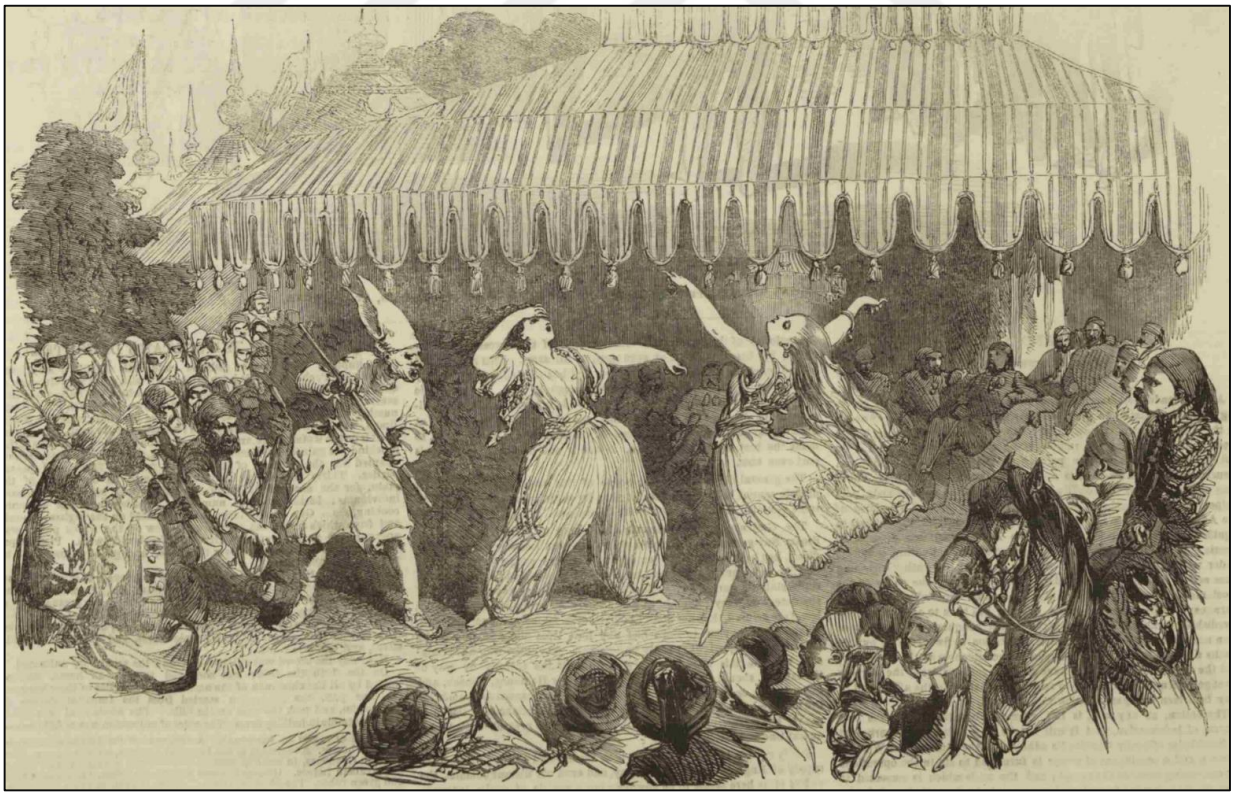

Resim 2. 4. "Baltalimanı Sarayı'nın arkasında kutlama yapılan Avrupai çadırlardan biri. Çubuk ve nargile içip etraftaki eğlenceleri izleyen paşalar. Bir palyaço, çengiler, gitar, klarnet ve tambur çalan müzisyenler" (The Illustrated London News 9 Eylül 1854, s.228

2.5. Evliliğin Algılanış Şekli

Mustafa Reşid Paşa'nın bizzat uğraştığı, oğlu Ali Galib Paşa'nın çok heves ettiği evlilik tasavvuru, birkaç yıllık süreçten sonra muradına ermişti. Fatma Sultan artık Ali Galib Paşa'nın eşi, Reşid Paşa'nın geliniydi. Peki, bu durum nasıl telakki edilmişti? Özellikle dış basında bu evlilik nasıl yorumlanmıştı? Bu soruların cevabını aramak için yabancı dildeki bazı yayınları incelemek ve sonrasında ortaya çıkan görüntü üzerinden bir değerlendirme yapmak uygun olacaktır.

Düğün kutlamalarını haberleştiren Fransız resmi gazetesi, yüksek ihtimalle bu sıfatından olsa gerek, pek fazla bir yorum yapmadan ana hatlarıyla törenlerin ne şekilde gerçekleştirildiğini anlatıp konukların elbiseleri hakkında detaylı tasvirler sunmuştur. Yalnızca haberin sonunda Reşid Paşa'nın Kızlarağası eşliğinde Fatma Sultan'ı ziyaret ettiğine dikkat çekilerek, bu durum paşaya karşı bahşedilen bir imtiyazla aynı zamanda padişahın ona karşı duyduğu özel güvenin bir kanıtı olarak yorumlanmıştır.[186] Bundan birkaç gün sonra çıkan *L'Illustration*'da ise Fatma Sultan'ın bir gravürünü kapağa taşıyan ve birtakım yorumlarla bezenmiş olan bir yazı dikkati çeker. Söz konusu yorumlar, bu evlilik sayesinde Reşid Paşa'nın padişahla akraba oluşu dolayısıyla kendi siyasi nüfuzunu arttırdığı ve bir yandan da bu durumun, onun politikalarının Sultan Abdülmecid tarafından tasdik edildiği manasına geldiği etrafında şekillenen bazı politik değerlendirmelerdi. Öyle ki ilgili yazıyı 9 Ağustos 1854 tarihinde İstanbul'dan göndermiş olan De Villers-Franqueux adlı yazar, henüz daha yazının başında "Bunun hikâyesini size aktarmamın nedeni genç evlilerin mevkileri değil…" diyerek, hadisenin esas ele alınış sebebinin genç çiftin evliliğinden ziyade bu birlikteliğin ifade ettiği siyasi önem olduğunu açıkça belirtmişti. Nitekim yazar sonraki satırlarda evliliğin politik anlamını şu sözlerle tanımlamıştır: "Gerçekten de bu izdivaç, Türkiye'nin terakki ve medeniyet düşünceleriyle ittifakının kutsanmasıdır. Reşid Paşa tarafından on beş yıldır güçlükle inşa edilen ıslahat binasının taçlandırılmasıdır."[187]

---

[186] Gazetenin tasvir ettiği manzaralardan bazı kesitler şöyledir: "Her çadırda Türk müzisyenler, fülütler, voilinler, gitarlar, tamburlar… Binbir çeşit ikramlar, sayısız çubuklar, su gibi akan kahveler… Sultan hanımın haremde kadın davetlilerle ilgilenmesi… Muhteşem hediyeler…" (Le Moniteur Universel, 30 Ağustos 1854, s.3).

[187] Yazarın dikkat çektiği bir diğer ayrıntı da düğün şenliklerinin bir süre evvel gerçekleşen diğer evlilik törenlerine nazaran daha az ihtişama sahne olduğu gerçeğidir. Bunun sebebi olarak da hâlihazırdaki Kırım Savaşı'nın ortaya çıkardığı ciddi harcamalara işaret edilmiştir (Edhem Eldem, "Fatma Sultan ve Koca Reşidpaşazade Damad Ali Galib Paşa", *Toplumsal Tarih*, 183, (2009), s.8-9). Bu meseleye Ubicini de benzer ifadelerle değinmiştir (A. Ubicini, *La Turquie Actuelle*, Paris 1855, s.133-134. Bu kitap Türkçeye çevrilmiş ise de tercümede üslup ve cümlelerin aslına nazaran kısaltıldığı görünmektedir. Bkz. J.H.A. Ubicini, *1855'te Türkiye*, I, çev. Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.111).

L'illustration'un derç ettiği bu yazıda açıkça sergilenen bakış açısı, Fatma Sultan ile Ali Galib Paşa'nın izdivaçlarının ne şekilde algılandığının sarih misallerinden birisidir. Görüldüğü üzere esas haber konusu padişahın bir kızının evliliği değildir. Gayet tabii hangi ülkeden olursa olsun bir hükümdarın kızının izdivacının, hele bu Osmanlı'daki gibi fevkalade şenlikler ve merasimlerle gerçekleşen bir hadiseyse, belirli derecede bir ilgi odağı oluşturması son derecede doğaldır. Bununla beraber, Fatma Sultan'ın evliliğini önemli kılan asıl özelliğin kendisi ve Ali Galib Paşa'dan çok, padişahın kızlarından birinin Mustafa Reşid Paşa'nın bir oğluyla evlenmesi olduğu anlaşılmaktadır. En azından gazetelerin hadiseye bakış açısı bu noktada birleşiyor görünmektedir. Nitekim bir başka Fransız gazetesinde görünen haber başlığı, söz konusu keyfiyetin oldukça açık bir yansımasını ortaya koymaktadır. Esasında söz konusu gazetenin faaliyeti, ilgili nüshasından bir gün evvel çıkan -ve az evvel bahsi geçen- *Le Moniteur Universel*'deki haberi aynıyla aktarmaktan ibaretti. Ancak seçtikleri başlıkla yeni bir bağlam ve bakış açısı oluşturarak bir manada habere farklı bir renk katmışlardı: "Sultan Abdülmecid'in Kızıyla Reşid Paşa'nın Oğlunun İzdivacı" (Mariage: De La Fille Du Sultan Abdul-Medjid Et Du Fils De Reschid-Pacha).[188] Bu başlığın okuyucunun ilgisini çekmek maksadıyla, tanınmış figürler olan Reşid Paşa ve Sultan Abdülmecid'in isimlerini ön plana çıkartmak istediği tahmin edilebilir. Bununla beraber, içerisinde evliliğin nasıl algılandığı konusunda belirli bir mana ve izler de taşımaktadır. Zira evlenen iki bireyin değil de onların babalarının isimlerinin gazete haberinde başlığa çıkarılması, bir yandan dikkat çekme arayışı olarak izah edilebilirse de diğer sebebinin dahi evliliğin algılanış şeklinden kaynaklandığı söylenebilir. Evvelki kısımlarda bahis konusu olan *Journal de Constantinople* gazetesinin de bu izdivacı Reşid Paşa'ya verilen bir nevi imtiyaz ve ödül olarak yorumladığı hatırlanacak olursa söz konusu bakış açısı ve algının ne derecede yaygın olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Reşid Paşa'yı oğlunun evliliği sebebiyle tebrik eden Osmanlı'nın Brüksel Maslahatgüzarı Mösyö Kerckhove'un mektubundaki bakış açısı da bunlardan çok farklı değildi. Ali Galib Paşa'nın evliliği sebebiyle Reşid Paşa'ya içten ve samimi dileklerini ileten maslahatgüzar, bu izdivacı Türkiye'nin dostları ve Reşid Paşa için bir tanınma vesilesi telakki etmekteydi. Ona göre bu izdivaç padişahın sadık bendesine karşı gösterdiği itimadın bir

[188] Journal des Villes et des Campagnes, 31 Ağustos 1854.

sembolü ve Reşid Paşa'nın hizmetlerinin mükâfatıydı.[189] Nitekim İngiltere'deki Osmanlı Elçisi Musurus Bey'in yazdığı kutlama mesajında da benzer bir bakış açısı mevcuttur.[190]

Göründüğü kadarıyla, bilhassa Avrupalılar için, Ali Galib Paşa-Fatma Sultan çiftinin evliliğinden çok, padişahın kızının Reşid Paşa'nın oğluyla evleniyor olması önemliydi. Öyle veya böyle bir şekilde gazete haberlerinde Reşid Paşa'nın yenilikçi-modern kişiliğine gönderme yapılması ve padişah Abdülmecid'in de ıslahat taraftarı, modern bir görüntü çizdiğinin ifade edilmesi bunun göstergesidir. Bir başka deyişle, padişahın kızla-

Resim 2. 5. A-Fatma Sultan'ın gençliğinde Rupen Manas tarafından çizilen bir tasviri. Yaklaşık 1851 (N. Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, s.441). B-Tasvirin gazete kapağı için yeniden çizimi (L'Illustration, 2 Eylül 1854).

rından herhangi birisinin evliliği dış dünyanın çok da ilgisini çekmiyordu. Fakat Fatma Sultan'ın evliliğinde dikkatleri çeken şey, bu izdivacın bir nevi padişahın Reşid Paşa'nın politik duruşunu onaylama ve onunla bir şekilde modernleşme yolunda ittifak yapma manasına gelmiş olmasıydı.

[189] BOA, HR.TO 630/44.

[190] BOA, HR.SFR.3. 15/32. Musurus Paşa hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nurdan Şafak, *Bir Tanzimat Bürokratı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006.

Bu noktada sırası gelmişken *L'illustration*'un yayınladığı Fatma Sultan tasviri üzerinde durmak isabetli olacaktır. Derginin kapağa taşıdığı gravürün (Resim 2.5.-B) bir örnek üzerinden çizildiği ilk bakışta anlaşılmaktadır. Gerçekten de Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonu arasında sultanefendinin aynı tasvirine rastlanmaktadır.[191] Dolayısıyla gazetenin kapağa taşıdığı gravürün 1266 (1849-50) tarihli ve Ruben imzalı bu tasvire (Resim 2.5.-A) bakılarak çizildiği ortaya çıkmaktadır.

Nitekim Osmanlı Devleti'nin Londra Konsolosu Edward Zohrab'ın Hariciye Nazırı Âli Paşa'ya hitaben yazdığı 10 Ekim 1851 tarihli mektuba bakılırsa, Fatma Sultan'ın bu tasviri Avrupa'ya da ulaşmıştı. Konsolos, az sayıdaki bu gravürlerin dağıtımını ve dolaşımını engellediğini bildirmekteydi.[192] Tasvirin sağ altındaki "Ruben" imzasından ise gravürün çizerinin Ermeni Manas ailesinden ressam "Rupen Manas" olduğu anlaşılmaktadır.[193] Buna binaen, birkaç seneden beri etrafta dolaştığı anlaşılan söz konusu tasvirin şablon olarak alınıp Fatma Sultan'ın gravürünün yeniden çizilerek *L'Illustration*'da yayınlandığı böylece açıklık kazanmaktadır. İki tasvir arasındaki tek fark ise *L'Illustration*'daki çizimde bir nevi ayna etkisiyle sultanın orijinal gravürde baktığı yönün değiştirilmiş olmasıdır (Şekil 2.5.-B).[194] Mary Roberts bu gravürün Fatma Sultan'ın henüz babaevinde yaşadığı erken bir dönemini tasvir ettiğini belirtmiştir. Değinilen bu nokta gerçekten de bağlam içerisinde kaçırılmaması gereken mühim bir detaydır. M. Roberts'in de dikkat çektiği gibi, esasen bu erken gravürün Fatma Sultan'ın ne derecede karakterini ve benliğini yansıtabildiği sorusuna işaret etmektedir.[195]

Evlilikle beraber ortaya çıkan bir başka mesele de Reşid Paşa'nın bu akrabalık ilişkisi vasıtasıyla ne gibi çıkarları olduğu sorusudur. En başta, paşanın gerek Osmanlı

---

[191] N. Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, , s.441. Sakaoğlu'nun kitabına derç ettiği tasvir, daha evvel yine kendisi tarafından kaleme alınan bir ansiklopedi maddesinde Sultan III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan denilerek hatalı bir şekilde yayınlanmıştır (*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, s.438).

[192] BOA, HR.TO 317/42.

[193] Rupen Manas'ın 1810'lu yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir. 1875'te hayatını kaybeden ressam Rupen'in çizdiği birçok portre bulunmaktadır. (Garo Kürkman, *Armenian Painters in the Ottoman Empire, 1600-1923*, II, Matusalem Consulting and Publishing, İstanbul 2004, s.587; Nurdan Küçükhasköylü, "Osmanlı Sarayında Ermeni Ressamlar: Manas Ailesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28/1, (2011) s.170-173). Ruben'in kimliğini tespit edebilmek Sayın Edhem Eldem'in yardım ve yönlendirmeleri sayesinde mümkün olabilmiştir. Bu pek değerli katkı münasebetiyle kendisine içten teşekkürlerimi sunarım.

[194] Haluk Şehsuvaroğlu da yazısında Topkapı Sarayı koleksiyonundaki çizimi kullanmıştır ("Sultan Abdülmecid'in Küçük Kızı Fatma Sultan", s.1151).

[195] Mary Roberts, *Intimate Outsiders: The Harem in Ottoman and Orientalist Art and Travel Literature*, Duke University Press, Durham 2007, s.169-170, Dipnot 5.

içerisinde gerekse de Avrupa'daki konumunu oğlu padişaha damat olmadan evvel tesis ettiğini vurgulamak gerekir. Nitekim Mustafa Reşid Paşa ulaşabileceği en yüksek bürokratik makama yani sadrazamlık görevine bu evlilikten önce zaten iki defa gelmi bulunuyordu. Birkaç defa Hariciye Nazırı olduğu için de Avrupa mahfillerinde tanınmış bir isimdi. Örneğin İstanbul'da elçilik de yapmış olan Sir James Porter kitabında Reşid Paşa için takdir edici ifadelerle dolu ve hatrı sayılır derecede yer kaplayan müstakil bir kısım ayırmıştı.[196] Dolayısıyla Reşid Paşa'nın hâlihazırda zaten muteber bir konuma eriştiği anlaşılmaktadır. Buna ilaveten, oğlunun padişah damadı oluşu vesilesiyle ister istemez daha imtiyazlı bir konum elde etmesi de kaçınılmazdı. Bu durum, ortaya çıkan yeni akrabalık bağlarının doğal bir gereği gibiydi. Reşid Paşa'nın söz konusu evlilikten ne umduğunu kesin manasıyla cevaplamak mümkün değildir. Bununla beraber, kendisinin bu evliliğin gerçekleşmesini istemek için pek çok sebebi olduğu tahmin edilebilir. Oğlu Ali Galib Paşa'yı çok sevmesi, padişahla akraba olacak olması ve bu sayede kazanacağı saygın konum, politikada istikrarlı bir mevki sağlayıp devlet işlerinde söz sahibi olacak kesintisiz bir mevki elde etme düşüncesi ilk başta akla gelenlerdir. Bunlara ilave olarak, kendileriyle anlaşmazlıkları bulunan Damat Ahmed Fethi ve Mehmed Ali Paşalarla rekabet etme konusunda kendine daha geniş bir alan açılacağı hesabı da söz konusu olmuş olmalıdır. Nitekim Damat Mehmed Ali Paşa'nın biyografisini ortaya koyduğu çalışmasında Serap Sunay da Ali Galib Paşa'nın evliliğini Reşid Paşa-Mehmed Ali Paşa rekabeti çerçevesinde değerlendirmiş ve özellikle *New York Times* gazetesinde bu evliliğin "Reformist Reşid Paşa'nın muhafazakâr Mehmed Ali Paşa'ya karşı zaferi" olarak yorumlanmasına dikkat çekmiştir.[197] Nitekim bu hadiselerin devamında Damat Mehmed Ali Paşa ile Mustafa Reşid Paşa arasındaki rekabetin bir uzantısı olarak gelişen ve Mehmed Ali Paşa'nın Kastamonu'ya sürgünüyle sonuçlanan "tatbik-i mühür" meselesinin de tam da bu döneme denk gelişi tesadüf olmasa gerektir. Dolayısıyla, Reşid Paşa'nın oğlunun evliliği vasıtasıyla padişahla dünür olması, onun Sultan Abdülmecid'in eniştesi olan Damat Mehmed Ali Paşa ile arasındaki amansız rekabette elini kuvvetlendirmiş olmalıdır.[198]

---

[196] James Porter, *Turkey: It's History and Progress,* London 1854, s.253-269.

[197] Serap Sunay, *Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Afyon 2015, s.79-81.

[198] Tatbik-i mühür meselesi ve Mehmed Ali Paşa'nın sürgünü hadisesinin detayları için: (Bkz. Serap Sunay, "Tanzimat Meclisi'nde Görülen İlk Rüşvet Davası: "Tatbik-i Mühür" Meselesi ve Perde Arkası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* 33, (2015), s.85-112). Sürgün meselesinde bu dava kadar, Mehmed Ali Paşa'nın Kırım Harbi patlamadan evvel medrese talebelerinin ayaklanmasında parmağı olduğu yolundaki kanaatler de rol oynamıştır (*Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi,* IX, s.96).

Mustafa Reşid Paşa'nın bunlara benzer veya tamamen bunlardan farklı tasarıları olmuş olabilir. Fakat kesin olarak söylenebilecek bir şey varsa o da bu evlilik meselesine, önem sırasını bilmek mümkün değilse de, tek bir sebeple değil birçok sebepten ve hesaptan doğan bir sonuçla destek verdiği gerçeğidir.

Fatma Sultan ile Ali Galib Paşa'nın izdivaçları her ne sebep ve tasavvurlarla aileleri tarafından gerçekleştirilmiş olursa olsun bu evliliğin algısı, padişahın bir kızını Reşid Paşa'nın oğluyla evlendirmesi dolayısıyla paşanın bu gelişmeden her şekilde kazançlı çıktığı yolundaydı.

Sultan Abdülmecid ise, kızını Tanzimat uygulamalarıyla oluşmakta olan modernleşme süreciyle anılan ve bu derecede tanınmış bir paşanın oğluyla evlendirmesi münasebetiyle, bir nevi bu yoldaki değişim sürecini tasdik eden ve modernleşmenin tartışmasız taraftarı olan bir "aydın padişah" figürü olarak görülmüştür.

3. EVLİLİK SONRASI GELİŞMELER

Fatma Sultan evlendiğinde henüz 14 yaşındaydı. Günümüzün koşullarıyla bakıldığında oldukça küçük bir yaş olarak görünse de kendi dönemi içerisinde değerlendirildiğinde aslında evlilik için pek de olağandışı bir yaş olmadığı söylenebilir. Zira dönemin tanıkları tarafından kaleme alınan kitaplarda Osmanlı toplumundaki kadın evlilik yaşlarının buna benzer seviyelerde olduğuna dair bilgilere rastlamak mümkündür.[199] Fatma Sultan'ın yaşından çok eşi Ali Galib Paşa'nın 24 yaşında oluşu ve iki çift arasındaki 10 yıllık yaş farkı daha önemli görünmektedir. Bu durum hem fiziksel hem de zihinsel olarak evli çift arasında bir ayrılığa sebep olmuş olabilir. Bu ayrımın sınırlarını ve olası etkilerini tam manasıyla anlamak pek mümkün değilse de ihtimal dâhilinde söz konusu yaş farkının iki bireyin uyumlu bir çift oluşuna ve aile yaşantısına karşı muhtemel olumsuz tesirlerinden bahsedilebilir.

İzdivacın ardından Fatma Sultan maiyetiyle birlikte Baltalimanı'na taşındı. Kendisinin kalfaları, harem ağaları ve diğer çeşitli hizmetlerle görevli birçok cariyesi mevcuttu. Dolayısıyla sultanefendinin yeni bir haneye taşınma işinin hayli külliyetli ve karmaşık bir durum olduğu tahmin edilebilir.

Sultanefendinin hayatındaki yeni gelişmelerle birlikte bazı hizmetlilerine dair düzenlemelerin yapıldığı görünmektedir. Örneğin, evlilikten bir hafta gibi kısa bir süre sonra Fatma Sultan'ın Başağası Edhem Ağa'ya 5. Rütbeden Nişan-ı Âlî verilmiştir.[200] Bu vesileyle kaleme alınan nişan beratında, Edhem Ağa'nın görevini tanımlamak için Fatma Sultan'dan bahsedilirken kullanılan ifadeler dikkate değerdir. Sultan Abdülmecid bu beratta kızını şu ifadelerle niteliyordu: "Muhterem kızım, temiz ve namuslu Müslümanların en başta geleni, güzelliklerin en mükemmeli, örtülmüş olan kadınların tacı" (Kerime-i muhterememe, seyyidetü'l-muhadderât, ekmeliyyetü'l-muhassenât, tâcü'l-mestûrât).[201] Yine sultanefendinin bir başka hizmetlisi olan Serhademe Osman Ağa'ya da 1000 kuruş maaş tahsis edildiği görünmektedir.[202] Bundan başka Fatma Sultan'ın kethüdası Raif Efendi rütbe-i evveli sınıf-ı sanisi; Ali Galib Paşa'nın kethüdası Hakkı Bey de rütbe-i

---

[199] C. Oscanyan, *The Sultan and His People*, New York 1857, s.259; [Fanny Janet Blunt], *The People of Turkey*, II, ed. Stanley Lane Poole, London 1878, s.79; Melek Hanım, *Thirty Years In The Harem or The Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kibrizli-Mehemet-Pasha*, London 1872, s.291.

[200] BOA, İ.DH 306/19457.

[201] BOA, A.}DVN.MHM 12/16.

[202] BOA, İ.DH 308/19582.

saniye sınıf-ı sanisine terfi ettirilmişlerdir.[203] Sultanefendilerin kethüdalığı saygın bir vazifeydi ve çoğu zaman ileri gelen zatlara, esas görevlerinin yanında ekstra olarak verilen prestijli bir vazifeydi. Nitekim Raif Efendi de esas olarak Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi memurlarındandı.[204]

Fatma Sultan böylece 1854 yılı yazının sonlarında yeni sahilsarayına yerleşmişti. Fakat özellikle kış aylarında Baltalimanı'nın ikamete pek uygun olmadığı anlaşılıyor. Bu sebeple sultanefendi için kışlık olmak üzere Ortaköy'deki Neşatabad Sarayı gerekli iç ve dış bakımları yapılıp hazırlanmıştır.[205] "Defterdarburnu" namıyla da anılan Neşatabad Sarayı, Ortaköy ile Kuruçeşme arasında mevcut olan ve ilk hali 18. Yüzyılın başlarına kadar uzanan bir yapıydı. Sultan III. Selim devrinde padişahın kızkardeşi Hatice Sultan'ın talepleri doğrultusunda Anton-Ignace Melling tarafından binada birtakım yenilemeler yapılmıştı.[206] Fatma Sultan'ın evlilikten sonraki ilk kışını burada geçirdiği anlaşılmaktadır.

Meşhur Macar şarkiyatçı ve gezgin Arminius Vambery evlilikten kısa bir süre sonra Ali Galib Paşa'nın isteği doğrultusunda Fatma Sultan'a Fransızca dersleri verdiğini yazmıştır. Buna göre, Vambery haftada üç gün Baltalimanı Sarayına giderek sultanefendiye ders veriyordu. Bu dersler esnasında aralarında bir perde bulunmaktaydı ve Vambery asla sultanefendinin gözü önünde durmuyordu. Kendisi Fatma Sultan'a verdiği derslerde "Père-baba, mère-ana. Le père est bon-baba iyidir, la mère est bonne-ana iyidir" gibi örneklerle, cümleleri duyup tekrarlamaya yönelik basit fakat dil ve gramer kurallarını kolay şekilde kavramaya yönelik bir yöntem takip etmişti. Fatma Sultan'ın telaffuzları fevkalade dikkatli bir şekilde taklit etmeye çalıştığını belirten Vambery, izlenimlerini şöyle anlatmıştır:

> "Fatma Sultan'ın, tatlı karakterinden kaynaklandığını zannettiğim, ahenkli bir sesi vardı ve ayrıca düşünceli ve iyi kalpliydi. Bazen dersten sonra bir ağaya odada bana göz kulak olup yiyecek-içecek getirmesini emrederdi ve sonra da onun vasıtasıyla benim hatrımı sual

---

[203] BOA, İ.DH 312/20031 Lef 2.

[204] BOA, HR.MKT 100/5.

[205] TSMA.E 603/77; 603/80.

[206] A. M. E. "Hatice Sultan Sarayı ve Melling", *Resimli Tarih Mecmuası*, III/35, (1952), s.1838; Haluk Şehsuvaroğlu, *İstanbul Sarayları (Yapı ve Kredi Bankası'nın 10. Yıldönümü Hatırası)*, İstanbul 1954, s.32; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, TTK, Ankara 1956, s.165; Frédérick Hitzel, "Melling ve Hatice Sultan Mektuplaşması", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim*, der. Hidayet Yavuz Nuhoğlu, IRCICA, İstanbul 2001, s.222; Jacques Perot, Frédéric Hitzel, Robert Anhegger, *Hatice Sultan ile Melling Kalfa*, çev. Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s.12-14.

ederdi… Bu dersler esnasında mabeyine zaman zaman misafirler gelirdi. Ara sıra sıska, solgun bakışlı bir oğlana tesadüf ederdim: Ekseri yanıma oturur, gözlerini bana odaklar ve konuşmama dikkat kesilmiş görünürdü. Adı nedir diye sorduğumda talebemin biraderi Şehzade Hamid Efendi olduğunu öğrendim…"[207]

Vambery İstanbul'da bulunduğu zamanlar birçok mühim devlet adamının çocuğuna yabancı dil dersi vermiştir. Fatma Sultan'ın ders almasının sebebini ise bir yandan vakit geçirmek için bir uğraş arayışı diğer yandan ise bir derecede ilgi ve merak şeklinde okumak mümkündür. Fakat esasen damat paşanın mı bunu teklif ettiği yoksa Fatma Sultan'ın mı talep ettiği hususuna cevap vermek imkânı yoktur. Yine de önemli olan nokta sultanefendinin gerçekten tanınmış ve uzman bir isimden Fransızca dersi almasıdır. Vambery'nin anlatımından o vakitler ablasının sarayına gelip gittiği anlaşılan Şehzade Abdülhamid Efendi'nin ise hanedanın diğer kadınlarının ve muhtemelen kendi analığı Perestu Kadın'ın Fatma Sultan'a yaptığı ziyaretler esnasında zaman zaman orada bulunduğu tahmin edilebilir.

3.1. Aile Hayatı Hakkında Bilinenler

Fatma Sultan-Ali Galib Paşa çiftinin evliliklerinden Cemile adlı bir kız çocuklarının dünyaya geldiği ve fakat çok kısa bir süre sonra hayatını kaybettiği bilinmektedir.[208] Çiftin 10 Ağustos 1854'te evlendikleri dikkate alındığında, buna göre çocuklarının en erken 1855 yılı baharının sonları veya yaz başında doğmuş olması gerekmektedir. Fatma Sultan'ın bu ilk çocuğu hakkında, bir yandan oldukça özel ve aile içi bir konu olduğundan öte yandan ise üzücü bir hadise olup pek de hatırlanmak istenecek bir şey olmadığından olsa gerek, neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Hanım sultanın tam olarak ne zaman doğduğu, ne sebeple hayatını kaybettiği ve ne kadar süre boyunca yaşadığına dair, eldeki verilere nazaran kesin bir tespit yapamıyoruz. Neyse ki bütün bu bilinmezliklere Leyla Saz'ın yazdıkları bir nebze de olsa açıklık getirmektedir. Leyla Hanım ablasıyla beraber, evlilikten kısa süre sonra, Fatma Sultan'ın geçici olarak oturduğu Defterdarburnu (Neşatabad) Sarayına davet edildiklerini belirtmiştir ki bu anlatım ayrıca sultanefendinin evliliğinden sonraki 1855 kışını Neşatabad'ta geçirdiğini de teyit etmektedir.

---

[207] Arminius Vambery, *The Story of My Struggles*, II, London 1904, s.345-346; François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktay, Homer Kitabevi, İstanbul 2006, s.31-32.

[208] *Sicill-i Osmanî*, I, s.14; *Genealogy of The Imperial Ottoman Family*, s.288; Y. Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, s.268.

Leyla Hanım saraya pek resmi bir surette kabul edildiklerinden, ablasıyla Fatma Sultan'ın emsal olduğundan, Hazinedar Ustanın iki hanımın Çırağan Sarayı'ndaki çocukluklarını anımsayıp bahis açtığından, bu sebeple samimi bir muhabbet havası oluştuğundan söz etmekte ve Fatma Sultan'ın odasını detaylıca tasvir etmektedir. Esas can alıcı nokta ise bundan birkaç hafta sonra yaşanacaktır. Leyla Hanım, annesiyle babasının konuşurlarken sultanefendiden bahsettiklerini, annesinin "Vah vah paşacığım, çaresi yok mu?" dediğini duymuştur. Bunun üzerinden de bir hafta geçtikten sonra Fatma Sultan nezdinden Leyla Hanımların evine bir ağa gelip sultanefendinin lohusa cemiyetine davet edildiklerini bildirmiştir.[209]

Leyla Hanım davet üzerine saraya gittiğinde Fatma Sultan'ın analığı Servetseza Başkadınefendi, öz kardeşleri Refia Sultan ve Reşad Efendi'yi odalarında otururken görür. Fatma Sultan'ın kayınvalidesi de önceden oraya gelmiştir. Reşid Paşa'nın gelinleri de sonradan gelirler ve diğer davetliler de deniz tarafında hazırlanan yerlere otururlar. Yemek yenilir, kahveler içilir, müzik çalar. Fakat etrafta Leyla Hanım'ın dikkatini çeken bir hüzün ve soğukluk mevcuttur. Meyveler yenildikten sonra, gümüş kakmalı, sırmalı ve incili süslü beşik alayla getirilir. Bu esnada müzik takımı soğuk nağmelerle dolu bir hava çalmaya başlamıştır. Kalabalıktan bazıları alayın geçişinde âdet üzere serpilen paraları toplamak için atılır. Bu esnada beşik sultanefendinin odasına götürüldüğünde bir feryat kopar, Reşid Paşa'nın eşi yani Fatma Sultan'ın kayınvalidesi yerde para toplayanların üzerinden atlayarak hızlıca o tarafa doğru yönelir. Ne olduğunu bilmeyenler yangın çıktı zannına kapılmıştır. Leyla Hanım hadiselerin devamını ve o cemiyette yaşananları şu şekilde izah eder:

> "Evvelce gizli gizli ağlayanlar haykırmaya başladılar, bir kıyamettir koptu. Büyük kızlardan harem ağalarından noktalar konuldu, o tarafa halkın geçmesine mümanaat edildi.
>
> Meğer sultanzade dünyaya geldiği zaman vücudunda hilaf-ı tabiat bir noksan görülmüş; 'Canfeza' Kalfa hemen pederimi celp edip sultanzadeyi göstererek: 'Paşa sen eski hekimbaşısın, bunun çaresine bak!' Demiş. Muayene neticesinde pederim yolu açmaya imkân olmadığını çocuğun mevte mahkûm olduğunu bildirmiş, birkaç saat sonra da hanım sultan vefat etmiş, fakat ayrı odada validesi Fatma Sultanefendi hiçbir şeyden haberdar olmayarak haftayı lohusa döşeğinde geçirmiş. Cemiyet gecesi artık kızını görmek arzusunu izhar edince valideliği [Servetseza] kadınefendi yine bahaneler bularak birkaç gün sonraya talik etmiş. Kerimesi

[209] Leyla [Saz] Hanım, "Fatma Sultan'ın Lohusa Cemiyeti", *Vakit*, 28 Mart 1921.

hanım sultanın kendi odasına getirilmesi hakkındaki emr-i katisinin infazı tehir edince, kadınefendinin yanında bulunmadığı bir anda hemen karşı tarafta kızının odasına koşmuş, beşiği boş, odadakileri ağlar görünce: Kızım! Diye haykırıp bayılmış.

O kadar aylık tatlı intizar-ı ümit böyle tahammül-güzâr bir elemle neticelendi, o gece gibi şenlikler bir anda mübeddel-i yeis ve matem oldu, herkes odalarına dağıldılar, ertesi gün evlerimize mahzun mahzun gittik. Gittiğimiz akşam aza-yı hanedan ve damat paşanın validesinden başka kimse sultan efendinin huzuruna çıkamadı, ertesi gün girilecekti, o felaket üzerine yatak odası görülmedi."[210]

Mevcut bilgi yokluğu içerisinde Leyla Saz'ın anlattıklarının kıymeti inkâr edilemez. Bununla beraber kendi içerisinde birtakım problemler olduğu da göze çarpmaktadır. Evvela bu anlatımı tasdik veya reddedecek başka bir bilgi mevcut değildir. Özellikle gazetelerde söz konusu lohusa cemiyetine dair herhangi bir malumat görünmemektedir.[211] Esasında, evvelki kısımlarda görüldüğü üzere, Fatma Sultan'ın ilk eğitimine başlangıcı ve hatim töreninde hiçbir şekilde adının gazetelerde geçmeyişi hatırlanacak olursa, hanedan ailesinin hususi yaşamını ilgilendiren böylesine bir olayın gazetelere haber olmayışı da pek şaşırtıcı değildir. Üstelik o vakitlerde gazetelerin neredeyse bütün sütunları Kırım Harbi cephelerinden gelen haberlere ayrılmıştı. Bunun yanında Leyla Saz'ın bunları 1921 yılında, üzerinden epey süre geçtikten sonra anlattığı da unutulmamalıdır. Üstelik Leyla Hanım tasvir ettiği olayları yaşadığında küçük bir yaştaydı. Nitekim bu gibi unsurların izleri anlatımda kendini göstermektedir. Leyla Hanım aklında kalanları anlatırken olay örgüsünü, detayları ve sonucu birbirine bağlamakta güçlük çeker. Netice itibarıyla Servetseza Başkadınefendi olmak üzere birçok kişinin işbirliğiyle, doğumdan kısa süre sonra hayatını kaybeden çocuğun, annesi Fatma Sultan'dan gizlendiği, ardından ölü bir bebek için lohusa cemiyeti tertiplendiği ve sultanefendinin ancak o gün gerçeklerden haberdar olduğu gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır. Doğumdan kısa süre sonra hayatını kaybetmiş bir bebeğin annesinden saklanması pek mümkün görünmemenin yanı sıra, buna herhangi bir mantıklı açıklama getirmek de oldukça güçtür. Öyleyse Leyla Saz'ın anlattıkları nasıl okunmalıdır? Anlaşıldığı kadarıyla böyle bir lohusa cemiyeti gerçekten düzenlenmiş olabilir. Bu doğru kabul edildiği takdirde, cereyan eden hadisenin çelişkili detayları incelenip makul bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

---

[210] Leyla [Saz] Hanım, "Fatma Sultan'ın Lohusa Cemiyeti II", *Vakit,* 2 Nisan 1921.

[211] Fatma Sultan'ın kızının doğmuş olabileceği 1855 yılı içerisindeki Journal de Constantinople, Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gazetelerinin ilgili sayılarını incelememe rağmen konuyla alakalı bir habere tesadüf edemedim.

Leyla Hanım saraya ilk girdiğinde hüzünlü ve soğuk duran kimseleri görüp bir gariplik hissettiğini anlatmaktadır. Öyleyse, en azından bebeğin yaşaması mümkün olmayan bir hastalıkla doğduğundan haberdar olanlar mevcuttu denebilir. Peki, Fatma Sultan'ın bilgisi ne yöndeydi ve çocuğu bu cemiyet esnasında yaşıyor muydu? Bunları kesin olarak bilmek mümkün değildir. Zira Leyla Hanım boyu yetmediği için yüksekte taşınan beşiğin içerisini tam olarak görememişti. Fakat kendisinin sonradan duyumla öğrenip aktardığı anlatıma göre, bebek vefat etmesine rağmen Servetseza Başkadınefendi tarafından gizlenip lohusa cemiyeti tertip edilmiş, Fatma Sultan da cemiyet sonunda bebeğinin öldüğünü öğrenince feryat edip baygınlık geçirmiştir. Tam da bu noktada Leyla Hanım'ın görüp dikkatini çeken hüzünlü ve soğuk, ağlamaklı duran kişiler bir çelişki oluşturmaktadır. Zira bebeğin durumundan haberdar olan bu kadar kişi var idiyse, bu gerçeğin Fatma Sultan'dan gizlenmiş olması ne derecede mümkündür? Bütün bu anlatıma bakıldığında iki ihtimalin ortaya çıktığını söylenebilir. Birincisi, gerçekten Leyla Hanım'ın duyup naklettiği gibi sarayda birçok kişi bebeğin ölümünden haberdar olmasına rağmen bu Fatma Sultan'dan gizlenmiş, hayatını kaybetmiş olan bebekle bir lohusa cemiyeti tertip edilmiş ve sultanefendi ancak cemiyet sonrasında bebeğinin öldüğünü öğrenmiştir. İkincisi ise doğumdan sonra bebeğin Leyla Saz'ın babası Hekim İsmail Paşa'ya gösterilip hayatta kalmasının mümkün olmadığının öğrenilmesine rağmen bunun Fatma Sultan'dan saklandığı ihtimaldir. Buna göre de lohusa cemiyeti esnasında hayatta bulunan veya cemiyetten çok kısa süre evvel gözlerini yuman bebeğin vefat gerçeğini Fatma Sultan tören sonunda öğrenmiş olabilir.

Yaşananları kesin detaylarla yansıtabilecek vesikalar mevcut değildir. Bununla beraber kati surette bilinen şey Fatma Sultan'ın bir kızının tıbbi bir bozuklukla dünyaya gelip kısa süre sonra hayatını kaybettiği gerçeğidir. Bu hadisede sultanefendinin o sırada henüz 14 yaşında oluşu da tıbbi açıdan bir etken olmuş olabilir. Fakat daha önemli olan husus bu üzücü annelik tecrübesinin en başta Fatma Sultan'a yaptığı muhtemel olumsuz tesirlerdir. Dünyaya getirdiği ilk çocuğunu bu şekilde kaybetmek sadece sultanefendi için değil, aynı zamanda evliliği için de oldukça olumsuz bir durumdu. Evliliğin henüz başında yaşanan bu derecede hüzünlü hadise, çiftin mutlu bir aile hayatı kurmasını zorlaştırmış olmalıdır. Bunun ötesinde yaşananların Fatma Sultan'ın karakterinin oluşumuna, ruh haline, gelecekteki tutum ve davranışlarına yansıyan muhtemel etkilerinden de söz edilebilir. Nitekim gelecek bölümlerde değinileceği üzere, sultanefendinin sonraki yıllarda bazı çocukları sahiplenmesinde bu tesirlerin izleri sezilmektedir.

3.2. Ali Galib Paşa'nın Durumu

Damad-ı hazret-i şehriyârî olduktan sonra Ali Galib Paşa'nın vaziyeti diğer damat paşalardan pek de farklı değildir. Birçok devlet kademesinde çeşitli sürelerde görev yapmıştır. Kırım Harbi vesilesiyle öne çıkan telgraf hatlarının kuruluş sürecinde paşanın rol oynadığı görünmektedir. Kendisi, telgraf sistemini görüşmek için Eylül 1854'te toplanan komisyona başkanlık etmiştir. İlk telgraf hattının Edirne-Şumnu arasında tesis edilmesi kararlaştırılmış ve bu imtiyaz da M. de La Rue ile Blacque Bey'e verilmiştir.[212] Bu hattın İstanbul'daki merkezi olan telgrafhane de Divanyolu'nda Topkapı Sarayı surlarına bitişik olarak Alay Köşkü'nün yakınındaydı ve Fossati tarafından bina edilmişti.[213]

Evlilikten birkaç ay sonra, 2 Ocak 1855'te (12 Rebiülahir 1271) Damat Ali Galib Paşa, Ziver Efendi'nin yerine Hazine-i Hassa Nazırı olmuş ve Ziver Efendi de Meclis-i Vâlâ azalığına tayin edilmiştir.[214] Yine aynı tarihlerde, Ali Galib Paşa'ya "Birinci Rütbe Mecidî Nişanı" verilmiştir[215] ki bunun düzenlenmesi hakkındaki bazı yazışmalardan anlaşıldığı üzere, kendisine daha evvel de Haziran 1854'te "İkinci Rütbe Mecidî Nişanı" verilmişti.[216]

Ali Galib Paşa en kritik bir zamanda Hazine-i Hassa Nazırı olmuştu. Zira Kırım Savaşı bütün şiddetiyle devam etmekte ve devlet, savaşın maddi giderleriyle başa çıkmak üzere dış borç almış bulunmaktaydı. Bu derece hassas bir dönemde saray hazinesinin başında bulunmak oldukça güçtü. Zira bütçenin başarıyla idare edilmesinin zorluğu bir yana, maddi anlamda olumsuz bir tablo ortaya çıktığında doğacak tepkilerin mesuliyeti de doğrudan doğruya Ali Galib Paşa'ya ait olacaktı. Öte yandan, başta eşi Fatma Sultan olmak üzere, hanedan kadınlarının harcama ve borçlanmalarını hazinede dengelemek büsbütün farklı bir uğraştı. Hazine-i Hassa Nazırı olarak çeşitli harcamaları dengeli bir şekilde idare etme etrafındaki resmi görevinin yanı sıra, Fatma Sultan'a karşı da eşi olarak onun masraflarını kontrol etmek gibi özel bir mesuliyeti vardı. Bir başka deyişle, hem

---

[212] Roderick H. Davison, "The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire", *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923 The Impact of the West*, University of Texas Press, Austin 1990, s.136

[213] Semavi Eyice, "İstanbul'da İlk Telgrafhâne-i Âmire'nin Projesi (1855)", *TD*, 34, İstanbul 1984, s.62-63.

[214] "Meclis-i Vâlâ azasından damad-ı meali-nihad-ı cenâb-ı şehriyârî devletlü Ali Galib Paşa hazretlerinin Hazine-i Hassa-i Şahane Nezaret-i Celilesine memuriyetleri cihetiyle Hazine-i Hassa Nazır-ı sabıkı atıfetlü Ziver Efendi hazretlerinin dahi meclis-i mezkûr azalığına icra-i memuriyeti…" (BOA, A.}MKT.MHM 63/77); *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, IX, s.112.

[215] Nişan beratında klasik elkab formlarının yanında Ali Galib Paşa için "Damad-ı şehr-i yârânem" hitabı da kullanılmıştır (BOA, A.}DVN.MHM 13/2).

[216] BOA, A.}DVN 104/42.

Hazine-i Hassa Nazırlığı vazifesi genelinde hem de Fatma Sultan'ın kocası olarak özelde, yapılacak her türlü masraf için maddi açıdan bir denge sağlamak zorundaydı. Tasavvur edildiğinde bu makamdaki sürecin ne derecede zor ve karmaşık, bir o kadar da stresli bir iş olduğunu anlamak mümkündür. Üstelik ülkenin ekonomik güçlüklerle uğraşmasının yanı sıra, Ali Galib Paşa'nın hususi hayatında da birtakım maddi meseleler ortaya çıkmıştı. Fatma Sultan'ın evliliği sırasında çeşitli sebeplerle borçlanılan sarraflar ile saraylara yapılan bazı masraflar dolayısıyla alacakları bulunan birtakım esnaf ödeme talep etmekteydiler. Bu konuya dair 23 Haziran 1855 (7 Şevval 1271) tarihli bir deftere göre Kuyumcubaşı 1 milyon 812 bin 737; Artin Bezirgân ise 3 milyon 81 bin 183 kuruşluk alacaklarını talep ediyordu.[217] Ayrıca Andreas Bezirgân'ın Baltalimanı Sarayı hesabından 592 bin 362 ve Fatma Sultan için kışlık olarak döşenen Neşatabad Sarayı'ndan 323 bin 430 kuruş; Alyanak Bezirgân'ın yine Baltalimanı'ndan 271 bin 21 buçuk ve Fatma Sultan hesabından 1 milyon 41 bin 553 kuruş; Aleksan Bezirgân'ın Baltalimanı için 140 bin 420 buçuk, Neşatabad için 94 bin 764 kuruş alacağı vardı.[218] Bunlara ilaveten Kazaz (Gazaz) Bezirgân'ın Baltalimanı için 500 bin 20, Neşatabad için 287 bin 920 kuruş; Terzi Oseb'in de yine Neşatabad Sarayı hesabından 47 bin 390 kuruş alacakları mevcuttu. Yine Baltalimanı'na yapılmış olan masraflardan Hallaçbaşı-i Sani Hacı Hüseyin Efendi'nin 114 bin 415; Terzi Simazzi'nin de 14 bin 145 kuruş alacakları görünmektedir.[219] Aynı dönemlerde Kırım Harbi sebebiyle bazı devlet adamları Maliye Hazinesi'ne nakdi yardımlarda bulunmuştu. Bu yolda Mustafa Reşid Paşa'nın 300 bin, Ali Galib Paşa'nın da 100 bin kuruş yardım yaptıkları dikkate alınırsa söz konusu borçların büyüklüğü konusunda bir mukayese yapılabilir.[220]

Bahis konusu olan bu masrafların hesaplar içerisinde sadece Fatma Sultan'ı ilgilendiren cüzzi bir kısım olduğunu belirtmek gerekir. Aynı defter içerisinde benzer masrafların Çırağan Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve Kuruçeşme'de Adile Sultan'ın sarayı gibi diğer yapılar için de söz konusu olduğu vurgulanırsa, harcamaların boyutları zihinlerde daha somut bir hal alabilir.[221] Ayrıca bu gibi saraylarda yapılan muhtelif düzenlemelerin

---

[217] TSMA.D 415, vr.2A.

[218] TSMA.D 415, vr.2B-3A.

[219] TSMA.D 415, vr.3B-4A.

[220] *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, IX, s.94.

[221] Örneğin Baltalimanı, Neşatabad, Beylerbeyi Sarayları ile İlhami Paşa için hazırlanan Şemsipaşa Kasrı ve Çırağan Sarayı'na alınan pembe, pembe bezi gibi bazı kumaşların masrafı 305 bin 457 kuruş tutmaktaydı (TSMA.E 613/21).

sorumluluğu da Hazine-i Hassa'ya ait olduğu için[222] Ali Galib Paşa'nın da nazır olarak bu gibi yüksek miktardaki ve can sıkıcı masraflardan sorumlu tutulması kaçınılmazdı. Nitekim 1856 yılı başlarında Fatma Sultan'ın 32 bin 218 kese 371 kuruş ile Adile Sultan'ın 19 bin 187 kese 15 kuruşluk borçlarının Hazine-i Hassa tarafından ödenemeyeceğini açıklayan yazıyı bizzat kaleme almak zorunda kalmıştı. Buna göre Fatma Sultan'ın borçları arasından 3 bin 313 keselik meblağ çeşitli sarraflardan alınmış olan borçları içeriyordu. Ayrıca sultanefendinin Köçeoğlu Agop'a olan borcunu ödemek için başka bir sarraftan borç alındığı da belirtilmiştir. Ali Galib Paşa bu gibi problemleri izah ettikten sonra söz konusu borçların kapatılması maksadıyla harem-i hümayun için gelecek yıl ayrılan miktardan 4 bin kesenin kullanılması gerektiğini belirtiyor ve bu öneri padişah tarafından da kabul ediliyordu.[223] Doğrusu Sultan Abdülmecid'in, Hazine-i Hassa Nazırı damadının önerilerini reddetmesi çok da mümkün değildi. Zira söz konusu borç sahiplerinden birisi padişahın kız kardeşi Adile Sultan diğeri ise kızı Fatma Sultan'dı. Ali Galib Paşa'nın ise bu noktada yapacak çok da fazla bir şeyi olmadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen borçların büyük bir kısmı o daha Hazine-i Hassa Nazırı olmadan evvel yapılmıştı. Bu sebeple paşanın göreve gelir gelmez masasında bu derecede sıkıntılı problemleri bulduğu ve olumsuzlukları çözmek zorunda kaldığı görünmektedir. Fakat neticede makamda o bulunduğu için mesul addedilecek ve ölümünden kısa bir süre evvel bu durum bizzat Sultan Abdülmecid tarafından da bizzat yüzüne karşı hiddetle söylenecektir.

Ali Galib Paşa-Fatma Sultan çiftinin ilk zamanlarda yazları yani mayıs-ekim ayları arasında Baltalimanı Sahilsarayı; geri kalan kış aylarında ise Neşatabad Sarayı'nda ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Fakat bu durumda bazı sıkıntılar görülmüş olacak ki Ortaköy'de Fatma Sultan için bir kışlık saray inşa edilmesine teşebbüs edilmiştir. Böyle bir işin sorumluluğu da Hazine-i Hassa'ya ait olduğundan Ali Galib Paşa nazır olarak bu süreçle de ilgilenmek durumundaydı. Bu noktada resmiyetle hususiyet arasında ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır. Öyle ki resmi evraka bakıldığında Hazine-i Hassa Nazırı Ali Galib Paşa'nın Fatma Sultan için saray inşası işleriyle ilgilendiği görülmektedir. Fakat aynı zamanda "Damat Ali Galib Paşa" eşi Fatma Sultan için mesai sarf etmekteydi. Yani bir başka deyişle damat paşa iki kutup arasında kalmıştı. Bir yandan nazır olarak hem

---

[222] Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK, Ankara 2000, s.74-75.

[223] BOA, HH.İ 18/71. Ali Galib Paşa bir başka yazısında ise padişah haremi ve oğullarının 108 bin 196 kese 328 kuruş 30 para tutan bazı borçlarından bahsetmiş ve bunun ne suretle ödenebileceğini anlatmaya çalışmıştır. En sonunda harem borçları arasında acilen ödenmesi gerekenler haricindekilerin "Yüzde iki ve üç hesabıyla muhassesat-ı seniyyeden tesviyesi" yani padişaha tahsis edilen paradan verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, HH.İ 18/70).

hazine bütçesini dengelemeli hem de görevini başarıyla ifa etmeliydi öte yandan ise eşi Fatma Sultan'a layık hareket ederek onun memnuniyetini kazanmalıydı.

Sultanefendiye kışlık saray inşa edilmesi için, Nisan 1856'da Ortaköy'de Neyyir Hanım'ın sahilhanesi ve etrafındaki birtakım yerlerin satın alınıp senetlerinin Fatma Sultan adına düzenlenmesi, Neyyir Hanım için de Meclis-i Vâlâ azasından Mazlum Bey'in sahilhanesinin alınması kararlaştırılmıştır.[224] Mayıs ayında satın alma ve devir işlemleri için kesin iradenin çıktığı görünmektedir.[225] Tabii kararlaştırılan kışlık saray inşası için satın alınan arazi ve haneler bundan ibaret değildi. Yine Ortaköy'de Lebriz Hanım'ın, Sarraflar Kethüdası müteveffa Canik'in, Sarraf Hüdaverdioğlu Hoca Abraham'ın sahilhaneleri, Karabet ve Hayrabet'in müştereken uhdelerinde bulunan yalı, Sarraf Mübayaacıoğlu Uzun Agop'un ve Keresteci Babaoğlu Kirkor'un mutasarrıf oldukları sahilhanelerin ve Artin Bey'in sahilhanesinin satın alınması kararlaştırılmıştı. Tüm bu sahilhane ve yalılarla arsaların 28 bin 950 kese akçe, yani (bir kese 416,65 kuruş olmak üzere) 12 milyon 62 bin küsur kuruş tuttuğu hesaplanmıştır. Kışlık sarayın inşa görevi ise Karabet Kalfa'ya verilecekti. Satın alınması gereken hanelerin fiyatlarıyla ödemenin ne suretle yapılacağı hakkında detayları içeren 13 Aralık 1856 (15 Rebiülahir 1273) tarihli yazının altında yine Ali Galib Paşa'nın imzası vardı. Paşanın açıkladığı hususlar padişah iradesiyle de uygun bulunmuştu.[226]

Ali Galib Paşa 25 Aralık 1856'da (1 Cemaziyelevvel 1273) Meclis-i Âlî-i Tanzimat azalığına tayin olunduğu için Fatma Sultan'ın kışlık sarayıyla ilgili işlemlerle yeni Hazine-i Hassa Nazırı Muhtar Paşa ilgilenecektir.[227] Nitekim Muhtar Paşa hemen göreve başladığı günlerde, satın alınması bahis konusu olan haneler ve arsaların bedelini karşılamak üzere gerekli paranın Vapurlar Kumpanyası'ndan borç alınmasının "selef-i çâkerî devletlü [Ali Galib] paşa hazretleri tarafından kararlaştırılmış" ve kumpanya müdürüyle

[224] BOA, MB.İ 14/33; 14/35.

[225] BOA, HH.İ 20/7; 22/13.

[226] BOA, HH.İ 22/12.

[227] Ali Galib Paşa'nın görevde bulunduğu makamlar karşılaştırıldığında Hazine-i Hassa Nazırlığı onun en uzun süre vazifede kaldığı makam olarak görünmektedir. Paşa yeni vazifesi olan Meclis-i Tanzimat azalığı için 40 bin kuruş maaş alacaktı (BOA, A.}MKT.MHM 104/108; Le Constitutionel, 8 Ocak 1857). Bir İngiliz gazetesine göre, paşanın Hazine-i Hassa Nazırlığından alınması, Fatma Sultan'ın kışlık sarayı için yapılan harcamalarla yakından ilişkiliydi (Daily News, 10 Ocak 1857).

dahi görüşülmüş olduğunu belirten bir yazıyı kaleme almıştı. Muhtar Paşa'nın borç alınması yolunda arz ettiği bu hususlar padişahın iradesiyle de tasdik edilmiştir.[228] Fakat satın alınacak hane sahiplerinden biri olan Artin Bey, biçilen bedel olarak 1500 kese akçeyi düşük görmüş, bunun üzerine biraz artışa gidilerek kendisiyle 1700 keseye anlaşılmıştır. Bu meblağ ise Hüdaverdioğlu Hoca Abraham'dan borç alınıp karşılanacaktı.[229]

Tam bu noktada, Fatma Sultan'ın hususi hayatını ilgilendiren bu gibi gelişmeler cereyan ederken kayınpederi Mustafa Reşid Paşa'nın da sadrazam olduğunu vurgulamak gerekir. Paşa 1856 yılının başlarında siyaset sahnesinden uzaklaşmış olsa da yılsonuna doğru tekrar idareye gelmişti. Kırım Harbi'nin sonuçlarından birisi 1856 yılı başında ilan edilen ve savaşa katılan müttefik devletlerin de dâhliyle şekilenmiş olan Islahat Fermanı idi. Mustafa Reşid Paşa fermanın ilanından hemen sonra, verilen bazı tavizleri ciddi surette eleştiren bir yazı kaleme almıştı. Paşanın tenkitleri doğal olarak dönemin Sadrazamı Mehmed Emin Âli Paşa ile Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı hedef almaktaydı. Böylece Reşid Paşa kendi yanında yetişen bu iki siyaset adamının karşısında konumlanmayı seçmekteydi. Âli ve Fuad Paşaların dış politika tercihleri Fransa'ya yakınlık düşüncesinde olduğundan Kırım Harbi akabinde bu yönde bir eğilim ortaya çıkarak İngiliz politikasına mütemayil olan Reşid Paşa bir süre sahnenin dışında kalmıştı.[230] Bu zeminde, savaşta müttefik olmalarına rağmen, harp bittikten sonra İstanbul'daki Fransız ve İngiliz elçilikleri arasında ciddi bir çekişme zuhur etmiştir. Zira iki devlet de Osmanlı hükümeti nezdinde öncelikli ve sözü geçer bir konum elde etmek arzusundaydı. Nihayet Kasım 1856'da Mustafa Reşid Paşa beşinci defa sadarete gelerek hükümetin başına geçince bu durum İstanbul'daki İngiliz politikasının ve hırslı elçi Stratford Canning'in bir zaferi olarak algılanmıştır.[231]

Mustafa Reşid Paşa'nın sadaretiyle birlikte evvela Meclis-i Tanzimat azalığına çekilen oğlu Ali Galib Paşa bu makamda çok kalmamış, 2 Mayıs 1857'de (8 Ramazan

---

[228] BOA, HH.İ 22/26.

[229] BOA, HH.İ 22/67.

[230] *Tezakir 1-12*, s.67-70.

[231] *Tezakir 13-20*, s.4; *Rical-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.35-38; La Baronne Durand De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, çev. Gülçiçek Soytürk, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.93-94. Dönemin İstanbul Fransız Elçisi Édouard Thouvenel'in akrabası olan bir kadın tarafından kaleme alınan ve kendisinin İstanbul'da geçirdiği günleri anlatan bu hatıratın tercümesi büyük ölçüde aslına sadık ise de birtakım tarihi terim ve kavramların çevirisindeki tercihleri uygun bulmadığım için kitabı aslıyla mukayeseli olarak kullanmaya çalıştım. (Bkz. La Baronne Durand De Fontmagne, *Un Séjour a L'Ambassade de France a Constantinople Sous Le Second Empire*, Paris 1902, s.102-103).

1273) bizzat Sultan Abdülmecid'in hattıyla Hariciye Nazırı olmuştur. Tayinle ilgili hatt-ı hümayunda Sultan Abdülmecid "Benim vezir-i meali-semirim" diye Mustafa Reşid Paşa'ya hitap etmekte şöyle demekteydi:

> "Hariciye Nezareti'nin tebdili lazım gelerek Meclis-i Tanzimat azasından Ali Galib Paşa'nın liyakati cihetiyle Umur-ı Hariciye Nezareti uhdesine tevcih kılınmış ve anın yerine meclis-i mezkûr azalığına dahi Hariciye Nazırı sabık Edhem Paşa tayin olunmuş olmağla müşarünileyhümanın ilan-ı memuriyetlerine ibtidar olunsun. Rabbimiz teala ve takaddes hazretleri cümleyi muvaffak buyura âmin."[232]

Bu tayinin arka planı için Cevdet Paşa: "Hilâl-i ramazân-ı şerîfte Reşid Paşa Âli Paşa'yı Hâriciye nezâretine getirmek emelinde iken kendisinin oğlu ve dâmâd-ı şehriyârî Âli [sic] Galib Paşa taraf-ı şâhâneden tercih buyurularak Hâriciye nezâretine getirilmiştir" demektedir. Ayrıca bu atamanın yerinde bir karar olmadığını da sözlerine ekleyerek şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Ol vakit ise Âli ve Fuad Paşa'lardan başka Hâriciye nezâretine şâyan zevât yok idi ve Ali Galib Paşa'nın tecrübe ve melekesi bu makamın idâresine kâfî değil idi."[233]

Ahmed Cevdet Paşa'nın bu tespitleri her ne kadar olayların üzerinden epey zaman geçip neticeler görüldükten sonra geriye dönük olarak yapılmış yorumlar olsa da bir derecede isabetli görüşler olduğu da kabul edilebilir. Zira gerçekten de birkaç ay sonra 2 Ağustos 1857'de (11 Zilhicce 1273) yine Sultan Abdülmecid'in hattıyla Ali Galib Paşa'nın yerine Âli Paşa Hariciye Nazırı olmuştur. Aynı zamanda Mustafa Reşid Paşa da sadaretten azledilerek Meclis-i Tanzimat Reisi tayin edilmiştir.[234] Birkaç aylık Hariciye Nezareti makamından sonra Damat Ali Galib Paşa'nın yeni vazifesi Evkaf-ı Hümayun Nazırlığı idi. Nitekim Fatma Sultan'a kışlık saray yaptırılması için satın alınan hanelerle ilgili birtakım işlemlere bu yeni makamı vasıtasıyla nezaret etme fırsatı bulacaktı.

Anlaşıldığı kadarıyla, Ortaköy'de inşası tasarlanan kışlık saray için ilgili hanelerin satın alınmasıyla iş bitmemişti. Ali Galib Paşa'dan önceki Evkaf-ı Hümayun Nazırı Hasib Paşa'nın yazısında, söz konusu hanelerin çeşitli milletlere (Rum, Musevi vb.) ait 20 adet vakıf bünyesinde olduğu ve bu vakıflara mensup birçok hademenin mevcut bulunduğu,

---

[232] BOA, İ.DH 378/24966 Lef 2.

[233] Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.22. Ahmed Lûtfi Efendi de Hariciye Nezareti gibi yüksek bir makama böyle genç bir "mahdûmun" tayin edilmesinin münasip görülmeyip halk arasında olumsuz karşılandığını belirtmiştir (*Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, IX, s.136).

[234] BOA, İ.DUİT 190/28.

bu kişilerin fukara ve merhamete muhtaç kimseler oldukları için kendilerine yardım edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu hademeye 40-50 bin kuruş atiyye-i seniyye verilmesinin uygun olacağı mütalaasına karşılık, padişah tarafından 50 bin kuruşun verilmesi irade buyrulmuştur.[235] Tam da bu tarihlerde Ali Galib Paşa Evkaf-ı Hümayun Nazırı olduğu için ilgili sahilhanelerin satın alınmasıyla alakalı bu gibi işlemler Muhtar Paşa tarafından kendisine arz edilmiş ve Ali Galib Paşa da işlemlerin uygun bulunduğuna dair resmi bir cevapla mukabele etmiştir.[236]

Bu zeminde kışlık saray arayışları sürerken Fatma Sultan'ın hâlihazırda ikamet ettiği saraylar için de birtakım harcamalar yapılmaktaydı. Örneğin 1857 yılı başında Andreyas Bezirgân'dan Baltalimanı ve Neşatabad Sarayı'na sarf olunmak üzere gerekli miktarda top kumaşlar alınmıştı.[237] Yine aynı tarihlerde Neşatabad'ın tefrişi için Alyanak Bezirgân'ın 177 bin 395 kuruş alacağı vardı.[238] Alyanak Bezirgân'ın alacağını mukayese edebilmek için hemen hemen aynı tarihlerde, 16 Ocak 1857'de (20 Cemaziyelevvel 1273) Fatma Sultan'ın maaşına 50 bin kuruş zam yapılarak miktarın aylık 200 bin kuruşa çıkarıldığını gösteren irade-i seniyye bir ölçüt olabilir.[239] Tabii sultanefendinin maaşını ne derecede düzenli alabildiği konusu da bir başka soru işaretidir. Sultanefendinin Üçüncü Ağası Mehmed Besim mührüyle verilmiş olan 12 Mayıs 1857 (18 Ramazan 1273) tarihli bir senede bakılacak olursa, Fatma Sultan zaman zaman acil nakit ihtiyacına düşmekteydi. Zira bu senede göre Galata'da Havyar Hanı karşısında Çukacı Hanında Mösyö Andonaki'den iki ay içerisinde geri ödenmek üzere 4 bin kuruş borç alınmıştı. Ayrıca senedin altındaki "Bir adet pırlanta yüzük rehinde olduğu malum" yazısından anlaşıldığı kadarıyla, alınan para mukabilinde teminat olarak bazı eşya rehin veriliyordu.[240]

Fatma Sultan'ın bu gibi hususi borçlanmaları ve kendisi için Ortaköy'de kışlık saray inşa edilmesi yolundaki hazırlıklar sürerken hâlihazırda sultanefendinin kışları ikameti için uygun bir hanenin bulunması ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Neşatabad Sarayı diğer

---

[235] BOA, HH.İ 24/20; 24/22 Lef 2. Bu emrin gereği gibi icra edildiği, Muhtar Paşa'nın 27 Eylül 1857 (7 Safer 1274) tarihli yazısında belirtilmektedir (BOA, HH.İ 25/7).

[236] BOA, HH.İ 25/1. Paşa Evkaf-ı Hümayun Nazırı olduktan kısa bir süre sonra 20 Kasım 1857'de (2 Rebiülahir 1274) sınıf-ı askerîye dâhil edilmiştir. "Sıhriyet-i şahaneye nail olan paşalar hazeratının bundan böyle gerek umur-ı mülkiyede ve gerek hizmet-i askeriyede istihdamları halinde sınıf-ı askeriyede bulunmaları nezd-i âlî-i şahanede tensip buyrulmuş ve şu halde devletlü Ali Galib Paşa hazretlerinin dahi memuriyet-i hâzıresine halel gelmemek üzere sıfat-ı askeriyeye dâhil olduğunun kendisine bildirilmesi…" (BOA, İ.DH 392/25921; A.}AMD 81/56).

[237] TSMA.D 8361/1.

[238] TSMA.E 611/23.

[239] BOA, İ.DH 367/24276.

[240] TSMA.E 11/37.

sultanefendiler ve bazı özel misafirler tarafından kullanıldığından Fatma Sultan'ın her kış burada oturması uygun değildi. Bu sebeple Tahsin Bey adlı birisinin hanesinin kiralanması düşünülmüştür. Talik hatla kaleme aldığı yazısına bakılacak olursa, Tahsin Bey'in ulemadan bir zat olduğu tahmin edilebilir. Belgedeki ifadelerine bakılırsa, evinin böyle bir şey için kiralanmasına seve seve razı olmuştu. Nitekim Hazine-i Hassa'nın kendisinden talep ettiği kira bedeli için herhangi bir rakam dile getirmemiş, "Ne miktar bedel-i isticar itası tensip olunur ise" kabul edeceğini belirtmiştir. Ayrıca yazısının sonlarında kullandığı ifadeler de oldukça dikkate değerdir. Tahsin Bey, padişahın azat kabul etmez bir kulu olduğundan bahisle kesinlikle kira bedelini telaffuz dahi edemeyeceğini ifade etmekteydi: "Beyana hacet olmadığı veçhile abid-i daîleri zat-ı hazret-i şahanenin ıtk ü azad kabul etmez bir bendeleri olduğumdan isticar lafzını kale değil hayale getirmek bile ind-i acizanemde mugayir-i adab-ı ubudiyet düşeceğinden…" Tahsin Bey kendisinin kışı geçirmek üzere başka bir haneye nakletmesi gerekeceğinden, sadece evi ne zaman boşaltması gerektiğinin ihtar edilmesini arzu etmekteydi.[241] Tahsin Bey'in bu sözlerinde ne derecede samimi olduğu bilinemez. Esasen şaşırtıcı derecede maddi yönden isteksiz bir tavır sergileyip hiçbir bedel talep etmeyişine karşın, padişah tarafından kendisine uygun miktarda paranın kira bedeli olarak ihsan edileceğini hesap etmiş olması da mümkündür. Nitekim Hazine-i Hassa Nazırı Muhtar Paşa'nın ilgili konuyu özetleyip padişahın emrini sual eden yazısına verilen 22 Ağustos 1857 (1 Muharrem 1274) tarihli cevapta, Tahsin Bey'e münasip miktar atiyye-i seniyye verilmesi ve ayrıca tamirat yapılacağı için de evin bir an önce tahliye edilmesi emredilmiştir.[242]

Böylece Fatma Sultan için 1857-58 kışını geçirmek üzere Tahsin Bey'in hanesi Hazine-i Hassa tarafından kiralanmıştır. Bununla beraber konakta birtakım tamir, tefrişat ve hazırlık yapılması gerekmekteydi. Küçük Ohannes Kalfa tarafından ne gibi düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu incelenmiş ve toplamda 350 bin kuruş masrafla tamirat ve bazı inşaatın vücuda gelebileceği belirtilmiştir.[243] Bu mütalaa padişah tarafından da uygun bulunmuş ve tamir işleri 5 Ekim 1857'de (15 Safer 1274) Ohannes Kalfa'ya verilmiştir.[244] Konağın Hazine-i Hassa kâtiplerinden Ali Efendi ile Yorgancıbaşı Tahir Ağa marifetiyle

[241] BOA, HH.İ 24/48 Lef 1.

[242] BOA, HH.İ 24/48 Lef 2.

[243] BOA, HH.İ 25/12 Lef 2.

[244] BOA, HH.İ 25/12 Lef 3.

yapılan mefruşatının masrafı ise 513 bin 237 kuruş tutmuştur. Bu meblağ, fabrika-i hümayun diye bahsedilen ve Hereke Fabrikası olduğu anlaşılan yerli imalat ürünleriyle beraber dışarıdan alınan birtakım kumaşlar ve yorgancı ile terzi yevmiyelerini kapsamaktaydı.[245]

Tahsin Bey'in hanesi Fatma Sultan'ın geçici ikametine hazırlanırken, bir yandan da Baltalimanı çevresindeki birtakım arazinin sultanefendi için saraya dâhil edilmek üzere satın alınması söz konusu olmuştur. Saray çevresinden Boyacıköy'e uzandığı anlaşılan arazi incelenmiş, bazı yerlerinin yüksek kıymette bazı yerlerin orta, çoğunluğunun ise düşük değerde olduğu tespit edilmiştir. Teker teker bütün arazinin bedelini belirlemek çok uzun bir iş olacağından metrekaresinin 30 kuruştan satın alınması fikri dile getirilmiştir. Ayrıca, arazilerin sahibi olan sadrazamdan fiyat sorulup cevap alınamadığı da not edilmekteydi.[246] Hazine-i Hassa Nazırı Muhtar Paşa'nın 26 Kasım 1857 (8 Rebiülahir 1274) tarihli yazısından anlaşıldığı kadarıyla, arazi sahibi sadrazam bedel tespiti için gereğinin yapılması talimatını vermiş, Karabet Kalfa tarafından yapılan inceleme sonucunda arazinin fiyatının metrekaresi 30 kuruştan hesaplanırsa 45 bin ve 20 kuruştan hesaplanırsa 30 bin kese tutacağı tespit edilmiştir. Padişah iradesi kesin bir karar vermemekle beraber yapılan hesaplamaların bir suretinin düzenlenip gönderilmesini emretmekteydi.[247] Belgelerde herhangi bir isim geçmemesine rağmen bahis konusu arazilerin sahibi olarak belirtilen sadrazamın, Ekim 1857'de altıncı defa sadarete gelmiş olan Mustafa Reşid Paşa olduğu anlaşılmaktadır.[248]

Fatma Sultan dolayısıyla üzerinde durduğumuz, fakat diğer sultanefendi sarayları için de pek farklı olmadığı anlaşılan bütün bu harcamalar nasıl yorumlanabilir? Hadiselerin çağdaş bir şahidi olan Ahmed Cevdet Paşa'ya kulak verecek olursak onun da burada emsalini gördüğümüz saray masraflarına dikkat çektiği ve bunları olumsuz olarak dile getirdiği duyulur. Özellikle Fatma Sultan'ın inşası tasarlanan kışlık sarayına da değinmiştir. Ona göre "Saray kadınlarının israfât-ı fevka'l-âdelerine bir böyle devlet daha olsa

---

[245] BOA, HH.İ 26/12.

[246] BOA, HH.İ 25/44 Lef 1.

[247] BOA, HH.İ 25/44 Lef 2. Padişahın gönderilmesini istediği belgeler söz konusu arazinin senetleri ve bir haritası idi. Mühendishane-i Amire'de bir sureti aldırılan harita, Muhtar Paşa vasıtasıyla saraya gönderilecektir (BOA, HH.İ 26/14).

[248] *Tezakir 13-20,* s.36; *Rical-i Mühimme-i Siyasiyye,* s.40.

tahammül edemiyeceği derkâr" idi.[249] Cevdet Paşa'nın fevkalade ekonomik giderlerin sorumlusu olarak sürekli saray kadınlarını işaret edişine temkinli yaklaşmak gerekir. Zira Cevdet Paşa'nın yazdıklarında, diğer birtakım unsurları dile getiremeyişin ve bir noktada padişaha dokunulamayışın kaçınılmaz bir sonucu olarak, kadınları sorumlu tutarak öne çıkarma eğilimi görünmektedir. Bu durum, saray kadınlarının günah keçisi ilan edilmesinden çok, gerçekten ekonomik darlığın sebepleri arasındaki sorumlulardan biri olan saray kadınlarının bu olumsuz neticedeki paylarının öne çıkarılmasıdır. Olgunun bir diğer tarafı da söz konusu harcamaların ne derecede "saray kadınlarının" şahsi istek ve tercihleriyle gerçekleştiği sorusudur. Önünde sonunda, burada yalnız bir kısmı bahis konusu olmuş olan saray masraflarının planlanması, yapılandırılması ve nihayetinde vücuda getirilmesi Hazine-i Hassa'nın sorumluluğu altındaydı. Bu noktada, sultanefendilerin yapılacak harcamalara ne derecede müdahil olduklarını bilecek verilere sahip olmadığımızı bir kez daha vurgulamak gerekmektedir. Bununla beraber son tahlilde, eldeki vesikalara nazaran, en azından sarayların tefriş ve tanzimi hakkındaki maddi harcamalarda, hem Fatma Sultan özelinde hem de diğer sultanefendilerin genelinde "saray kadınlarının" pek de belirleyici olmadığı veya bu tesirlerin sınırlı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Ahmed Cevdet Paşa'nın saray kadınlarını mesul tutan bakış açısının sorgulanması gerektiği aşikârdır. Kadınları sonuç olarak gösteren Cevdet Paşa'nın verdiği bilgilerin yanı sıra, gelinen noktaya sebep olan diğer unsurları aramak faydalı olacaktır. Bunun için de bahis konusu olan devirde Osmanlı sosyal hayatı ve hususiyetiyle kadınlardaki değişimi sorgulamak gerekmektedir.

19. Yüzyılın, diğer ülkeler gibi Osmanlılar için de ciddi bir değişim dönemi olduğu ortadadır. Bu süreç gözle görülür manada 1826'da Yeniçerilerin tasfiye edilişiyle başlamış ve Sultan II. Mahmud'un son yıllarında idari alandaki yenileşme hareketleri oldukça hız kazanmıştır.[250] Bu hareketlerin ve değişim sürecindeki yeni sayfanın açılışı ise Tanzimat'ın ilanı vasıtasıyla Sultan II. Mahmud'un oğlu Sultan Abdülmecid'in saltana-

[249] *Tezakir 13-20*, s.36. Cevdet Paşa'ya göre masrafların bir diğer sebebi de saray kadınlarının Mısır'dan gelen bazı hanedan kadınlarına, özellikle de Mehmed Ali Paşa'nın kızı Zeynep Hanım'a özenmeleri ve aynı özentiye düşen vükela eşleriyle aralarında bir rekabetin oluşmasıydı (Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.7-8).

[250] Sultan II. Mahmud devrinde özellikle idari alandaki değişim süreci için bkz. Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of The Ottoman Empire and Modern Turkey*, II, Cambridge University Press, New York 2002, s.20-51. Sosyal alandaki yenilikler ve bilhassa İstanbul'daki süreç için bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1983, s.195-200; Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1993, s.33-37.

tına isabet etmiştir. Tanzimat ile beraber Osmanlı tebası arasındaki farklı milletlerin birbiriyle olan temasları artmış, ortak vatandaşlık projesi etrafında ayrı din ve cemaatten olan insanlar sosyal zeminde birbirine yakınlaşmaya başlamışlardır. Özellikle Kırım Savaşı bu değişim sürecine oldukça hız kazandırmış, Osmanlı başkentinin Avrupalılar ile yakın temasını sağlamıştır. Her ne kadar, önceki devre nazaran bir veri bolluğuyla karşılaşıldığı için bu dönemi büyük değişimler devri olarak okumak bir yönüyle algıda seçicilik gibi olsa da esasında bu sürecin kendi dönemi içerisinde de bu algıdan çok farklı şekilde yorumlanmadığı görülür. Dolayısıyla Kırım Savaşı, Osmanlı kamuoyunda bir şeylerin başlangıcı değil, hâlihazırdaki bir sürecin lokomotifi olarak addedilmelidir. Zira 1839'da Tanzimat ile beraber esasen modern manada bir devlet-vatandaş ilişkisi başlamıştı. Artık yüzyılın başında Sultan IV. Mustafa'nın sadaret kaymakamına hitaben, "Kaymakam paşa bazı kahvelerde devlet lakırdısı iderlermiş. Birkaç dane öyle kahvelerden kapatasın" diye emir verdiği gibi hatt-ı hümayun yazan bir padişahtan söz edilemezdi.[251] Artık devir devlet lakırdısı edilen kahvehaneleri kapatma devri değil, oralarda deveran eden lakırdıları dinlemek, böylece ahalinin nabzını ölçüp buna göre politika üretme devriydi.[252]

Kırım Savaşı münasebetiyle İstanbul'a akın eden müttefik askerler, subaylar ve onların eşleri "Avrupalı" kadınlar, harp gönüllüsü hemşireler, turistler ve maceracı gezginlerin tümü, Osmanlı toplumunun ilk defa bu kadar fazla sayıda ve bu derecede uzun süre boyunca ecnebi-Avrupalı imajıyla tanışması demekti. Üstelik her ne kadar harp süresiyle sınırlı ve geçici de olsa, bu ortak yaşam pratiğinde bizzat padişah da elçilik balolarına katılarak, İngiltere ve Fransız nişanlarını kabul ederek görünür rol oynamaktaydı.[253] Cevdet Paşa'nın İstanbul kadınlarına olumsuz manada rol model olarak gösterdiği Mısırlı hanımları da söz konusu Avrupalılardan çok farklı görmemek gerekir. Zira

---

[251] BOA, HAT 1364/53975; 1363/53785. Bu örnek her ne kadar Sultan IV. Mustafa'nın karakteriyle ilgili olsa da kendinden sonra Sultan II. Mahmud'un da çok farklı bir tavrı benimsemediğini hatırlamak gerekir. Tanzimat padişahı Abdülmecid'in ise bunun aksine daha müsamahalı yönetimi benimsemesi, her ne kadar onun da karakteriyle ilişkili olsa da bundan öte modern kanunları, hükümeti ve devlet ricaliyle bir bütün olarak yeni sistemin padişahı sınırlaması ve eski devirlerden farklı davranmaya mecbur etmesi daha belirleyici bir faktördü.

[252] Sevtap Işıkçıus, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde 'Havadis Jurnalleri' Sultan ve Kamuoyu", *Toplumsal Tarih*, 187, (Temmuz 2009), s.15-16.

[253] Kırım Harbi'nin İstanbul'a bir diğer etkisi de bir anda çok sayıda askerle şehrin artan nüfusunda talebin fazlalaşması ve buna bağlı olarak bazı alanlarda yüksek fiyat artışlarının yaşanmasıydı. Ev kiraları bunun en belirgin örneğiydi. (Candan Badem, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Brill, Leiden ve Boston 2010, s.329-335). O dönemde İstanbul'daki ev fiyatlarının artışına Ahmed Cevdet Paşa özellikle dikkat çekmiştir (*Ma'rûzât*, s.8-9).

her ne kadar aynı dine mensup iseler ve resmiyette Osmanlı toprağı olan Mısır'dan geliyor olsalar da bilhassa Mısır'daki Fransız tesiri hesaba katılırsa, Mısırlı kadınların da Osmanlı kadını nezdinde en az Avrupalılar kadar yabancı, ilginç ve dikkat çekici olduğu tahmin edilebilir. Netice itibarıyla, Tanzimat sonrası süreçte başlayan Osmanlı kadınının yeniyi keşfetme merakının Kırım Savaşı'nın tesirleriyle hızlandığı görünmektedir. Bununla beraber, özellikle halk ile saray kadınlarının yaşamlarının birbirinden çok farklı olduğu da gözardı edilmemelidir.[254] Dolayısıyla Fatma Sultan ve diğer sultanefendilerin harcamalarının, devletin içerisine girdiği ekonomik olumsuzluğun sebeplerinden yalnızca birini teşkil ettiği anlaşılmaktadır. İçerisine girilen maddi buhranın sebepleri arasında, Ahmed Cevdet Paşa'nın en üst sıraya yazdığı "saraylı kadınların israfı" maddesini sorgulamak ve diğer sebeplerle birlikte devrin değişim sürecini tarihi bağlam içerisinde ele alarak, mali sıkıntılara düşülmesinde neyin ne kadar öncelikli olduğunu ayrıca aramak gerekmektedir.

Fatma Sultan'ın hayatında 1858 yılı içerisinde yaşanan hadiselere geçmeden evvel, eşi Ali Galib Paşa'nın durumuna dönerek kendisinin bazı devlet görevleri hakkında bilinenlere göz atmak uygun olacaktır. 1857 Mayıs'ında damat paşanın Hariciye Nazırı oluşu, her ne kadar bu görevinde kısa süre kalmış olsa da, pek mühim bir gelişmeydi. Zira babası Mustafa Reşid Paşa da o esnada sadrazam idi. Büyük oğlu Mehmed Cemil Bey'in Paris Elçisi, diğer oğlu Ali Galib'in de hem padişah damadı hem Hariciye Nazırı oluşu Reşid Paşa için devlet idaresindeki etkisinin zirveye ulaşması demekti. Belki de bu olgunun farkına varıldığı için söz konusu etki kısa sürmüştür. Sadece birkaç ay sonra hem Ali Galib Paşa hem de Reşid Paşa mevkilerini kaybetmişlerdir. Her ne kadar kısa süreli de olsa bu konumlanma dış politikada Fransa'nın tepkisini çektiği gibi içeride de Reşid Paşa'nın adam kayırdığına dair olumsuz bir bakış açısına neden olmuştur. Nitekim dönemin Fransa Elçisi Mösyö Thouvenel'e göre Reşid Paşa nepotizmin sınırlarını zorlamaktaydı.[255] Thouvenel ayrıca Fuad Paşa'nın aralarındaki bir konuşmada bu durumu iğneleyici bir şekilde eleştirip Hristiyanlıktaki "Baba-oğul-kutsal ruh" üçlemesine benzeterek bir kelime esprisi yaptığını belirtmektedir: "*Baba* Reşid Paşa ile onun takipçisi *oğul* Ali Galib Paşa ve baştercüman Revelacki vasıtasıyla bizi aydınlatan *kutsal ruh* Stratford

---

[254] Nispeten erken bir tarihte bu ayrıma Ahmed Refik'in dikkat çekmiş olması mühimdir. (Bkz. A. Refik, "Osmanlı Tarihinde Kadın", *Yeni Mecmua*, 25, (17 Teşrinevvel 1918), s.249).

[255] "… Le grand vezir pousse si loin le népotisme…" L. [Louis] Thouvenel, *Trois Années de la Question D'Orient -1856-1859-*, Paris 1897, s.100.

[Canning].”[256] Fuad Paşa çok iyi Fransızca bildiğinden, onun “calembour-cinas” türü kelime şakaları yapmaktaki mahareti meşhurdu.[257] Burada da Reşid Paşa’yı “Baba”, Ali Galib Paşa’yı “Oğul” diye niteleyerek hem kelimelerin birincil anlamı, hem de Hristiyanlığın kavramlarını simgeleyen diğer anlamı arasında bir kelime oyunu yapmıştır. Bu anlatım daha sonra Thouvenel’in adı geçen kitabına istinaden tercümeyle Ali Fuad Türkgeldi tarafından da kullanılmıştır:

> “Ezcümle Reşid Paşa’nın İngiliz Sefiri Lord İstratford de Redkılif [Stratford de Redcliffe] ile münasebetine, mahdumu Ali Galib Paşa’yı Hariciye Nezareti mevkine kadar irtika ettirerek siyaset-i devleti teşrik etmiş olmasına imaen ‘ekanim-i selase bizde de mevcuttur; Reşid Paşa eb, Ali Galib Paşa ibn, Lord İstratford da rûhulkudüstür’ demiş olduğu Fransa Sefiri Tuvanel’in Şark Meselesi’nde Üç Sene unvanlı eserinde muharrerdir.”[258]

Mayıs-Ağustos ayları arasında süren Hariciye Nazırlığı esnasında Ali Galib Paşa’nın bu kısa zaman zarfında kayda değer bir faaliyetinin olması güçtü. Makama gelişinden hemen sonra 4 Mayıs 1857 tarihinde, İngiltere’deki Osmanlı Elçisi Musurus Bey’e hitaben, İmparatorluğun İngiltere ile olan dostluk ve müttefiklik yolundaki ilişkilerin sürdürülmesine mesai sarfedeceğinden bahseden, diplomatik ifadelerle bezeli bir mektup kaleme almıştı.[259] Musurus Bey’in, kendisinin yeni görevini tebrik eden 15 Mayıs tarihli mektubuna Ali Galib Paşa’nın 1 Haziran’da verdiği cevap da önceki yazısından çok farklı değildir. Paşa yine iki devlet arasındaki müttefiklikten bahsediyor ve Musurus Bey’e hitaben, “Zat-ı şahanenin hükümetlerini majesteleri İngiltere kraliçesi hükümeti ile birleştiren yakın dostluk noktalarının sürdürülmesinde daima gösterdiğiniz çabalarda birleşmekten onur duyuyorum” diyordu. Ali Galib Paşa ayrıca Musurus Bey’in iki devlet arasındaki dostluk yolunda vereceği iyi havadislerle, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Clarendon ile kendisi arasında bir nevi tercüman olmasını arzu etmekteydi.[260] Paşanın bu yoldaki tasavvurları karşılık bulmuş olacak ki 8 Haziran tarihli bir diğer mektubundan

---

[256] *Trois Années de la Question D’Orient*, s.102.

[257] Fuad Paşa’nın bu gibi nüktelerine dikkat çeken Ali Fuat Türkgeldi, bu gibi şakalar ancak Fransızca olarak anlaşılabileceği için bunlara çok fazla değinmemeyi tercih etmiştir. “Fuad Paşa’nın ecanib beyninde şöhret almış, cinas ‘calembour’ nev’inden, birtakım fıkraları da menkul ise de bunlar Fransızca şivesiyle ve ecanib ruhunu okşayacak suretle söylenilmiş olup tercümesi halinde zevki kaybolacağından nakillerine mahal görülmemiştir.” (Ali Fuad [Türkgeldi], “Tarihi Fıkralar Fuad Paşa’ya Ait Fıkarâtın Mabadı”, *Servet-i Fünun*, 62/1623-149, (1927), s.299).

[258] *Rical-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.141. İbnülemin Mahmut Kemal de aynı anlatımı Ali Fuat Türkgeldi’ye atfen kullanmıştır (İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, I, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s.188).

[259] BOA, HR.SFR.3 33/18 Lef 1.

[260] BOA, HR.SFR.3 33/18 Lef 2.

anlaşıldığı üzere, Musurus Bey Lord Clarendon'la görüşmüş ve İngiliz devlet adamı, Ali Galib Paşa'nın Hariciye Nazırı olmasını memnuniyetle karşılamıştı. Paşa, Lord Clarendon'un bu nazik ve memnun ifadelerini, iki devlet arasında tesis edilmesi tasarlanan olumlu dış politika ile dostluk ilişkilerinin erken bir işareti addetmekteydi.[261]

Ali Galib Paşa'nın Londra'ya gönderdiği mektuplarda İngiltere için kullandığı pek samimi ifadeler büyük ölçüde diplomatik üslubun gereği olan, dış politikanın kalıplaşmış cümlelerinden ibarettir. Bununla beraber, paşanın söz konusu üslubunda babası Reşid Paşa'nın İngiltere politikasına olan yakınlığının tesirlerinin ve izlerinin göründüğünü söylemek de yanlış olmayacaktır.

Ahmed Cevdet Paşa, Ali Galib Paşa'nın Hariciye Nazırlığı esnasında karşılaştığı bir ticari meseleyi "pek çirkin hâdise" diye niteleyerek aktarmaktadır. Buna göre bir Avusturyalı tüccarın Tunus'ta alacağı olan bir adam idam edilip malları müsadere edilmişti. Avusturyalı tüccar ölen kişide kalan alacağının devletten tahsil edilmesini talep etmekteydi. Davasının dayanağı da 1783-84 senesinde Osmanlı tarafından Avusturya'ya verilmiş olan bir senetti. Fakat bu senet Avusturya ticaret gemilerinin korsan saldırılarına uğraması halinde uygulanacak birtakım şartları içermekteydi ve söz konusu olayla bir bağlantısı yoktu. Buna rağmen Ali Galib Paşa'nın başkanlığında bu meseleyi ele almak için toplanan komisyonda Avusturya tüccarının dayandığı senetin bu yönü yeterince sorgulanmamıştı. Neticede Avusturyalılara 28 bin kese tazminat verilmesi kararlaştırılmış, Âli Paşa'nın Hariciye Nazırı oluşuyla bu rakam 13 bin keseye indirilmişti. Yine Cevdet Paşa'ya göre bu nâhoş hadise sebebiyle Ali Galib Paşa mahçup olup küçük düşmüştü. Cevdet Paşa ayrıca, komisyondan devletin aleyhine bir karar çıkarılıp tazminatın ödenmesinde baş suçlulardan birisi olarak Hariciye Müsteşarı Nureddin Bey'i işaret etmiştir. Ona göre Nureddin Bey bu işten rüşvet almıştı. Hatta Ali Galib Paşa'ya da bir torba altın getirmişler, fakat kendisi bunu reddetmişti.[262]

Cevdet Paşa'nın değindiği birtakım özel meseleleri teyit etmek imkânı olmasa da en azından Avusturya tüccarının meselesi hakkında arşiv belgeleri vasıtasıyla birtakım boşlukları doldurmak mümkündür. Avusturya elçiliğinin bu konu hakkında Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıya bakılacak olursa, hadise yalnız bir Avusturyalı

---

[261] "La satisfaction que Lord Clarendon a bien voulur vous exprimer pour ma nomination, garantit déja beaucoup a mes yeuxe le succés de nos efforts pour atteindre ce but" (BOA, HR.SFR.3 33/18 Lef 3).

[262] *Tezâkir 13-20,* s.32-33.

tüccarın meselesi değildi. Konu Leny ve Becheck (Biçek) adlı iki tüccarla alakalıydı. Tüccarın, malları müsadere olunmuş olan Hacı Hüseyin Paşa'dan alacakları vardı. 1820'den beri yani yaklaşık 30 senedir bu taleplerini Tunus Valisine iletmelerine rağmen hiçbir sonuç alamamışlardı. Birkaç defa valinin hükümet tarafından uyarılması da sonuç vermemişti. Anlaşıldığı kadarıyla Avusturya Elçisi Prokesch, meselenin halli için Ali Galib Paşa başkanlığında kurulan komisyondan da ümitsizdi. Avusturya Elçiliği, 1783'teki ticaret antlaşmasının Avusturyalı tüccarları her türlü zarar ve ziyandan koruduğunu belirtmekte ve ilgili borcun Tunus Valisinden tahsilini talep etmekteydi.[263] Elçilik aynı mesele hakkında sadarete gönderdiği yazıda Tunus Valisinin davranışını sadece ecnebi bir milletin vatandaşına karşı değil, bilakis bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti aleyhinde bir hareket olarak vurgulamaktaydı. Bununla beraber Elçi Prokesch, ilgili tüccarın hakkının verileceğinden şüphe duymadığını da ifade etmekteydi: "Devlet-i Aliyye'den hakları ihkak olunacağında iştibahım yoktur."[264]

Ali Galib Paşa'nın ilgilendiği bu meselenin çözümünde, Cevdet Paşa'nın bahsettiği birtakım ayak oyunları ve rüşvet gibi karanlık işler çevrilmiş olabileceği ihtimali göz ardı edilmemek koşuluyla, bu meselenin siyasi bir boyut aldığı ve özellikle Avusturya Elçiliğinin mesaisine binaen sonuçlandığı söylenebilir. Dolayısıyla paşanın nezarette karşısına gelen böyle bir dosyadaki başarısızlığında, ardından çevrilmiş olması muhtemel birtakım olumsuz işler kadar, Avusturya elçiliğinin dış politikadaki cevval hamlelerine karşı kendisinin düştüğü çaresiz durumun da belirleyici olduğu söylenebilir.

Mustafa Reşid Paşa ile oğlunun hükümetin üst kademelerindeki konumları, İngiliz Elçisi Stratford Canning'i memnun ettiği ölçüde Fransız Elçisi Édouard Thouvenel'i rahatsız etmiştir.[265] Zira Fransa'nın Eflak-Boğdan'da prens seçimlerinin usulsüz yapıldığı iddiasıyla seçimin iptal edilmesi gerektiğine dair olan talebine karşılık İngiltere, seçimlerde herhangi bir usulsüzlük olmadığı yönündeki Osmanlı Devleti'nin söylemini destekliyordu. Nihayet gerilim son raddeye geldiğinde Fransa'dan, Elçisi Thouvenel'e Ba-

[263] BOA, HR.TO 158/40 Lef 1.

[264] BOA, HR.TO 158/40 Lef 2.

[265] Thouvenel gayet tabii başka siyasi meseleler ile de Ali Galib Paşa'ya müracaat etmekteydi. Örneğin 26 Temmuz 1857'de elçilik tercümanı Mösyö Delaporte vasıtasıyla bir mektup göndermişti. Musul'da daha evvel bazı Hristiyanlara karşı hareketten mesul tutulan Şerif Bey ve Mahmud Efendi isimli şahısların affedilip Musul'a dönmelerine izin verildiğini duyduğunu belirten Thouvenel, Osmanlı'nın içişlerine karışmak niyetinde bulunmadığını fakat bu şahıslara izin verilmesi halinde yerel Hristiyan ahalinin endişe ve ıstıraba düşeceğini ifade etmiştir (BOA, HR.TH 382/24).

bıâli'den seçimlerin iptalini talep etmesi, bu karşılanmadığı takdirde ise derhal İstanbul'dan ayrılması emredilmişti. Buna karşılık bir yandan da eğer seçimler iptal edilirse bu sefer de İngiltere Elçisi Stratford Canning'in İstanbul'u terk edeceğinden söz ediyordu. Böylece İstanbul'da İngiliz-Fransız elçilikleri arasında şekillenen bir diplomatik kriz zuhur etmişti.[266] Neticede Osmanlı hükümeti Eflak-Boğdan seçimlerinin iptaline dair bir cevap vermeyince Mösyö Thouvenel Fransız Elçiliğindeki bayrağı indirtti ve şehri terk etmek üzere gemisini hazırlattı. Veda için padişahın huzuruna çıkarak İstanbul'da artık bir Fransız elçisinin olmadığını, kendisinin sıradan bir adam olarak vedalaşmaya geldiğini Sultan Abdülmecid'e söyledi.[267] Fakat Thouvenel bu şekilde kesin olarak şehri terk etmeye hazırlandığı esnada, Fransa İmparatoru III. Napolyon, İngiltere Kraliçesi Victoria ile Wight Adasındaki Osborne adlı kraliyet konutunda görüşmekteydi. Bu temaslardan sonra Thouvenel'e İstanbul'da kalması yolunda yeni bir emir geldi ve Fransız Elçisi başkenti terk etmedi. Ancak Ağustos 1857'de Mustafa Reşid Paşa sadaretten azledildi. Bir süre sonra da prens seçimleri iptal edildi.[268] Ali Galib Paşa'nın oldukça kısa süren Hariciye Nazırlığı görevinden ayrılışı ve Evkaf Nazırı oluşu da bu esnada gerçekleşmiştir.

Arşiv belgelerinde tesadüf edilen birkaç örnekle Ali Galib Paşa'nın Evkaf Nezareti'nde ne tür işlere mesai harcadığı konusunda az çok fikir sahibi olunabilmektedir. Mesela 1 Eylül 1857 tarihinde Jean Guidici isimli birisi bir arzuhal takdim etmişti. Buna göre, 29 Mart 1853'te Sardinya Devleti tebasından Dr. Romano'nun Konstantin adlı kızına ait Asmalımescit'teki bir evin, Konstantin'in eşi Vaccaro'nun vekâletiyle satın alındığından söz edilmekteydi. Fakat adı geçen Vaccaro, Kırım Harbi'nin zuhuru sebebiyle parası ödenmiş olan bu evin temessükünü bir türlü vermemişti. Hatta Vaccaro'nun aynı evi bir başkasına da sattığı anlaşılmıştı. Bu olayı izah eden Jean Guidici, zararının tazmini konusunda yardım beklemekteydi.[269]

Bir diğer mesele de Sultan Bayezid-i Veli Vakfına kayıtlı olan Bakırköy'deki (Makrohori) bir çeşme hakkındaydı. Postane-i Âmire Nazırı Nazif Bey, Aksu tabir olunan bu çeşmenin suyunun hayvanlar sulandıktan sonra gece gündüz boş yere aktığını, kendi bağından geçerek eski taş kuyularına dolup ortalığı göle çevirdiğini ve sıcak havalarda kötü kokuya sebep olduğunu anlatarak, bu şekilde boş yere telef olan suyun kendisine

---

[266] *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, s.201-207; *Un Séjour A L'Ambassade de France*, s.233-242.

[267] *Trois Années de La Question D'Orient*, s.142; *Rical-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.37.

[268] *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, s.213-214; *Un Séjour A L'Ambassade de France*, s.250-251.

[269] BOA, HR.TO 428/1.

verilmesini talep etmişti. Bunun üzerine Ali Galib Paşa, bir inceleme yapıldığını ve fazla suyun tamamının değilse de bir kısmının satılmasının mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu halde 4 bin kuruş muaccele ve aylık 120 akçe karşılığında ve suyun esasına bir zarar gelmemek koşuluyla bağların sulanması için Nazif Bey'e kiralanabileceğine karar verilmiştir.[270] Ali Galib Paşa'nın böyle boşa akan bir suyun israfını önleyip en azından bir bağdaki üretim için kullanılmasını sağlaması faydalı bir işe vesile olduğunun göstergesidir. Bununla beraber, böyle bir talep Postahane-i Âmire Nazırı'ndan gelmeyip de Bakırköy'de sıradan bir çiftçinin tarlası için söz konusu olsaydı acaba yine aynı yönde bir karar verilir miydi? Sorusu da bir alternatif olarak akla gelmektedir.

Şu halde Ali Galib Paşa'nın Evkaf Nazırlığı süresince birtakım ufak çaplı imar faaliyetleriyle uğraştığı anlaşılmaktadır ki o esnada tamir ettirdiği bir çeşme de vefatından sonra şikâyet konusu olmuştur. Önceki kısımlarda Fatma Sultan'ın 1857-58 kışında ikameti için Tahsin Bey adlı birisinin hanesinin kiralandığını belirtmiştik. İlgili evrakta bu evin nerede olduğuna dair bir bilgi geçmiyordu. Fakat Ali Galib Paşa hakkındaki bu şikâyet vasıtasıyla Tahsin Bey'in evinin Vezneciler'de olduğu anlaşılmaktadır.[271] Zira paşa ile alakalı şikâyet, çiftin Tahsin Bey'in hanesinde oturdukları sırada, Ali Galib Paşa'nın, günümüzde İstanbul Üniversitesi-Fen Fakültesi ile Beyazıt Polis Merkezi arasında bulunan, Merkepçiler Kapısı'ndaki Seyyid Hasan Paşa'nın vakfına bağlı sebiliyle, mektep ve medreseyi tamir ettirmesiyle ilgiliydi. Şikâyetçiler Seyyid Hasan Paşa vakfının mütevellileriydi. Ali Galib Paşa'nın aslında sebil, mektep ve medresenin tamire ihtiyacı yokken "Karşılarında güzel görünmek için caddeye nazır olan duvarını yaldız ve demir parmaklık ve badana ve içlerini malta taşı ve saire ile tezyin" ettirdiğinden bahisle 128 bin küsur kuruşluk masrafın vakfa kaydedildiğini, oysa Ali Galib Paşa'nın masrafları kendisinin ödemeyi taahhüt ettiğini, vakfın böyle bir meblağı ödeyecek gücü olmadığını ve eğer tahsil edilecek olsa vakfın harap olacağını belirtmekteydiler.[272] Bunun üzerine Hadise Meclis-i Vâlâ tarafından incelenerek eski kayıtlara müracaat edilmiştir. Ancak masrafların Ali Galib Paşa tarafından ödenmek üzere tamirat yapıldığı yolunda bir kayıt

---

[270] İBB Atatürk Kitaplığı, PVS.Evr, Demirbaş No: 03541.

[271] Hayreddin Bey'in yazdıklarında Vezneciler'de konağı bulunan ve "Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı" olan bir Tahsin Bey'den bahsedilmektedir. Tahsin Bey'in yazılarında talik hattı kullanmasıyla birbirini tamamlayan ve teyit eden bu bilgiyi birleştirince aynı kişiden bahsedildiği kesinlik kazanmaktadır. (Hayreddin [Nedim Göçen], *Vesaik-i Tarihiyye ve Siyasiyye Tetebbuatı*, II, İstanbul 1326, s.61).

[272] BOA, MVL 824/24 Lef 1.

bulunamamıştır.[273] Neticede masrafın irade-i seniyye ile vakfa kaydettirildiği ve meblağın başka birisi tarafından ödeneceğine dair hazinece bir malumat bulunmadığı belirtilmiştir.[274] Bunun haricinde Ali Galib Paşanın Edirne'de Selimiye Camii bitişiğinde Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa Kütüphanesine "Hafız-ı kütüb-i rabi'" tayin etmesi de nazırlığında ilgilendiği işlere bir başka örnek olarak zikredilebilir.[275]

Fatma Sultan ile Ali Galib Paşa'nın Tahsin Bey'in hanesinde karşıladıkları 1858 yılı üzücü bir olayla başlamıştı. Zira 7 Ocak 1858'de (21 Cemaziyelevvel 1274) Mustafa Reşid Paşa hayata veda etmiştir. Kayınpederinin ölümü karşısında Fatma Sultan'ın ne şekilde etkilendiğini bilmek güçtür. Bununla beraber, eşi Ali Galib Paşa'nın ciddi bir duygusal çöküntüye uğramış olduğu tahmin edilebilir. Bu vefat için Cevdet Paşa'nın "pederimden ziyâde ana ağladım" deyişi[276] dikkate alınırsa Ali Galib Paşa'nın babasının ölümüne ne derecede üzüldüğü tasavvur edilebilir.

Ali Galib Paşa babasına çok şey borçluydu. Başta padişahın damadı olmasının yanında, neredeyse geldiği bütün makam ve mevkilerde babasının da payı vardı. Reşid Paşa gibi muteber bir zatın evladı olmasaydı buralara gelebilir miydi? Ahmed Cevdet Paşa'ya kalırsa, onun devlet makamlarında ciddi bir etki gösteremeyişinde mevkileri bir anda kazanması, bir başka ifadeyle hazırcılığın etkisi oldukça fazlaydı. Eğer Reşid Paşa'nın oğlu olarak değil de sıradan birinin oğlu olarak en alt basamaktan yetişip de bu makamlara gelmiş olsaydı kendi dönemine çok daha kalıcı bir iz bırakabilirdi.[277]

Mustafa Reşid Paşa vefat ettiğinde altıncı ve son kez sadrazamlık makamında bulunuyordu. Sadrazamın vefatı ile birlikte hükümette birtakım değişikliklerin olması da kaçınılmazdı. Nitekim Ali Galib Paşa da babasının vefatı akabinde, Mart 1858 sonunda Evkaf-ı Hümayun Nazırlığı görevinden ayrılarak Ticaret Nazırı olmuştur.[278] Mayıs sonunda Fatma Sultan ile beraber yaz için Baltalimanı'na geçmişlerdir. Kışı geçirdikleri

---

[273] BOA, MVL 824/24 Lef 2.

[274] "…işbu masarifin taraf-ı ahardan rüyet olunacağına dair hazinece bir gûna malumat olunmadığından beyan-ı hale ibtidar ile…" (BOA, MVL 824/24 Lef 3).

[275] BOA, C.MF 5/209.

[276] Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.40. Stratford Canning, Reşid Paşa'nın vefat haberinden bahsettiği bir mektubunda, onun ölümüyle beraber "Padişahın en iyi adamını kaybettiğini" yazmıştır (*The Life Of Stratford Canning*, II, s.446).

[277] "Yoluyla Bâbıâli'de terbiye görerek ve derece derece kat'-ı merâtib ederek gelmiş olaydı Devlet'in işine yarayacak bir zât yetişmiş olurdu." (*Tezâkir 13-20*, s.71).

[278] *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, IX, s. 142; Ceride-i Havadis, 14 Şaban 1274; La Courrier de La Rochelle, 10 Nisan 1858.

konak içinse 6 aylık kira olarak Tahsin Bey'e 150 bin kuruş verilecekti.[279] Fatma Sultan'ın bu konakta kalmaktan memnun olduğu anlaşılıyor. Zira kendisine 1858-59 kışı için de yine aynı konağın kiralanmasını uygun bulup bulmadığı sorulduğunda sultan buna olumlu cevap vermişti.[280] Fakat evini kiralayan Tahsin Bey'in bu işten pek de memnun olmadığı anlaşılıyor. İlk defa kira için kendisine fiyat sorulduğunda değil böyle bir şeyi zikretmek, hayale bile getiremeyeceğinden bahsedenTahsin Bey, bu sefer ikinci defa olarak evinin kiralanması için Eylül 1858'de kendisine fiyat soran Hazine-i Hassa'ya tam tersi bir cevap vermiştir. Tahsin Bey, kışı sahilhanesinde geçirmek zorunda kaldığını anlatarak ailesiyle birlikte pek meşekkat çektiğinden, ayrıca konağının mahzeninde kalan eşyalarının da perişan olduğundan bahsediyordu. Bu sebeple, "Lütfen ve inayeten ihtiyarlığıma merhameten" diyerek, kışın konağında kalması gerektiğini, dolayısıyla yeniden kiraya veremeyeceğini belirtiyordu. Nitekim Tahsin Bey'in bu ricası padişah tarafından kabul görmüş ve Fatma Sultan için başka bir yerin aranması yolunda emir verilmiştir.[281]

Fatma Sultan'ın 1858-59 kışını geçirmesi için ilk önce Vezneciler'de Mısırlı Nazlı Hanım'ın konağının kiralanması düşünülmüştür. Fakat buna karar verildiği takdirde konaktan çıkacak olan Nazlı Hanım ve ailesi için Hazine-i Hassa tarafından bir başka ev kiralanması gerekecekti.[282] Hepsi bu kadarla da kalmıyordu. Konakta birtakım tamirat yapılması lazımdı. Ayrıca Nazlı Hanım'ın odalarda kendi mührüyle mühürlenmiş sandıklar içerisinde birçok eşyası vardı ve kendisi bunların taşınmasına razı olmayacağını belirtmişti. Bu gibi birçok uğraş sebebiyle Nazlı Hanım'ın konağının kiralanmasından vazgeçilmesi, onun yerine Fatih'te Mısırlı Zehra Hanım'ın konağına bakılması padişah tarafından emredilmiştir.[283] Bunun üzerine söz konusu konağın aylık 15 bin kuruşa kiralanabileceği kararlaştırılmıştır. Lakin "Bazı cam ve çerçeve ve haylice söve ve boya gibi tamiratı" gerektirdiği görülüp Küçük Ohannes Kalfa çağrılıp bir fiyat çıkarması istenmiştir. Nihayetinde 195 bin kuruşluk bir masraf yapılması gerektiği anlaşılmış, ayrıca konağın ahırının da yetersiz olacağı için ilave olarak başka bir ahırın da kiralanması lüzumu mey-

[279] BOA, HH.İ 31/59.

[280] BOA, HH.İ 28/27; 28/70.

[281] BOA. HH.İ 28/72.

[282] BOA. HH.İ 28/76.

[283] BOA. HH.İ 29/5.

dana gelmiştir. Neticede padişah bu teklifleri uygun bulup gereğinin yapılmasını emretmiştir.[284] Fakat anlaşıldığı kadarıyla, bu sefer de Fatih'teki haneyi çok uzak olduğu gerekçesiyle Fatma Sultan istememişti. Dolayısıyla buranın kiralanmasından da vazgeçilip, İzzet Paşa'dan alınmış olan bir hanenin tamiriyle hemen yanındaki Yakup Paşa'nın konağının kiralanıp hazırlanmasına karar verilmiştir.[285] Böylece kışlık hane sorunu çözülmüş görünmektedir. Lakin ortada bir problem daha vardı. Zehra Hanım'ın konağının kiralanıp ilgili tamiratların yapılması yolunda emir çıktıktan bir ay sonra bu işten vazgeçilmişti. Yani tamirata başlanıp neredeyse yarısına gelindiği bir anda Fatma Sultan'ın başka bir hanede oturması kararlaştırılmıştı. Bu nedenle Küçük Ohannes Kalfa, alacağı 195 bin kuruşluk fiyatın 75 bin kuruşunun ödenmesini talep ediyordu. Öte yandan konağının kiralanmasına karar verilen Yakup Paşa "Resm-i ubudiyete mugayir olacağı" beyanıyla herhangi bir kira bedeli istemiyordu. Yine de padişah son kararında Yakup Paşa'ya aylık 15 bin kuruş kira bedeliyle, Ohannes Kalfa'ya da talep ettiği 75 bin kuruşun verilmesini irade buyurmuştur.[286] Bu son karar mucibince Fatma Sultan'ın kışı geçireceği Kabataş'taki bu konağın gerekli tamiratı da yine Ohannes Kalfa'ya yaptırılmıştır.[287] 1858 yılının sonbaharı bu şekilde bir nevi kışlık hane bulma uğraşı içerisinde geçmekte iken Fatma Sultan'ın hayatında çok daha ciddi ve kederli bir olay cereyan edecekti.

3.3. Ali Galib Paşa'nın Son Yolculuğu

Kariyerinin neredeyse tamamının babası Mustafa Reşid Paşa'yla doğru orantılı olarak yükselip alçaldığı sarih olarak görülen Ali Galib Paşa, babasının vefatıyla cismen onu kaybetmekten başka siyasi ve hususi hayatındaki en büyük bir dayanağını ve kuvvetini de yitirmişti. Böyle bir zeminde, 26 Ağustos 1858 (17 Muharrem 1275) günü Sultan Abdülmecid'ten işittiği sözler paşanın duygularına çok ciddi bir darbe vurmuş olmalıdır. Esasen padişah o gün yalnız Ali Galib Paşa'ya değil, diğer damatlara, özellikle de eniştesi Mehmed Ali Paşa'ya ve hatta Sadrazam Âli Paşa'ya da epey hiddetlenmişti. Padişahın kızgınlığının sebebi ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik buhrandan ileri gelmekteydi. Böyle bir zeminde Sultan Abdülmecid bizzat en yakını olan aile fertlerini hedef seçmiş ve maddi sıkıntılar üzerindeki paylarını çok sert bir dille eleştirmiştir. Padişah, kızlarının

[284] BOA. HH.İ 29/14; 29/36 Lef 1 ve Lef 2.

[285] BOA. HH.İ 29/25.

[286] BOA. HH.İ 29/36 Lef 3.

[287] Ohannes Kalfa'nın Hazine-i Hassa'dan alacağı tamirat masrafı 120 bin kuruştu (BOA, HH.İ 30/65).

ölçüsüz harcamaları dolayısıyla damatlarını sorumlu tutuyordu. O gün Ali Galib Paşa'nın payına da şu azarlama düşmüştü:

> "Bu borç maddesine ibtidâ bu köstebek kıyâfetli herif sebeb oldu. Bunu bir vakit Hazîne-i hassa nâzırı etmişdik. Bana Fâtıma [Fatma] Sultan'ın otuz bin kese akçelik borç defterini gösterdi. Ol vakit babasının fesâdından korkuyordum. O cehennem oldu kurtulduk. Lâkin bu babasından müfsid olacak."[288]

Padişahın o gün gösterdiği hiddetin tesiri Fransız gazetelerine kadar ulaşmıştı. Söyledikleri tam manasıyla aksetmemiş ise de sultanın damatlarına kızarak Fatma Sultan'ın harcamaları sebebiyle Ali Galib Paşa'ya çıkıştığı ve ekonomik olumsuzluklardan merhum Reşid Paşa'yı da sorumlu tuttuğu yazılmıştır:

> "Padişah hepsini abartılı harcamalarla, eşlerinin lüksleriyle, hazineyi israf etmekle suçladı. Ali Galib Paşa'nın da 200 bin franklık bir araba almakta ısrar eden eşi Fatma Sultan'a müsaade ettiği iddia edilmiştir. Hatta padişah bu kabahati Reşid Paşa'nın anısına yükleyerek onu imparatorluğun maliyesinin yağmalanışına katkıda bulunmaka suçlamıştır."[289]

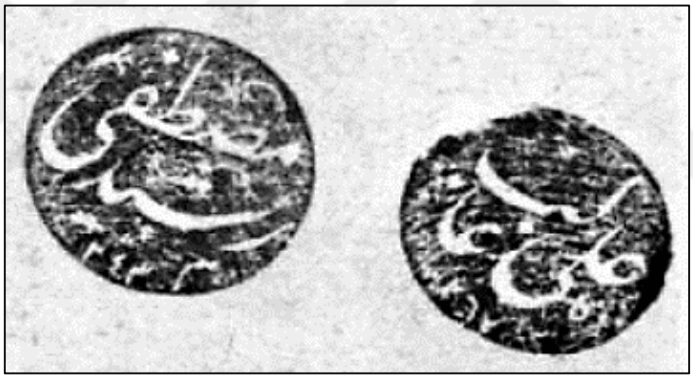

Resim 2. 6. Baba-oğul ilişkisini en iyi özetleyen kare. Bir belgede Mustafa Reşid Paşa (solda) ile oğlu Ali Galib Paşa'nın yanyana mühürleri (BOA, MVL 230/7936).

Sultan Abdülmecid'in o gün sarfettiği sözlerden her ne kadar padişahın hiddetle aşırıya kaçtığı anlaşılsa da diğer taraftan bu hadise Ali Galib Paşa'nın nezaretteki yetersizliğine de işaret etmektedir. Hatırlanacak olursa, padişahın burada kastettiği borç me-

---

[288] *Tezâkir 13-20,* s.54-55; *Ma'rûzât*, s.13.

[289] "Il leur a fait a tous les mêmes reproches sur leurs dépenses exagérées, sur le luxe de leurs femmes, sur la dilapidation du Trésor, insistant sur une voiture de 200,000 fr. qu'Ali-Ghalib aurait laissé acheter a sa femme, la Sultane Fathmé. Le Sultan a fait même tomber sur la mémoire de Reschid-Pacha une partie de ce blâme et l'a accusé d'avoir contribué par son exemple a ce pillage incessant des finances d l'empire." (Journal de Débats, 12 Eylül 1858).

selesinin belgesine de önceki kısımlarda değinmiştik. Gerçekten Fatma ve Âdile Sultanların borçlarını detaylıca izah edip ödenmesinin güçlüğünü anlatan belge bizzat Ali Galib Paşa'nın imzasını taşıyordu. Dolayısıyla Sultan Abdülmecid'in bahsettiği borç defteriyle bu belgenin kastedildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, padişahın önceki zamanlarda Reşid Paşa'ya iltifat edip onu kollarken[290] ölümünden henüz birkaç ay geçmesine rağmen arkasından "cehennem oldu kurtulduk" gibi bir söylemde bulunması, sinirlerinin ne derecede bozulduğunu gösterir. Anlaşıldığı kadarıyla içerisinde bulunulan ekonomik ve siyasi buhranın güçlüğü padişahın sinirlerini böyle hesapsız ve kontrolsüz laflar söyletecek kadar zedelemişti. Nitekim Tevfik Güran'ın yayınladığı arşiv kayıtlarına göre 1857-58 yılı devlet bütçesinde 88 milyon 645 bin kuruş açık olduğu[291] keyfiyeti dikkate alınırsa Sultan Abdülmecid'in neden bu kadar sinirlendiğini anlamak bir nebze kolaylaşacaktır.

Ali Galib Paşa için yaşananlar bu kadarla da sınırlı kalmadı. Hadiseden iki gün sonra yayınlanan hatt-ı hümayun ile Ticaret Nazırlığı görevinden azledildi.[292] Gayet tabii bu gelişme bir tek paşaya mahsus değildi. Padişahtan azar işiten diğer damatlar da cümleten mevkilerinden uzaklaştırılmışlardı. Böylece tam bir boşluğa düşen Ali Galib Paşa çok kısa bir süre sonra da talihsiz bir kazaya uğrayarak hayata veda edecekti.

"Boğazda bir vapur kazasında vefat etmiştir." Paşa hakkında bugüne kadar yazılmış ve birbirini tekrarladığına şüphe olmayan kısa bilgilerde onun ölümü hakkında anlatıların buluştuğu orta yolun özeti bu kısa cümledir. Ali Fuat Türkgeldi bu hadiseyi "ecel-i kaza" olarak nitelemiştir.[293] Bu derecede kısa ve muğlak, bir o kadar da olağandışı bir anlatımın merak uyandırdığı inkâr edilemez. Peki, gerçekten Ali Galib Paşa'nın başına bu kaza nasıl gelmiştir?

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre hadise 29 Ekim 1858 (22 Rebiülevvel 1275) Cuma gecesi cereyan etmişti.[294] Bu anlatıma göre Ali Galib Paşa akşam yemeği için Sarıyer'de

---

[290] Örneğin Cevdet Paşa, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın sadareti zamanında padişahın Reşid Paşa için "Bu değil illâ Reşid Paşa'ya dokunmaktır. Anınla ne alıp veremiyorlar" dediğini nakletmiştir. (*Tezâkir 1-12*, s.86).

[291] *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeleri 1841-1918 Ottoman Financial Statistics Budgets*, c.7, haz. Tevfik Güran, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003, s.8.

[292] Journal de Constantinople 1 Eylül 1858; Ceride-i Havadis 28 Muharrem 1275; Takvim-i Vekayi 7 Safer 1275, s.2. Ali Galib Paşa'nın yerine Mahmud Nedim Paşa Ticaret Nazırı olmuştur (*Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, IX, s.146).

[293] Ali Fuat Bey, yer aldığı mevkilerde kayda değer bir faaliyeti olmadığı ve istikrar sağlayamadığı gerekçesiyle Ali Galib Paşa'nın biyografisini yazmayı gereksiz görmüştür (*Maruf Simalar*, s.93).

[294] *Tezâkir 13-20*, s.70. Esasında Cavid Baysun'un yayınladığı bu metinde tarih "20 Rebiülevvel" olarak geçmektedir. Fakat gün ile uyuşmadığından *Tezakir*'in orijinal nüshasını kontrol etme gereği duydum ve el yazması metinde tarihin "22 Rebiülevvel" şeklinde yazılmış olduğunu tespit ettim. Dolayısıyla karışıklığın sebebi yayınlanan metindeki bir okuma hatasından ileri gelmiştir. (İBB Atatürk Kitaplığı, Cevdet Paşa Yazmaları, Demirbaş no: 0004, s.56).

Fındıksuyu adlı yere gitmişti. Gece geç saatte oradan çıkıp Büyükdere'ye inmiş ve kayığına binerek Baltalimanı'na dönmek üzere denize açılmıştı. Fakat havanın kapalı (magmum) ve kürekçilerin sarhoş olmasının da tesiriyle, Yeniköy açıklarında kayığına bir İngiliz vapuru çarpmıştı. Kazada Ali Galib Paşa ile diğer iki hizmetlisi denize düşerek boğulmuş, kethüdası Hakkı Bey ile diğer üç görevli ise kurtulmuşlardı. Paşanın cesedi ise ancak bir hafta sonra Beykoz'da bulunabilmişti.

Ahmed Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı kısa anlatımla aynı olay hakkında bilgi veren diğer kaynakları karşılaştırıp diğer detaylara da göz atmak uygun olacaktır. Hadiseden iki gün sonra *Ceride-i Havadis* gazetesi olayı ilk sayfasında şöyle haberleştirmişti:

> "Damad-ı hazret-i şehriyârî Ali Galib Paşa yanlarında bulunan kethüda ve iki nefer teb'alarıyla geçen cumartesi gecesi Sarıyer nam mahalden geceleyin saat dört buçuk sularında üç çifte kayık ile gelir iken, adadan avdet etmiş olan bir İngiliz vapuruna bi't-tesadüf mezkûr kayığın baş tarafı biraz zedelenmiş ve derhal mezkûr vapurdan denize sandal indirilerek tahlisleri murad olunmuş ise de yetilinceye kadar kayık su ile dolarak bütün bütün denize çevrilmekle bunlardan ancak kethüda-i mumaileyh ile bir uşak ve bir kayıkçı bir suretle tahlis-i can edebilerek paşa-i müşarünileyh ile bir uşak ve iki kayıkçı mağruk-ı emvac-ı kaza olmuştur."[295]

İstanbul'un frankofon gazetesi *Journal de Constantinople* ise vaka hakkında çok daha fazla detay vermekteydi:

> "Hanedan ailesini ve kamuoyunu derin, acı verici bir üzüntüye gark eden ölümcül hadise cumartesi günü duyulmuştu.
>
> Cuma günü, birkaç İngiliz ailesi Yüzbaşı W. Pott kumandasındaki Helen Faucit gemisiyle gezmek üzere Adalar'a gitmişlerdi. Sonrasında geri dönüşte Helen Faucit, Kadıköy, Tophane ve Kandilli'de durduktan sonra Tarabya'ya doğru yola devam etmişti.
>
> Vapur, Yeniköy açıklarında devletlü Ali Galib Paşa'nın yanında kethüdası ve diğer üç mürettebat bulunan üç çifte kayığına çarptığı esnada saat yaklaşık 10'a gelmekteydi ve gece zifiri karanlıktı. Devletlü, Sarıyer'den dönmekte ve Baltalimanı'ndaki hanesine gitmekteydi.
>
> Teknenin kaptanı durun diye bağırdı, fakat artık çok geçti: kayık çoktan vapurun çarkı altına girmişti, devrilip kırıldı ve kürekçiler deryanın merhametine sığındılar. Onlara yardım etmek için aceleyle her türlü kurtarma vasıtalarını kullandılar; az bir mesafeden gelen devletlünün ikinci bir kayığı bu uğursuz felaket mahalline koştu. Kâhya ve bir kayıkçıyı kurtarmayı başardı. Evvela Ali Galib Paşa pek müteessif bir ölüm şekliyle ortadan kayboldu. Yardım için girişilen teşebbüsler beyhudeydi.
>
> Ali Galib Paşa'nın valideleri ve eşleri prenses [Fatma Sultan] teselli edilemez durumdadırlar. Sultan [Abdülmecid] bu vakadan derinden etkilendi. Devletlünün naaşının oldukça aktif aramalara rağmen bulunamayışı hanedan ailesinin acısını arttırmaktadır.
>
> Zat-ı şahane-i padişahîleri maiyyeti, tüm kamu görevlileri ve ordu için genel yas emrettiler.

[295] Ceride-i Havadis, 25 Rebiülevvel 1275 Pazartesi.

> Din ve millet ayrımı olmaksızın herkes, gayet iyi ve çok haklı bir şekilde bu acıya ortak olmaktadırlar.
>
> Merhum, kendisini tanıyan herkesçe değer verilen nitelikleri haizdi."[296]

Gazete haberinden de anlaşılacağı üzere, paşanın kayığıyla "Helen Faucit" adlı bir İngiliz vapuru çarpışmıştı. Onnik Jamgoçyan kaynak belirtmese de bu vapurun İngiliz banker Charles Hanson'a ait olduğunu yazmıştır.[297] Nitekim paşanın vefatını haberleştiren bir gazetenin de vapurun sahibi olarak "Bay Hanson" ismini vermesi göz önüne alındığında Jamgoçyan'ın verdiği bilgi doğrulanıyor görünmektedir.[298]

Ali Galib Paşa'nın vefat ettiği bu kazayla alakalı kısmen belirli bir çerçeve oluşturmayı sağlayan bu bilgilerin yanı sıra, kazadan kurtulanlarla bazı görgü tanıklarının Meclis-i Vâlâ'ya verdikleri ifadeler, o gece tam olarak ne olduğuyla alakalı oldukça doyurucu detaylara erişmemizi sağlamaktadır. Kethüda Hakkı Bey olaydan hemen birkaç gün sonra, 4 Kasım 1858 (27 Rebiülevvel 1275) tarihli ifadesinde kazanın cereyan edişini şöyle anlatmıştır:

> "Paşa akşam taamını Fındıksuyu'nda yemeyi murat buyurmuş olduklarından bendenizin dahi bulunmaklığımı emretmeleriyle mehtap olmamasından nâşî her çend ki men'ine çok çalıştım ise de tesir ettiremediğimden cuma günü araba ile birlikte oraya gidildi ve bade't-taam saat 3 buçuk raddelerinde kalkılıp Sarıyer İskelesine gelindi. Paşa hazretleriyle bendeniz ve Halil ve Şevki Ağalar üç çifte kayığa binip gelinir iken Paşa hazretleri âdet-i me'lufesi veçhile kayıkta yattı. O esnada ıskarmozun biri kırılıp yedeği olmadığı cihetle kayıkçılar anın yerine maşayı takıp bu hal ile Kalender Tabyası açıklarına gelir gelmez bir vapur sadası geldiğinden kayıkçılara 'Vapur geliyor bakın' dediğimde 'Vapur açıktan gelmektedir' cevabı verilmesinden nâşî kıyı taraflarının tutulmasını kayıkçılara tekid ettim. Ol suretle geliniyor iken ıskarmozların ikisi daha kırılmasına mebni kayığın yürüyüşü birden bire ağırlaşıp ve vapur dahi açıktan gelmekte olduğu halde kenar tarafına saldırıp kayığın üzerine gelerek küçük çatalından büyük çatalına kadar kırmış olmasına ve bu halde kayığın sallanmasına mebni kıçta bulunan Halil Ağa denize düştü. Ve dümen suyundan mıdır her nasılsa eline bir ip geçerek vapura çıkmış olduğundan 'Aman korkmayın' deyü oradan feryâd etmekte ve bendeniz dahi çarçabuk sandalın gönderilmesini söylemekte iken kayığın içi beş on dakika zarfında su ile mahlu olmasından ve o aralık paşa hazretleri arkasından kürklü sakosunu çıkarıp güverte üzerine çıkmasından dolayı 'Aman hareket buyurmayın, kayığı batırırız' deyü söyledim ise

---

[296] Journal de Constantinople, 3 Kasım 1858. Birtakım Fransız gazeteleri de haberi alıntılamıştır. (Le Pays 15 Kasım 1858; Journal des Villes et des Campagnes, 15 Kasım 1858, s.7; La Gazette de France, 15 Kasım 1858, s.2).

[297] Onnik Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1950)*, çev. Erol Üyepazarcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.118.

[298] Frank Leslie's Illustrated Newspapers, 11 Aralık 1858, s.19.

de o sırada kayıkçılardan başta bulunan İbrahim Ağa ve müteakiben dahi hamladaki Mustafa Ağa kendilerini denize atmalarıyla ve her nasıl olduysa o aralık kayık devrilmesine mebni gark olundu. Bendeniz dalıp çıktığımda kayığın arka tarafı elime tesadüf etmesiyle tuttum ve muahharen sandal gelip beni aldı. Eğer sandal vaktiyle gelmiş olsaydı cümlemizi kurtarır idi. Lakin sandal tahminen on dakika kadar gelmedi. Burasını ol tarafta bulunup feryadımızı işitenlerden sual buyurun."[299]

Hakkı Bey'in ifadesinde kazanın gerçekleşmesinde kayık küreklerini tutan ıskarmozların kırılmasıyla manevra olanağının kalmayışı, vapurun gideceği yönün hesaplanamayışı ve çarpışmadan sonra da yardımın gelişindeki gecikme gibi ileri sürülen sebepleri diğer kayıkçılar da büyük ölçüde teyit etmektedirler. Bununla beraber Hakkı Bey'in anlatımına başka detayları da ilave etmişlerdir. Örneğin Taşköprülü Kayıkçı Hasan, Ali Galib Paşa'nın kaza esnasında Şevki Ağa'ya hitaben "Aman Şevki bana sarıl" dediğini ifade etmekte ve olayı şöyle anlatmaktadır:

"Sarıyer'den saat dörtte paşa kayığa bindi ve çubuk istedi. Sonra çubuğu ağasına verdi ve uyudu. Bu hal ile gelir iken Kalender'de hamlacının soldan ıskarmozu kırıldı. Yerine maşa soktuk kürek çekerek takıp gelirdik… Paşa uyumuş idi… Kalender pişgâhına geldik. Paşa tekrar çubuk istedi. 'Efendim çubuğun sırası değil vapur geliyor' dedik. 'Kıyı tarafına gidin' deyü paşa emretti. Vapur belki kıyıya gelir açık gidelim dedik. Paşa ile Hakkı Bey yine kıyı tarafına gidin dediler. Kıyı tarafına gitmeye başladık. Vapur bize yaklaştı. Sağdan kuvvetli aldık sağ tarafın ıskarmozları üçü birden kırıldı. Nihayet 'Üzerimize gelmeyiniz ıskarmozumuz kırıldı' deyü vapura bağırdık. Cevap zuhur etmediği halde çatarak kayığı büyük çataldan biçti ve geçti. Bu hal ile kayık çarkın altına girmesiyle beraber çark çarparak kayığın boya tahtası ve küpeştesi kırıldı. Su dolmaya başladı."[300]

Diğer kayıkçı Taşköprülü Mustafa'nın da ifadesinde pek farklı bir anlatım görünmez. O da Ali Galib Paşa'nın çarpışma esnasında "Aman Şevki beni bırakma" dediğini belirterek yaşananları şu şekilde anlatmıştır:

"Paşa saat dörtte Sarıyer'den kayığa bindi. Bir çubuk istedi ve uyudu. Sonra gelir iken benim soldaki ıskarmozum kırıldı, maşayı taktım. Biraz daha gittik, maşa büküldü. Tek kürek çekiyordum. Ve vapur uzaktan gelir iken biz gördük. Açığa gidiyorduk. Paşa 'Kıyıya gidin' demekle kıyıya çevirdik ve sağdan kuvvetli alalım derken o tarafın ıskarmozların üçü birden kırıldı ve vapur dahi çatıp kayığı büyük çataldan şikest etmesiyle beraber kayık çarkın altına girip boya tahtası kırıldı ve vapura bağırdık. Durmadı geldi ve badehu kayığa su doldu."[301]

---

[299] BOA, A.}MKT.NZD 268/5 Lef 3.

[300] BOA, A.}MKT.NZD 268/5 Lef 1.

[301] BOA, A.}MKT.NZD 268/5 Lef 2.

Kazadan kurtulan isimlerden bir diğeri de Paşa'nın uşağı Safrabolulu Halil'di. Onun ifadesindeki anlatımı da nakletmekte fayda vardır:

> "Paşa ile Sarıyer'den kayığa bindik. Paşa azıcık yattı. Ortalık karanlık olduğu halde Kalender'de ben vapuru kıç üzerinden gördüm. 'Vapur geliyor' dedim. Paşa uyandı 'Kıyıya gidin' dedi. Bunun üzerine vapur yaklaştığı gibi feryat ettik. Vapur durmadı var hızla gelip kayığa çarptı. Ben o aralık denize düştüm ve çıktığımda Paşaya 'Paşa neredesiniz' dedim. 'Halil kurtuldun mu' dedi. Anlar kayığın içinde idiler. Sonra elime bir ip geçerek vapura çıktım. Vapurdan yalılara bağırdım. Birisi 'Halil Ağa' deyü cevap verdi. Ben Hakkı Bey ve Paşa'yı kurtulmuş da bağırıyorlar zannettim. Ben vapurun derununda bulunan adamlara sandal indirilmesini söyledim ise de dinlemediklerinden kemal-i meşakkatle indirttim. Iskarmozların kırıldığını bilmiyorum."

Bütün bu ifadeler vasıtasıyla o gece cereyan eden kaza son derecede aydınlanmakta ve pek de karanlık bir nokta kalmamaktadır. Yalnız Ali Galib Paşa'nın o gün yemeğe gittiği "Fındıksuyu" adlı yerin tam olarak neresi olduğu bir derecede belirsizdir. Günümüzde böyle bir yer adı olmamakla beraber, Büyükdere ile Bahçeköy arasında Bahçeköy Caddesi üzerinde bu isimle bir otobüs durağının mevcut olduğu görünmektedir. Bu durağa en yakın ve en eski olduğu anlaşılan yapılar ise yine günümüzde İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Eğitim ve Araştırma Ormanı içerisindeki binalardır. Dolayısıyla paşanın vefatından evvel son defa gittiği mekânın burası olma ihtimalinden söz edilebilir. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın bir aralık evlenip daha sonra boşandığı eşi Melek Hanım ise hatıratında Ali Galib Paşa'nın o gece zengin Yahudi Camondo'nun çiftliğine gittiğini yazmıştır.[302] Camondo'nun adı başka bir yerde geçmiyor ve Melek Hanım'ı teyit edecek bir işaret görünmüyor olsa da bu bilgi her halükârda dikkate değerdir.

Kaza hadisesine odaklanacak olursak, kayığa çarpan vapur Helen Faucit'in kaptanının bariz bir kusuru görünmekte ve kaza gerçekleştikten sonra da krizi iyi yönetemediği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Ali Galib Paşa ve hizmetçilerinin denize düşüp boğulmalarının ardındaki esas sebebin çarpışma anından ziyade, kaza sonrası doğan panikle yapılan zincirleme hatalar olduğu söylenebilir.

Olay hakkında Meclis-i Vâlâ'nın yürüttüğü soruşturma neticesinde kazaya karışan İngiliz vapuru Helen Faucit'in kaptanı kusurlu bulunmuştur. Buna göre vapur kaptanının başlıca hataları: Yardım için sandal indirilmesinde tereddütlü davranması ve on dakika kadar gecikilmesi, vapurun yeterince aydınlatmaya sahip olmaması veya sahip ise de bu

---

[302] *Thirty Years In The Harem*, s.238.

fenerlerin kaza gecesinde aktif olarak kullanılmayışı ve vapur Tarabya'ya yanaşacakken vaktinden önce kıyıya yakın gidilmesiydi. Bu kusurlara binaen kaptan ile mesul olan diğer hademelerin de ifadelerinin alınıp liman marifetiyle sorgulanmaları kararlaştırılmıştır. Raporda, kazadan kurtulan kişilerin ifadelerindeki anlatımlar özetlenmiş ve neticede hadise bir "kaza-i nâ-gehanî" yani ansızın ve birdenbire gerçekleşen bir kaza olarak nitelendirilmiştir.[303] Vapur kaptanının "Liman odası" denilen ve Bahriye Nezareti içerisinde bulunduğu anlaşılan yerde sorgulandığını gösteren bir belgeye rastlanmakta ise de bundan daha fazla detay mevcut değildir. Sadece Ocak 1859'da bu yargılama için İngiltere Elçiliği'nden kançılarya hâkimi Mösyö Sonny isimli birinin görevlendirildiği belirtilmiştir. Sorgulamayı icra edeceği anlaşılan komisyon toplanmadan iki gün evvel Mösyö Sonny'e haber verilecekti.[304] Fakat konuyla ilgili daha fazla evrakın bulunmayışı vapur kaptanıyla alakalı soruşturmanın akıbetini meçhul bırakmaktadır.

Kazada boğularak kaybolan Ali Galib Paşa, uşağı Şevki Ağa ve kayıkçı İbrahim'in cenazeleri hemen bulunamamıştır. *Journal de Constantinople* gazetesi arama çalışmaları hakkında şu kısa haberi, paşanın denizde kaybolan naaşı bulunmadan birkaç gün evvel sütunlarına taşımıştır:

> "Ali Galib Paşa'nın cesedinin henüz bulunamadığını duyurmaktan derin bir acı duymaktayız. Bu uğursuz hadisenin gerçekleştiği denizin dibine inen dalgıçlardan öğrendiğimize göre, zemin oyuklu büyük kayalarla kaplıdır. Arama esnasında dalgıçlardan biri akıntıya sürüklenip kaybolmuştur."[305]

Kazadan bir hafta sonra evvela İbrahim'in cesedi bulundu ve ondan iki gün sonra da 7 Kasım 1858 (1 Rebiülahir 1275) Pazar gecesi Ali Galib Paşa'nın cesedi Beykoz'da Karacaburun mevkiinde Hasköylü Balıkçı Said ve İsmail tarafından bulunarak babası Reşid Paşa'nın Emirgan'daki evine götürüldü. Paşanın parmağındaki yüzüğü ve koynundaki saati de yerli yerinde duruyordu.[306]

---

[303] BOA, A.}MKT.MVL 103/67. Kazanın bir dizi farkındalık oluşturduğunu da söylemek mümkündür. Zira bu hadiseye atfen, Boğaz'da kurallara uymadan seyreden yolcu vapurlarıyla ticaret gemileri ve balıkçı tekneleri hakkında bir dizi tedbir alınması kararlaştırılmıştır. Bilhassa güneş battıktan sonra gemilerin Boğaz'da seyretmelerinin ve gündüzleri de sığ sularda kıyıya yakın geçişlerinin tehlikelerine dikkat çekilmiştir (BOA, A.}MKT.MVL 103/93; MVL 816/66).

[304] BOA, HR.MKT 272/27.

[305] Journal de Constantinople, 6 Kasım 1858.

[306] BOA, A.}MKT.NZD 268/25; TSMA.E 7/5; 289/4.

Devrin Fransız Elçisi Édouard Thouvenel'in de Fransa Dışişleri Bakanına gönderdiği bir mektupta bu kazadan söz ettiği görünmektedir. Thouvenel şu satırları yazmıştı:

> "Zavallı Ali Galib Paşa felaketâmiz bir akıbetle gitti. Bera-yı tenezzüh kayıkla Sarıyer'e gitmişti. Avdette, kayıkçılar sarhoş olduklarından, tesadüfen geçen bir İngiliz vapuru kayığı devirdi. Hayf! İnsan, ancak kendi adamlarının hıyanetine uğrar. Rivayete nazaran, biçare validesi tecennün etmiş. İnşallah sahih değildir. Mağrukun parmağında 400 bin kuruşluk bir yüzük varmış. Bir de o kıymette inci tesbih…"[307]

Fransız Elçisinin devletine gönderdiği bu haberleri büyük ölçüde gazetelerden ve etrafta konuşulan söylentilerden elde ettiği anlaşılmaktadır. Kayıkçıların kaza esnasında sarhoş oldukları iddiasının Cevdet Paşa tarafından da kaleme alındığı hatırlanacak olursa, o günlerde bu iki zatın da İstanbul'daki aynı haber kaynaklarından beslendikleri söylenebilir.[308] Fakat tanıkların ifadelerinde veya hadisenin incelenmesi esnasında, kayıkçıların sarhoş olduğuna dair herhangi bir bilgiden söz edilmediğini de belirtmek gerekir.

Paşa'nın cesedinin birkaç gün boyunca bulunamayışı ve boğulduğu esnada üzerinde bulunan yüzüğüyle saati birtakım yabancı gazetelerde sansasyonel haberlere konu olmuştur. Örneğin kazayı haberleştiren bir İngiliz gazetesinde kayıp cesedi bulana 50 bin kuruş verileceğinden söz edilmekte ve paşanın parmağında padişahın hediyesi olan binlerce sterlin değerindeki bir pırlanta yüzük olduğu, ayrıca inci ve altınla müzeyyen bir de saatinin bulunduğu belirtilmekteydi.[309] Amerika'da çıkan bir başka gazete ise rakamı arttırmakta ve paşanın cesedinin bulunması için 200 bin kuruşluk bir ödül konulduğunu yazmakta ve merhumun pek değerli mücevherleriyle pırlanta yüzüğüne de dikkat çekmekteydi.[310]

İrlanda'da çıkan bir gazetenin sütunları ise büsbütün şaşırtıcı bilgilere sahipti. Buna göre Ali Galib Paşa'nın cesedinin aranmasının sebebi Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı devirden kalma pek kıymetli kadim bir yüzüktü. 5 milyon frank değerinde olduğu söylenen bu yüzük önce Sultan II. Mahmud tarafından Hüsrev Paşa'ya verilmiş daha

---

[307] *Vesaik-i Tarihiyye ve Siyasiyye,* II, s.70-71.

[308] *Tezâkir 13-20,* s.70.

[309] The Morning Chronicle, 17 Kasım 1858.

[310] Frank Leslie's Illustrated Newspapers, 11 Aralık 1858, s.19; The New York Herald, 26 Aralık 1858. Haberde Ali Galib Paşa, kendi kariyerinden ziyade babası sebebiyle ön plana çıkmış ve damatlık vasfı dolayısıyla bir yerlere gelmiş bir kişi olarak tanıtılmıştır. Bir hafta sonra aynı gazetede Christopher Oscanyan'ın editöre hitaben yazdığı ve bu bakış açısına itiraz eden bir mektup yayınlanmıştır. Oscanyan, paşayı bizzat tanıdığını anlatmakta ve haberde ona karşı haksız davranıldığından bahisle özet olarak Ali Galib Paşa'nın değerli bir insan olduğunu belirtmekteydi. (Frank Leslie's Illustrated Newspapers, 18 Aralık 1858, s.37).

sonra da Sultan Abdülmecid'e geçmiş ve padişah tarafından nihayet düğün hediyesi olarak damadı Ali Galib Paşa'ya hediye edilmişti. Haberin sonundaki ifadeler ise olaya daha enteresan bir boyut katmıştır. Buna göre paşanın cesedi bulunduğunda sadece yüzüğü taktığı parmağı sağlam kalabilmişti:

> "Ceset bulunduğunda yüzüğün takılı olduğu parmak, boğazın balıkları tarafından yenilip yutulmamış olan tek parmaktı. İnançsızlar balıkların mücevherin parlaklığından çekindiğini söylemektedirler fakat imanı kuvvetli olanlar 'cinlerin' eşyalarını koruduklarını bilmektedirler. Damadının ölüm haberini öğrendiğinde Abdülmecid'in ilk tepkisi 'Nasıl oldu bu böyle? Neden o yüzüğü takmış ki?' demekti."[311]

Görüldüğü üzere Ali Galib Paşa'da olduğu söylenen hem maddi hem de manevi değere sahip yüzük epey merak konusu olmuştu. Nitekim Polonya asıllı Mehmed Sadık Paşa da (Michal Czajkowski) hatıralarında Sultan II. Mahmud'un Hüsrev Paşa'ya hediye ettiği böyle bir yüzükten bahsetmiştir.[312] Gerçekten de paşanın oldukça değerli olduğu anlaşılan yüzüğü ve saati boğulduğu esnada üzerindeydi. Nitekim naaşın bulunduğuna dair haberi bildiren arşiv belgesinde yüzükle saatten özellikle bahsedilmiş olması da herhalde bu eşyalara gerçekten belirli bir önem atfedildiğinin göstergesi olsa gerektir.

Ali Galib Paşa'nın cenazesi, bulunduktan sonraki gün İstanbul tarafına geçirilerek, sadece on ay önce aynı yere defnedilen babası Mustafa Reşid Paşa'nın Beyazıt Camii'ndeki türbesinde toprağa verilmiştir.[313] Bu son yolculuğu *Ceride-i Havadis* gazetesi şu satırlarla duyurmuştu:

---

[311] "Singular enough, the finger which held the ring was found to be the only one not devoured by the fishes of the Bosphrous on the discovery of the body. Unbelievers say the fishes were scared by the brilliancy of the gem, but true believer knows well enough that the 'gins' were watching over their property. The first exclamation uttered by Abdul Medjid on learning the death of his brother-in-law was, 'How could it happen otherwise? Whay would he wear the ring?" (The Belfast News, 29 Aralık 1858).

[312] Gülnar Kara, *Polonezköy'ün Kurucularından Çaykovski Mehmed Sadık Paşa'nın Osmanlı Anıları*, Kömen Yayınları, Konya 2016, s.17. Mehmed Sadık Paşa'nın hatıralarını evvela Lehçe olarak kaleme aldığı ve fakat bu nüshaların günümüzde kayıp olduğu bilinmektedir. G. Kara tarafından tercüme edilen kısımlar ise hatıratın Rusça olarak tefrika edilen versiyonudur. 1895-1904 arasında yayınlanan bu tefrikalar Mehmed Sadık Paşa'nın kızı Karolina Suchodolska tarafından kısaltılarak Fransızcaya çevrilmiş ve yazarın asıl adı belirtilmeden "Wanda" diye bir mahlasla yayınlanmıştır. Fakat bu versiyonda Hüsrev Paşa'ya yüzük verildiğinden bahsedilmez. Sadece kısaca II. Mahmud tarafından ona hediye ve ihsanlar verildiği yazılmıştır (Wanda, *Souvenenirs Anecdotiques Sur La Turquie (1820-1870),* Paris 1884, s.12-13). Ancak yazarın kızı tarafından yapılan tercümenin Rusça olarak yayınlanan tefrikalara göre daha sade ve kısaltılmış olduğu bilinmektedir. Bu sebeple G. Kara tarafından Rusçadan çevrilen ve Mehmed Sadık Paşa'ya en yakın olduğu anlaşılan nüsha muteber kabul edilmelidir. (Metin Ünver, "Wanda Ya Da Mehmed Sadık (Çayka) Paşa'nın Türkiye Anekdotları", *TD*, 65, (2017), s.108-109).

[313] "1275 senesi büyük mevlidin 23. Cumartesi gecesi Ali Galib Paşa dâr-ı pâya gark oldu. Dokuzuncu Pazar günü çıktı. Pazartesi gecesi toprağa düştü." (TSMA-E 7/5; Journal de Constantinople, 10 Kasım 1858).

"Müstağrık-ı derya-i rahmet-i rahman olduğu geçen hafta ceridesinde kemal-i teessüfle beyan ve hikâye olunan Ali Galib Paşa merhumun naaşları bir haftadır aranmakta olduğu halde mah-ı halin gurresi olan pazar günü sabahleyin İncirköyü pişgâhında iki balıkçı tarafından bulunarak sahilhanelerine götürülmüş ve derhal teçhiz ve tekfin olunarak mürettep vapur-ı mahsus ile İstanbul'a indirilmiş ve müteallik ve şeref-sünuh buyrulan emr ü ferman-ı hikmet-beyan-ı hazret-i padişahî mantuk-ı celili üzere pederleri müteveffa Reşid Paşa'nın Bayezid civarında mevaki-i Balmumcular kurbunda kâin derdest-i inşa olunan türbe-i şerifelerine defin olunmuş ve işitildiğine göre merhum-ı müşarünileyhin üzerlerinde bulunan mücevherat ve sairenin hiçbiri zâyi' olmayarak cümlesi tekmilen teslim kılınarak bulan adamlara dahi fevkalade ikram olunmuştur. Merhum-ı müşarünileyhin şu kaza i nâ-gehanîye duçar olması doğrusu serâser âleme muceb-i hüzn ü esef layihası olmuştur. Rahimetullahi aleyh."[314]

Resim 2. 7. Ali Galib Paşa'nın son yolculuğunun tahmini bir planı. 1-Fındıksuyu adlı mahal. 2-Kazanın gerçekleştiği Kalender mevkii. 3-Paşa'nın cesedinin bulunduğu Beykoz İncirköy açıkları. 4-Baltalimanı Sahilsarayı (Carte Topographique du Bosphore de Thrace et des Environs de Constantinople, BnF).

[314] Ceride-i Havadis, 3 Rebiülahir 1275.

3.4. Ali Galib Paşa'nın Geride Bıraktıkları

Mustafa Reşid Paşa ile ailesini yakından tanıyıp onlarla pek çok zaman geçirmiş olan Ahmed Cevdet Paşa'nın gözlemleri Ali Galib Paşa'yı tanımak için mühim bir kaynaktır. Bu izlenimlere göre, paşa fiziksel özellikleri itibarıyla hafif cüsseli, zayıf yapılı ve kısa boyluydu. Bununla birlikte zeki ve hafızası kuvvetli birisiydi. Kardeşlerine nazaran okuma-yazmaya daha fazla kabiliyetliydi. Ciddi seviyede bir tahsile devam edememiş olsa da birçok şeyi duyup görerek öğrenmişti. Ayrıca küçük yaşta babasıyla Avrupa'ya gitmesi onun Fransızca öğrenmesini sağlamış, bundan başka İstanbul'da Arapça ve Farsça da tahsil etmişti. Fakat babasının Damat Mehmed Ali Paşa ile olan şahsi ve siyasi çatışmaları, Ali Galib'in de Mehmed Ali Paşa'nın oğlu ve Refia Sultan'ın kocası Damat Mahmud Edhem Paşa'yı kendisine rakip olarak görmesine yol açmıştı. Bir nevi babaların arasındaki soğukluk oğullara da sıçramış ve onların nezdinde bu mücadele içten içe sürüp gitmişti.[315]

Ali Galib Paşa'nın damatlık ve sonraki vezirlik döneminde babasıyla ilişkilerine dair Ali Fuad Türkgeldi'nin bizzat Mehmed Memduh Paşa'dan işitip naklettiği bir anı dikkate değerdir. Buna göre, Memduh Paşa çocukluğunda bir gün babası Mazlum Paşa ile birlikte Mustafa Reşid Paşa'nın evine ziyarete gitmişti. Odada bulundukları esnada Ali Galib Paşa aniden içeri girince Reşid Paşa oğlunu görüp birden ayağa kalkarak "Buyurun efendim" demişti. Fakat baba ile oğul arasındaki bu garip diyalog genç Memduh'un garibine gitmiştir. Dönüş yolunda bu düşüncelerini babasıyla paylaştığında, "Oğlum! Paşanın gösterdiği hürmet oğlunun şahsına değil, haiz olduğu rütbe-i vezaretedir" cevabını almıştır.[316]

Reşid Paşa şüphesiz ki oğlunun eriştiği mevkilerde kendi emek ve uğraşlarının belirleyici nitelikte olduğunun farkındaydı. Bununla beraber nakledilen anıdan da anlaşılabileceği gibi bunu oğlunun yüzüne vurmuyor ve her şeye rağmen onun birey olarak ağırlığını korumak istiyordu. Oğluna misafirlerin yanında böyle saygılı ve kibar bir şekilde yaklaşması da ona olan sevgisiyle bağlantılı olmalıdır. Buna karşılık kaynakların çizdiği portre ise bu durumun tersine Ali Galib Paşa'nın birey olarak ağırlığının gayet

---

[315] *Tezâkir 13-20*, s.70.

[316] Ali Fuad [Türkgeldi], "Tarihi Fıkralar", *Servet-i Fünun*, 25 Ağustos 1927, s.235. William Senior da İstanbul'da bulunduğu yıllarda Reşid Paşa'nın oğlunu ayakta karşıladığına dair bazı söylentiler duyduğunu yazmıştır. (Nassau W. [William] Senior, *A Journal Kept In Turkey And Greece In The Autumn of 1857 And The Beginning of 1858*, London 1859, s.146).

sınırlı olduğunu göstermektedir. Zira gerek bürokratik işlerde gerekse günlük hayatta karşısına çıkan birçok problemde babası Reşid Paşa'nın yardımına başvurduğunu Cevdet Paşa açıkça yazmıştır.[317]

İbnülemin Mahmut Kemal ise Ali Galib Paşa'nın, babasının kendisine olan sevgisini devlet işlerinde, yeri geldiğinde bazı atama ve azillerde kullandığını vurgulayarak, Fuad Paşa'nın da bunu hicvetmek için bir şiir okuduğunu belirtmiştir:

> "Reşid Paşanın, evlâdı arasında en ziyade sevdiği Ali Galib Paşa, istediği âdemleri nasb istemediklerini azil etdirir, arzu ettiği her şeyi yapdırır bir veledi bîmenend olduğu içün ziyaretine şitab edenlerin çokluğuna temihan Füad Paşa, -Hazreti Velede aid olan- bu beyitleri okurmuş: Her ki bu gün Velede/ İnanuben yüz süre/ Yoksul ise bay olur/ Bay ise sultan olur."[318]

Yazarın tespitleri büyük ölçüde Cevdet Paşa'nın tariflerine dayanmaktadır. Bununla beraber, burada ortaya koyduğumuz Ali Galib Paşa karakteri, İbnülemin'in tarif ettiği kadar hadiselerde etkin ve belirleyici gözükmemektedir. Oğlunun babasını yönlendirmesinin aksine, birçok durumda Mustafa Reşid Paşa'nın bizzat oğlunu yönlendirdiği ve onun hayatında, kariyerinde belirleyici bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ali Galib Paşa'nın Musurus Bey'e yazdığı mektuplara bakıldığında kendisinin Fransızcayı iyi düzeyde bildiği ve şayet yazıları kendisine ait ise Latin harflerini de gayet güzel yazdığı görülmektedir. Bunun yanında 1855 mevlidini kutlamak için Servetseza Başkadın'a yazdığı anlaşılan bir mektubu incelendiğinde, Ali Galib Paşa'nın kelime haznesi, edebi üslubu ve Türkçeyi kullanma kabiliyetinin de ciddi bir düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. "Köleleri Ali Galib" şeklinde imzalanmış olan 22 Kasım 1855 (12 Rebiülevvel 1272) tarihli söz konusu mektup şöyledir:

> "Atabe-i meali-mertebe-i hazret-i veliyyü'l-niamânelerine maruz-ı çaker-i der-muharrire ve bende-i iltifat-dideleridir ki
>
> Vesile-i münasebe ile hâk-i pây-ı âlî-i mün'imânelerine olan ubudiyet-i mahsusa-i çakerânemi teyit ve tesyid etmek mafruz-ı uhde-i memlukiyetim olarak şeref-vürudu bilcümle ümmet-i Muhammedîye'ye mucib-i enva'-i feyz ü mesud ve bais-i mağfiret olan leyle-i mübareke-i mevlid-i pak-ı cenab-ı Peygamberî'nin fariza-i tebrik ve tes'idini ifâ etmek istihkakı bendegânem olduğu halde pek çok inayet-i aliyye-i ismet-penahîlerine nail olmuş ve enva'-i iltifat ve nevâziş-i sami-i veliyyü'l-niametlerini görmüş olan bu abid-i keminelerine göre

[317] *Tezâkir 13-20*, s.70.

[318] *Son Sadrazamlar*, I, s.192.

pek büyük nimet bulunmağla cenab-ı rabbü'l-âlemin hazret-i fahrü'l-mürselin hürmetine velinimet bi-imtinan padişah-ı kesirü'l-ihsan efendimiz hazretleri erike-i saltanat-ı seniyyelerinde müebbed ü payidar ve cenab-ı meal-i insab-ı ismet-penahîlerini dahi saye-i hümayun-ı hazret-i padişaîde harem-saray-ı ismet ve kâmuranîde ber-karar buyurup işbu leyle-i şerifeyi emsali nihayesine idrak ile beraber hakk-ı âlî-i cenab-ı şahanede ve hak-ı vâlâ-i mün'imânelerinde enva'-i ayn ü suavi ve kemal-i sürur ü safayı müntec buyurması ed'iye-i hayriye ve temenniyât-ı halisesi yâd ü tezkâr ve isal-i kabulgâh-ı cenab-ı gird-gâr kılınmış olduğu meazında terkim ve takdim-i arzuhal-i ubudiyet-i meal-i çakerîye cesaret ve icra kılındığı muhat-ı ilm ü sâmî-i cenab-ı veliyyü'l-nimetleri buyruldukda ol babda ve devletlü necabetlü Mehmed Reşad Efendi hazretlerinin hâk-i pây-i devletlerine ifa-i resm-i tebrik ve icra-i merasim ile beraber yüz sürmüş olduğumun müşarünileyh hazretlerine beyan ve ifadesine müsaade-i aliyye-i niamâneleri bî-diriğ buyurulması hususunda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsan efendimizindir."[319]

Dikkat çeken bir durum da Âli ve Fuad Paşaların kendilerinden oldukça küçük yaşta olmasına rağmen Ali Galib Paşa hakkında oldukça iltifatkâr ve saygılı ifadeler kullanmış olmalarıdır. Fuad Paşa, Ahmed Cevdet Paşa'ya gönderdiği Mayıs 1854 (21 Şaban 1270) tarihli mektubunda, "Ali Galib Paşa efendimizin hâk-i pây-i âlîlerine yüz sürer ve Beyefendi'lerin dâmen-i devletlerin takbîl ederim" demekteydi.[320] Yine yakın tarihlerde, benzer şekilde Âli Paşa'nın Cevdet Paşa'ya yazdığı bir mektubundaki ifadeler de bundan geri kalmıyordu. "Devletlû Ali Galib Paşa hazretlerine mahsûs arz-ı hususiyet ederim ve tasdî' korkusiyle arîze yazamadığımdan dolayı afv-i âlîlerini niyâz eylerim" demekte ve kendisinin ellerinden öptüğünü söyleyerek bunun da Cevdet Paşa tarafından Ali Galib Paşa'ya iletilmesini rica etmekteydi.[321]

Âli ve Fuad Paşaların bu övgülerinin kaynağı Reşid Paşa'ya duydukları saygı ve minnettarlık duygularından ileri gelmiş olmalıdır. Bunun üzerine bir de Ali Galib Paşa'nın padişah damadı olması eklendiğinde kendisinin bu sebeplerle övgüye layık bir konuma yükseldiği anlaşılmaktadır. Yoksa Âli ve Fuad Paşaların, Ali Galib Paşa'dan bir himmet veya menfaat beklentisiyle bu satırları yazdıklarını düşünmek isabetsiz olacaktır. Zira iki devlet adamı da o devirde zaten gayet yüksek makamlara erişmiş muteber kişilerdi.

---

[319] TSMA.E 289/3 Lef 1.

[320] Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, Haz. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991, s.68.

[321] *Tezâkir 40-Tetimme*, s.71.

Bu noktada Ali Galib Paşa'nın vefatını bir de Fatma Sultan'ın bakış açısından değerlendirmeye çalışmak isabetli olacaktır. Yine Ahmed Cevdet Paşa'nın yazdıkları arasında, Fatma Sultan ile Ali Galib Paşa'nın evliliklerinin iyi gitmediğine dair ciddi ve kesin ifadeler mevcuttur. Cevdet Paşa'ya göre Fatma Sultan, boyunun kısa, cüssesinin ve vücut yapısının da zayıf olduğu gerekçesiyle Ali Galib Paşa'yı beğenmiyordu. Aralarında bir muhabbet olmayıp, kalpleri bir türlü birleşememişti ve fikirleri de birbirine zıttı.[322] Gerçekten bu tespitlerle ortak noktalarda birleşen başka kaynaklara da tesadüf edilmektedir. Örneğin, Ali Galib Paşa ile birkaç defa aynı ortamda bulunmuş olan Durand de Fontmagne onun pek de yakışıklı olmadığını yazmış, hatta bu yüzden Fatma Sultan'a acıdığını ifade etmiştir.[323] Benzer şekilde Melek Hanım, kocasının vefat haberini duyduğunda Fatma Sultan'ın fenalaşıp rahatsızlandığını belirtmiş ve şu yorumu yapmıştı: "Sultanefendi paşaya karşı hiçbir aşk emaresi göstermese de en azından ona karşı kesinlikle dostça duygular besliyordu."[324]

Resim 2. 8. Ali Galib Paşa'nın Türkçe (sol) ve Fransızca (sağ) evrakta kullandığı imzalar (BOA, MVL 294/62; HR.SFR 38/4).

Bütün bu emareler Fatma Sultan'ın ilk evliliğinde kocasıyla pek mutlu bir hayatı olmadığını göstermektedir. Zaten bu evlilik eşinin kazada vefatı sebebiyle yalnızca dört yıl sürebilmişti. Sultanefendinin kocasıyla arasındaki on senelik yaş farkı da bu iki insanın birbiriyle anlaşamayışındaki sebeplerin başında gelmiş olmalıdır.

Devrin Fransız Elçisi Thouvenel, çiftin evliliklerinden bir yıl sonra gerçekleşen ilginç bir hadiseden bahsetmektedir. Büyükelçi, Ali Galib Paşa'nın bir hastalığa tutulduğunu ve bir Rum hekim tarafından tedavi edildiğini yazmıştır. Lakin paşanın hastalığı

---

[322] Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.70.

[323] *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, s.199. "Il n'était pas joli et je ne pouvais m'empêcher de planidre sa royal épouse." (*Un Séjour a l'Ambassade de France*, s.232).

[324] "Altough she had never shown any love for the Pasha, she had, nevertheless, a certain friendly feeling towards him." (*Thirty Years In The Harem*, s.239).

gizli kalmayıp etrafa yayılmış, hatta bazı boşboğazlar tarafından Fatma Sultan'ın kocasına gereken ilgiyi göstermediği için paşanın başka kadınlarla birlikte olup hastalık kaptığı dedikodusu yayılmıştı. Paşanın hastalığı bir süre sonra Fatma Sultan'a da bulaşmış ve onu da tedavi etmek üzere aynı Rum hekim çağrılmıştı. Padişah meseleyi Mustafa Reşid Paşa ile görüştüğünde bütün bu olanlar karşısında ona fevkalade kızmıştı.[325]

Fatma Sultan'ın aile yaşantısı hakkında Thouvenel'in yazdıklarına epey benzer bir söylentiyi de Melek Hanım kaleme almıştı. Buna göre, Ali Galib Paşa eşinin eski nazırlardan birinin oğluyla haberleştiğinden şüphelenir, bir gün harem ağalarından birinin Fatma Sultan'a götürdüğü hususi bir mektubu görüp alır. Mektup paşanın şüphelerini doğrular niteliktedir. Ali Galib Paşa bu durumu babasına açar ve Reşid Paşa tereddüt etmeden doğrudan hadiseyi anlatmak üzere saraya gider. Fakat padişah bu duruma çok sinirlenip kızına böyle bir suçlamayı yönelten Reşid Paşa'ya fevkalade kızar.[326]

Bu iki vakanın doğruluğunu tespit etmek oldukça güçtür. Bununla beraber Fransız Elçisinin anlatımı Melek Hanım'a nazaran biraz daha tutarlı görünmektedir. Zira Thouvenel esasında anlattığı olayı İstanbul'da sadaret değişimlerinin yalnızca siyasi sebeplerle olmadığını açıklamak için bir misal olarak kullanmıştır. Yani maksadı bir nevi dedikodu yapmak değildi. Oysa Melek Hanım hatıratını büyük ölçüde sansasyonel ve kulaktan dolma bilgilere bina etmiştir.[327] Buna karşılık Fatma Sultan'ın Boyacıköy'deki bir eczaneden aldığı bazı ilaçlara dair 14 Şubat 1859 (11 Recep 1275) tarihli bir listeye rastlanmaktadır.[328] Her ne kadar Thouvenel'in anlattığı hastalık hadisesiyle gerçekten bir ilgisi olup olmadığını belirlemek ve ilaçların olağan bir ihtiyaç sonucu mu yoksa belirli bir hastalık için mi alındığını anlamak güç ise de bu belge en azından Fransız Elçisinin anlattıklarını doğrulayacak bir işaret olarak okunabilir. Önünde sonunda anlatılan iki hikâyenin de Fatma Sultan ile Ali Galib Paşa'nın evliliklerinde bir geçimsizlik olduğuna dair emareler içerdiği aşikârdır. Yine de bütün bu mutsuzluk alametlerine karşı pozitif

---

[325] *Trois Années de La Question D'Orient*, s.210-213; Nora Şeni, *Marie ve Marie Konstantiniye'de Bir Mevsim 1856-1858*, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.254-256.

[326] *Thirty Years In The Harem*, s.236-237. Thouvenel ve Melek Hanım'ın anlattığı hadiselere Haluk Şehsuvaroğlu da değinmiştir (H. Şehsuvaroğlu, "Sultan Mecid'in Küçük Kızı Fatma Sultan", s.1151).

[327] Irwin Cemil Shick tarafından hatıratın yeniden basımına yazılan giriş bölümünde "kitabın tarihi kaynak olarak işlevselliğini azaltan" unsurlar detaylıca ele alınmıştır. (Melek Hanım, *Thirty Years In The Harem*, Gorgias Press, New Jersey 2005, s.V-XXVIII). Bu yazının temini konusunda fevkalade kolaylık gösterip ilgili bölümü benimle paylaşan Sayın Gemma Tully'e yardımları dolayısıyla içten teşekkürlerimi sunarım.

[328] Fatma Sultan için alınan bazı ilaçlar şunlardı: "Yıkamak için su, bir şişe hardal, tıla' için yağ ve ruh, kurutucu merhem, misk-i soğuk, sülük…" (İBB Atatürk Kitaplığı, PVS.Evr, Demirbaş no: 00367).

addedilebilecek bir detay mevcuttur. O da Fatma Sultan'ın, terekesinde göründüğü için, ölene kadar sakladığı anlaşılan şu eşyadır: "Sim çerçeveli Ali Galib Paşa merhumun resmi."[329] Fatma Sultan kocasını hiç sevmiyor olsaydı herhalde resmini ölene kadar evinde saklaması beklenmezdi. Bu durumdan sultanefendinin eşini ne kadar sevip sevmediğine dair herhangi bir detay anlaşılamaz ise de resmini saklayarak Fatma Sultan'ın hiç değilse kocasının şahsına ve anısına saygı duyduğu sonucuna varılabilir.

Ali Galib Paşa çok kısa bir ömür sürmesine rağmen bu sınırlı sürenin içerisine çok çeşitli ve birbirinden farklı görevler sığdırmıştır. Bu kadar dolu ve hareketli bir yaşam sürmesinin ana etkeni babasının Mustafa Reşid Paşa gibi devrin etkili devlet adamlarından biri olmasıydı. Daha ilk çocukluk devrinden itibaren babası tarafından dikkatle gözetilen ve yetiştirilen Ali Galib'in gençlik devresi ve gelecek kariyeri de bizzat babası tarafından şekillendirilmiştir. Bu durum onun çok genç yaşta padişaha damat olmasını ve hemen ardından da gayet yüksek makamlara kolayca erişmesini sağlamıştır. Fakat bu hazır yaşam onun görev yaptığı makamlarda başarılı ve kalıcı bir etki bırakmasını zorlaştırmış, istikrarlı bir kariyer sürmesini olumsuz manada etkilemiştir.

Birçok durumda babasının tesirinde kaldığı anlaşılan Ali Galib Paşa, anlaşılıyor ki onun ölümüyle beraber yapayalnız ve dayanaksız kalmıştı. Bununla beraber hususi hayatı içerisinde de bazı problemlerle karşılaşmış, Fatma Sultan ile huzurlu bir evlilik tesis edememişti. Netice itibarıyla gençlik döneminden itibaren babasının akıl hocalığıyla hareket ettiği anlaşılan Ali Galib Paşa, kaderin bir rastlantısı olarak ölümünde dahi babasını takip etmiştir. Yaşamları boyu birbirinden ayrılmayan baba ve oğul, vefatlarında dahi aynı türbede gömülüp ebedi makberlerinde buluşmuşlardır.

[329] TSMA.D 7765/1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: VELİAHT MURAD EFENDİ'NİN HEMŞİRESİ

Osmanlı saraylarında ölümün, hayatı sona ermek üzere olan kişiyle son defa vedalaşma, onu dualarla ve şayet bilinci yerindeyse birtakım sözlerle telkin etme gibi bazı âdetleri vardı.[330] Fatma Sultan'ın eşinin vefatında bunlar söz konusu olamadığı gibi, merhumun denizde kaybolan naaşı dahi yaklaşık bir hafta sonra ancak bulunabilmişti. Gayet tabii her şeye alışıldığı gibi, insan da belirli bir zaman geçtikten sonra ölümü kabullenme sürecini tamamlar ve geride kalan hayatın çeşitli meşgalesine geri döner. Fatma Sultan için bu sürecin ne şekilde işlediğini ve kocasının "nâ-gehanî" ölümü karşısında ne tür duygulara sahip olduğunu tasvir edecek bilgilere sahip değiliz. Bununla beraber, duygulardan ziyade resmiyeti yansıtan sıradan işleyişe dair belgelere bakıldığında, Ali Galib Paşa'nın vefatı sonrasında bir dizi maddi meselenin gündeme geldiği görünmektedir.

[330] Edhem Eldem, *Death In Istanbul Death And Its Rıtuals In Ottoman-Islamıc Culture*, Ottoman Bank Archives and Research Centre, İstanbul 2005, s.41-43.

1. PAŞA'NIN GERİDE BIRAKTIKLARI: MUHALLEFAT VE BORÇLAR

Ali Galib Paşa'nın vefatından hemen sonra "metrukât ve düyununu tesviye etmek" yani geride kalan mallarını belirleyip buna göre borçlarını düzenlemek için Meclis-i Vâlâ azasından Sadeddin Bey görevlendirilmiştir. Ayrıca paşanın vefatıyla açıkta kalan 75 bin kuruşluk maaşı da hazineye devredilmiştir.[331] Paşanın terekesi yani kendisinden kalanlar satılacak ve bu sayede elde edilen gelirlerle borçları kapatılacaktı. Bu usul devrin normal bir işleyişiydi. Bu işlemler için Kasım 1858 sonlarında Sadeddin Bey, paşanın eşyalarını yerleştirilmek üzere Ticaret Nezareti'nde uygun bir yer olup olmadığını sormuştur. Orada böyle bir yer olmadığı anlaşılınca da bu sefer Hazine-i Hassa ile yazışılmış ve nihayet Darphane-i Âmire içerisinde bu eşyaların konulması için münasip bir yer olabileceği ifade edilmiştir.[332] Lakin 1 Aralık 1858 (24 Rebiülahir 1275) tarihinde Sadeddin Bey'e darphanede de böyle bir yerin olmadığı, uygun bulunursa eşyaların Bab-ı Hümayun üzerindeki daireye konulabileceği yazılmıştır.[333] Yazışmalar burada kesildiği için eşyaların nerede muhafaza edilip ne şekilde satıldığını bilemiyoruz. Fakat içeriğe dair fikir verecek bir kayda sahibiz. 20 Aralık 1858'de (14 Cemaziyelevvel 1275) paşanın satılan terekesine nişan takımının ilave olunup olunmayacağı yolunda ve şayet ilave edilirse borçların kapatılmasına katkı sağlanacağı mütalaasıyla beraber sadaretten sorulan suale, padişah tarafından olumlu irade verilmiştir.[334] Aynı belge içerisinde terekeye ilave edilecek olan "nişan takımı" kapsamındaki eşyalar da yazılmıştır. Her ne kadar paşanın hususi eşyaları içerisinde pek küçük bir bölümünü kapsadığı anlaşılıyor ise de bir derecede fikir sahibi olmaya imkân sağlaması sebebiyle bu eşyaları bir liste halinde görmek faydalı olabilir. Buna göre "nişan takımı" adıyla anılan ve satılmak üzere terekeye ilave olunan paşanın bazı hususi eşyaları şunlardı:

Tablo 3. 1 Ali Galib Paşa'nın Terekesinden Satılan Bazı Eşyaları

Mor atlas üzerine inci ve sırma işleme atlas bohça	Sırma işleme cüzdan
Beyaz behori şal üzerine elmas berber gömleği ve makrası [makası]	Elmaslı saat ve köstek
Mavi şal üzerine sırma işleme incili fes örtüsü	Elmaslı mavi tarak
Telli tuğra işleme büründük bohça örtüsü	Elmaslı bağa tarak

[331] BOA, İ.DH 417/27600.

[332] BOA, A.}MKT.NZD 269/35.

[333] BOA, A.}MKT.MHM 147/71.

[334] BOA, İ.DH 420/27796; A.}MKT.MHM 150/99.

Al şal üzerine sırma işleme fes örtüsü	Berber aynası
Kırmızı şal üzerine elmaslı askı	Yaldızlı sim makas
Kebir yakut yüzük	Tepeleri elmaslı ustura
Yaldızlı gümüş tepsi maa tas	

Oldukça düzensiz ve karmaşık olduğundan belirli bir bağlama oturtmak zor olsa da paşanın terekesine dair bir başka kayıttan daha bahsetmek gereklidir. Buna göre Fatma Sultan, kocasının terekesinden 125 bin 631 kuruş değerindeki şu eşyaları almıştı: "Bağa üzerine pırlanta donanma tarak, mavi mine üzerine roza donanma tarak, beş çift sim ayaklı yemek tabağı ve 12 parça iftar takımı."[335] Ayrıca merhum paşanın 580 bin 200 kuruşluk bir borcu olduğu da kaydedilmiştir.

Dikkate değer bir başka durum da Ali Galib Paşa ile birlikte kazada vefat eden diğer kişilerin ailelerine yapılan yardımlardır. Maliye Nezareti'ne gönderildiği anlaşılan yazılarda bu durum açık bir biçimde ifade edilmiştir. Paşanın denize düşerken sarıldığı ve birlikte boğuldukları anlaşılan Şevki Ağa'nın ailesi "bî-kes" ve "bî-vâye" yani kimsesiz ve muhtaç vaziyette kaldıklarından maddi yardım talep etmişlerdi. "Bu misillülerin samiye-i mealim-vâye-i cenab-ı padişahîde birer suretle geçindirilmesi şiar-ı fütüvvetten bulunmuş" olduğundan istekleri kabul görmüş ve kendilerine münasip miktarda maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde, kazada hayatını kaybeden Mahmud Ağa ve Kayıkçı İbrahim Ağa'nın aileleri de yardım talep etmekteydiler.[336]

Ali Galib Paşa'dan kalan bir diğer maddi mesele de şahsına ait bazı arazi hisselerinin akıbetiydi. 12 Mart 1859'da (7 Şaban 1275) Fatma Sultan'ın kethüdalık hizmetine tayin edilen Meclis-i Vâlâ azasından Ziver Bey bu hisselerle alakadar olmuştur.[337] Meselenin esası Mustafa Reşid Paşa'nın vefatından sonra oğulları arasında paylaştırılan Tırhala'daki birtakım çiftliklerin Ali Galib Paşa'ya düşen hisselerinin ne olacağı sorusuydu. Ali Galib Paşa "bilâ-veled" yani mirasının intikal edeceği bir çocuğu olmadan vefat ettiği için hisselerin bir kısmı doğrudan doğruya hazineye aktarılacaktı. Fakat bunlar arasında Fatma Sultan'nın "hisse-i ırsiye" olarak tabir edilen ve eş durumu hasebiyle alacağı paylar

[335] İBB Atatürk Kitaplığı, Pertevniyal Valide Sultan Evrakı, Demirbaş no: 01410.

[336] BOA, A.}MKT.NZD 269/54.

[337] BOA, İ.DH 428/28324.

da vardı. Bütün bunların hesaplanması ve tahsil edilmesi epey karmaşık ve uzun bir işlemdi. Nitekim bu durum kayıtlara bakıldığında açıkça görülmektedir. Örneğin Tırhala Mutasarrıfı'na hitaben kaleme alınan uzun bir yazıda hissedarların paylarının belirlenmesi, Ali Galib Paşa'nın beşte bir hissesinden Fatma Sultan'a düşen miktarın ve hazineye aktarılacak payların tespit edilmesi ve çiftliklerin hasılatının da layıkıyla ortaya konulması gerektiği belirtilmişti.[338] Bir yandan Kethüda Ziver Bey de Fatma Sultan'ın hisselerinin bir an evvel tespiti için yazılı taleplerde bulunmaktaydı. Ziver Bey'in söz konusu taleplerini bir yerde Fatma Sultan'ın istekleri olarak okumak mümkündür. Zira sultanefendinin kethüdası onunla devlet makamları arasındaki işlemlerde vasıta olan bir görevliydi.

Çiftlik hisseleri meselesinin 1859 yılının sonlarına gelindiğinde hala tam olarak çözülemediği görülmektedir. 8 Kasım 1859 (12 Rebiülahir 1276) tarihli yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Tırhala'daki çiftliklerin gelir-gider hesaplarıyla Ali Galib Paşa'dan Fatma Sultan'a intikal edecek hisselerin tespiti için Hüseyin Paşazade Bekir Bey görevlendirilmişti. Kethüda Ziver Bey, yani bir bakıma Fatma Sultan, bu görev çerçevesinde Bekir Bey'e her türlü yardımın yapılıp kolaylıkların sağlanmasını talep etmekteydi.[339]

Sultanefendinin hissesinin ne zaman tahakkuk ettiği hakkında kesin bilgilere erişecek vesikalara sahip değiliz. Ancak, Ali Galib Paşa'dan kalıp hazineye intikal eden hisselerin paşanın diğer kardeşlerine Rumi 1277 senesi yani Mart 1861 itibarıyla taksim edildiğine dair bir ferman mevcuttur.[340] Buna göre eşinden Fatma Sultan'a kalan hisselerin de en azından bu tarihe yakın bir zaman zarfı içerisinde intikalinin sağlandığı düşünülebilir.

[338] BOA, A.}MKT.MHM 165/22; 159/88.

[339] BOA, A.}MKT.UM 377/80.

[340] BOA, ML.EEM 2/19. Mustafa Reşid Paşa'nın oğulları Yanya Sancağı dâhilinde babalarından kalan bazı arazilerin de Ali Galib Paşa'da olup onun vefatıyla boşta kalan hisselerini talep etmişlerdi. Ancak kendilerine verilen cevapta bu hisselerin müzayede ile satışa çıkarılacağı, arzu ediyorlarsa kendilerinin de bu satışa katılarak hisseleri almaları gerektiği bildirilmiştir (BOA, MVL 929/58).

2. FATMA SULTAN'IN İKİNCİ EVLİLİĞİ

Sultanefendi dul kaldığında henüz 18 yaşına girmişti. Bir hanedan kadınının, hele ki Fatma Sultan gibi nispeten genç bir yaştaysa, dul kalması pek uygun değildi. Bu sebeple aradan çok geçmeden münasip bir damat adayı bulunmalıydı. Burada münasip tanımının içerisinin tam manasıyla nasıl doldurulduğunu anlamak güçtür. İçerik, devrin şartları ve sultanefendilerin karakterleri başta olmak üzere birçok değişkene bağlı olarak farklılık göstermekteydi. Örneğin 1716'da on üç yaşında dul kalan Sultan III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan tamamen babasının rey ve kararıyla Nevşehirli İbrahim Paşa ile nikâhlanmıştı.[341] Sultan Abdülmecid'in kızlarından Mediha Sultan ise 1886'da büyük ölçüde kendi kararı ve girişimiyle ikinci evliliğinde Ferid Paşa'yı eş olarak seçmişti.[342] Bu gibi örneklere bakıldığında, ikinci defa evlenmek durumunda kalan sultanefendilerin eş seçim süreçlerindeki çeşitlilik göze çarpmaktadır. Fatma Sultan'ın ikinci evliliği de emsalleri arasında sadeliğiyle dikkat çeken bir görüntü sergilemektedir.

2.1. Kurenadan Nuri Bey Yahut Arif Paşazade Damat Nuri Paşa

Sultanefendinin ikinci eşi Mehmed Nuri Bey'i tanımak, Ali Galib Paşa'ya nazaran daha fazla bilinmezle karşılaşmayı zorunlu kılmaktadır. Çünkü onun hayatında, Ali Galib Paşa'yı ön plana taşıyan babası Mustafa Reşid Paşa gibi, adının duyulmasında etkili olacak bir belirleyici unsur yoktu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre, Nuri Bey'in babası Arif Paşa çeşitli mutasarrıflıklarda bulunmuş ve 1866'da vefat etmiş, sıradan denilebilecek bir devlet adamıydı.[343] Nitekim Dâhiliye Nezareti'nin 1887'de tutulmaya başlanan[344] Sicill-i Ahval kayıtları arasında Arif Paşa'ya ait bir dosyanın bulunmayışı, onun 1866'da vefat ettiği bilgisiyle bir uyum sergilemektedir. Arşivde Arif Paşa adlı pek çok mutasarrıfa dair evrak bulmak mümkün ise de hangilerinin Nuri Bey'in babasını kastettiği meçhuldür.

---

[341] Şaduman Tuncer, "Padişah Kızlarının Küçük Yaşlarda Yaptıkları Şeklî Evlilikler: III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan Örneği, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 43, (2020), s.99-100.

[342] Özge Kahya, *Sultan Abdülmecid'in Kızı Mediha Sultan'ın Hayatı (1856-1928)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.43-45.

[343] İ. H. Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, TTK, Ankara 1992, s.131.

[344] Mübahat Kütükoğlu, "Sicill-i Ahval Defterleri'ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12, (1998), s.141.

Mehmed Nuri Bey hakkında bugüne dek yazılmış olan birkaç kısa bilgi ise oldukça eksik ve hatalıdır. İbrahim Alaettin Gövsa onun hakkında kaleme aldığı maddede sadece kısaca damatlığına değinip, daha çok onu Sultan II. Abdülhamid tarafından Yıldız Mahkemesi ile gadre uğratılanlar arasında bir konuma yerleştirmiştir. Nuri Bey hakkında hiçbir bilgi vermediğini iddia etmek haksızlık olabilir fakat işe yarar görünen tek bilgi, babasının Arif Paşa olduğu yönündeki başlangıç cümlesidir. Üstelik Nuri Paşa'nın ölüm tarihi de hatalı bir şekilde 1883 olarak gösterilmiştir.[345] Bundan yıllar sonra kaleme alınan bir başka ansiklopedi maddesinde ise Gövsa'nın hataları tekrarlanmakla beraber, üzerine birçok yeni yanlışın da ilavesiyle epey problemli bir Nuri Paşa metni ortaya konulmuştur.[346]

Bu noktada evvela, Mehmed Nuri Bey'in damat olmadan önceki hayatı hakkında pek çok bilinmezin olduğunu ifade etmek gerekir. Daha en başta doğum tarihi bile tespit edilememektedir. Sağlamlığına itiraz edilemeyecek seviyede kesin bilgilere ise ancak kendisinin damatlığı söz konusu olduktan sonra ulaşabilmekteyiz. Kendisinin Fatma Sultan'a eş olarak seçildiğini bu sebeple de vezirlik/paşalık rütbesine getirildiğini ilan eden 12 Mart 1859 (7 Şaban 1275) tarihli hatt-ı hümayunda şu ifadeler mevcuttur:

> "Benim vezir-i meali-semirim
>
> Mir-i mirandan Arif Paşazade kurena-yı şahanemizden Mehmed Nuri Bey fetânetle muttasıf olarak kerimem Fatma Sultan'ın bi-mennihi teala bugünlerde mir-i mumaileyhe akd ve tezvici tasmim olunup uhdesine emsali misillü rütbe-i vezaret dahi tevcih kılınmış ve kendisi Mabeyin-i Hümayun'umuz kitabet hizmetinde bulunan Hakkı Bey'e terfikan Babıâli'mize i'zam olunmuş olmasıyla usulü veçhile ilan-ı keyfiyete ibtidar eyleyesin."[347]

---

[345] İ. A. Gövsa, *Türk Meşhurları*, s.289.

[346] Abdullah Kılıç, "Nuri Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, s.377. Bu metinde tespit ettiğimiz bazı yanlışlar şunlardır: 1-Ölüm tarihi olarak 1883'ün gösterilmesi. 2-Paşanın "Mabeyin-i Hümayun Kalemi" adlı hiç varolmamış bir devlet teşkilatında görev aldığından bahsedilmesi. 3-Nuri Paşa'nın Sultan Abdülmecid'in "Mabeyincisi" olduğunun yazılması. 4-Ali Galib Paşa'nın hayatında hiçbir zaman elçilik yapmamasına rağmen "Paris Elçisi" diye tarif edilmesi. 5-Nuri Paşa'nın 1876'da getirildiği "Mabeyin Müşirliği" görevine, "saraya damat olduktan sonra" yani 1859'da yükseldiğinin ifade edilmesi. 7-V. Murad'ın tahta geçmesiyle beraber paşanın "Başmabeyinci" olduğunun yazılması.

[347] BOA, İ.DH 428/28354. İlginç bir şekilde bu hattın bir sureti de Atatürk Kitaplığı'ndadır. (İBB Atatürk Kitaplığı, PVS.Evr, Demirbaş no: 01775).

Sultan Abdülmecid'in bu hattına bakıldığında Nuri Bey'in babasının Arif Paşa olduğu ve kendisinin de kurenalık hizmetinde bulunduğuna dair yazılmış olan bilgiler teyit edilmektedir.[348]

Devlet yıllıklarında Mabeyin-i Hümayun yani saray hizmetlileri listeleri incelendiğinde kurena sınıfı içerisinde "Mehmed" ismine rastlanmaktadır.[349] Fakat bu kişilerin damat Mehmed Nuri Paşa olup olmadığını tespit edebilmek mümkün değildir. Buna karşın 1859 yılı salnamesinde tesadüf edilen "Kurenadan Nuri Bey" ismi paşayı tanımlıyor görünmektedir.[350] Zira "Mehmed Nuri Bey" adlı birinin kurenalığa alındığına dair 10 Mayıs 1858 (26 Ramazan 1274) tarihli belge değerlendirmeye alındığında, kronolojik olarak salnamedeki isimle bir uyum sağlanmaktadır.[351]

Ali Galib Paşa'nın Hazine-i Hassa Nazırı olduğu dönemde kendi imzasıyla 26 Eylül 1855 (14 Muharrem 1272) tarihli ve saraya kurena olarak 2 bin kuruş maaşla yine "Nuri Efendi" isminde birinin alındığına dair bir başka belge de mevcuttur. Ayrıca, burada adı geçen Nuri Efendi'nin daha önce kurenalıktan çıkarıldığı ve tekrar saraya aynı görevle alındığı belirtilmiştir.[352] Fakat Ali Galib Paşa'nın imzasıyla kurenalığa alınan Nuri Efendi ile 1858'de adı geçen Mehmed Nuri Bey'in aynı kişi olma ihtimali düşük görünmektedir. Zira böyle kabul edilecek olursa, Mehmed Nuri Bey'in iki kez saraydan çıkarılıp tekrar aynı görevle saraya alındığı gibi enteresan bir durum ortaya çıkmaktadır. Herhalde bir kişinin bu kadar sıklıkla saraydan çıkarılıp geri alınmış olmasından ziyade, bahsi geçen şahısların iki farklı kişi olma ihtimali daha kuvvetlidir. O halde, eldeki verilere nazaran Fatma Sultan'ın ikinci eşi olan Mehmed Nuri Paşa'nın 1858'de kurena olarak saraya alındığı söylenebilir.

Karşımıza çıkan ve cevabı meçhul kalan sorulardan birisi de ikinci evlilik için Mehmed Nuri Bey'in hangi saiklerle, nasıl damatlığa seçildiği ve en önemlisi de bu süreçte Fatma Sultan'ın ne derecede rol oynadığı meselesidir. Bu sorunun üzerine gitmek için gerekli verilerden mahrumuz. Fakat göründüğü kadarıyla kurenadan Nuri Bey ansı-

---

[348] Kurena, yakın manasına gelen "karin" kelimesinin çoğulu olup padişahın sarayda diğer görevlilere nazaran daha yakınında bulunan özel bir hizmetliler sınıfını ifade etmekteydi (K. Kepeci, *Tarih Lûgati*, s.267; M. Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, s.183; M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s.324).

[349] *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1263, s.43; 1264, s.41; 1265, s.34; 1273, s.33; 1274, s.34.

[350] *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1275, s.34.

[351] BOA, HH.İ 27/63.

[352] BOA, HH.İ 17/52.

zın ve beklenmedik bir anda padişah damadı olmuştur. Fatma Sultan'ın bu seçimde belirleyici olduğuna dair herhangi bir işaret olmadığından, kızının ikinci evliliğini kiminle yapacağına bizzat padişah tarafından karar verildiği kabul edilebilir. Bu durumda Sultan Abdülmecid'in kızına layık bir damat adayı ararken etrafına baktığında, sarayda en yakınındakilerden biri olan Nuri Bey'in bilhassa yaşı da Fatma Sultan'a yakın olması dolayısıyla hemen dikkat çektiği tahmin edilebilir. Ayrıca paşanın sonraları kullandığı mühründeki "Es-Seyyid" ibaresi de bir diğer önemli noktadır (bkz. Resim 4.2.). Bu mesele hiçbir yerde bahis konusu olmamış ise de onun bir şekilde peygamber soyuyla bağlantısı olduğuna dair mühim bir işarettir. Dolayısıyla bu seyyidlik vasfı da Mehmed Nuri Bey'in Sultan Abdülmecid tarafından damat olarak seçilmesinde belirleyici bir unsur olmuş olabilir.

Resim 3. 1. Nuri Paşa'nın damatlığa mahsus üniformayla gençlik zamanında (sağda) ve sonraki yıllarda sivil kıyafetle (solda) çekilmiş fotoğrafları (SALT, Feridun Fazıl Tülbentçi Arşivi).

2.2. Hırka-i Saadet Dairesinde Nikâh Merasimi

Nuri Bey'in damat adaylığı resmen 12 Mart 1859 (7 Şaban 1275) tarihli hatt-ı hümayun ile duyurulmuş ise de padişahın bu evliliğe daha evvel karar verdiğine dair dikkate değer bir işaret mevcuttur. Bu resmi ilandan yaklaşık bir ay evvel *Journal de Constantinople* gazetesinde kısacık bir haber şeklinde padişahın, "Ali Galib Paşa'dan dul kalan kızını kurenadan Nuri Bey ile evlendirmeye karar verdiği" yazılmıştı.[353] *Ceride-i Havadis* gazetesi ise haberi ancak hatt-ı hümayunun resmen ilanından sonra, 15 Mart'ta sütunlarına taşımış ve kısaca hattın okunması için cümle vükelanın Babıâli'de toplandığını anlatıp hatt-ı hümayunu aynen nakletmekte yetinmiştir.[354]

Fatma Sultan'ın ikinci evliliğini Nuri Paşa ile gerçekleştireceği resmen ilan edildikten hemen iki gün sonra nikâh töreni gerçekleşmiştir. Bu pek kısa süreye bakıldığında, resmi duyurudan evvel evliliğin çoktan kararlaştırıldığı ve hatta aradaki süre zarfında gerekli merasimin de planlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Nikâh töreni 14 Mart 1859 (9 Şaban 1275) Pazartesi günü Hırka-i Saadet dairesinde vakt-i muhtar yani müneccimlerin tayin ettiği uğurlu zaman olan "5 saat 11 dakika"da icra edilmiştir. Merasimin "tekellüfatı resmiyeden azade olarak muhtasarca icrası irade-i seniyye-i mülukane icabından bulunmuş" yani nikâhın çok fazla gösterişe kaçılmadan ve mütevazı bir şekilde gerçekleşmesi padişah tarafından emredilmişti. Sultan Abdülmecid'in böyle bir emirle nikâh merasiminde fazla masraf çıkarılmamasını istemesi yine devri ekonomik sıkıntılarının açık bir yansımasıdır.

Nikâhta Fatma Sultan'ın vekili Darüssaade Ağası idi. Damat Nuri Paşa'yı ise Sadrazam Âli Paşa temsil edecekti. Fakat belgede isminin üzerine düşülen nota göre Âli Paşa rahatsız olduğu için o gün nikâha katılamamış ve onu temsilen Şefik Paşa görevlendirilmişti. Şahitler ise Meclis-i Vâlâ Reisi Kamil Bey, Ticaret Nazırı Mahmud Nedim Paşa, Hazine Vekili ve Başmusahib Ağalar idi. Nikâhı kıyan Şeyhülislam Efendi'den başka Hazine-i Hümayun Kethüdası ile Divan-ı Hümayun Teşrifatçısı da törende hazır bulunmuşlardı. Hırka-i Şerif odasına evvela Fatma Sultan'ın vekili ile şahitleri, ardından da damat paşanınkiler girdikten sonra mutat nikâh merasimi gerçekleşmiş ve akabinde dualar okunmuştur. Törende bulunan Ayasofya Şeyhi Efendi'ye 3 bin, Sultanahmet Şeyhi'ne

---

[353] "On assure que S.M. le Sultan a décidé le mariage de la princesse sa fille, veuve de feu Ali Ghalib pacha, avec Nourry bey, chambellan du palais impérial" (Journal de Constantinople, 9 Şubat 1859).

[354] Ceride-i Havadis, 10 Şaban 1275.

2 bin 500, Aşir-Hân Hayri Efendi'ye 1.500, Teşrifat memurlarına 7 bin 500, Hırka-i Şerif hademelerine de 10 bin kuruş atiyye ihsan edilmiştir. Nikâhtan birkaç gün sonra, 17 Mart 1859'da ise Fatma Sultan Fındıklı'da kaldığı haneden hareketle Baltalimanı'ndaki sahilsarayına geçmiş, Nuri Paşa da aynı gün erkenden oraya gelmiştir. Davetliler de Tersane-i Âmire'de hazırlanan ufak vapura binerek saat 11 civarında Baltalimanı'na gelmişler ve Darüssaade Ağası ile Nuri Paşa bulunduğu halde misafirlerle yemek yenilmiştir. Yemekten sonra ise Nuri Paşa, Darüssaade Ağası refakatinde hareme, eşi Fatma Sultan'ın yanına giderken davetliler de saraydan ayrılmışlardır.[355]

Evliliğin gazetelerde haberleştirilme şekli de söz konusu merasimlerin özetlenip Nuri Paşa'nın damatlığını ilan eden hatt-ı hümayunun naklinden ibaretti.[356] *Times* gazetesinde Türkiye siyaseti üzerine kaleme alınan bir yazıda ise Sadrazam Âli Paşa'nın rahatsızlığından bahsedilirken bununla ilişkili olarak Fatma Sultan'ın evliliğine de dolaylı olarak değinilmişti. Sadrazamın, evlilik kararı hakkındaki hatt-ı hümayunun gönderildiği gün rahatsızlandığı, hatta hatt-ı hümayun okunduğu esnada bayıldığı yazılıyordu. Âli Paşa o günden beri akciğer iltihabı sebebiyle yatağa düşmüştü ve henüz yeni yeni iyileşme gösteriyordu. Kendisinin soğuk algınlığı sebebiyle rahatsızlandığı söylense de *Times* gazetesine göre asıl neden aşırı çalışma ve stresti. Yazının devamında ise Fatma Sultan ile Nuri Paşa'nın evlilik haberi verilmişti. Ali Galib Paşa'nın vefatından beri Fatma Sultan'ın kiminle evleneceğinin konuşulduğuna değinilmiş, fakat kimin damat olacağını önceden hiç kimsenin bilmediği ifade edilmiştir. Bundan başka, Fatma Sultan'ın damat seçiminde söz sahibi olmak istediği fakat bunun dikkate alınmadığı yazılmıştı:

> "Sultanefendi, hiç istemediği bu mesele üzerinde kendi görüşleri olduğunu söylediyse de bunlar dikkate alınmadı. Birçok insanın gözünde tüm bu meseleye ilgi uyandıran şey bu romantik dokunuş olabilir."[357]

Fatma Sultan'ın ilk evliliğine nazaran bu ikinci izdivacının gazetelere pek fazla yansımadığı görülmektedir. Sultanefendilerin ikinci evliliklerinin genel itibarıyla birinciye kıyasen çok daha sade ve mütevazı seviyelerde gerçekleştirildiği bilinmektedir. Ancak Fatma Sultan'ın durumunda bu genel eğilimden başka sebepler de vardır. Esasında

---

[355] BOA, A.}TŞF 29/70 Lef 1 ve 4; TSMA.E 573/20; HSD.AFT 3/43.

[356] Journal de Constantinople, 16 Mart 1859; Ceride-i Havadis 17 Şaban 1275; Takvim-i Vekayi 29 Şaban 1275.

[357] "The lady is said to had have own views on the subject, which she was nothing loth to express, but these were not taken into consideration. It may be that it was this touch of romance which lent an interest to the whole affair in many people's eyes" (The Times, 29 Mart 1859).

ikinci evliliğin fazla ses getirmediği değil de birincinin gereğinden ziyade dikkat çektiğini ifade etmek daha doğru olacaktır. Bunun sebebi de tabii Ali Galib Paşa'nın Mustafa Reşid Paşa seviyesinde tanınmış bir devlet adamının oğlu olması ve babasının bu imajı münasebetiyle evliliğin siyasi bir algıyla okunması sonucu hadisenin fevkalade dikkat çekmesiydi. Oysa Nuri Paşa böyle bir duruma sahip değildi. Yine de bir Fransız gazetesinin sayfalarında, İstanbul'dan gönderildiği anlaşılan bilgiler vasıtasıyla kendine yer bulabilmiştir. Haberde pek detay verilmese de Fatma Sultan'ın Nuri Paşa'yı eş olarak kabul ettiği yazılmıştı. Bundan öte, damat paşanın henüz 17 yaşında, sakalsız, zarif ve yakışıklı bir genç olduğu belirtilmiş, Fatma Sultan'ın da aşağı yukarı aynı yaşta olduğuna dikkat çekilerek ilk evliliğinden doğan ve hayatını kaybeden çocuğuna da değinilmiştir.[358] Hayreddin Nedim de Nuri Paşa'nın Fatma Sultan'la evlendiğinde 18 yaşında olduğunu yazmıştır.[359] Gazetedeki haberle hemen hemen uyum gösteren bu bilgi doğru kabul edilirse, Nuri Paşa'nın Fatma Sultan'dan en fazla iki yaş küçük olduğu ve dolayısıyla, kesin olarak bilinemese de, doğum tarihinin en erken 1842 yılı olabileceği ortaya çıkmaktadır.

İzdivacın akabinde, evlilik münasebetiyle "sıhriyete" nail, yani hanedana damatlığı dolayısıyla padişahın akrabası olan Nuri Paşa'ya 75 bin kuruş maaş tayin edildiği, bu konuda Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne gönderilen bir tezkirenin suretinden anlaşılmaktadır.[360]

Fatma Sultan'ın ikinci izdivacıyla aynı tarihlerde yeni çiftin kalacakları Baltalimanı Sahilsarayı da bir dizi düzenlemeden geçirilmiştir. Bu işlemlerin yürütücüsü olan Hazine-i Hassa Nazırı Muhtar Paşa padişaha arz ettiği 12 Mart 1859 (7 Şaban 1275) tarihli yazısında, Baltalimanı'ndaki harem ile paşa dairesi ve padişaha mahsus daire-i hümayunda bazı tamirat işlerinin yapıldığını belirtmişti. Buna göre pencere perdelerinden eskiyenler değiştirilmekte ve yerine yaz kış kullanılacak surette yenileri takılmakta, bazı odalara kaliçe denilen küçük tip halılardan serilmekte idi. Ayrıca hem iç hem dış cephede lazım gelen bazı söve, boya gibi tadilatın yapıldığı ve bütün işlemlerin bitmeye yaklaştığı yazılmıştı.[361] Bunun devamında ise Muhtar Paşa yine 22 Haziran 1859 (21 Zilkade 1275) tarihli yazısında Baltalimanı'nda yapılan tamirat ve döşeme işlerini kısaca özetleyerek

---

[358] "Noury-Pacha est une jun home de dix-sept ans, encore imberbe, et d'une beauté fine et distinguée. La princess Fatma est a peu pres du même age, si je ne me trompe; il ne lui est pas resté d'enfant de son premier mariage avec Ali Ghalib-Pacha" (Le Sémaphore de Marseille, 23 Mart 1859).

[359] *Vesaik-i Tarihiyye ve Siyasiyye Tetebbuatı*, II, s.74.

[360] BOA, A.}MKT.NZD 279/29.

[361] BOA, HH.İ 31/7.

ödenmesi gereken masrafı arz etmekteydi. Tamirat masrafı 84 bin 84 kuruş tutmuş, görevli bazı memur, işçi ve hademelere de 13 bin kuruş atiyye verilmişti. Ayrıca mefruşat bedeli de 591 bin 141 kuruştu. Dolayısıyla Baltalimanı'nda yapılan bu işlemler toplamda 688 bin 221 buçuk kuruş tutmuştu. Sultan Abdülmecid ise bu meblağın Hazine-i Hassa'dan ceste ceste, yani bir seferde toplu olarak değil zamana yayılarak ödenmesini emretmiştir.[362]

Böylelikle ikinci izdivacı sebebiyle Fatma Sultan'ın hayatında yeni bir aile sayfası açılmaktaydı. Gelişmeler bu minvalde cereyan ederken 1859 yılı sonlanmadan evvel ortaya çıkan ve iç politikayla alakalı mühim bir hadise gündeme düşecekti.

"Kuleli Vakası" adıyla tanınmış olan bu hadise, Osmanlı'da Tanzimat sonrası dönemde ilk defa padişahı öldürerek devirmek isteyen örgütlü bir muhalefet hareketini ortaya koyması bakımından son derecede dikkate değer bir teşebbüstür.[363] Bu hadiseyi doktora çalışmasında ele alan Burak Onaran, birbirinden farklı karakterler sergileyen fakat hemen hepsinin ortak noktası bir şekilde askeri faaliyetlerde bulunmuş olmaları olan suçluları, Sultan Abdülmecid'i devirmek yolundaki ortak amaçları sebebiyle "muahidler" olarak adlandırmıştır. Bu muahidler şeyhler, paşalar ve hatta sivil memurlardan oluşmaktaydı. Planları Sultan Abdülmecid'i kamuoyu önünde, mümkünse bir cami çıkışında öldürmek ve oluşacak buhranda yönetimi ele alarak İstanbul'daki diplomatik temsilcilerle bağlantıya geçtikten sonra dış politikada meşruiyeti de sağlayıp nihayetinde padişahın kardeşi Abdülaziz Efendi'yi yeni sultan ilan etmekti. Gerekçeleri ise Tanzimat'ın getirdiği yeni düzenin şeriatı büsbütün bozup ortadan kaldırdığı ve devlet yöneticilerinin israfa düştüğü yolundaki iddialarıydı.[364]

Dini, askeri ve mülki sıfatları olan insanların tek bir amaçla toplanıp doğrudan doğruya şiddet eylemi ve illegalite ile örgütlü bir muhalefete kalkışmaları Osmanlı tarihi genelinde pek de yeni bir olgu sayılmazdı. Fakat Tanzimat sonrası kanunlarla meşrulaştırılıp düzenlenen yeni ve modern devlet teşkilatında, padişaha karşı bu derecede radikal bir eylem teşebbüsünde bulunulması beklenmedik bir neticeydi.

---

[362] BOA, HH.İ 32/21.

[363] Burak Onaran, "Kuleli Vakası Suikast Planlarının Politik Anlamı", *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861),* ed. Kemal Kahraman, İlona Baytar, İBB Kültür A.Ş., İstanbul 2015, s.257-267; Aynı yazar, *Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, çev. Saadet Özen, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

[364] B. Onaran, *Padişahı Devirmek,* s.132-142.

Bu gelişmeler arasında Fatma Sultan'ı ilgilendiren detay ise şüpheli olarak sorguya alınan "Kütahyalı Evliyazâde Şeyh İsmail Hakkı Efendi"nin Fatma Sultan'ın sarayındaki bazı görevlilerle olan ilişkisiydi. B. Onaran, bahis konusu kişilerin "Şeyh İsmail'in müridi" olduklarını yazmıştır.[365] Gerçekten de Şeyh İsmail'in sorgu tutanağına bakıldığında, kendisine yöneltilen "Asakir-i şahane zabitânından bildiğin ve tanıdığınız kimler vardır?" Sorusuna karşılık, açık ve net bir şekilde şu cevabı verdiği görülmektedir: "Bâb-ı Seraskerî'de Liva Ahmed Paşa'nın oğlu Münir Bey ve Hazinedarı Mustafa Bey ile *Fatma Sultan'ın baş ve ikinci ve üçüncü ve acemi ağalarıyla sair daire halkı* ve esnaftan dahi birkaç kişiler *derviş ve müritlerimdir*."[366]

Fatma Sultan, yanında çalışanlarının bu gibi mensubiyetleri sebebiyle ne derecede sorumlu tutulabilir? Bu sorunun yanı sıra, dairesinden bazı kişilerin Şeyh İsmail'in müridi olduğunu Fatma Sultan'ın ne derecede bilip bilmediğine de sarih bir cevap veremiyoruz. Ancak ne kendisinin ne de Şeyh İsmail'e mensup söz konusu çalışanlarının bu bağlantı sebebiyle sorumlu tutulmadıkları anlaşılmaktadır. Zira Şeyh İsmail'in kendisinin müritleri olarak bahsettiği Fatma Sultan'ın ağalarının ve diğer daire mensuplarının, Kuleli Vakası sebebiyle sorgulananlar arasında olmadıkları görülmektedir. Zaten Şeyh İsmail'in ifadesinde bu isimleri zikretmesinin nedeni de bir şekilde esasen saygın bir şeyh olduğunu vurgulamak ve kendini diğer sanıklardan ayrı bir yerde konumlandırıp bir suçu olmadığını ispat etme çabası gibi görünmektedir. Nitekim büyük resimden habersiz olduğunu söyleyip asıl elebaşlarının kendisini yoldan çıkardığını anlatarak özetle kendisini suçsuz ve önemsiz gösterme eğilimi diğer sanıkların ifadelerinde de sıklıkla tercih edilmiş olan bir yöntemdi.[367] Sonuç itibarıyla Fatma Sultan'ın hadiselerle bir alakası yoksa da birtakım daire mensupları ve ağalarının, babasını öldürmeyi planlayan gizli bir cemiyetin sanıkları arasında olan Şeyh İsmail'e mensup bulunması, kendisini epey üzmüş ve sinirlendirmiş olmalıdır. Bu ufak bağlantının varlığının Fatma Sultan'ı mesul ve belki de babasına karşı suçlu hissettirmiş olması da muhtemeldir. Yine de fazla ileri gitmeden, her şeye rağmen kesin verilerden mahrum bulunduğumuzu söylemek ve eldeki somut bilgileri ortaya serip tahminleri bu kadarla sınırlı tutmak uygun olacaktır.

---

[365] B. Onaran, *Padişahı Devirmek*, s.176.

[366] BOA, İ.DH 445/29437. İstintakname defteri: 23, vr.2B. (167 numaralı görüntü).

[367] Sanıklar ifadelerinde özellikle padişahı katletme tasarısını reddetme eğilimindeydiler. (B. Onaran, *Padişahı Devirmek*, s.125-140).

3. FATMA SULTAN NASIL YAŞARDI?

Sultanefendi 1859'da Nuri Paşa ile ikinci evliliğini yaptıktan sonra yeniden Baltalimanı'na dönmüştü. Yeni çiftin 1860'ların başlarında Mehmed Fuad adlı bir oğullarıyla Emine Lutfiye adlı bir kızları olmuş ise de çocuklarının doğumdan kısa süre sonra hayatlarını kaybettikleri bilinmektedir.[368] Bundan sonraki sürece geçmeden evvel hem 1859 yılına kadarki hem de daha sonraki tarihlerdeki bazı bilgileri değerlendirerek, Fatma Sultan'ın günlük hayatının ne şekilde geçtiğine dair bir çerçeve çizmeye çalışalım.

1854'te Ali Galib Paşa ile evliliklerinden sonra Fatma Sultan'a dair ilk müşahadelerden birisi Lady Hornby'e aittir. Haddizatında buna tam manasıyla bir müşahade demenin ne kadar doğru olduğu da tartışılabilir. Zira kendisi Fatma Sultan'ı pek görebilmiş değildir. Yalnızca Ekim 1855'te Göksu'da bir sonbahar sefası yaptıkları esnada sultanefendinin arabası yanlarından geçmişti. İsim vermeden Fatma Sultan'ı, "Sultanın Reşid Paşazâde Ali Galib Paşa ile evli olan kızı" diye niteleyen Lady Hornby, gözlemlerini şöyle anlatmıştır:

> "Evvela, üç dört tane üniformalı ve tabii fesli, at sırtında adamlar geldi. Ardından uzun kılıçlar kuşanmış iki zenci [harem ağası] (o ırkın daha evvel hiç görmediğim kadar korkunç örnekleri), sonra da epey acayip bir surette süslenmiş, koşum takımı ve dizginleri kırmızı, gülünç derecede İngiliz taklidi bir araba. Gümüş rengi ve mavili çirkin, uyumsuz üniformalar giymiş iki seyis, gri renkli ve eşsiz güzellikteki nazik atlara nezaret etmekteydiler. Arabacı (ona oldukça küçük gelen) İngiliz kıyafetleri içerisinde ve Türk fesi takmış vaziyette komik görünümlü şişman birisiydi. Duyduğuma göre bu teçhizat zerafetin ve medeniyetin mükemmel bir göstergesi sayılmış ve de belli ki oldukça beğenilmiş. Hanımefendiyi (çok güzel olduğu söylenen) pek göremedik. Üniformalarının her yanına çamurları sıçratarak yürüyen zenciler pencerenin yanlarını tutmuşlardı, üstelik sultanın yaşmağı da kalıncaydı. Açıkça görebildiğim tek şey onun kar beyazı tüylerle kaplı, sapı zümrütlerle kaplanmış yelpazesiydi."[369]

---

[368] *Sicill-i Osmanî*'de bu çocukların doğum tarihi verilmemiştir. Yalnız vefat tarihleri olarak Mehmed Fuad için Muharrem 1279 (Temmuz 1862) ve Emine Lutfiye Hanım Sultan için de 20 Rebiülevvel 1282 (12 Ağustos 1865) tarihleri belirtilmiştir. O. Selaheddin Osmanoğlu, E. Eldem ve J. Adra tarafından hazırlanan şecerede ise Mehmed Fuad'ın 1861-1864; Emine Lutfiye'nin ise Şubat 1863-12 Ağustos 1865 tarihleri arasında yaşadıkları kaydedilmiştir. (*Sicill-i Osmanî*, I, s.11, 15; *Geneology of The Imperial Ottoman Family*, s.31). Eldeki bu tarihler kapsamındaki gazeteleri inceleyerek bilgileri teyit edecek haberler bulmaya çalıştımsa da *Takvim-i Vekayi*, *Tercüman-ı Ahval*, *Tasfir-i Efkâr* ve *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gibi gazetelerde bu yolda herhangi bir işarete rastlayamadım.

[369] Lady Hornby, *Constantinople During The Crimean War*, London 1863, s.58-59. Lady Hornby'nin Fatma Sultan'ın arabasıyla geçişi hakkında yaptığı betimlemenin çok benzerine Sultan II. Mahmud döneminde Esma Sultan'ın Eyüp'ten Göksu'ya gidişi için yapılan bir başka anlatımda rastlamak mümkündür. (Bkz. Thomas Allom, Robert Walsh, *Constantinople and The Scenery of The Seven Churches of Asia Minor*, II, London 1839, s.83).

Sultanefendinin o dönemin tenezzüh yerlerinden biri olan Göksu'da dolaştığı haricinde şahsına ait pek fazla detay içermeyen bu gözlemden ziyade, Fatma Sultan'ı görme şansına sahip olan Durand de Fontmagne'ın aktardıkları daha ilgi çekicidir. Leydi Fontmagne, Fatma Sultan'ın Yunan Elçisinin hanımı Madam Condouriotis ile beraber kendisini sarayına davet ettiğini belirtir. Ancak Fontmagne, devrin Fransız Elçisi Mösyö Thouvenel'in akrabası olarak elçilikte misafirdi ve o sıralarda Fransız Elçiliği ile Babıâli arasındaki gerilim sebebiyle bu davete icap edememişti.[370] Fatma Sultan'la karşılaşması ise Temmuz 1857'de düzenlenen birtakım şenlikler esnasında gerçekleşmiştir. Durand de Fontmagne'ın aktardığına göre Yunan Elçisinin hanımı Madam Condouriotis, Fatma Sultan'ın arabasını görerek onun yanına gitmeye çalışmıştı. Fatma Sultan aynı zamanda Fransızca bir şeyler söyleyen sefirenin dediklerini pek anlayamamış, yalnızca "Je suis charmée de vous voir" (sizi gördüğüme memnun oldum) demekle yetinmişti.[371]

Bu bilgiler, Fatma Sultan'ın İstanbul'daki diplomatların eşleriyle iletişimi olduğunu göstermesi bakımından gayet mühimdir. Durand de Fontmagne'ın tanıklığına bakıldığında sultanefendinin Yunan sefiresiyle bir samimiyeti olduğu izlenimi uyansa da kendisinin bağlantısının yalnız Madam Condouriotis ile sınırlı kalmadığı düşünülebilir. Zira Fransız Elçiliği vasıtasıyla Durand de Fontmagne'a başka bir davet göndermesi bunun bir göstergesidir. Dolayısıyla Fatma Sultan'ın ecnebi kadınlara karşı bir çekincesi olmadığı ve hatta bir derecede merakla Avrupalı kadınları tanımaya çalıştığı söylenebilir. Nitekim kendisiyle pek canlı bir tanıklığı olan ve sultanefendiyle hatrı sayılır derecede vakit geçirdiği anlaşılan İngiliz ressam Mary Adelaine Walker'ın aktardığı bilgiler de bunu doğrular niteliktedir.

Kırım Savaşı'nın bitiminden sonra İstanbul'a geldiğini belirten Walker, esasında kitabında Fatma Sultan'ın adını hiçbir yerde zikretmez, ismi gizleyip ondan bahsederken "Zeynep" takma adını kullanır.[372] Fakat kitapta bu kişiyi tanıtırken kullandığı "meşhur bir devlet adamının oğluyla evli sultanın kızı" ve "Boğazdaki yazlık saray" gibi detaylardan, Reşid Paşa'nın oğluyla evli olup Baltalimanı'nda oturan Fatma Sultan'ı kastettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Walker bahsettiği boğazdaki sarayın yakınında mevcut olan bir

---

[370] *Un Séjour a L'Ambassade de France*, s.149; *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, s.132.

[371] *Un Séjour a L'Ambassade de France*, s.227; *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, s.195.

[372] Mrs. Walker, *Eastern Life and Scenery with Excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete and Roumania*, I, London 1886, s.12.

ahşap yalıyı betimlemektedir.[373] Yazarın söz ettiği bu ahşap yalı da Leyla Saz'ın Baltalimanı Sahilsarayını anlatırken tasvir ettiği ahşap yalı ile birebir uyum göstermektedir.[374] Dolayısıyla Walker'ın gittiği "Boğazdaki saray"ın Baltalimanı Sahilsarayı; görüştüğü kişinin de Fatma Sultan olduğu böylece kesinlik kazanıyor görünmektedir.[375]

Leydi Walker, Baltalimanı'nın Fransız mobilyalarıyla döşendiğini not ederek Fatma Sultan'ın fiziksel özelliklerinden bahsederken onun çekici, makyajsız doğal bir cilde sahip olduğunu vurgular. Kül sarısı saçları, kenarları kara renkli gri gözleri ve gülümsemesiyle etrafa pozitiflik saçan alımlı bir ağza sahip olduğundan bahseder. Sultanefendinin en fazla 19 yaşında olduğunu ve birkaç yıldır evli bulunduğunu belirterek bir çocuğu doğmasına rağmen yalnız birkaç gün yaşayabildiğini yazar. Fakat çocuğun imparatorluk geleneklerine göre öldürüldüğünü kapalıca ima eder ki bu son derecede yanlış bir değerlendirmedir.[376] Zira hanedana mensup kadınların çocukları sultanzade adıyla anılır ve Osmanlı saltanatında hakları bulunmazdı. Dolayısıyla en eski devirlerden beri bu gerçeklik çerçevesinde sultanzadeler saltanata bir tehlike olarak görülmediklerinden katledilmeleri söz konusu olmamıştır. Leydi Walker bu yanlış algıya D'Ohsson ve benzeri yazarların eserlerindeki hatalı bilgiler sebebiyle kapılmış olmalıdır.[377]

Yine Walker'ın izlenimine göre, Fatma Sultan çok akıllı ve zeki birisiydi. Türkçe günlük gazetelerin hevesli bir okuyucusuydu. Arapça ve Farsça ile karışık, soylulara mahsus bir Türkçeyle konuşuyordu. Ayrıca Sultan Abdülmecid'in çocukları arasında musiki kabiliyetiyle tanınmıştı. Lakin "siyasi şartlar onu aşık olmadığı bir adamın eşi olmak" durumunda bırakmıştı.[378]

---

[373] Mrs. Walker, *Eastern Life and Scenery*, I, s.8-9.

[374] Leyla Saz "Rumelihisarı cihetinde" olan bu ahşap yapının Reşid Paşa tarafından Baltalimanı kârgir olarak inşa ettirilmeden evvel kullanıldığını, paşa ve bendegâna mahsus olduğunu, saraya uzun bir yol ile bağlı bulunduğunu yazmıştır. Fakat yapının 1921'den birkaç yıl evvel yandığını veya yıkıldığını belirtmiştir. (Leyla [Saz] Hanım, "Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatinden Avdetlerinde Gördüklerim", *Vakit*, 7 Nisan 1921).

[375] Araştırmasında bu konuya değinen Mary Roberts da bahsedilen kişinin Fatma Sultan olduğu konusunda tereddütsüzdür (M. Roberts, *Intimate Outsiders*, s.169).

[376] Esasında Walker çocuktan bahsederken "boy" (oğlan) tabirini kullanır (*Eastern Life and Scenery*, s.12). Ancak Fatma Sultan'ın söz konusu tarihte bir erkek çocuğu olmamıştır. Yalnız Cemile adlı bir kızı doğmasına rağmen hayatta kalamadığını önceki bölümlerde görmüştük. Bununla beraber, Redhouse'a göre "boy" tabirinin sadece erkek için değil "çocuk, tıfıl sabi" gibi kız çocuğunu da kapsayacak bir kullanımı vardı. (*A Lexicon, English and Turkish*, s.92). Dolayısıyla Walker burada Fatma Sultan'ın ölen kızını kastetmiş olabilir. Her iki durumda da yazarın çocuğun öldürüldüğünü ima etmesi tamamen yanlış bir bilgidir.

[377] İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s.150.

[378] "Political considerations made her the wife of a man whom she did not love…" (*Eastern Life and Scenery*, s.13).

Leydi Walker dört beş ay kadar portresini çizmek üzere Fatma Sultan'ın haremiyle içli dışlı olduğunu ve bu süre zarfında orta yaşlarda, garip Türkçe konuşan bir Fransız kadının da kendisine tercümanlık yaptığını belirtmektedir.[379] Ancak çalışmasının pek hızlı ilerlemediğini ve güçlükle çizim yaptığını da anlatmaktadır. Özellikle Hazinedar Usta'nın ikide bir gelip "Aman aman! Bu iş hiç bitmeyecek mi?" dediğini aktarır. Sonuçta tasviri geniş, kıymetli bir beyaz ipek üzerine işleyerek bitirmiş ise de neticeden tam manasıyla memnun olmadığı anlaşılmaktadır.[380] Walker'ın çizdiği bu Fatma Sultan portresi ise şimdiye kadar ortaya çıkmamıştır.[381]

Mary Adaleine Walker, şahit olduğu kadarıyla, Fatma Sultan'ın sarayında günlük hayata dair pek kıymetli bilgiler de aktarmıştır. Walker, sarayda gündelik işlerin çok benzer olduğundan bahseder. Kadınlar erkenden kalkar, yataklarını toplarlar. Ufak bir fincan kahve yanında zeytin, peynir, tatlılar ve sahanda yumurtadan oluşan bir kahvaltı yaparlar. Fakat çoğu, öğle yemeğine kadar sadece kahveyle yetinir. Akşam yemeği ise güneşin batışına bağlıdır ve daima gün bitimiyle beraber akşam namazından sonra yenir. Sofracı sağ elinde tuttuğu, altınla müzeyyen bir mendille göründüğünde yemek vaktinin geldiği anlaşılmaktadır. Fatma Sultan kocasıyla yemek yiyeceği vakit kendilerine iki yaşlı ve Walker'ın tarifiyle "son derecede çirkin" kadın hizmet eder. Tabi paşanın yanında alımlı kadınların bulundurulmaması yönündeki bu tercih sebepsiz yere değildir. Damat paşa haremdeki genç cariyelerden de hiçbirini göremez, kendisi geçeceği zaman cariyelerin gizlenmelerine mahsus perdeler vardır. Aynı usul erkek kardeşleri Fatma Sultan'ı ziyarete geldiklerinde de geçerlidir. Bundan başka haremde müezzin, imam ve bir de kadın muallime olmak üzere üç adet hoca vardır. Özellikle hane halkı mensuplarından küçük çocuklara din bilgisi, Arapça, Türkçe, okuma-yazma ve bazen de az biraz hesap dersleri verilir. Walker ayrıca birkaç Avrupalı hocanın da farklı sınıflarda müzik ve dans dersleri verdiklerini kaydetmiştir. Buna göre, bir kadın muallime daima iki üç öğrenciye piyanoda ders verirdi. Musiki dersleri kapsamında kanun ve ud gibi müzik aletleri de mevcuttu.[382]

---

[379] *Eastern Life and Scenery,* s.14.

[380] *Eastern Life and Scenery,* s.18.

[381] Fatma Sultan'ın güzelliği, şıklığı ve babası Sultan Abdülmecid'e benzerliği not edilerek Ayşe Osmanoğlu tarafından yayınlanan bir resminin M. Walker'ın çizdiği portre olabileceğini düşünmüştüm (bkz. Resim 3.2). Fakat bu konuyu aynı portreyi araştırmış olan Mary Roberts'le paylaştığımda kendisi söz konusu resmin bir çizim değil elle renklendirilmiş fotoğraf olduğunu ve buna binaen Walker'ın çizimi olamayacağını söylemiştir. Hem bu bilgi sebebiyle hem de Walker'ın anlattığı bazı detaylarla uyuşmaması dolayısıyla ve özellikle de resimdeki Fatma Sultan'ın, Walker'la görüştüğünde olması gereken yaşından çok daha büyük görünmesi münasebetiyle, bu resmin Walker tarafından çizilen portre olamayacağı ortaya çıkmıştır. Sayın M. Roberts'e bu hususta görüş ve yardımları sebebiyle teşekkür ederim.

[382] *Eastern Life and Scenery,* s.25-28.

Leydi Walker'ın aktardığı ve kısaca incelemeye çalıştığımız bu bilgileri az çok sınayabilmekteyiz. Yazar ilk başta sahilsarayın "Fransız mobilyalarıyla döşeli" olmasına dikkat çekmiştir. Gerçekten de Baltalimanı'ndaki eşyalara dair bunu teyit edecek nitelikte bazı işaretler mevcuttur. Örneğin 15 Ağustos 1858 (5 Muharrem 1275) tarihli bir belgede Fatma Sultan'ın Baltalimanı'ndaki sahilsarayına Mosad adlı Fransalı bir bezirgân marifetiyle Avrupa'dan eşya getirtildiği açıkça belirtilmiştir.[383]

Resim 3. 2. Fatma Sultan'ın Ayşe Osmanoğlu tarafından yayınlanan bir fotoğrafı (A. Osmanoğlu "Babam Sultan Hamit", *Hayat,* 3, (1956), s.9; Douglas Scott Brookes, *The Concubine, The Princess and The Teacher,* University of Texas Press, Austin 2008, s.60).

Yine 13 Ağustos 1860 (20 Muharrem 1275) tarihli bir belgede Prusya Devleti tebasından Webre Mayer adlı bir sandalyecinin Fatma Sultan'ın sarayı için 50 bin kuruşluk

[383] BOA, A.}MKT.MHM 406/21. Belgenin asıl konusu, Fatma Sultan'ın kethüdasının söz konusu eşyaların gümrük resminden istisna edilmesi hakkındaki talebidir.

sandalye yaptığı ve sefaret aracılığıyla bedelini tahsil etmek için yardım istediği yazılmıştır.[384] Bu da sultanefendinin sarayı için yaptığı mobilya tercihlerinin bir başka işaretidir.

Fatma Sultan'ın terekesinde rastlanan 11 ciltlik "Ceride Kitabı" da Walker'ın, sultanefendinin hevesli bir gazete okuyucusu olduğu hakkında yazdıklarını teyit ediyor görünmektedir.[385] Bunlardan başka, Walker'ın Baltalimanı'nda tanıklık ettiği musiki eğitimi ve müzik aletleri hakkında verdiği bilgileri de doğrulayacak pek çok işaret mevcuttur. Ali Galib Paşa'nın sipariş edilen bazı müzik aletlerinden bahisle paralarının ödenmesi hakkında Osmanlı Devleti'nin İngiltere Elçisi Musurus Bey'e yazdığı 15 Nisan 1858 tarihli yazısı buna bir misaldir.[386] Buna ilaveten yine Fatma Sultan'ın terekesi arasında piyanolar ve iki cilt meşk mecmuasına rastlanması da sultanefendinin müzikle olan ilişkisinin işaretleridir.[387]

3.1. Bazı Maddi Meseleler: "Gelirler ve Giderler"

Nuri Paşa ile evlilikleri sonrasında Fatma Sultan'ın ikamet ettiği haneler için yapılan birtakım harcamalara tesadüf edilmektedir. Mesela, Hazine-i Hassa Nazırı Muhtar Paşa'nın 30 Mart 1860 (8 Ramazan 1275) tarihli yazısında Fatma Sultan'ın oturduğu Kabataş'taki kışlık konakta bazı tamirat yapılıp 81 bin 74 kuruşluk bir masraf tuttuğundan bahsedilmiştir. Ayrıca Baltalimanı için de bazı tamir işleri gerekmekteydi. Küçük Ohannes Kalfa'nın inceleme yapıp 140 bin kuruş fiyat vermesine karşılık, Muhtar Paşa bu işin "Hazine-i Hassa marifetiyle daha ehven suretle yapılabileceği" konusunda görüş bildirerek padişahın emrini sual etmekteydi. Padişah ise bir gün sonra bu konuya onay vererek gerekli işlemlerin yapılmasını emretmiştir.[388]

Fatma Sultan'ın kışlık olarak kullandığı anlaşılan Kabataş'taki konağın icap eden kısımlarının "hazinece masarif-i zaideyi mucip olmayacak surette" yani gereksiz yere

[384] BOA, HR.MKT 344/68.

[385] BOA, Y.PRK.HH 23/18.

[386] BOA, HR.SFR 38/4. Aynı konuda Hariciye Nezareti'nden Serasker Paşa'ya bir tezkire yazıldığı da anlaşılmaktadır. BOA, HR.MKT 283/23.

[387] BOA, TSMA.D 7765/2.

[388] BOA, HH.İ 34/24.

masraf çıkarmadan yapılmasının bilakis belirtilmiş olması da dikkat da çekicidir.[389] Belgede kullanılan bu ifadeler, içerisinde bulunulan devrin ekonomik sıkıntılarının izlerini aksettiren bir başka örnektir.

Öte yandan Baltalimanı için Ohannes Kalfa'nın verdiği fiyat fazla bulunduğu için Hazine-i Hassa'nın üstlendiği tamiratın da olumlu sonuç verdiği görülmektedir. Zira 13 Temmuz 1860 (24 Zilhicce 276) tarihli kayda göre, denize bakan büyük odaya ceviz ve maun ağacından parke döşenmesi, daire-i hümayun ve sultan dairesinin dışının boyanması, çinihane bitişiğine müceddeden taş döşenmesi, bir adet mahzenin hazine odası yapılmak üzere yenilenmesi, bilcümle suyolları ve sekiz adet kapının tamiratı gibi işlemler toplamda 117 bin 767 buçuk kuruş masrafla tamamlanmıştı. Bu sayede Ohannes Kalfa'nın verdiği fiyata nazaran 22 bin 232 buçuk kuruş tasarruf edildiği de özellikle vurgulanmaktaydı.[390]

Saraylara yapılan tamir ve yenileme masrafları Hazine-i Hassa tarafından karşılandığından bu gibi harcamalarda Fatma Sultan'ın şahsi bütçesinin belirleyici bir fonksiyonu yoktu. Bununla beraber, aşağı yukarı aynı tarihlerde sultanefendinin ufak tefek gelir getirecek fırsatları da reddetmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Hallaç Panayot (Halatzis Panagiotis) imzalı ve 10 Eylül 1858 (1 Safer 1275) tarihli bir senete göre, Baltalimanı'nda Fatma Sultan'a ait hallaç dükkânı kendisi tarafından 1500 kuruşa bir senelik kiralanmıştı.[391] Gayet tabii bu meblağ devede kulak bile denilemeyecek seviyede düşük bir miktardı. Özellikle 27 Kasım 1859 (6 Cemaziyelevvel 1267) tarihiyle Sarraf Mısırlıoğlu Bedros'un 100 bin[392] ve 16 Eylül 1860'ta (29 Safer 1277) H. Santo Giorgis'in 7 bin 500 kuruş[393] tahsil ettiklerini gösteren borç senetleri dikkate alınırsa, Fatma Sultan'ın kira gelirinin ne kadar küçük bir miktar olduğu daha iyi anlaşılabilir. Yine de az çok demeyip böyle bir dükkânı kiralamak suretiyle ek gelir elde etmek istemesi kayda değer bir noktadır.

---

[389] BOA, MB.İ 15/32.

[390] BOA, HH.d 12185.

[391] İBB Atatürk Kitaplığı, PVS.Evr, Demirbaş no: 00666. Hallaç Panayot'un belgede Rumca olarak attığı imzayı okuyarak bu konuda bana yardımcı olan Sayın Esra Özsüer'e teşekkür ederim.

[392] Mısırlıoğlu Bedros işbu 100 bin kuruşun Fatma Sultan için Ali Galib Paşa tarafından alındığını ve paşanın vefatından sonra terekesinden tahsil edildiğini belirtmiştir (İBB Atatürk Kitaplığı, PVS.Evr, Demirbaş: 00887).

[393] İBB Atatürk Kitaplığı, PVS.Evr, Demirbaş: 00663.

Sultanefendinin şahsi giderlerine bir örnek olmak üzere 29 Mart 1859 (24 Şaban 1275) tarihli bir vesikada görünen 199 bin 755 buçuk kuruşluk bir borçtan bahsedilebilir. Belgede yazıldığına göre bu meblağ Ömer Cemal Efendi'nin Fatma Sultan'ın kethüdası olduğu döneme aitti. Bahis konusu borçlar Baltalimanı'na alınan odun, kömür ve bahçe için gübre paralarının yanı sıra Beyoğlu'nda Tuhafçı Kofna adlı birisiyle, bazı elbiseler için bir terzinin alacakları ve Tabakçı Ohannes ile Kuyumcu Osi ve Hademe Osman Ağa'ya ödenecek meblağı içermekteydi. Bunların yanı sıra Paris'ten 5 bin 163 Frank değerinde bir de saat getirtilmişti.[394] Detayları pek bilinmemekle beraber, 23 Haziran 1860 (4 Zilhicce 1276) tarihli ve Hariciye Nezareti'nden Seraskerlik'e yazılan bir nottan anlaşıldığı kadarıyla, Avusturya Devleti tebasından Mobzedi İzak Esiyo [Moazedi Isaac Ezio?] adlı birinin de Fatma Sultan'dan bir miktar alacağı vardı.[395] Bu gibi harcama kayıtlarına nazaran, sultanefendinin alafranga modaya uygun alışverişler yaptığı söylenebilir.

Bütün bu borçlara karşılık sultanefendi için olumsuz sayılabilecek bir gelişme de yaşanmıştı. 23 Temmuz 1860 (4 Muharrem 1277) tarihli irade ile Âdile ve Fatma Sultanların maaşlarında bir eksiltmeye gidilmiştir. Buna göre Âdile Sultan'dan 100 bin, Fatma Sultan'dan ise 50 bin kuruşluk bir kesinti yapılmak suretiyle iki sultanefendinin de maaşları 150 bin kuruşa indirilecekti.[396] Fatma Sultan'ın maaşının 200 bin kuruşa çıkarıldığını daha önceki bölümlerde görmüştük. Bu indirim miktarına nazaran Âdile Sultan'ın maaşının da 250 bin kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Abdülmecid'in, kız kardeşinin ve kızının gelirlerinde böyle bir kesintiye gidilmesi emrini padişahın en yakınından başladığı bir nevi tasarruf tedbiri ve girişimi olarak okumak mümkündür.

1860-61 kışına gelindiğinde ikameti için Fatma Sultan'a yine Kabataş'taki konağın hazırlandığı görünmektedir. "Bazı pek muktezî olan şeylerin tesviyesi" diye pek detay verilmeden tarif edilen söz konusu hazırlığın bir dizi tamir ve tefriş işlemleri olduğu açıktır. Fakat herhalde birkaç kıştır sultanefendinin zaten kaldığı bir yer olduğundan bu defa önceki işlemlere nazaran çok da fazla bir masrafın ortaya çıkmadığı görülmektedir. Belirtildiğine göre gereken işlemler 20-25 bin kuruşa halledilebilecekti. Ayrıca bu kayıtlara

[394] İBB Atatürk Kitaplığı, PVS.Evr, Demirbaş: 03687.

[395] BOA, HR.MKT 339/76.

[396] BOA, İ.DH 459/30484; A.}MKT.NZD 319/59.

nazaran Fatma Sultan'ın en geç 1860 Kasım başında Kabataş'taki konağa geçtiği de anlaşılmaktadır.[397]

Bu arada Fatma Sultan'ın kethüdası Ziver Efendi Şeyhülharemlik vazifesine atandığı için ondan boşalan kethüdalık vazifesine 13 Aralık 1860 (29 Cemaziyelevvel 1277) tarihli iradeyle Meclis-i Vâlâ azasından Hüseyin Bey tayin edilmiştir.[398] Mayıs 1861'de sultanefendinin sahilsarayına geri dönme vakti geldiğinde ise, Baltalimanı Sahilsarayı daha yeni döşendiğinden "yalnız hariçte esna-yı şitada zedelenmiş olan mahallerine" yani sadece kışın yıpranan dış cephedeki bazı kısımlara gereken tamiratın yapılması emredilmiştir.[399]

Sultan Abdülmecid'in, saltanatının son yıllarına doğru mevcut ekonomik problemler sebebiyle fevkalade sıkıldığı ve bu konuda gayet sinirlendiği açıktır. Buna dair 1858 yılında yaşanan hadiselere ve akabinde benimsenen bazı kemer sıkma politikalarına önceki kısımlarda değinmiştik. Bütün bunlara rağmen, göründüğü kadarıyla Sultan Abdülmecid, kızlarının şahsi harcamalarında belirleyici bir role sahip olamamıştır. Üstelik hemen her sene sarayların tamirat ve yenilenmesi, Fatma Sultan örneğinde görüldüğü üzere, icap ettiğinde kışın ikamet için bir hanenin kiralanması, daha sonra o hanenin tamirat ve düzenleme masrafları gibi mecburi giderlere de dur denilemiyordu. Bu gibi zaruri masrafların önü alınamamıştı. Sadece harcanacak meblağı azaltmak için yeri geldiğinde bazı dikkatli adımlar atılmıştır. Netice itibarıyla babasının saltanatı süresince padişahın kızı olma vasfı dolayısıyla Fatma Sultan'ın rahat bir yaşam sürdüğü söylenebilir. Fakat bu durum saltanat değişikliğiyle beraber az çok değişmeye başlayacaktı.

Sultan Abdülmecid 25 Haziran 1861'de hayata gözlerini yumduğunda[400] Fatma Sultan babasını kaybetmenin verdiği üzüntü ve çaresizlik duygularından öte başka dertlerle de karşı karşıya kalacaktır. Her ne kadar Sultan Abdülmecid'in vefat etmeden evvel ölüm döşeğindeyken kardeşi Abdülaziz Efendi'yle görüşüp ona çocuklarını emanet ettiği ve Sultan Abdülaziz'in de saltanatı devraldıktan sonra bu doğrultuda yeğenlerine teminat

---

[397] BOA, MB.İ 15/84; HH.İ 35/63.

[398] BOA, İ.DH 473/31775; MB.İ 15/168; *Vak'a-Nüvis Ahmed Lûfî Efendi Tarihi*, X, haz. M. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1988, s.24.

[399] BOA, İ.HH 36/62.

[400] A.H. Ongunsu, "Abdülmecid", *İA*, I, (1978) s.94; C. Küçük, "Abdülmecid", *DİA*, s.262; E. Eldem, *Death in Istanbul*, s.96.

vererek onları kendi çocuklarından ayırmayacağını söylediği biliniyorsa da[401] ortada saltanatın Mecid ailesinden Aziz ailesine devrolduğu gibi reddedilemez bir gerçek vardı.

Sultan Abdülaziz saltanatında yaşanan erken gelişmelerden biri Fatma Sultan'ın kethüdasının değişmesiydi. 11 Kasım 1861 (8 Cemaziyelevvel 1278) tarihli iradeye göre sultanefendinin yeni kethüdası Raif Efendi olmuştur.[402] Bir başka ve daha önemli gelişme ise Ekim 1862'de sultanefendilerle damatların maaşlarında bir indirime gidilme teşebbüsüdür. 1 Ekim 1861 (6 Rebihülahir 1279) tarihli yazıda Fatma Sultan'ın 175 bin, Refia ve Cemile Sultanların ise 150 biner kuruş; damatlardan Nuri, Edhem ve Mahmud Paşaların da her birinin 60 bin kuruş maaş aldıkları belirtilmiştir. Teklife göre sultanefendilerin maaşları 125 bin, damat paşaların da 50 biner kuruşa indirilecekti.[403] Fakat bundan 12 gün sonra aynı konu hakkındaki bir başka yazıda, sultanefendilerin maaşlarından kesinti yapılmasından vazgeçilmesi, ancak damat paşaların 60 biner kuruş olan maaşlarının 50 bine indirilmesi yolunda bir karar verildiği belirtilmiştir.[404]

Maddi tasarruf olarak addedilebilecek böyle bir girişimde hedefin Sultan Abdülmecid'in kızlarıyla ve damatlarının maaşları oluşu enteresandır. Padişah olması münasebetiyle Sultan Abdülaziz'in kendisi veya ailesinin gelirlerinden ziyade yeğenlerinin maaşlarında bir kesintiye gidilmesini istemesi anlaşılabilir bir tercihtir. Fakat bu karardan neden vazgeçildiği sorusuna cevap vermek güçtür. Sultanefendilerin kendi maaşlarına dokunulmaması için dirayet göstermesi veya Sultan Abdülaziz'in, ölmeden evvel ağabeyinin çocuklarını kendisine emanet ettiğini hatırlayıp yeğenlerinin maaşlarında kesinti yaptırmamak istemiş olması da mümkündür. Tahminleri bu yorumlarla sınırlı tutmak münasip olmakla beraber, görünen bir gerçek olarak ihalenin damat paşalarda kaldığı ve neticede onların maaşlarında bir indirime gidildiğini vurgulamak gerekir.

3.2. Veliaht Murad Efendi ve Diğerleriyle İlişkiler

Mevcut veriler etrafında Fatma Sultan'ın günlük hayatında nasıl vakit geçirdiği sorusuna kesin cevaplar bulmak epey güçtür. Bununla beraber, bazı ipuçlarından yola çıkarak bir derecede isabetli tahminler yürütülebilir. Muhtemeldir ki zamanının çoğu sarayının gündelik ve düzenli işlerini Hazinedar Usta vasıtasıyla idare ettirmekle geçiyordu.

---

[401] *Tezâkir 13-20*, s.136-137 ve 146; *Ma'rûzât*, s.29, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, s.3114; Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz Hayatı-Hal'i-Ölümü*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul 2011, s.30-36.

[402] BOA, İ.DH 480/32346; A.}DVN 172/82; A.}MKT.NZD 378/96.

[403] BOA, İ.DH 497/33788.

[404] BOA, İ.DH 498/33854.

Sosyalleşmesi ise evine gelen misafirleri kabul etmesi, kendi gezintileri ve ziyaretleri ile mektuplar vasıtasıyla yakınlarıyla haberleşmesi şeklinde cereyan etmekteydi.

Fatma Sultan'ın kardeşlerine ve bazı diğer hanedan üyelerine yazdığı sınırlı sayıdaki mektuplar dışında diğer kimselerle yaptığı yazışmalardan mahrumuz. Eldekilerin ise neredeyse tamamına yakını tarihsiz ve kime hitaben yazıldıkları belirsiz olduğundan bunları sağlam bir tarihi bağlama oturtarak okuyup anlamlandırabilmek epey zordur. Bu gibi eksik yönlerine rağmen yine de bunlar zikre değer belgelerdir.

Çoğunun yazısı şeklen oldukça düzgün ve tertiplidir, imza bölümünün ise başka bir kalemle atıldığı fark edilmektedir. İçlerinden az sayıda olan birkaçının ise yazısı daha karmaşıktır ve kâğıdın tamamının tek bir kalemden çıktığı görülmektedir. Bu durum, satırları ve yazıları düzgün, üslubu resmi olan belgelerin saraydaki bir kâtibe yazdırılıp altına Fatma Sultan tarafından imza atıldığı; şeklen daha düzensiz görünen ve üslup bakımından daha hususi özellikler barındırdığı belli olan yazıların ise bizzat kendisi tarafından kaleme alındığı kanaatini uyandırmaktadır. Örneğin, "Valide-i Muhterememem" hitabıyla başlayan ve zarfındaki not dolayısıyla Servetseza Başkadınefendi'ye yazıldığı anlaşılan tarihsiz bir mektupta Fatma Sultan yanına almak istediği iki kız çocuğundan bahsetmektedir (Resim 3.3). Anlaşıldığı kadarıyla çocuklardan birinin parmağında tıbbi bir problem vardı. Fatma Sultan bundan çekindiğini ve çocuğa bir cerrahın müdahale etmesi halinde kalıcı hasar oluşabileceğinden endişelendiğini aktarmaktadır. Yine de "1500 keselik bile olsa" çocuğu yanına alıp tedavi ettirmek istediğini belirtmiştir:

> "Devletlü İsmetlü Valide-i Muhterememem Efendim Hazretleri
>
> İki nefer cariye daha getirdiler. Mukaddemâ görülenler derecesindedir. Yani muvaffak olamıyorum. Göndersem nafile tacizlik olmasın diye tevkif ettim. Parmağında dolama olan çocuk anlardan farklıdır. Lakin şu özrü için cesaret edemiyorum. Belki bir usta cerrah eline geçse özür kalmaz diyor isem de hekimler bize hiç ümit bırakmadılar. Eğer kabul buyrulur ise almak emelindeyim. Anın derecesinde bulunamıyor. Fakat öyle bir özür kaldığı halde kabahatli olmayım. Hüda âlem bin beş yüz keselik olsa yine mutlaka ve daha ziyadeye olsa almak istiyorum. Bir cevabını biliverenleri beyanıyla terkim-i temikaya ibtidar olundu."[405]

[405] TSMA.E 289/7 Lef 1.

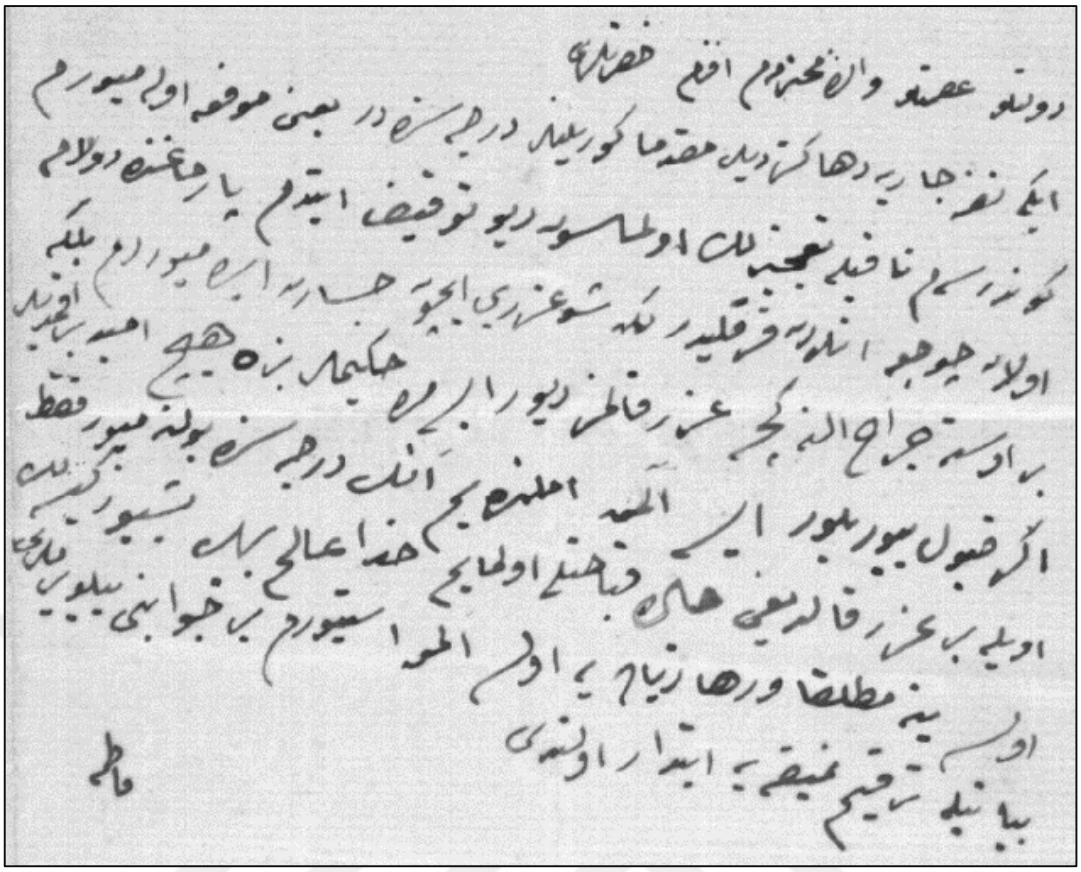

Resim 3. 3. Fatma Sultan'ın muhtemelen kendi el yazısıyla kaleme aldığı bir mektubu (TSMA.E 289/7).

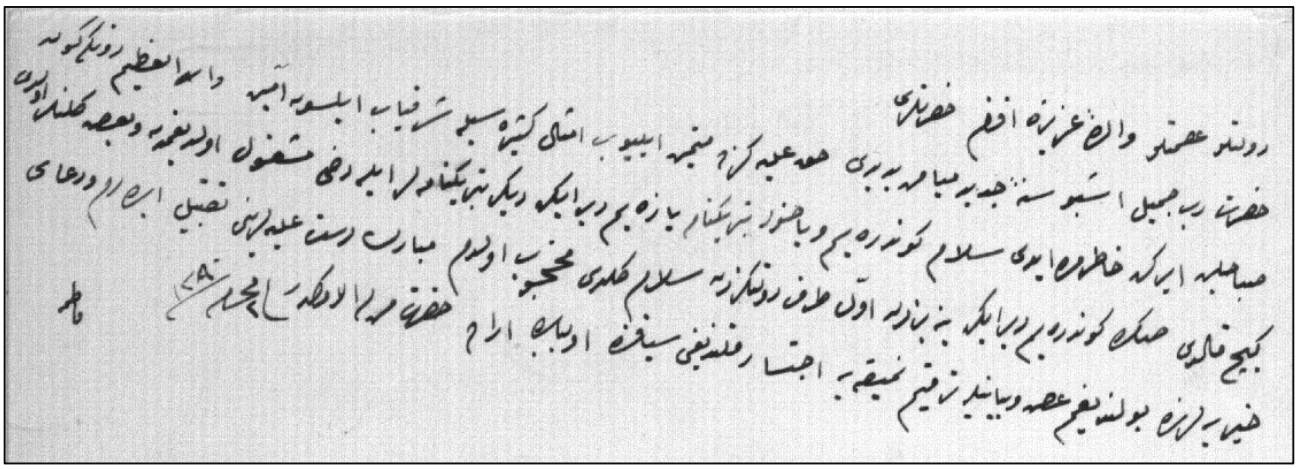

Resim 3. 4. Fatma Sultan'ın muhtemelen kendi el yazısıyla, üvey annesi Servetseza Başkadınefendi'ye yeni yıl tebriki için kaleme aldığı mektup (TSMA.E 289/7).

Fatma Sultan'ın yeni yıl tebriki için kaleme aldığı ve zarfında "Başkadınefendi Valide-i Azizem Hazretlerine" yazması münasebetiyle yine Servetseza Başkadınefendi'ye gönderildiği anlaşılan bir diğer mektubundaki üslubu da oldukça benzerdir (Resim 3.4.). Sultanefendi resmiyetten uzak, sade ve içten ifadelerle üvey annesinin yeni yılını tebrik etmiştir. İçerikten anlaşıldığı kadarıyla bu mektup Servetseza Başkadınefendi'den gelen bir tebrik yazısına cevaben kaleme alınmıştı:

> "Devletlü İsmetlü Valide-i Azizem Efendim Hazretleri
>
> Hazret-i rabb-ı celil işbu sene-i cedid-i meyâmın-bedidi hakk-ı aliyyenizde metin eyleyüp emsal-i kesiresiyle şeref-yâb eylesün âmin. Vallahü'l-azim dünkü gün sabahleyin erken hatırımda idi. Selam göndereyim veyahut tebrikname yazayım der iken diğer tebriknameler ile dahi meşgul olduğumdan ve bazı gelenler oldu geç kaldı. Sonra göndereyim der iken bize bizden evvel taraf-ı devletinizden selam geldi. Mahçup oldum. Mübarek dest-i aliyyelerini takbil ederim. Dua-yı hayriyelerinde bulunduğum arz ü beyanıyla terkim-i temikaya ictisar kılındığı siyakında ol babda irade hazret-i menlehü'l-emrindir."[406]

Aynı dosya içerisinde Mehmed Reşad Efendi'nin imzası bulunan tarihsiz bir mektupta da kendisinin tıpkı ablası Fatma Sultan gibi "Valide-i Azizem" hitabını kullandığı görünmektedir. Buna göre Reşad Efendi'nin bahis konusu mektubunu da Servetseza Başkadınefendi'ye yazılmış olarak değerlendirmek isabetli olacaktır. Nitekim her iki kardeşin de yazılarında üvey annelerine karşı aynı hitabı ve üslubu kullanarak bir uyum sergilemiş olmaları kuvvetli bir ihtimaldir.

Reşad Efendi validesini özlediğini yazmış ve mektubu kaleme aldığında "Büyük biraderle mülakat olunduğundan" bahsetmiş, yani Murad Efendi'nin yanında olduğunu ifade ederek üvey annesini başka bir gün ziyaret edeceğini belirtmişti:

> "Valide-i Azizem Efendim
>
> Taraf-ı ismet-penahîlerinden ihda buyrulan hediye-i behiyyeleri memnuniyet ve mahzuziyetimize badi olmuştur. Efendim muhabbetiyle müdavim bulunduğum da'vât-ı hayriyyelerini yâd ü tezkâr kılınmış. Bugün büyük birader ile mülakat olunduğundan inşallah yakın günde gelirim. Benim validem. Pek göreceğim geldi. Acele tahrir ve tesyir kılındı. Afv-ı devletlerin ricasına içtisar olundu. Reşad."[407]

[406] TSMA.E 289/7 Lef 8.

[407] TSMA.E 289/7 Lef 3.

Yazılarında kullandıkları üslup ve hitabet şekillerinden görüleceği üzere, hem Fatma Sultan hem de Reşad Efendi bir dönem kendilerine bakmış olan üvey anneleri Servetseza Başkadınefendi'ye epey saygı duymaktaydılar. Ona karşı kullandıkları ifadelerin resmiyetten uzak, sade ve samimi oluşu da kendisinden çekinmediklerini ve aralarında bir mesafe olmadığını göstermektedir.

Şekil itibarıyla aynı özellikleri göstermesi dolayısıyla yine sultanefendinin el yazısından çıktığı anlaşılan bir diğer mektupta ise her ne kadar açık ifadeler kullanılmamış olsa da, Fatma Sultan'ın Şevkefza Kadınefendi'yi[408] görmek istediği anlaşılmaktadır. Aynı dosya içerisinde bulunması dolayısıyla bu mektubun da yine Servetseza Başkadınefendi'ye yazıldığı kabul edilebilir. Ancak mektubun kime yazıldığından ziyade asıl dikkat edilmesi gereken nokta Fatma Sultan'ın, biraderi Murad Efendi'nin validesi Şevkefza Kadınefendi ile görüşmek istediğini belirtmesidir. Bu da iki kardeşin aralarının çok iyi olduğu yönündeki iddiaları teyit edecek işaretlerden birisidir. Belgede hiçbir isim geçmemesine rağmen "büyük biraderimiz efendimizin valide-i muhteremeleri" ibaresinden Şevkefza Kadınefendi'nin kastedildiği meydana çıkmaktadır. Zira buradaki büyük biraderin Murad Efendi olduğu aşikârdır:

> "Valide-i Muhterememiz Hazretleri
>
> Büyük biraderimiz efendimizin valide-i muhteremeleri hazretleri[nin] valide-i muhterememiz zat-ı devletinize bugünlerde teşrif-i aliyyeleri olur ise ol gün muhliseniz dahi bulunmaklığımı arzu ediyorum. İrade efendimindir. Fatma."[409]

---

[408] Sultan V. Murad'ın annesinin adı epey tartışmalı bir konudur. Kendisinin adı mühür ve imzalarında "Şevk-Efsar/Şevki-Efsar" ve bazı belgelerde ise "Şevkefza" olarak geçmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı doğrusunun "Şevkefza" olduğunu belirtip ismi bu şekilde kullanmayı tercih etmiştir. (İ. H. Uzunçarşılı, "Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası", *Belleten*, VIII/29, (1944), s.73, dipnot 1). Buna Karşılık Arzu Terzi, mühürlerde yazılan "Şevki-Efsar" isimlendirmesini doğru kabul ederek Valide Sultanın asıl adının bu şekilde olduğunu ifade etmiştir. (A. Terzi, *Saray Mücevher İktidar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s.13). Fakat "Şevki-Efsar" kelimesi anlam olarak uygunsuz görünmektedir. Zira "efsar" yular demek olup kelime bu şekilde kabul edilirse Şevki-Efsar, "neşeli-yular" gibi anlamsız bir şekle bürünmektedir. Oysa Farsça "efza" tabirinin, sonuna getirilen kelimelerin anlamını güçlendiren bir kullanımı vardır. Buna binaen, Şevkefza kelimesi "neşesi artan, çoğalan (kişi)" gibi bir manayı ortaya koymaktadır ki bu kulağa daha makul gelmektedir. (*Redhouse Sözlüğü*, s.327-328, 1059; *Kamus-ı Türkî*, s.136). Dolayısıyla birçok varyasyonu kullanıldığı görülen bu isimlendirmenin anlam olarak en mantıklı görünen şekli olduğu için "Şevkefza" halini kullanmayı uygun buluyorum. (Edhem Eldem tarafından, II. Meşrutiyet sonrasındaki bir belgede ismin "Şevkiye" diye kullanıldığının tespit edilmesi bu durumun ne derecede karmaşaya ve tartışmaya meyyal olduğunun ilginç bir göstergesidir. Bununla beraber E. Eldem de ismin "Şevkefza" halinin mantıklı olduğu kanaatindedir. Valide Sultanın ismin farklı şekillerini bilinçli olarak kullanmış olması ihtimali de akla gelmektedir. Fakat bambaşka bir tartışma ve araştırma konusu olduğu için ve konudan sapmamak maksadıyla isimlendirme tartışmasını bu kadarla sınırlı tutmak uygun olacaktır. Bu konudaki değerli fikir ve bulgularını yayına hazırlanmakta olduğu bir esnada benimle paylaştığı için Sayın Edhem Eldem'e teşekkür ederim). Ayrıca bkz. Edhem Eldem, *Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları II. Cilt Hatırat ve Belgeler (Mukayyet)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s.59-60.

[409] TSMA.E 328/13 Lef 2.

Şevkefza Kadın tarafından kaleme alınan tarihsiz ve kime yazıldığı belirsiz bir mektubun da yukarıdaki bu satırlarla beraber okunduğunda muhatabının Fatma Sultan olma ihtimali kuvvetlenmektedir. Nitekim içerikteki bazı detaylar da buna işaret etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla mektup Murad Efendi'nin Kurbağalıdere'deki köşkünde bulunduğu esnada oradan yazılmıştı. Şevkefza Kadın, mektubu yazdığı sultanefendinin Murad Efendi'ye olan "muhabbet ve meveddeti"nden bahsetmiştir. Ayrıca yine Şevkefza Kadın'ın muhatabına hitaben kendisine bir araba gönderilip Beylerbeyi Camii İskelesinden aldırılabileceği yolundaki teklifiyle, Fatma Sultan'ın Baltalimanı'ndan deniz yoluyla Beylerbeyi'ne gelip oradan arabayla Kurbağalıdere'ye gitmesi kastediliyor gibi bir izlenim uyanmaktadır:

> "Devletlü ismetlü kerîmem Sultân-ı [sic] aliyyetü'ş-şân hazretleri
>
> Nezd-i senâverîye ve mahdûmum efendiye berkemâl olan muhabbet ve meveddet-i aliyye-i Sultânîlerinin ibrâzıyla mülâkat arzûsunda bulunduklarını şâmil irsâl buyrulan tezkire-i aliyyelerini kemâl-i memnûniyetle aldım ve meâl-i dil-ârâsı ma'lûm-ı
>
> hulûs-veriyyeleri oldu. Burayı teşrîf buyurmak emelinde bulunduklarına bir derecede memnûn ve mesrûr oldum ki ta'rîf ve tavsîfe muktedir olamayız. Gece kalmak üzre Cuma günü saat beş karârlarında teşrîf-i aliyyelerine muntazır oluruz. Rükûb-ı ismetânelerîçün saat üçde Beylerbeyi Câmi-i şerîfi İskelesi'nde araba hâzırdır. Şâyet deniz sertçe olup bu tarafa gelemeyecek olduğu hâlde ferdâsı Cuma ertesi günü yine mahall-i mezkûrda araba hâzır olacakdır. Seyâhat mâddesi sahîh gibi görünüyor. Fakat on beş gün daha te'hîr olunması bazı şüpheye da'vet ediyor. Buna dâir tafsîlâtı mülâkât-ı ismetânelerine ta'lîk etmiş olduğumuzdan bu kadarla iktifâya mecbûr olduk. İş bu ifâdât-ı meşrûhanın beyânı zât-ı aliyyetü'ş-şânlarına ber-kemâl olan hürmet ve muhabbet-i samîmemi te'kîde vesîle ittihâz kılındı. Ol bâbda lütf, zât-ı aliyye- i cenâb-ı Sultânîlerinindir."[410]

Fatma Sultan'ın hem biraderi Murad Efendi hem de onun annesi Şevkefza Kadın ile yakın ilişkileri olduğu kanaatine ulaşmayı sağlayan bu vesikalara bakılırsa, Şevkefza Kadın'ın 1 Ekim 1872 (28 Recep 1289) tarihli, kutlama ve hatır sorma kabilinden bir içeriğe sahip mektubunun da yine Fatma Sultan'a gönderilmiş olma ihtimalinden bahsedilebilir. Zira muhatabına karşı kullanılan ifadeler pek iltifatkâr ve samimidir. Fatma Sultan'la aralarındaki ilişki gözönüne alındığında bu mektubun ona yazıldığı yolundaki bir varsayım yanlış olmayacaktır:

> "Devletlü Nur-i Çeşm İbtihacım Efendim Kerimem Sultan Aliyyetü'ş-Şan Hazretleri

[410] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Hatt-ı Rikkat Padişah Hanımları ve Kızlarının El Yazıları*, İstanbul 2016, s.164-165.

Leyle-i mübarekenin ve tehniyetini şamil irsal buyrulan tezkire-i ismet-penahîleri vâsıl-ı yed-i tekrim olarak meali malum-ı hulusvarî oldu. Ve bu veçhile merasim-i tebrike iptidar buyrulan himem-i aliyye-i sultanîleri fevkalhad müstelzem-i mahzuziyet olarak da'vat-ı hayriyeleri yâd ü tezkâr kılınmış olmağla beyan-ı memnuniyete iptidar olundu. Hemen cenab-ı hak leyle-i mübareke-i mezkûreyi zat-ı ismetaneleri hakkında dahi müteyemmin ve mesut eyleye âmin. Ol babda ve her halde emr ü irade efendim sultan aliyyetü'ş-şan hazretlerinindir.

Nur-ı didem sultan aliyyetü'ş-şan hazretlerinin çeşmi'n-nurlarından pus ederim. Tebriknameleriyle afiyet haberlerinden fevkalade bais-i mahzuziyetim olmuştur. Cenab-ı hak işbu leyle-i mübarekeyi hakk-ı ismetanelerinde müteyemmin buyursun âmin.

Meyl-i Servet'e mahsus selam ederim."[411]

Bu işaretlerden ortaya çıkan bağlamda Fatma Sultan ile Murad Efendi arasında pek yakın ve sıkı bir ilişki olduğu konusu netlik kazanmaktadır. Nitekim sultanınefendinin Şevkefza Kadın ile yakınlığı da esasen Murad Efendi'ye olan bağlılığının doğal bir sonucu olmalıdır. İki kardeş arasındaki bu ilişki dikkate alındığında Fatma Sultan'ın 1862 tarihli ve "Birader-i Ruh-Beraberim" hitabıyla başlayan, muhatabının Muharrem ayını tebrik ederek kendisine aşure gönderdiğini belirten şu mektubunun da Murad Efendi'ye yazıldığı düşünülebilir:

"Devletlü Necabetlü Birader-i Ruh-Beraberim Efendim Hazretleri

Cenab-ı hüda-yı lem-bezl hazretleri kemal-i zevk ve safa ve sıhhate mukarenetle nice nice bu misillü eyyâm-ı hasenenin müşahadesine muvaffak bi'l-hayır buyursun. Mücerred tezâyüd-i lezzet-i mihr ü muhabbet olarak bir testi aşure irsal-i su-yi daverâneleri kılınmış olduğunun ifadesi istifsar-ı tab'-ı necabetlerine vesile-i cemile hâsıl eyledim.

10 Muharrem [1]279 [8 Temmuz 1862] Fatma."[412]

Aynı bağlam içerisinde ele alındığında, yine 1862 yılında Kurban Bayramı tebriki maksadıyla yazılan ve muhatabına iki koç gönderdiğini belirten Fatma Sultan'ın şu mektubunun da Murad Efendi'ye yollandığı kabul edilebilir:

"Devletlü Necabetlü Birader-i Azizim Efendim Hazretleri

[411] TSMA.E 490/25. Şevkefza Kadın'ın mektubunda bahsettiği "Meyl-i Servet" adlı kişi, Murad Efendi'nin dördüncü kadınıydı. Ziya Şakir'in tespitlerine göre Meyl-i Servet evvela Refia Sultan'ın sarayına girmişti. Murad Efendi kendisini orada görüp beğenmiş ve hanımlığa almıştı. (Ziya Şakir, *Çırağan Sarayı'nda 28 Sene V. Murad'ın Hayatı*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, s.136-140).

[412] TSMA.E 328/13 Lef 4.

Cenab-ı rabb-i vürud emsal-i kesiresinin müşahade ve idrakiyle ömr ü ikbal-i hazret-i necabet-penahîlerini nâ-ma'dud buyursun. Hululü takarrüb eden ıyd-i şerif-i adhâda zebh ve kurban buyrulmak üzere iki res koç takdim ve israsına ictisar olunmuştur. Kabulü hususuna irade-i aliyye-i hazret-i necabet-penahîleri erzan ü sezavar buyrulması babında irade hazret-i veliyü'l-emrindir.

8 Zilhicce 1284 [1 Nisan 1868] Fatma."[413]

Murad Efendi'nin de Fatma Sultan'a yazdığı bazı mektupları vardır. Fakat tarihleri dolayısıyla bunları ilerleyen bölümlerde inceleyeceğiz. Sultanefendinin imzasıyla birkaç mektup daha mevcut ise de bunlar bayram ve aşure günü tebriği için kaleme alınmış son derecede resmi ve klişe ibareler içeren, özel bilgilerden ve duygulardan uzak, soğuk metinlerdir. Servetseza Başkadınefendi'ye gönderilen mektuplarla aynı dosyada bulunmaları münasebetiyle bu mektupların da yine ona hitaben yazıldığı varsayılabilir. Bunlardan birkaçını misal olmak üzere nakletmek uygun olacaktır.

Kurban Bayramı tebriğiyle beraber iki koç gönderildiği hakkında bir mektup:

"Devletlü Valide-i Muhteremem Efendim Hazretleri

Zat-ı ismet-ayâtlarıyla meyânede murtabıt olan heyl-i metin ve dâr ü muhabbetin tahkim ve yeştirine vesile-cu olduğum halde hululü takarrüp eden ıyd-ı şerif-i adhânın tebrik ü tehniyetini şu maksadın icra ve ibkasına vesile ittihaz eylediğime binaen cenab-ı rabb-i yezdân ıyd-i said-i mezkûrun şeref-hululüyle zat-ı devletlerini müşerref ve şâdân buyurmak duası yâd ve tezkâr ve iki res koç takdim ve isrâsına ictisar kılınmış olduğundan kuyudu temennasına iptidar olunmuştur. Fatma 9 CA 89 [15 Temmuz 1872]."[414]

Fatma Sultan'ın aşure gününde kendisine yollanan aşurenin ağzına tat verdiğini belirterek teşekkür ettiği bir mektubu:

"Devletlü İsmetlü Valide-i Muhteremem Efendim Hazretleri

Daire-i devletlerince tabh ettirilip bâ-tezekkür irsaline kerem buyrulmuş olan aşurâ uzviyet-bahş-ı dehân-senâ olmuş ve cenab-ı hak müşahade-i emsal-i nâ-ma'dudesiyle mesrurü'l-kalp buyurmak duasının tekrarıyla memnuniyet ve mahzuziyet-i hasılamı arz ve beyana iptidar olunmuştur. Fatma 10 M 89 [10 Mart 1872]."[415]

Sultanefendinin validesine aşure gönderdiğini ifade eden bir mektubu ise şöyledir:

---

[413] BOA, HSD.AFT 13/201.

[414] TSMA.E 289/7 Lef 10.

[415] TSMA.E 289/7 Lef 11.

"Devletlü İsmetlü Valide-i Muhterememem Efendim Hazretleri

Necât-bahş-ı kâffe-i ümem cenâb-ı helâk-ı âlî hazretleri nice emsalinin müşahadesiyle nail-i sürur ve vâreste-i elem buyursun. İşbu yevm-i mübarekede tabh ettirilen aşurâdan bir desti takdim-i huzur-ı devletleri kılınmış olmasıyla lütfen sezâvâr-ı kabul buyrulması mütemannadır. Ol babda irade hazret-i menlehü'l-emrindir. Fatma 10 M 90 [10 Mart 1873]."[416]

Bütün bu yazışmalara bakıldığında hanedan içi mektuplaşmaların Fatma Sultan nezdinde bir tür sosyalleşme vasıtası olduğu söylenebilir. Bununla beraber, elimizdeki mektupların Fatma Sultan'ın sosyal hinterlandı içerisindeki çok ufak bir kesimi bize gösterdiğini vurgulamak gerekir. Dolayısıyla mevcut olan belgelerden ziyade olmayanlar da düşünülmeli ve sultanefendinin yazışıp görüştüğü ve fakat bugün bizim bilemediğimiz diğer olağan kişiler de hesaba katılmalıdır.

[416] TSMA.E 328/19 Lef 7.

4. SULTAN ABDÜLAZİZ DEVRİNDEKİ GELİŞMELER

Babasının vefatı ve amcasının saltanat devrinin başlamasıyla beraber Fatma Sultan'ın hayat şartlarında olumsuz yönde gelişmeler olması beklenilen bir durumdu. Lakin şurasını vurgulamak zarureti vardır ki her şeye rağmen Âdile ve Fatma Sultanlar, hanedan kadınları içerisinde daima kıdemli konumlarını korumuşlardır. Çünkü biri Sultan Abdülmecid'in kız kardeşi diğeri de kızı olan bu iki birey, hanedan içerisindeki en büyük, bir başka deyişle "ekber" kadınlardı. Bu münasebetle hanedan kadınları içerisinde protokol olarak en yüksek makama sahiptiler. Tabii Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan, oğlunun saltanatında bu denklemi bozacaktır.

Genel manada Valide Sultanların hanedan içerisindeki en yetkili kadın olmalarının yanı sıra Pertevniyal Valide Sultan'ın, baskın karakteri ve kişiliği dolayısıyla daha ilk anlardan itibaren oğlunun saltanatında müdahale ve tesirleri olduğu bilinmektedir.[417] Bu duruma binaen Fatma Sultan, babasının devrine nazaran bir kademe geriye düşmüştür. O, artık ortada bir Valide Sultan bulunduğu için, onun gerisinde durmak, ona karşı gerekli saygı ve ihtimamı göstermek zorundaydı. 1872-73 yıllarına ait maaş kayıtları, bireyler arasındaki bu konumlanmanın pek güzel bir örneği olup adeta bu durumun bir nevi sayılarla resmedilmiş hali gibidir. Buna göre Fatma Sultan ve Murad Efendi 125 biner ve Âdile Sultan 250 bin kuruş maaş alırken Pertevniyal Valide Sultan'ın ise maaşı 500 bin kuruştu.[418]

Sultan Abdülaziz devrinde Fatma Sultan'ın hayatının nasıl geçtiği konusunda yeterli bilgilere sahip değiliz. Fakat normal şartlarda çok büyük değişiklikler olmadığı tahmin edilebilir. Sultanefendinin oturduğu hanenin senetleri hakkındaki 11 Aralık 1864 (12 Recep 1281) tarihli bir belgeden, Fatma Sultan'ın o vakit Tarlabaşı'nda bir konakta ikamet ettiği anlaşılmaktadır.[419] Sultanefendinin önceki yıllarda kış aylarında birkaç farklı hanede kaldığını görmüştük. Buna nazaran, kendisine hala kışlık sabit bir hanenin belirlenemediği anlaşılmaktadır.

---

[417] Ali Akyıldız, "Müsrif, Fakat Hayırsever: Pertevniyal Valide Sultan", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLVII, (2016), s.311-318.

[418] BOA, MAD.d 10629. Fatma Sultan'ın 1875 yılındaki maaşı da 125 bin kuruştu (MAD.d 11165, s.17-18).

[419] TSMA.E 1308/31.

Sultan Abdülaziz saltanatında en ilgi çekici hadiselerden biri, padişahın 1867 yazında Avrupa'ya düzenlemiş olduğu seyahattir. Zira ilk defa bir Osmanlı padişahı ülkesinden dışarı çıkarak ecnebi memleketlerine ziyarete gitmekteydi. Bu durum Osmanlı padişahının devletler ve daha çok hükümdarlar arasındaki modern diplomatik ilişkilere uyum sağladığının bir göstergesiydi. Öte yandan artık Osmanlı Devleti'nin de tartışmasız bir şekilde Avrupa kavramı içerisinde yer aldığının kanıtıydı.[420]

Padişahın Avrupa seyahatinden döndüğü sıralarda Fatma Sultan'la vakit geçirme şansına sahip olan Leyla Saz'ın izlenimleri oldukça kıymetlidir. Bilhassa sultanefendinin hayatı hakkındaki bilgilerin yokluğa mahkûm olduğu bir dönemi aydınlatması bakımından Leyla Hanımın anlatımları bir nebze daha önem kazanmaktadır.

Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden İstanbul'a dönüşü münasebetiyle günlerce bir dizi kutlama etkinliği düzenlenmiştir. Leyla Saz işte böyle bir şenlik ortamında Fatma Sultan ile vakit geçirmişti. Buna göre, sultanefendi kayık göndererek Leyla Hanım'ı Baltalimanı'na çağırtmıştır. Leyla Hanım ise saraya ulaştığında Fatma Sultan'ın dışarıda olduğunu öğrenmiş ve sultanefendinin görümcesi, yani damat Nuri Paşa'nın kız kardeşi Seyide Hanım'la beraber Fatma Sultan'ı beklemişlerdir. Leyla Hanım anılarında devamını şöyle anlatmıştır:

> "Akşamüstü Kanlıca'ya yalımıza avdet ettim, rıhtımda Fatma Sultanefendinin ard üç çiftesini gördüm, Muammer Ağa beni bekliyormuş hemen esvabımı değiştirip kayığa atladım. Birkaç dakika zarfında karşıya Baltalimanı Sarayı'na geçtik. Sarayın rıhtımı fevkalade hüsn-i tabiatıyla nadide bir surette donatılmış, fanuslar, fenerler henüz iş'al olunmadığı halde nazar-rüba şekl-i zarifi, ipek oya gibi incelikleri şayan-ı temaşa idi. Sultanefendi akşamüstü sevahili gezmeğe çıkmış, avdetine kadar geçenleri, sultanefendinin ikinci zevci Nuri Paşa'nın hemşiresi Seyide Hanım ile pencereden seyrettik. Nöbetçi haremağaları saraya muttasıl bahçe kapısından rıhtıma çıktılar, biz de istikbal için sofanın bahçe kapısına gittik. Aliyyetü'ş-şan hazretleri zerrin saçlarını rengin münevver veçhile pek yakışan havai mavi ipekliden düz bir feraca giyinmiş beyaz üzerine beyaz yekpare dantel geçirilmiş şemsiyenin fildişi sapından tutmuş beyaz papuşlarıyla (papuç değil) kum üzerinden hafif hafif yürüyerek geldi. Bizi görünce 'A niçin gezmeğe çıkmadınız, her yer güzel donatılmış' dedi.
>
> 'Boğaziçine çıkarken Çırağan'ı gördük, efendimizinki hepsinden güzel. Bunu gördükten sonra başkalarını görmeğe arzumuz kalmadı' dedik. O nazik tebessümle: 'Hepsi başka başka

[420] Bu seyahatin detaylı bir incelemesi için bkz. Nihat Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003.

güzel gece çıkarız geliniz' deyip yürüdü. Biz merdivenden ağırca çıktık. Odaya girdiğimiz vakit soyunmuş yani feracesini yaşmağını çıkarmıştı."[421]

Leyla Hanım ayrıca, Fatma Sultan'ın arabaya veya kayığa binip inerken elinden tutularak yardım edilmesinden hoşlanmadığını da belirterek şu notu düşmüştür: "Sultanefendi koltuklanmaktan hoşlanmaz arabaya, kayığa kendi girer çıkardı, kayık gezintisinde şemsiyesini eline alır inerdi. Gölgede de süslü küçük şemsiyeler kullanmak pek moda idi fakat sultanefendi güneşsiz tarafta şemsiyesini açmazdı yanında dururdu."

Leyla Hanım devamında, Fatma Sultan ve görümcesi Seyide Hanım ile üç çifte kayığa binerek çıktıkları mehtap sefasını, bu gezi sırasında aralarında geçen muhabbetleri nakletmiştir. Buna göre, Baltalimanı'ndan denize açılır açılmaz bu seyrin güzelliğine tutulan hanımlar "Kayık yürümese de hep bu güzelliği görsek" demişler, Fatma Sultan da "Kayığı durdurmak mümkün fakat evimizden çıkınca hemen önünde durdurmak nasıl olur? Biraz gezinelim de geliriz" cevabını vermiştir. Leyla Hanım, bu esnada aralarında şu konuşmanın cereyan ettiğini anlatır:

"Sultanefendinin 'Nasıl? Bütün boğaziçi donanmasına faik değil mi?' Sualine görümce hanımefendi 'Dağın tepesi loş bırakıldığından yıldızlar tecessüm etmiş, daha iyi görünüyor, pek güzel olmuş fakat bizimkine faik diyemem' cevabını verdi. Aliyyetü'ş-şan hazretlerinin bana 'Leyla Hanım siz bu muntazam heyetle alakadarsınız, nokta-i nazarınız…?' İstifhamına 'Ay efendim! Bu münevver ayın karşısında bulunmakla bahriyarım!' Cevabım pek hoşuna gitti, 'Memnuniyetinize iştirak ediyorum' mukabelesiyle taltif buyurdu."

Bu şekilde hem boğazda seyredip hem de sohbet eden hanımefendilerin gezileri Bebek'ten Anadolu yakası kıyılarına ve Kanlıca'ya dek uzanmıştır. Bir aralık Seyide Hanım enteresan bir sualle yeni bir sohbet mevzuu açmış ve aralarında şu konuşmalar geçmiştir:

"Seyide Hanım acep gözlerimizin yeri niçin arkada halk olunmamış diye arkadakileri göremediğimizi anlatmak istedi. Aliyyetü'ş-şan hazretleri bana 'Siz de bir gözünüzün arkada olduğunu ister mi idiniz?' Dedi. Ben 'miyopi' ve 'diyopi'den müştekiyim efendim deyince 'Kendinize kûtehbînlik isnad etmeyiniz, siz uzağı da görenlerdensiniz. Diyopiden şikâyetiniz de bilmem muhakkak mıdır herkesten ziyade görmek neden hoşunuza gitmiyor?' 'Sevdiğimi bir görmek isterim sevmediğimi iki görmek istemem' cevabıma üçümüz de gülüşerek Seyide

[421] Leyla [Saz] Hanım, "Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatinden Avdetlerinde Gördüklerim", *Vakit*, 7 Nisan 1921.

> Hanım 'A kızım sevmediğini görmek istememeni anlarım. Lakin insan sevdiğini hoşlandığını ne kadar çok görürse o kadar memnun olur ne dersiniz?' Dedi. Ben 'Sevdiğimi hoşlandığımı sık ve daima görmekle memnun olurum. Çok görmek istemem' dedim. 'Acayip' dedi hepimiz daha ziyade güldük."[422]

Bu gezinin devamında Fatma Sultan, Leyla Hanım'a nasıl şiire başladığını sormuş ve o da babasının yönlendirmeleri vasıtasıyla kitaplardan çalışarak öğrendiğini ifade etmiştir. Nihayet mehtap sefası sultanefendinin "Gezmek mi istersiniz eve gitmek mi?" Sorusuyla beraber sona yaklaşmıştı. Seyide Hanım'ın "Efendimize rutubet dokunmasın" demesine karşılık Fatma Sultan "Hayır, hava sıcak rutubetten müteessir olmam. Burada çok durduk biraz gezip gidelim" emrini vermiş ve akabinde saraya geri dönmüşlerdir.

Leyla Hanım'ın anlattığı 1867 yazı sonundaki bu geziyi, 1855'te Lady Hornby'nin Göksu'da Fatma Sultan'ın arabasını görüşüyle aynı kategoride değerlendirmek olasıdır. Böylece, deniz gezilerinin de tıpkı arabayla mesire yerlerine gidişler gibi sultanefendinin vakit geçirdiği etkinliklerinden biri olduğu anlaşılıyor.

1870'lere gelindiğinde Fatma Sultan'ın maddi gündemine dair bazı verilere rastlanmaktadır. Örneğin, 20 Ocak 1870 (17 Şevval 1286) tarihli iradeye göre sultanefendiye ait olduğunu öğrendiğimiz Ortaköy'deki bir sahilhane, misafirhane olarak kullanılmak üzere devlet tarafından satın alınmıştır. Bunun karşılığında Fatma Sultan'a 100 bin konsolide, yani ilgili bedelin ödeneceğine dair devlet tahvili verilmesi kararlaştırılmıştı.[423] Aynı yıl, 27 Aralık 1870 (3 Şevval 1287) tarihli bir diğer iradeye nazaran, Fatma Sultan ve Refia ile Cemile Sultanefendilerin maaşlarında bir tenzilata gidilmesi tasarlanmış, fakat daha sonra bundan vazgeçilerek sultanefendilerin 125 bin kuruş olan maaşlarının aynıyla verilmeye devam edilmesi emredilmişti.[424]

Sultan Abdülaziz devrinde genel tabloda devletin mali durumunun iyiyden iyiye kötüleşmesinin yanı sıra, hanedan içerisindeki hususi harcamaların da fevkalade bir düzeye ulaştığı görülür. Padişahın kızı Nazime Sultan'ın 1867'deki doğumu münasebetiyle bebek ve annesi için hazırlanan birtakım eşya, süs, mücevher, kumaş ve kıyafet masraf-

---

[422] Leyla [Saz] Hanım, "Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatinden Avdetlerinde Gördüklerim II", *Vakit*, 11 Nisan 1921.

[423] BOA, İ.DH 605/42184.

[424] BOA, İ.DH 625/43468.

larının toplamda 1 milyon 275 bin 733 kuruş tutmuş olması buna bir misal olarak gösterilebilir.[425] Bu meblağ şaşırtıcı derecede fazladır. Zira aynı masraflar Fatma Sultan'ın doğumunda yaklaşık 80 bin kuruş tutmuştu. Aradan geçen 27 sene zarfında, büyük ölçüde tıpatıp aynı şekilde uygulanan bir işlemin fiyatının bu kadar artmış olması, ekonomik durumu anlamak açısından oldukça bariz bir örnektir.

Hemen aynı tarihlerde pek mühim ve Fatma Sultan için sevindirici bir olay yaşanmıştır. Bu hadise, 1871'de vefat eden Âli Paşa'nın, Mercan'daki konağının sultanefendiye tahsis edilmesiydi.[426] 1868-70 yılları arasında inşa edildiği tespit edilen bu büyük yapı günümüzde İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak kullanılan binanın denize bakan tarafında ve Fuad Paşa Caddesi üzerinde Nargileci ve Semaver Sokakları arasındaki araziyi kaplamaktaydı. Âli Paşa'nın vefatından sonra konak 1872'de bir iradeyle Fatma Sultan'a tahsis edilince, sultanefendinin artık kışlık hane arama problemi de ortadan kalkmıştır.[427] Ahmed Lutfî Efendi'nin yazdığına göre, Fatma Sultan konağın kendisine verildiğini öğrenince pek sevinerek bu haberi getiren serkurenaya bin liralık bir enfiye tabakası hediye ettiği gibi, başmusahibe de bin lira vermişti.[428]

Bir eşya nakliyatı meselesinin fiyatı hakkındaki Mart 1873 tarihli yazışmalarda ise dolaylı olarak Fatma Sultan için Ortaköy'de inşası tasarlanan birtakım yapılar hakkında bazı ufak işaretlere tesadüf edilmektedir. Söz konusu eşyalar, Sultan Abdülaziz'in Çırağan Sarayı'na naklinden sonra geride kalan bazı malzemelerdi. Bunların "Devletlü ismetlü Fatma Sultan hazretleriçün Ortaköy'de inşasına bed olunup henüz ikmal olunmaksızın haliyle kalmış olan ebniye derununa nakli" yani Fatma Sultan için Ortaköy'de inşasına başlanıp tamamlanmadan yarım kalmış olan binalara konulması söz konusu olmuştu. Ebniye-i Seniyye Memuru Raif Efendi imzasıyla kaleme alınan bu yazıya verilen cevapta ise, binaların yapımından sorumlu olan Kirkor Ağa'nın inşası yarım kalmış olan

---

[425] Ali Akyıldız, *Nazime Aydın ve Dindar Bir Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s.28. Sultan Abdülaziz'in diğer çocukları ve bazı harcamalar için bkz. Lâle Uçan, "Dolmabahçe Sarayı'nda Çocuk Olmak: Sultan Abdülaziz'in Şehzâdelerinin ve Sultanefendilerinin Çocukluk Yaşantılarından Kesitler", *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 14, (2019), s.229-258.

[426] Âli Paşa 7 Eylül 1871'de vefat etmiştir. (İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, I, s.25; A.H. Ongunsu, "Âli Paşa", *İA*, I, (1978), s.339; Kemal Beydilli, "Âli Paşa, Mehmed Emin", *DİA*, II, (1998), s.426.

[427] Serap Sunay, "Bir Sadrazam Konağının Değişim ve Dönüşümü: Mercan'da Âlî Paşa Konağı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV/1, (2020), s.268-272.

[428] *Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, XIV, haz. M. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1991, s.40. Bu hususu S. Sunay da vurgulamıştır ("Mercan'da Âli Paşa Konağı", s.273).

bu binayı zaten ambar olarak kullandığı belirtilip, bahis konusu eşyaların da oraya konulmasında bir sakınca olmadığı belirtilmişti.[429]

Ortaköy'de Fatma Sultan için bir kışlık saray inşa edilmesinin kararlaştırıldığı, hatta bu yolda birtakım arsalarla sahilhanelerin satın alındığını önceki bölümlerde görmüştük. Sürece bakıldığında, yukarıda ifade edildiği şekliyle 1873'te inşası yarım kalan ve tamamlanamayan binaların, Fatma Sultan'a kışlık saray olması için tasarlanan yerle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yine yukarıda bahsi geçen 1870'te devlet tarafından sultanefendiye 100 bin adet konsolide verilerek satın alınan sahilhanenin de bu binalar kapsamına girdiği düşünülebilir. Nitekim bu sahilhane de 1875'te bir irade ile Sultan Abdülaziz'in uhdesine geçirilmiştir.[430] Hâlihazırda Âli Paşa'nın Mercan'daki konağı kendisine tahsis edildiği için Fatma Sultan'ın kışlık hanesi böylece sabitlik kazanmış bulunuyordu. Bu sebeple Ortaköy'de kendisi için tasarlanan yapıların onun nezdinden alınması da sultanefendiye Mercan'daki konağın verilmesinin bir sonucu gibi görünmektedir.

[429] BOA, HH.İ 221/20 Lef 2 ve 3.

[430] BOA, İ.DH 702/49158.

5. SULTAN V. MURAD'IN SALTANATI

Sultan Abdülmecid devrinde tecrübe kazanmış ve Tanzimat devrinin öne çıkan devlet adamları olarak Âli ve Fuad Paşalar, bu vasıflarını muhafaza ederek Sultan Abdülaziz devrine intikal etmişlerdi. Onların ön plana çıkışı her ne kadar Mustafa Reşid Paşa'ya olan mensubiyetleriyle doğrudan ilişkili olsa da bu durumda kendi birikimleri de belirleyici olmuştur. Nitekim birçok yabancı kaynakta bu paşalar hakkında iltifatkâr satırlara rastlamak nadirattan değildir. Hatta Fuad Paşa'nın kelime esprisi yapacak derecede iyi Fransızca bildiği çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir.[431] Bu zatlar bir yandan Avrupa'da belirli bir düzeyde tanınırlık kazanırken diğer taraftan da Osmanlı toprakları içerisinde saygın bir konum elde etmeyi başarmışlardı. Birden fazla defa Sadrazam ve Hariciye Nazırı olmaları da birikim ve tecrübelerine çok şey katmıştı.

Doğrusu Reşid Paşa ile Âli ve Fuad Paşaların oluşturduğu bu ekibin en büyük hikmeti, Reşid Paşa'nın tecrübesiyle Âli ve Fuad Paşaların gençliğini bir araya getirmiş olmasıydı. Bütün bu vasıflar itibarıyla ve Tanzimat devrinin ortaya koyduğu modern devlet yapılanması tasarısı ve bu tasarım sürecinde görev almış en meşhur, kıdemli devlet adamları olan Âli ve Fuad Paşalar, bunun bir sonucu olarak Sultan Abdülaziz devrinde idarede söz sahibi bir konuma gelmişlerdi. Nitekim padişahın Avrupa seyahati esnasında yanında Fuad Paşa'nın bulunuşu ve yurda geri döndüklerinde Âli Paşa'ya hitaben, "İşte efendimizi salimen getürüb lalasına teslim ediyorum" dediğinin dile getirilmesi, bu konumlanmanın mühim tasvirlerinden birisidir.[432]

Fakat bu durum evvela Fuad ardından da Âli Paşa'nın vefatlarıyla beraber 1871 sonrasında tersine dönmeye başlamıştır. Sultan Abdülaziz bu iki devlet adamının vefatıyla beraber, iktidarını böyle nüfuzlu devlet adamlarıyla paylaşmak zorunda kalmaktan kurtulunca, idareyi kendi kontrolü altında merkezileştirme fırsatı bulmuştur. Padişahın isteklerine ve kararlarına itiraz etmeyecek bir kişi olarak görülen Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam olması, bu sürecin önemli adımlarından birisiydi. Böylece Âli ve Fuad Paşaların mensubu olan ve onların çizgisinde yürüyen devlet ricali bürokrasiden uzaklaştırılarak, yönetimde daha muhafazakâr bir siyaset takip edecek kadrolar tercih edilmiştir.

---

[431] *Un Séjour A L'Ambassade de France*, s.44; *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, s.47; A. F. [Türkgeldi], "Fuad Paşa'ya Ait Fırakâtın Mabadı" s.299; İbnülemin M. K. İnal, *Son Sadrazamlar*, I, s.185, 191.

[432] *Son Sadrazamlar*, I, s.177; Ali Kemalî Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, İstanbul 1944, s.235; Süleyman Kâni İrtem, *Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilâli*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s.70.

Ancak Nedim Paşa'nın sadrazamlık döneminde istikrarlı bir yönetim sergilenemediği gibi, kendisi bilhassa 1875 sonunda ilan edilen moratoryum dolayısıyla içerisine düşülen mali bunalım devresinin baş sorumlusu addeddilmiştir.[433]

Özetle Sultan Abdülaziz idaresine karşı şikâyetlerin çoğaldığı böyle bir sahnede Hüseyin Avni Paşa gibi orduyu elinde tutan bir karakterin yer alması, hadiselerin gidişatında belirleyici olmuştur. Ayrıca Avni Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e karşı şahsi bir nefreti de vardı. Zira Nedim Paşa'nın sadareti esnasında kendisinin merkezden uzaklaştırılıp tasfiye edilişinden bizzat Sultan Abdülaziz'i sorumlu tutuyordu.[434] Hüseyin Avni Paşa'ya diğer ileri gelen devlet adamlarından Midhat ve Rüştü Paşaların katılması ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin de bu safa dâhil oluşuyla şer'î desteğin sağlanması sonucunda Sultan Abdülaziz saltanatına karşı harekete geçecek olan komite şekillenmiştir.

Öte yandan 1867'den beri Meslek Cemiyeti ve Yeni Osmanlılar gibi örgütlü muhalefet hareketleri de zaten çoktan beri faaliyet göstermekteydi. Bu hareketlerin mensupları her ne kadar Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmış iseler de çeşitli yayınlar vasıtasıyla siyasal fikirlerini Osmanlı'ya ulaştırabiliyorlardı. Ayrıca Veliaht Murad Efendi de padişahlığını destekleyecek kişileri bir süredir çevresinde toplamaktaydı. Bütün bu muhalif unsurların birleşimi sonucunda, Hüseyin Avni Paşa'nın liderliğini yaptığı bir askeri harekâtla 30 Mayıs 1876 günü sabaha karşı Sultan Abdülaziz padişahlıktan düşürülmüştür.[435]

Esasen padişahı devirmek için yapılan plan, açığa çıktığı düşüncesiyle bir gün öne alınmıştı. Fakat Veliaht Murad Efendi bu durumdan haberdar olamadığı için beklemediği bir anda ansızın gecenin ortasında kendisini almaya gelen askerleri görünce şüphe, korku ve gerilimle karışık bir psikolojiye kapılmıştı. Kendisine biat edilip Sultan V. Murad olarak padişahlığı resmen kabul edildikten sonra ise, saatlerce uykusuz kalmanın da verdiği tesirle henüz padişahlığının ilk anlarında tamamen yorgun bir hale düşmüştü. Nitekim

---

[433] Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât,* s.210-213; Ahmed Midhat Efendi, *Üss-i İnkılap*, haz. İdris Nebi Uysal, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s.110-128; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat,* I, s.50-57; Mehmed Memduh, *Mir'at-ı Şuunat,* İzmir 1328, s.48; *Son Sadrazamlar,* I, s.268-280; *Mufassal Osmanlı Tarihi,* VI, s.3169-3171; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar,* TTK, Ankara 1987, s.52-55; Aynı yazar, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi,* TTK, Ankara 2000, s.5-12.

[434] *Mir'at-ı Şuunat*, s.49; İ. H. Uzunçarşılı, s.20.

[435] *Ma'rûzât,* s.230-231; *Mir'at-ı Hakikat,* I, s.110-111; Mehmed Memduh, *Mir'at-ı Şuunat,* s.70-76; Aynı yazar, *Hal'ler İclâslar*, İstanbul 1329, s.128-130; Süleyman Paşa, *Hiss-i İnkılap Yahut Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hamis'in Cülusu*, İstanbul 1326, s.32-42; *Üss-i İnkılap,* s.146-147; E. De Kérarty, *Mourad V (1840-1878),* Paris 1878, s.108 vd; Ali Haydar Midhat Bey, *The Life Of Midhat Pasha,* London 1903, s.80-85; George Washburn, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, New York 1905, s.105; Z. Şakir, *V. Murad'ın Hayatı,* s. 93-108; İ. H. Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi,* s.32-40.

onun bu hem fiziksel hem de zihinsel yorgunluk ve rahatsızlık hali art arda gelen hadiselerle fevkalade tetiklenecek ve büsbütün olumsuz bir vaziyet alacaktır. Bu durum da padişahlığının günlerle sayılacak kadar kısa sürmesine yol açmıştır.

Fatma Sultan'ın, çok sevdiği biraderi Murad Efendi'nin padişahlığında doğrudan bir etkisi veya belirleyici bir rolü olmadığı anlaşılıyor. Ancak Sultan V. Murad'ın tahta çıkmasını en içten duygularıyla desteklediği ve yapabileceği herhangi bir katkı olduğunda herhangi bir şeyden çekinmediği tahmin edilebilir.

1876 yılı boyunca yaşanan keşmekeşli olaylara dair elimizde pek çok sağlam anlatı mevcut ise de bunların birçoğu hadiseler yaşandıktan sonra kaleme alınmış kaynaklardır. Özellikle bu kaynakların arşiv vesikaları ayağının 1881'de Sultan Abdülaziz'in öldürüldüğü iddiasıyla açılan Yıldız Mahkemesi yargılamaları esnasında, Sultan II. Abdülhamid'in açık pozisyon aldığı bir ortamda gündeme gelip sunulduğu gerçeği, unutulmaması gereken kritik bir noktadır. Bu sebeple, 1876 yılı içerisinde yaşanan çok mühim ve fakat anlaşılması da bir o kadar güç zincirleme olaylar Yıldız Mahkemesi soruşturmaları etrafında tamamen siyasallaşmış bir zeminde dile getirildiği için, söz konusu evrakın eleştirel manada ekstra bir dikkatle okunup değerlendirilmesi elzemdir. Bu yapıldıktan sonra bile bahis konusu bilgilerin ve anlatıların son tahlilde 1881'deki politik zeminden kurtulamamış ve önlenemez bir anakronizme mahkûm metinler olduğunu daima akılda tutmak gerekmektedir. Bütün bu yönleri göz önünde bulundurarak, Damat Nuri Paşa'nın 20 Nisan 1881 (20 Cemaziyelevvel 1298) tarihli ifadesinde Sultan Abdülaziz'in hal' edildiği esnada Fatma Sultan ile Mercan'daki hanelerinde olduklarını belirttiği şu anlatımına göz atabiliriz:

> "Hal'inden katiyen evvel ve ahir malumatım yok idi. Cülus günü Bab-ı Seraskerî'de toplar atılması üzerine Mercan'da kâin sultan hazretlerinin sarayında bulunduğumuz cihetle uykudan uyanıp topların atılması sebebi tahakkuk ederek cülus vuku bulduğu haber verilmesiyle beraber vükelânın Bab-ı Seraskerî'de olduğu dahi istihbar olunarak öteye gidilip resmen biat icra olunmuştur…"[436]

Bununla beraber Nuri Paşa'ya nasıl Mabeyin Müşiri olduğu da sorulmuş, paşa ise cevaben Dolmabahçe Sarayı'na gidildikten 5-6 saat sonra kendisinin Sultan V. Murad tarafından bu vazifeye atandığını belirtmiştir. Nuri Paşa'nın anlatımı, devrin bir başka tanığı olan Sultan V. Murad'ın hanesine mensup kadınlardan Filizten Hanım'ın verdiği bilgilerle de uyuşuyor görünmektedir. Filizten Hanım'ın "En çok efendimizi severdi"

[436] BOA, Y.EE 19/48, s.6.

diye tarif ettiği ve bu vasıtayla da bir kez daha Sultan V. Murad'la olan yakın ilişkilerinin teyit edildiği Fatma Sultan, cülus sonrası saraya ilk gelenler arasındaydı. Yeni padişah V. Murad kız kardeşine olan sevgisi münasebetiyle Nuri Paşa'ya "Paşa, enişte! Seni, Mabeyin Müşiri yaptım" diyerek kendisini bu göreve atamıştı. O esnada Fatma Sultan ise sarayda eteklerini sürerek dolaşıyor, Valide Sultan makamına henüz erişmiş olan Şevkefza Kadınefendi'nin peşinden ayrılmıyordu.[437]

Filizten Hanım'ın verdiği bilgiler her ne kadar aradan çok uzun yıllar geçtikten sonra aktarılmış olsa da görüldüğü üzere Fatma Sultan'ın, biraderi V. Murad ve Şevkefza Kadınefendi'yle olan ilişkilerinin tasviri, şimdiye kadar çeşitli bulgularla ortaya çıkarmaya çalıştığımız bağlamla büyük ölçüde bir uyum sergilemektedir. Biraderinin saltanatının başladığı ilk andan itibaren Fatma Sultan'ın büyük bir hevesle saraya giderek desteğini fiilen ortaya koyması, Sultan V. Murad ile kendisi arasında tıpkı Sultan II. Mahmud'un çok sevdiği kız kardeşi Esma Sultan ile olan ilişkisine benzer bir konumlanmayı tasavvur etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu tarih tekerrürü Fatma Sultan'ın aklına gelmiş olsun veya olmasın, neticede biraderi Sultan V. Murad'ın saltanatı süresince yakın ilişkileri sebebiyle kendisinin de gayet imtiyazlı ve rahat bir konuma sahip olacağını hesap etmiş olması tabiidir. Fakat yaşanan hadiseler Sultan V. Murad'ın birçok taraftarı gibi Fatma Sultan'ı da yüzüstü bırakarak hayallerini suya düşürecekti. Zira Sultan V. Murad'ın saltanatının ilk günlerinden itibaren kendisinde görülmeye başlanan ve daha sonra doktorların raporlarında alkolizm ve depresyona bağlanan ruhsal rahatsızlıklar, 4 Haziran 1876'da amcası sabık Sultan Abdülaziz'in vefat haberiyle zirveye ulaşmıştı.[438] Bu hadiseden birkaç gün sonra Çerkes Hasan adlı bir subayın, sabık Sultan Abdülaziz'in ölümünden sorumlu gördüğü Hüseyin Avni Paşa'yı aralarındaki şahsi husumetin de tetiklemesiyle öldürmesi, V. Murad'ın zaten oldukça bozulmuş olan ruh sağlığını bir derece daha zedelemiştir.[439]

---

[437] Ziya Şakir, *V. Murad'ın Hayatı*, s.114-118.

[438] İ. H. Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar*, s.123-125; Aynı yazar, "Beşinci Murad'ın Tedâvîsine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar 1876-1905", *Belleten*, X/38, (1946), s.321-331; Aynı yazar, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.118; *İbretnümâ Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK, Ankara 1989, s.15-16; Z. Şakir, *V. Murad'ın Hayatı*, s.145-159; E. Eldem, *Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları*, s.31-49.

[439] *Tezâkir 40-Tetimme*, 159-160; İ. H. Uzunçarşılı, "Çerkes Hasan Vak'ası", *Belleten*, IX/33, (1945), s.95-105; Alperen Demir, *Çerkes Hasan Vakası Davranma Serasker!*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2018, s.60-70.

Damat Nuri Paşa ve Mütercim Rüşdü Paşa ilgili hadiselerden birkaç yıl sonra, 1881'de Yıldız Mahkemesi kapsamında verdikleri ifadelerinde Sultan V. Murad'ın cülusun 10. Gününde "cinnet alameti" göstermeye başladığını söylemişlerdir.[440] Özellikle Nuri Paşa, daha cülus gününden itibaren Sultan V. Murad'ın psikolojisinin bozuk olduğunu dile getirmiş ve sabık Sultan Abdülaziz'in vefatıyla beraber rahatsızlığının şiddetlendiğini vurgulamıştır.

Nuri Paşa bu yolda kendisine yöneltilen sorulara 2 Mayıs 1881 (20 Nisan 1297) tarihli ifadesinde şöyle cevap vermiştir:

> "**Soru:** Sultan Murad cülusunun kaçıncı günü cinnet hastalığına müptela olduğunu Allah için doğru olarak beyan ve tahrir eyleyin.
>
> **Cevap:** Asıl mukaddime-i hastalık mukaddemki ifadem veçhile ta Sultan Aziz merhumun vefatı gününe değin mukaddime-i hastalıkla vakit geçirirlerdi. Sultan Aziz merhumun vefatı günü ziyadeleşerek hastalık imtidad etti.
>
> **Soru:** Sual edilen hastalık cinnet hastalığıdır. Cevabınızda bundan bahsolunmuyor. Sultan Aziz'in şehadetinden sonra mı cinnet hastalığına müptela oldu denilmek isteniyor? Burasını izah buyurun.
>
> **Cevap:** Bu ifadatım Allah ve peygamber hakkıçün evvel ve ahir doğru olarak beyan ettiğim gibi yine tekrar ederim. İlk günü korku ile mukaddime-i cinnet hissolundu. Ertesi günü hissiyat ziyadeleşti. Ta Sultan Aziz merhumun şehadet gününe değin mukaddime-i cinnet devam etti. Ve şehadeti günü ziyadeleşti. Ve ondan sonra gün be gün cinnet imtidat etti. Bu ifadatım cenab-ı rabb-i azim huzurunda dahi böylece arz edeceğim gibi huzur-ı hilafet-penahîlerinde dahi böylece arz ederim."[441]

Aynı soru başka sanıklara da yöneltilmişti. Damat Mahmud Paşa da Sultan V. Murad'ın henüz cülusu gününden itibaren rahatsız göründüğünü belirtmiş, Seyyid ve Edhem Beyler ise, Nuri Paşa ile aynı şekilde, cülusun 10. Günü hastalığın şiddetlendiğini ifade etmişlerdir. Bu sorgulamalar esnasında Sultan II. Abdülhamid'in, ağabeyinin ruh sağlığının ne zaman bozulmaya başladığını öğrenmek hususunda özel bir çaba sarfettiği açıkça görünmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bunun sebebi, eğer sabık Sultan Abdülaziz'in ölümünden evvel Sultan V. Murad'ın sağlıklı olduğu kanıtlanırsa kendisinin amcasını öldürtmekle suçlanabileceği düşüncesiydi. Nitekim bu iddia Yıldız Mahkemesi'nin ana gövdesini oluşturan savları da kuvvetlendirecekti. Lakin Sultan V. Murad'ın bu vefat vakasından önce bazı cinnet alametleri gösterdiğine dair verilen ifadeler, ona karşı böyle bir azmettiricilik suçlamasının yöneltilmesini engellemiştir.

---

[440] İ. H. Uzunçarşılı, *Tevkiflerine Dâir Vesikalar*, s.123; *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.48 dipnot 55.

[441] BOA, Y.EE 141/46.

Nuri Paşa 19 Nisan 1881 (19 Cemaziyelevvel 1298) tarihli bir ifadesinde, Sultan Aziz'in vefatına dair pek canlı tasvirler içeren bilgiler vermiştir. Ölüm haberi duyulduğunda Sultan V. Murad'ın yanında olduğunu söyleyen paşa, o anda padişahın yaşadığı şoku ve devamındaki olayları şu şekilde anlatmaktaydı:

> "Sultan Murad hazretleri taam buyuruyorlar idi. Bendeleri de karşılarında bulunduğum sırada Seyid Bey gülerek kemal-i şetaretle gelip 'Sultan İbrahim'in türbesine gömülecek zat, Allah sizlere ömür versin, vefat etti' demesiyle Sultan Murad hazretlerinin elinden çatal düşüp 'Aman bu ne haldir? Git şunu anla' diyerek düşüp bayıldı. Bende dahi dışarıya çıktım. Nerdüban başına geldim. Aşağıdan bir adam koşarak nerdübandan yukarıya beni bulmak üzere çıkar iken tesadüf olundukda 'Aman Sultan Aziz yaralandı. Fer'iye'den hekim istiyorlar' dedi. Bendeniz de derhal Marko Paşa'nın bulunup götürülmesi emrini verdim. Sonra Sultan Murad'ın huzuruna çıktım. Seyid Bey, Sultan Murad'ın belini oğuşturmak ile meşgul olmakta idi. Sultan Murad bana bakarak, 'Paşa tahkik ettin mi bu nasıl haldir?' Dediğinde henüz tahkik edemeyip ancak ufak bir yara almış olduğunu istima' ederek hekim Marko Paşa'nın gönderilmesi tembih etmiş olduğumu arz eylediğimde, 'Aman durma kendin git Allah aşkına. Olsun, tedavisine dikkat olunsun. Aman bir şey olmasın. Umum millet bunu benden bilirler' dediği sırada Seyid Bey tesliyet makamında, 'Ölür ise ölsün bu mahaza efendimiz bahtiyarlığı asarıdır. Umum millet dahi bunu efendimizin bahtiyarlığına hamleder' dedi. Ben de mucib-i irade Fer'iye'ye azimet eyledim. Merhum müşarünileyh hazretlerini saraydan çıkarıp karakolhane odasına yatırmışlar. Vükelanın ekserisi orada karakolhane bahçesinde oturmakta idiler. Bendeniz irade mucibince vaka-i hali Avni Paşa'dan sual ettiğimde, 'Allah kendilerine ömür versin. Sultan Aziz vefat etti. Vefatı dahi makras [makas] ile kollarının damarlarını kesmiş ve umum etibbayı ve sefaret tabiplerini ısmarladık. Hemen muayenesini icra ettirip kaldıracağız.' Nereye defnolunacağına dair iradeye muntazır bulunduklarını söyledi. Bu sırada suret-i cebriyede getirilmiş Tabip Ömer Paşa muayeneye girmekten istinkâf eylemesi üzerine Hüseyin Avni Paşa ala-mele'in-nas mumaileyhin rütbesini ref' eyledi. Ve hâk-i pây-i şahaneye arz olunmasını dahi bendenize ifade eyledi.
>
> Merhumu muayene eden Marko Paşa fiil-i cerhin kendi tarafından ifa' olunduğunda tereddüt göstermesi üzerine heyet-i vükela Marko Paşa'ya hitaben 'Bunda tereddüde asla mahal yoktur. Daha hekimler de gelecektir. Bir güzelce muayene raportu [raporu] yaptırın. İmza edenler etsin' demiştir. Bunun üzerine avdetle meşhudat-ı vakamı tamamıyla arz eyledim. Pederleri Sultan Mahmud türbesine defnolunmalarına irade taalluk eyledi."[442]

Böylelikle, özellikle amcasının vefatı sonrasında Sultan V. Murad'ın ciddi derecede psikolojik rahatsızlıklara uğraması ve kısa sürede iyileşemeyeceğinin de doktor raporlarıyla sabit bulunması neticesinde, kardeşi Abdülhamid Efendi'nin 30 Ağustos 1876'da

[442] BOA, Y.EE 19/48, s.3-4; Y.EE 18/118. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu belgeleri alıntılarla kitabında kullanmıştır (*Yıldız Mahkemesi*, s.88-90). Ancak kendisinin inceleme yaptığı tarihlerde arşiv belgeleri henüz tasnif edilmediği ve numaralandırılmadığı için herhangi bir referans kodu gösterilememiştir. Bununla beraber Uzunçarşılı'nın kullandığı bazı belgelerdeki tarihleri belirtmesi, ilgili evrakın bulunmasını bir nebze kolaylaştırmaktadır.

saltanatı devralması kabul edilmiş ve Sultan V. Murad'ın 3 ay 3 günlük kısa hükümdarlığı sona ermiştir. Bunun üzerine Fatma Sultan ve Nuri Paşa da padişahın bu kısa saltanatı sonununda hayal kırıklığına uğrayan birçok destekçisi arasındaki yerlerini alacaklardı

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN ABLASI

Sultan V. Murad'ın saltanatı, ona inanmış pek çok destekçisine ümit verdiği gibi onu çok seven kardeşi Fatma Sultan'ı da oldukça memnun etmişti. Yeni padişahın ayağının tozuyla Fatma Sultan'ın eşi Nuri Paşa'yı Mabeyin Müşiri yapması da kız kardeşinin memnuniyetine ortak olduğunun bir işaretiydi. Ancak Sultan V. Murad'ın çok kısa süren saltanatının hazin finali, kız kardeşi ve eniştesi için de aynı derecede vahim sonuçlar doğuracaktı.

1. NURİ PAŞA'NIN BAZI VUKUATI

Sultan V. Murad'ın saltanatının ilk saatlerinde hemen Mabeyin Müşiri olan Nuri Paşa, padişahın pek kısa süren hükümdarlığıyla aynı akıbeti paylaşmış ve kendisi de görevinde uzun süre kalamamıştır. Sultan II. Abdülhamid, cülusundan iki gün sonra Nuri Paşa'yı Mabeyin Müşirliğinden azletmiş ve yerine Cemile Sultan'ın eşi olan diğer eniştesi Mahmud Celaleddin Paşa'yı atamıştır.[443] Fakat anlaşıldığı kadarıyla bu kısa görev süresinde Nuri Paşa bazı akçeli işlere karışmıştı. Mesele özetle, Sultan Abdülaziz'in saltanattan devrildiği esnada ve sonrasında sabık padişaha ait birtakım eşya ile paranın yağmalandığı iddiaları etrafındaydı. Nuri Paşa da bunlar yaşandığı esnada Mabeyin Müşiri olduğu için bu tip olumsuz hadiselere göz yumduğu, hatta bizzat kendisinin de bazı yolsuzluklar yaptığı ortaya atılmaktaydı. Bu durumu Ahmed Cevdet Paşa'nın, "Nûri Paşa pek ziyâde lisâna geldi" diyerek oldukça kapalı bir şekilde dile getirdiği görünmektedir.[444] Mahmud Celaleddin Paşa ise çok daha açık ifadeler kullanarak Nuri Paşa'yı suçlamıştır. Hatta paşanın Şevkefza Valide Sultan ile birlikte hareket ettiğini yazmıştır:

> "Tebeddül-i saltanatı müteakip hanedan-ı Abdülaziz Hanî ellerinden alınan mücevheratın harem dairesinde Sultan Murad validesi tarafından ahz ve ketm olunanlarından maadası yukarıda beyan edildiği veçhile erkân-ı müttefika huzurlarında sebt-i defter olunarak Beşiktaş Sarayında hıfz ettirilip (…) Lakin Damat Nuri Paşa'nın Mabeyin Müşirliği makamına geçerek saray umurunu yed-i idaresine alması sebebiyle hıfz olunan mücevherat çok geçmeden mahv ü nâbud oldu. Şöyle ki evvela Sultan Murad'ın sarrafı Hristaki müddet-i medideden beri ikraz ettiği akçeyi sağlamak isteyip zaten Sultan Murad 1 milyon lira deyn içinde taht-ı saltanata cülus etmiş ve hesab-ı akla sığmaz sefahatlere alışmış olduğundan cülus atiyyesi karşılığı namıyla Sultan Abdülaziz'den müntakil 85 bin lira sarayda kaldıktan başka güya lazıme-i

[443] Vakit, 1 Eylül 1876 (13 Şaban 1293, 20 Ağustos 1292).

[444] *Tezâkir 40-Tetimme*, s.158.

saltanat olan bazı ihtiyacâta sarf olunmak için Hristaki'den yine akçe alınmış ve bunlar Valide Sultanın Nuri Paşa'nın müekkili olmuş idi. Ancak Hristaki ol esnada ikraz ettiği altınları matlubât-ı atikasıyla birleştirerek Abdülaziz Han ailesinden alınıp da hıfz edilen ağır bahalı mücevheratı yine erkân-ı müttefika muvafakatiyle rehin makamında ahz ederek Londra'ya aşırdı. Nuri Paşa ise sarayda kalan mücevherattan ve mahal-i müteadditte bulunan kasır ve kâşâneler eşyasından ve Istabl-ı Has hayvanatından istediği kadar sirkat edip ve erkân-ı müttefikaya dahi hakk-ı sükût verip kâmran oldu."[445]

Açıkça görüldüğü üzere Mahmud Celaleddin Paşa'nın iddiası, Nuri Paşa'nın birtakım hırsızlıklar yaptığı, bu işlerde Şevkefza Valide Sultan ile ortak hareket ettiği ve hatta Midhat ve Rüşdü Paşalara da sus payı verdiği yönünde özetlenebilir. Ancak burada çizilen "Valide Sultan ile Nuri Paşa'nın karanlık ilişkisi" tablosunu, Sultan Abdülaziz'den kalanları yağlamak için yapılmış bir gizli ittifak gibi telakki etmek güçtür. Zira zamanın Başkâtibi Sadullah Paşa'dan menkul bir hadise Şevkefza Valide Sultan ve Nuri Paşa'nın tartışmasız bir işbirliği içerisinde oldukları düşüncesini sorgulatmaktadır. Şöyle ki Nuri Paşa'nın saraydaki ekmek çeşitlerini değiştirttiğini anlatan Sadullah Paşa, haremde Sultan II. Mahmud devrinden kalma pek yaşlı bir kalfanın öteden beri alıştığı bir âdetin böylece değişmesi karşısında fevkalade şaşırıp baygınlık geçirdiğini anlatır. Bunu duyan Şevkefza Valide Sultan ise çok sinirlenmiştir. Sadullah Paşa'nın kendi anlatımına göre bizzat şahit olduğu bu hadisenin devamı şöyle cereyan etmişti:

"Meğer Vâlide Sultan merdivenin yukarısında duruyor ve 'Nerede o Nûri Paşa denen herif?' diye bağırıyor imiş. Bir dakika sonra Nûri Paşa geldi, el pençe dîvân durdu. Vâlide Sultan açtı ağzını, gözünü yumdu, bir demediğini bırakmadı. Ben o aralık odama çekilmiş idim. On dakika sonra da Nûri Paşa yanıma geldi. Fakat bet beniz kireç kesilmiş idi…"[446]

Görüldüğü kadarıyla Nuri Paşa'nın Şevkefza Valide Sultan ile olan münasebeti ancak bir Mabeyin Müşiri ile Valide Sultan arasında yaşanabilecek muhtemel resmi ilişki suretinde yorumlanabilir. Sadullah Paşa'nın anlattığı vaka dikkate alınırsa, Valide Sultan ile Nuri Paşa'nın düzenli ve ortak bir karanlık ittifak içerisinde Sultan Abdülaziz'in mücevherlerini yağma etmeleri pek olası görünmemektedir. Bundan öte, devrilen padişahtan hem maddi hem de manevi olarak geriye kalanların paylaşılması çok daha karmaşık ve

[445] *Mir'at-ı Hakikat,* I, s.125.

[446] Sadullah Paşa'ya göre: "Mâbeyn Müşîrliği'nde bulunan Dâmâd Nûri Paşa gayet şımarık bir zât idi ve her işe karışır idi. Fakat dirâyetten bî-behre olduğundan ıslâhat nâmına her ne yapar ise yolsuz ve münasebetsiz düşer idi." Bu bilgileri Mehmed Galib Bey bizzat Sadullah Paşa'dan dinlediğini belirterek kaleme almıştır. (Mehmed Galib Bey *Sadullah Paşa Yahut Mezardan Nidâ*, haz. Nazir Akalın, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s.96-97, Dipnot 4).

düzensiz bir biçimde gerçekleşmiş olmalıdır. Ancak bu süreçte Nuri Paşa'nın kritik bir rol oynadığı da meydandadır. Nitekim arşiv belgelerine müracaat edildiğinde gerçekten kendi dönemi içerisinde bu konunun ciddi bir araştırmaya yol açtığı ortaya çıkmaktadır. Zira bahsi geçen eşya ve mücevherlerin akıbetinin Nuri Paşa'dan sorulup, kendisinden bu hususta savunma istendiğini gösteren bir belge serisiyle karşılaşılmaktadır.[447]

Sultan V. Murad, veliahtlık döneminde ticari ilişkileri bulunan ve aynı zamanda kendisinin padişahlığını destekleyip bir derecede bu yolda finansman sağladığı anlaşılan Sarraf Hristaki Zografos'a yüklü miktarda borçlanmıştı. Kendisinin padişah oluşuyla birlikte, Hristaki Efendi vakit kaybetmeden alacaklarını tahsil etmek istemişti. Nuri Paşa Mabeyin Müşiri olması münasebetiyle tam da bu anda devreye girmiş ve Hristaki Efendi'yle, borçların tahsiline kadar karşılık tutulmak üzere birtakım değerli mücevheratın kendisine rehin verildiği bir muvakele yapmıştır.[448] Nuri Paşa'nın suçlanma sebebi ise Hristaki Efendi'yle arasında olabilecek muhtemel yolsuzluk bağlantısından başka, bazı diğer mücevherat ve eşyayı zimmetine geçirdiğine dair ciddi bulgulardı. Bu mesele Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk günlerinden itibaren gündeme gelmiştir. Doğrusu konuyla ilgili belgelerin Yıldız Evrakı arasında oluşu da padişahın bu süreci gayet yakından takip ettiğinin açık bir göstergesidir.

Meselenin ana ekseni Sultan Abdülaziz ve mensuplarından kalan birtakım değerli eşyanın akıbeti etrafında şekillenmekteydi. Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra sabık padişahtan kalan kıymetli eşya ve mücevherat Midhat ve Rüşdü Paşaların başını çektiği bir komisyon tarafından tespit edilip kayda geçiriliyordu. Söz konusu kayıt defteri mühürlenerek Mabeyin Müşiri Damat Nuri Paşa'ya emanet edilmekteydi. Fakat bir gün Nuri Paşa'nın komisyondan habersizce sandıklardan birini açarak birkaç elmas alıp bozdurduğu haber alındı. Nuri Paşa bunların yeni padişah Sultan V. Murad için sorguç, kılıç gibi bazı gerekli eşyalar yaptırılmak üzere bozdurulduğunu söylemişti. Fakat Midhat Paşa bu hadiseden pek rahatsız olarak kızmış ve böyle bozuk bir işin içerisinde bulunamayacağını belirtmişti.[449]

---

[447] İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu belgelere erken bir tarihte dikkat çekmiştir (İ. H. Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, TTK, Ankara 1992, s.131 dipnot 1).

[448] Hristaki Efendi'nin almış olduğu bu mücevherler Sultan II. Abdülhamid devrinde padişahı uğraştıran ana konulardan biri haline gelmiş ve bu maddi mesele halledilmek için uzun süren çabalar sarfedilmiştir. (A. Terzi, *Saray Mücevher İktidar*, s.91-111; Kerem Turğut, *V. Murad'ın Borçları Meselesi*, s.109-125).

[449] İ. H. Uzunçarşılı, *Tevkiflerine Dâir Vesikalar*, s.90-91.

Nitekim Sultan Abdülaziz ile ailesine ait bu değerli eşya ve mücevherlerin akıbetini araştırmak üzere Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının başlarında Mehmed Namık Paşa başkanlığında bir komisyon kurulur. Nuri Paşa ise hem komisyonun incelemeye aldığı dönemde Mabeyin Müşiri olduğu için hem de kendisinin birtakım mücevherat ve eşyayı yolsuzca zimmetine geçirdiği iddia olunduğu için bu araştırmanın hedefindeki ana isimdi.

Komisyon Nuri Paşa başta olmak üzere evvela olayların şahitlerine yazılı sualler sorarak araştırmaya başlamıştır. Bu çerçevede önce Sultan V. Murad'a sorguç, hırvani ve kılıç yaptırılmak üzere bozdurulduğu iddia edilen mücevherat ile sikke darp edilmek üzere darphaneye yollanan bazı eşya hakkında araştırma yapılmıştır.

Resim 4. 1. Fatma Sultan'ın ikinci eşi Damat Nuri Paşa (İ. Ü. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri).

Kuyumcu Hambarson Sarkis Ağa 28 Eylül 1876 (16 Teşrinevvel 1292) tarihinde verdiği yazıda, toplamda 14 kalem eşyayı sarayda bozduğunu ve elde edilen altınla gümüşü Nuri Paşa'ya verdiğini beyan etmiştir.[450] Komisyon tarafından Meskûkât-ı Şahane İdaresi'nden sorulup elde edilen bilgilere göre ise Nuri Paşa tarafından sikke darp olunmak üzere gönderilen eşyadan toplamda 4500 Osmanlı lirası elde edilmişti. İdarenin yazısına göre bu meblağdan 1169 lira 74 buçuk kuruşun ceyb-i hümayun kitabetine teslim edildiği belirlenmişti. Geriye kalan 3 bin 330 lira 25 buçuk kuruşun ise Nuri Paşa'dan sorulması icap etmekteydi.[451] Ancak paşadan hesabı sorulacak olan şeyler bu kadarla sınırlı değildi. Yine komisyonun tahkikatına göre Baltalimanı'na pırlanta ile müzeyyen üç çift çubuk takımı, maun sedir, kanepe ve koltuk ile yaldızlı kebir ayna ve konsoldan oluşan 8 parça eşya gönderilmişti. Nuri Paşa ise bu eşyaların Sultan V. Murad'ın emriyle Baltalimanı'na gittiğini söylüyordu. Lakin komisyona göre bu eşyanın "Hüdavendigâr sabık müşarünileyh hazretlerinin keyifsizlikleri esnada Baltalimanı'na gittiği tahkik" olunmuştu. Yani Sultan V. Murad'ın ruh sağlığının yerinde olmadığı bir zamanda gönderildiği anlaşılmıştı. Bu sebeple bahis konusu eşyalar da Nuri Paşa'dan geri alınmalıydı.[452]

Komisyon başkanı Mehmed Namık Paşa'nın imzası altında 5 Kasım 1876 (17 Şevval 93) tarihli bir yazıyla Nuri Paşa'ya iletilen sorular ise daha başka detayları ortaya koymaktadır. Namık Paşa 4 bin 972 lira 76 buçuk kuruş ile 5 adedi murassa ve 3 adedi gayr-i murassa 8 adet altın enfiye muhafazasıyla 5 adet altın kordonun ve 1 aded çemberli murassa saat ile 1 adet zarfın Nuri Paşa'nın zimmetinde bulunduğunu belirtip bu eşyaların iade edilmesi gerektiğinden bahsediyordu. Nuri Paşa ise buna verdiği cevapta detayları daha sonra yazılı olarak ifade edeceğini söyleyerek, iddia edilen paradan yalnız 1642 lira 66 buçuk kuruşun kendisinde olduğunu yazmıştır. 1200 liranın Levazımat Müdürü Süleyman Ağa'nın iki kıta senediyle Şevkefza Valide Sultan'a verildiğini, 2 bin 130 liranın ise Sultan V. Murad'ın iradesiyle dağıtıldığını ve fakat bu dağıtımın nerelere yapıldığını hatırlayamadığını belirtmiştir. Nuri Paşa bizzat imzası altında verdiği yazılı cevapta bu konuyu şöyle izah etmekteydi:

[450] BOA, Y.EE 85/34.

[451] BOA, Y.EE 85/36.

[452] BOA, Y.EE 85/21; 22.

> "Bu defa tahkikat-ı vak'adan anlaşıldığına nazaran Levazımat Müdürü Süleyman Efendi'nin iki kıta senedi mucibince devletlü ismetlü [Şevkefza] Valide Sultan hazretlerine takdim kılınan 1200 lira olduğu. Ve 2 bin 130 lirası dahi irade-i seniyye ve emr-i ismet-penahî ile takdim ve tevzi olunduğu. Ve 1642 lira 66 buçuk kuruş zimmet-i âcizî olduğu tebeyyün etmiş olduğundan…"[453]

Bunlar haricinde, tarihsiz olduğu için tam olarak ne zaman sorulup cevaplandığı bilinemiyorsa da, Nuri Paşa'ya yöneltilen daha düzenli birtakım seri sorulara tesadüf edilmektedir. Komisyonun tahkikatına göre Sultan V. Murad'ın cülusundan sonra paşa tarafından üç seferde olmak üzere toplam 38 kalem mücevherat bozdurularak 1098 karat pırlanta elde edilmişti. Bundan 812 karatın sorguç, hırvani ve kılıç yapımına harcandığı tespit edildiğinden kalan pırlantaların ne olduğu Nuri Paşa'dan sorulmaktaydı. Paşa buna cevaben, artan pırlantalardan bir kısmının Kuyumcu Hambarson marifetiyle padişaha sigara çubuğu, kibrit ve sigara muhafazası yapımına harcandığını, geriye kalanların da kendisi tarafından komisyona devredildiğini yazmıştır. Bir diğer soru ise Baltalimanı'na gönderildiği öğrenilen 4 adet mühürlü ve siyah meşin üzerine çemberli sandığın içeriği hakkındaydı. Nuri Paşa bu sandıkların Beylerbeyi Sarayı'ndan geldiğini, içlerinde ise yatak takımları, bazı mefruşat ve hırka, setri, sako gibi eşyalar olduğunu, mücevher gibi bir şey bulunmadığını ifade ederek bunların Baltalimanı'na Mefruşat Müdürü tarafından gönderildiğini söylemiştir. Paşaya yöneltilen bir başka soru ise, iç hazinede 80 bin küsur lira varken neden sikke darbedilmek için eşya bozdurulduğu üzerineydi. Nuri Paşa buna yanıt olarak hazinede o esnada para olduğunu tekrarlamış hatta 89 bin lira olduğunu belirtmiştir. Ancak bu paranın kısa sürede harcandığını ve bunun üzerine akçe sıkıntısı çekildiğini söyleyerek bir de Sultan V. Murad'ın "Ara sıra akçe suali" üzerine sikke darp edilmek zorunda kalındığını ifade etmiştir. Bozdurulan eşyanın ise defterlerde kayıtlı olduğunu vurgulamıştır.[454]

Nuri Paşa'nın devamında muhatap olduğu sorular ilginç bir nitelik göstermektedir. Bunlar arasında, Sultan Abdülaziz'in vefatında yanında bulunan akik tesbihle parmağında bulunan yakut yüzüğün nereye gittiği, sabık padişahın annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın parmağından alınan yüzüğün ne olduğu ve Yusuf İzzeddin Efendi'ye ait altın donanmalı iki kılıcın nerede bulunabileceği yönündeki sorular dikkat çekicidir. Nuri Paşa bunlara verdiği cevaplarda Sultan Abdülaziz'e ait eşyaların komisyona teslim edildiğini

[453] BOA, Y.EE 85/39 Lef 3.

[454] BOA, Y.EE 85/27 Lef 1.

ve Pertevniyal Valide Sultan'ın yüzüğünün ne biçim şey olduğunu hatırlayamadığını belirterek Yusuf İzzeddin Efendi'nin kılıçlarının ise saraydaki diğer kılıçlar arasında bulunabileceğini anımsadığını söylemiştir. Paşaya yöneltilen son soruda ise Sultan Abdülaziz'in vefatından sonra saraydan çıkarılan bazı kadınlara ait mücevherlerin kendilerine verilmeyip bunlara el konulduğu iddia olunmakta ve bu mücevheratın nerede olup kimde kaldığı sorgulanmaktaydı. Nuri Paşa ise buna yanıt olarak, bahis konusu cariyelerin saraydan çıkarılmasında Şevkefza Valide Sultan tarafından Mahmud Paşa'ya emir verildiğini söylemiştir. Ayrıca hazinedarlar dışındaki kadınlardan herhangi bir mücevherat gelmediğini, gelen bu mücevheratın da bir kısmının rehin verildiğini bir kısmının da komisyona teslim edildiğini vurgulamıştır.[455]

Bundan sonraki süreçte komisyonun gerekli kişilere yazılı olarak çeşitli sorular yönelterek soruşturmaya devam ettiği anlaşılıyor. Örneğin 27 Kasım 1876 tarihli ve komisyon başkanı Mehmed Namık Paşa imzalı bir yazıyla Tabip Nuri Paşa'ya altın enfiye kutuları hakkında bir soru yöneltilmişti. Marko Paşa ile kendisine verildiği söylenen bu kutuların Damat Nuri Paşa'nın mı verdiği yoksa Şevkefza Valide Sultan tarafından mı verildiği ve kıymetinin ne olduğu soruluyordu. Tabip Nuri Paşa verdiği cevapta söz konusu enfiye kutusunun tıpkı Marko Paşa gibi kendisine de "İhsan-ı şahane olmak üzere" Seraskerlik tarafından mühürlü olarak verildiğini yazmıştır. Kıymetinin ise bilen birisinden sorulduğunu ve 350 lira kadar olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir.[456]

Nuri Paşa ile alakadar konuların Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk aylarında bu şekilde Mehmed Namık Paşa başkanlığındaki komisyon tarafından araştırıldığı görünmektedir. 1876 yılı sonunda ise komisyon elde ettiği sonuçları raporlar halinde kaleme almıştır. Buna göre enfiye kutularının üç tanesi ve 1200 liranın Nuri Paşa'nın beyan ettiği gibi Şevkefza Valide Sultan'a verildiği, iki enfiye kutusunun da Marko ve Tabip Nuri Paşalara hediye edildiği kesinlik kazanmıştı. Komisyon "İşin bu cihetinin bittabi müzakere götürür mahalli kalmadığı"na hükmetmişti. Ancak Damat Nuri Paşa'nın tam hatırlayamadığını fakat iradesi sonradan alınmak üzere şuna buna dağıtıldığını belirttiği 2 bin 130 lira ile geriye kalan birtakım eşya hakkında, paşanın bunların akıbetini hatırlayamamasının "Hiçbir veçhile şayan-ı kabul ve itibar olamayacağı gibi bila-irade vukua

[455] BOA, Y.EE 85/27 Lef 2-3.

[456] "Kıymeti dahi erbabından lede'l-tahkik şimdiki halde mübayaa olunmak lazım gelse 350 lira değerinde olduğu anlaşıldığı…" (BOA, Y.EE 85/42). Enfiye kutuları meselesi dolaylı yoldan Şevkefza Valide Sultan'a da sorulmuştu (BOA, Y.EE 85/43).

gelen sarfiyatın kabulü dahi caiz olamayacağından…" bahsedilmiştir. Neticede Nuri Paşa'nın zimmetinde kaldığı varsayılacak olan bütün bu akıbeti meçhul şeylere karşılık, kendisinden 3 bin 772 altın tahsil edilmesi gerekeceğine komisyon üyelerince "Bi'l-ittihad" yani oy birliğiyle karar verilmişti. Raporların altında adları yazılı komisyon üyeleri ise şu kişilerdi: "Mehmed Namık, Rıza, Ahmed Hamdi, Mehmed Kânî, İbrahim Edhem."[457]

Komisyonun raporlarından bir diğeri ise Nuri Paşa'nın Sultan V. Murad için kuyumculara bozdurduğu mücevherat hakkındadır. Burada bozulan mücevherat miktarının kuyumculardan sorulduğu beyan olunmuştur. Fakat kuyumcular ellerinde hesap olmadığından bahsederek yalnız üçüncü sefer bozulan mücevheratın tahminen 350 karat olabileceğini söylemişlerdir. Bu sebeple esas miktarı belirlemenin mümkün olmadığı komisyon tarafından şöyle ifade edilmiştir: "Nuri Paşa'nın devirde teslim eylediği 710 karat pırlanta ile karşılaştırılması lazım geldikde ne kadar fazla ve noksan zimmeti olmak iktiza edeceğini tayin gayr-i mümkün bulunmuş…"[458] Ayrıca yine Nuri Paşa tarafından sikke darp edilmek üzere darphaneye gönderilen eşyaların da miktarının belirlenemediği yazılmıştır.[459]

Bununla beraber, sonradan komisyonun mücevherler hakkındaki fikrini değiştiren bazı yeni bulguların elde edildiği anlaşılıyor. Zira heyetin düzenlediği diğer rapora göre Nuri Paşa'nın Sultan V. Murad'a sorguç, hırvani ve kılıç yaptırmak üzere bozdurduğu mücevherlerin, Sultan Abdülaziz'den kalan eşyayı kaydeden komisyon toplanmadan önce, Darüssade Ağası Süleyman Ağa'nın getirdiği bir çanta içerisinden ve kiler-i hümayundan alınan 16 parça eşya bozdurulmak suretiyle imal ettirildiği ortaya çıkmıştır. Nuri Paşa'nın Midhat Paşa'nın da içerisinde bulunduğu komisyonun kaydedip mühürlediği sandıklardan mücevher alıp bozdurması ise bundan sonraydı. Sultan V. Murad'a yaptırılan hırvani ile kılıca uygun taş bulunamadığı için mühürlü sandıklardan Nuri Paşa tarafından bazı mücevherat alınıp bozdurulmuştu. Midhat Paşa'nın öğrenince kızdığını ve alet olmak istemediğini belirttiği olay da buydu. Mehmed Namık Paşa başkanlığındaki komisyonun raporuna göre Nuri Paşa'nın hırvani ve kılıca taş yapılmak için bozdurduğunu söylediği mücevherat arasında 13 kalem 11 bin 770 lira kıymetinde ve tahminen

[457] BOA, Y.EE 85/39 Lef 1; Y.EE 85/47.

[458] BOA, Y.EE 85/44.

[459] BOA, Y.EE 85/49.

904 karat pırlanta kayıptı. Dolayısıyla bunun da Nuri Paşa zimmetinde kaldığı anlaşıldığından kendisinden tahsil edilmesi gerekiyordu.[460] Bu mütalaaya bakıldığında, zamanında Midhat Paşa'nın Nuri Paşa tarafından habersizce mücevher bozdurulmasına gösterdiği tepkinin isabetli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Komisyonun, Baltalimanı'na gönderildiği tespit edilen 4 adet sandık hakkındaki araştırmasında ise bunların içlerinde ne tür eşyalar olduğu gibi mühim detaylara ulaşılamamıştı. Nuri Paşa'nın daha evvel bu sandıkların içlerinde pek değerli eşya olmadığı yolundaki söylemini Mefruşat Müdürü de tasdik etmekteydi. Yalnız paşanın aksine müdür bey kendisi tarafından Baltalimanı'na öyle sandık gönderilmediğini söylemişti. Bekçi hademesinden Recep Ağa ise Nuri Paşa tarafından çağrıldığını ve paşanın kendisine 4 mühürlü sandığı Baltalimanı'na götürüp Kahveci Hasan Ağa'ya teslim etmesini emrettiğini ve kendisinin de aynı söylendiği gibi sandıkları oraya götürdüğünü belirtmiştir. Komisyonun bu konudaki kanaati ise sandıklar içerisinde kıymetli eşya olabileceği yönündeydi. Lakin tahkikat bundan daha öteye gidememişti.[461]

Komisyonun incelemesinin toplamda birkaç ay sürdüğü ve 9 Nisan 1877 (25 Rebiülevvel 1294) tarihli sonuç niteliğindeki raporla soruşturmanın tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu raporda özetle, araştırmalar süresince tespit edilen birtakım akıbeti meçhul mücevherat ve eşyanın Nuri Paşa zimmetine geçmiş olduğunun meydana çıktığından bahsedilmekte, paşanın sikke darp edilmek için bozdurduğu eşyanın miktarıyla Baltalimanı'na gönderildiği tespit edilen sandıkların içlerinde ne bulunduğu gibi konuların ise meçhul kaldığı belirtilmekteydi. Netice itibarıyla Nuri Paşa'nın bu hususlar sebebiyle Şura-yı Devlet tarafından yargılanması gerektiği ifade edilmiştir. Raporun ayrıca dikkat çeken bir yönü ise, komisyonun araştırma konusu olan Nuri Paşa'nın karıştığı işler için "ihtilasat" yani hırsızlık tabirinin kullanılmış olmasıdır.[462] Bu ifade aynı zamanda araştırılan konuya henüz yargılama başlanmadan evvel bir derecede hüküm verildiğini veya en azından meselenin nasıl algılandığını göstermektedir.

---

[460] BOA, Y.EE 85/45.

[461] "Bu sandıklar derununda öyle elbise-i adiye olmayıp zi-kıymet eşya ve saire bulunduğuna hüküm zihinleri imale eylemekte ise de tahkikatın bundan ilerisine varılmak mümkün olamadığı…" (BOA, Y.EE 85/46 Lef 2; Y.EE 85/50).

[462] "Nuri Paşa hazretlerinin zimmetinde kaldığı tahakkuk eden nükud ve mücevherat ile sair ihtilasatı hakkında devletlü Namık Paşa hazretlerinin taht-ı riyasetinde olarak teşkil olunan komisyon…" (BOA, Y.EE 85/53; 54).

Nuri Paşa'nın Şura-yı Devlet'te yargılanmasına irade çıkmıştı. Fakat o esnada Sultan II. Abdülhamid'in padişah olduktan sonra yürürlüğe geçireceğine dair teminat verdiği Kanuni Esasi de ilan edilmişti. Bunun üzerine Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi, Kanuni Esasi'nin 92. Maddesi gereğince vükelanın, yani devlet memurlarının bir divan-ı âlî tarafından yargılanması gerektiğini yazmıştır. Nuri Paşa'nın davasının da kendisi geçmişte Mabeyin Müşiri olduğu için bu kapsama girdiği belirtilerek, oluşturulacak divan-ı âlî üyelerinin ise 10 tanesinin Meclis-i Ayan ve 10 tanesinin de Şura-yı Devlet Muhakeme-i Temyiz ve İstinaf üyeleri arasından kurayla belirlenmesi icap ettiği ifade edilmiştir. Fakat buna cevaben verilen 20 Nisan 1877 (6 Rebiülahir 1294) tarihli iradeye bakıldığında padişahın aynı fikirde olmadığı görülmektedir. Padişaha göre bahis konusu olan madde "Heyet-i vükelanın Meclis-i Mebusan'a karşı mesul bulunmalarına mebni" yani bir başka ifadeyle mebusların yargılanmasıyla alakalıydı. Dolayısıyla Nuri Paşa bu kapsama girmemekteydi ve bu sebeple davasının Şura-yı Devlet'te görülmesi bir kez daha irade olunuyordu.[463]

İlgili mahkemede hükümeti Niyazi Efendi temsil etmiş ve 23 Mayıs 1877 (10 Cemaziyelevvel 1294) tarihli yazısıyla 7 madde etrafında Nuri Paşa'nın aleyhindeki iddiaları sıralamıştır. Niyazi Efendi daha evvel Mehmed Namık Paşa başkanlığındaki komisyon tarafından tespit edilen keyfiyetleri ve bulguları tekrar etmekteydi. Sonunda ise Nuri Paşa'nın görevini kötüye kullanıp zimmetine mal geçirdiğini belirtmekte ve şu cümlelerle kanunlar çerçevesinde yargılamanın yapılıp gerekli kararın verilmesini talep etmekteydi:

> "Nuri Paşa hazretleri memur-ı mesulü bulunduğu halde Mabeyin-i Hümayun emvalinden salifü'z-zikr mücevherat, nakit ve evani ve eşyayı salahiyet-i meşru'ası olmaksızın zimmetine geçirmiş olduğundan irade-i adalet-mu'tade-i hazret-i hilafet-penahî mantuk-ı âlîsince bi'l-muhakeme, tebeyyün edecek hale göre tazminat-ı lazıme ve muamele-i mukteziyenin kanun-ı mahsusuna tevfikan taht-ı karara alınması talep ve istida olunur."[464]

Nuri Paşa ise bu iddialara 4 Ağustos 1877 (24 Recep 1294) tarihli savunmasıyla cevap vermiştir. Paşa evvela Sultan V. Murad için bozdurduğu mücevherler hakkında bu işin gizlice yapılmadığını söylemekte, kullanılıp artan ne varsa teslim ettiğini belirtmekte

[463] BOA, Y.EE 85/15 Lef 1. İlginç bir şekilde bu iradenin aslı bir yangında kaybedildiğinden daha sonra Mabeyin Başkitabeti'nden bir sureti istenmiştir (BOA, Y.EE 85/15 Lef 2).

[464] BOA, Y.EE 85/11; 13.

ve bir şekilde zimmetine mal geçirmesinin mümkün olmadığını kanıtlamaya çalışmaktaydı. Aynı zamanda bunların bilinmeyen bir şey olmadığını da şu cümlelerle ifade etmekteydi:

> "Ve hatta mücevherat-ı mezkûrenin muhafazaları olmayıp bazıları dahi dikkatle suret-i perişanîde çantaya vaz olunmuş bulunduğundan müteferrik bulunan parçaların komisyonda bulundurulan kuyumcular marifetiyle asıllarıyla bade'l-rabt devletlü atıfetlü Edhem Paşa hazretleri birer kâğıda sarıp numerolarını dahi Darüssaadetü'ş-şerife ağası sabık Süleyman Ağa üzerlerine vaz eylediği ve ol veçhile defter-i esaside kayıt olunduğu gayr-i münekkerdir."

Nuri Paşa sikke darbı için bozdurduğu eşyanın darp edilen sikkeye kıyasen daha fazla olduğuna ise şöyle cevap vermekteydi: "Böyle ihtimalât-ı akliye ile hükmün itası hiçbir nizam ve kanuna tevafuk edemez ve ukul-i beşeriyenin buna kail olması dahi hiçbir suretle mümkün olamaz."[465]

Paşanın daha önce şuna buna dağıtıldığını fakat tam olarak ne şekilde verildiğini hatırlayamadığını söylediği 2 bin 130 lira için ortaya koyduğu yeni bir beyan ise son derecede ilginçti. Nuri Paşa şaşırtıcı bir şekilde bu paranın nerelere dağıtıldığına dair bir belge bulduğunu belirtiyordu: "Her nasılsa evrakım meyanında karışmış ve vücudu hatırımdan çıkmış diğer bir kıta pusulanın bu kere bulunmuş ve müştemilatı ber-veçh-i zir iş'ar olunmuş olmağla bundan dahi beraet-i zimmetim sarahaten tebeyyün edeceği aşikâr bulunmuştur." Buna göre toplamda 1212 lira şu şekilde dağıtılmıştı: "Beşinci Kadınefendiye 200. Avni Paşa'nın mahdumuna 50. Ceyb-i hümayuna vaz olunmak üzere iki defa verilen 200. Canfeza Kalfaya 200. İkinci defa Edhem ve Mahmud Paşalara 100. Huzur-ı hümayunda verilen 100. İkinci defa [Şevkefza] Valide Sultan hazretlerine 150. Avni Paşa'ya 50. Birinci defa Valide Sultan hazretlerine 100. Hazinedarlara 62." Nuri Paşa geriye kalan 918 liranın da çeşitli yerlere dağıtıldığını söylemekteydi.

Enfiye kutuları ve zimmetine geçirdiği iddia olunan birtakım eşya için ise Nuri Paşa'nın ortaya koyduğu savunma daha değişik bir nitelik sergilemektedir. Paşa bu enfiye kutularının zimmetine geçtiğini reddetmekten çok komisyonun söz konusu eşyanın kıymetini belirleme şekline itiraz etmekteydi. Kararın oy birliğiyle alınmasına da şüpheyle yaklaşıyordu: "Bi'l-ittihat karar verildi deyü diğerlerine ittifak veya ekseriyetle karar verildiğine dair söz söylenmediğinin sebebi bilinememiş ise de…" Anlaşıldığı kadarıyla Nuri Paşa'nın burada enfiye kutuları ve diğer eşyaları aldığını reddetmekten ziyade itiraz

[465] BOA, Y.EE 85/55; 85/30.

ettiği nokta daha çok bunların bedelinin kendisinden tahsil edilme konusundaki yöntemdi. Eşyaların değerinin düşük olduğunu özellikle kanıtlamaya çalışması, onun istenen tazminatı ödemeyi baştan kabul ettiğini ve fakat kendisinden tahsil edilecek meblağı düşürmeye gayret ettiğini düşündürmektedir.

Nuri Paşa bunlardan başka Baltalimanı'na gönderilen eşyaları da inkâr etmiyordu. Sadece bunların gönderilmesinin iddia edildiği gibi Sultan V. Murad'ın rahatsız olduğu sırada değil "kemal-i afiyette" bulunduğu bir esnada bizzat kendisi tarafından emredildiğini belirtmekteydi. Ayrıca bahis konusu eşyaların Fatma Sultan tarafından kullanıldığını ve iade edildiğini söylemekte, böylece bu meselenin kapandığını ifade etmekteydi: "Red ve iadesi talik olunan irade-i seniyyenin şeref-müteallik olmasıyla bi'l-imtisal zi'l-yedi bulunan devletlü ismetlü [Fatma] sultanefendimiz taraflarından iade ve takdim olunmağla şu münazaa ve bunun üzerine tekevvün etmiş olan mesele ref olunarak bertaraf olmuştur."

Baltalimanı'na gönderildiği söylenen sandıklar içinse Nuri Paşa şu savunmayı yapıyordu: "Mezkûr sandıkların mühürlü olup olmadığı ve olduğu takdirde kimin tarafından mühürlendiği ve ne suretle gönderildiği indimde meçhul bulunduğu gibi… Baltalimanı'na gönderildiği beyan olunan eşya neden ibaret idüğü orada bulunan bekçilerle mefruşat müdürünün malumları olduktan başka…"

Paşanın savunmasındaki kritik noktalardan birisi de hırsızlık yapacak olan bir adamın her şeyi önceden hazırlayıp kayıtları da buna uydurması gerekeceği yolundaki şu söylemidir: "İleride mesuliyetten tahlis-i nefs eylemek üzere tedabir-i lazimeyi daha evvelce icra ve muntazam defterler tanzim ederek enva'-i hile vü desâis ile dam-ı tezviri evvelden kurar ve basiret üzere hareket eder." Netice itibarıyla Nuri Paşa bütün bu savunmasının sonunda şu sözlerle davanın reddedilmesini talep etmekteydi: "Böyle ihtimalâta müsteniden tasaddi eylediği davanın reddini bihakkın talep eylerim."[466]

Nuri Paşa'nın vekili Mehmed Şehrî Efendi'nin Şura-yı Devlet'e verdiği 5 Ekim 1878 (8 Şevval 1295) tarihli yazısından mahkemenin hala sürmekte olduğu ve hatta birkaç duruşmanın da yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre 13 ve 27 Ekim 1877 tarihlerinde

[466] BOA, Y.EE 85/55; 85/30.

(5-19 Şevval 1294) mahkeme görülmüştü. Şehrî Efendi, müvekkili Nuri Paşa'nın mesuliyeti olmadığını yazmakta ve Niyazi Efendi'nin iddialarını reddederek paşanın suçsuz olduğuna karar verilmesini talep etmekteydi.[467]

Davaya müddeiumumi yani savcı olarak tayin edilen Mecdî Efendi ise aynı tarihlerde soruşturmasını yürütmekteydi. Örneğin, daha evvel konuyu ele alan komisyonun başkanı Namık Paşa'ya mücevherler hakkında soru sormak istemişti.[468] Ancak davanın pek de yol katedemediği anlaşılmaktadır. Zira Şubat 1879'da davada hükümetin vekili olan Niyazi Efendi'nin taşra memuriyetine gittiği, bu sebeple davaya devam edilip edilmeyeceği konusu Şura-yı Devlet tarafından Sadarete sorulmuştur. Sadaret ise verdiği cevapta kararın Şura-yı Devlet'e ait olduğunu bildirerek sorumluluğu üzerine almıyordu.[469]

17 Nisan 1879'da (24 Rebiülahir 1296) ise müddeiumumi Mecdî Efendi kendisinin bu davadan alınmasını talep eden bir dilekçe vermiştir. Davanın bir türlü yol alamadığını hatta yarıya bile gelemediğini belirten Mecdî Efendi, artan diğer işlerinin yoğunluğu sebebiyle bu görevden affını rica etmekteydi: "Nuri Paşa'nın davasına 1 sene evvel müddei tayin olunmuş isem de 1 seneden beri cereyan eden muhakeme henüz nısf derecesine gelmemiş ve bademe daha 2-3 sene devam edeceği anlaşılmış ve umur-ı memuremin yevmen fi yevmen tekessürü ise acizlerini Nuri Paşa işinden afvını istirhama mecbur eylemiş olduğundan kullarının afvım hususuna müsaade buyrulması…"[470] Fakat Şura-yı Devlet'ten Adliye Nezareti'ne gönderilen yazıda bu istifanın kabul edilemeyeceği, Mecdî Efendi'nin bu kadar önemli bir davada görevi başında bulunması gerektiği belirtilmiştir.[471] Yine de Mecdî Efendi'nin kesin olarak istifaya karar verdiği ve bunu da gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim kendisine "vesaya-yı lazime icra olunmuş" yani istifa etmemesi yolunda tavsiye verilmiştir.[472] Fakat buna rağmen Mecdî Efendi'nin bu davadan Mayıs 1879'da istifa ederek çekildiği görülmektedir.[473]

---

[467] BOA, Y.EE 85/12.

[468] BOA, ŞD 2892/48.

[469] BOA, Y.EE 85/16.

[470] BOA, Y.EE 85/17 Lef 1.

[471] "…maslahatın ehemmiyeti cihetiyle muhakemenin duçar-ı tehir olması caiz olmadığından mumaileyhin hemen muhakemet dairesine irsal buyrulması" (BOA, Y.EE 85/17 Lef 2).

[472] BOA, Y.EE 85/17 Lef 4.

[473] BOA, Y.EE 85/18; 26.

Böylelikle Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının daha ilk günlerinde soruşturulmaya başlanan ve padişahın ilk yıllarındaki hadiselerden biri olan bu dava süreci çıkmaza girmişti. Üstelik padişahın bu süreçte 93 Harbi ile dış siyasette, Sultan V. Murad'ın kaçırılması teşebbüsleri ve özellikle de Ali Suavi'nin kalkıştığı ihtilal girişimiyle de iç siyasette başka öncelikleri vardı.[474] Anlaşıldığı kadarıyla bu gündem sıralaması içerisinde Nuri Paşa'nın davası doğal olarak listenin arka sıralarına konulmuştu.

[474] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası" *Belleten*, VIII/29, (1944), s.71-118; Aynı yazar, "Beşinci Murad İle Oğlu Selahaddin Efendiyi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan Sarayına Girmek İsteyen Şahıslar", *Belleten*, VIII/32, (1944), s.589-597; Aynı yazar, "Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü", *Belleten*, X/37, (1946), s.195-206; Edhem Eldem, *Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları*, s.66-71.

2. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ

Sultan V. Murad'ın saltanattan düşüşüyle beraber hemen görevinden azledilen Nuri Paşa, ardından bir de hakkında yolsuzluk davası açılınca büsbütün güç bir duruma düşmüştü. Bu durumda Fatma Sultan'ın pek bir mesuliyeti olmasa da kocasının vaziyeti dolayısıyla kendisi de olumsuz algılara maruz kalabilirdi. Üstelik Nuri Paşa ifadesinde, Baltalimanı'na giden bazı eşyaların Fatma Sultan tarafından kullanıldığını söylemişti.

Öte yandan Sultan II. Abdülhamid'in iktidarını sağlamlaştırdıktan hemen sonra Midhat ve Rüştü Paşaları hedef alması anlaşılabilir bir sonuçtu. Zira bu kişiler amcası Sultan Abdülaziz'i hal' etmişlerdi. Üstelik padişaha göre, amcasının ölümüne de sebep olan unsurlar arasındaydılar.

Bununla beraber Sultan II. Abdülhamid'in neden eniştesi Nuri Paşa'yı da aynı kefeye koyduğunu açıklayabilmek oldukça güçtür. Sultan V. Murad'ın en yakınında olmaları sebebiyle Fatma Sultan ve Nuri Paşa'nın, saltanatının büyük bir kısmını ağabeyi V. Murad'ın taraftarlarını tespit ve bertaraf etmeye adayan Sultan II. Abdülhamid nezdinde potansiyel şüpheli olmaları kaçınılmazdı. Anlaşıldığı kadarıyla Nuri Paşa'nın içerisinde bulunduğu yolsuzluk davası da padişahın nefretini celp eden bir başka sebep olmuştu. Nitekim amcasını devirenleri daima kendi iktidarına karşı da tehdit olarak gören Sultan II. Abdülhamid'in, amcasının mallarını yağmalamakla suçlanan eniştesi Nuri Paşa'ya da aynı derecede şüpheyle yaklaşması beklenilir bir sonuçtur. Fakat bunlardan öte padişahın mevcut vehmini tetikleyici birtakım ilave sebepler de görülmektedir.

Üzerinde tarih olmayan fakat hemen hemen Nuri Paşa'nın davası esnasında verildiği anlaşılan imzasız bir jurnal, hem paşayı hem de Fatma Sultan'ı açıkça hedef gösteriyordu. Bu jurnalde "vak'a-i müellime" diye tarif edilen ve Sultan Abdülaziz'in hal'inin kastedildiği açıkça anlaşılan olaydan evvel Nuri Paşa'nın Veliaht Murad Efendi ve Sarraf Hristaki Zografos'la birkaç defa gizlice buluşup haberleştiği hatta Rüşdü Paşa'nın evine de gittiği yazılıyordu. Ayrıca Fatma Sultan'ın da zamanında Hüseyin Avni Paşa'nın kızı evlenirken ihsan verdiği ve paşanın konağı yandığında ise ailesine yardım ettiği belirtilmekteydi:

> "Tahkikata nazaran vak'a-i müellimeden evvel Nuri Paşa ağleb ufak biraderi Ali Bey'in hanesine gidüp orada Hristaki Efendi'yle görüşmüş ve bazı defa dahi Haydarpaşa Köşkünde kezalik birleşmiştir.

> Vak'a-i faciadan sonra beher hafta Hristaki Efendi'ye bâ-posta mekâtibeleşiyor ve ara sıra telgraf çekiyordu. Ve ala-rivayetin Hristaki'de 200 bin liradan ziyade nükud ve mücevherat ve zümrüdü vardır.
>
> Saray ağalarından Bacaksız Küçük Servânî nam vasıtasıyla Hüseyin Avni Paşa'nın haremi ve kızı ve akrabalarını Fatma Sultan'ın sarayına getirip oradan hukuk peyda etmişler ve kızını düğün eylediği esnada Fatma Sultan tarafından 1000 liraya kadar hediye gitmiştir. Ve Servânî tarafeynden iki üç yüz liraya kadar bir iki şala malik olmuştur.
>
> Nuri Paşa dahi Tophane-i Âmire kaymakamlarından İsmail Efendi vasıtasıyla ara sıra Hüseyin Avni Paşa ile muhabere ve bazı defa dahi Haydarpaşa Köşkünde mülakat ve oradan gece vakti Kurbaklıdere'ye [Kurbağalıdere] gitmişler ve falan [Veliaht Murad Efendi] ile mülakat etmişlerdir.
>
> Hatta Hüseyin Avni Paşa'nın hanesi yandığı vakit de Fatma Sultan der-lahza hademe ve ağavat ve sair bendegânı gönderip Hüseyin Paşa'nın familya ve ailesi Mercan'da kâin kendi sarayına getürüp misafir edilmiş ve kendi tarafından 2 bin liraya kadar esbab ve libas ve yorgan ve döşek ve saire anlar içün sarf etti ve iane verdi.
>
> Rumelihisar'da Nuri Paşa ağleb gece kayığa rakiben Rüşdi Paşa'nın sahilhanelerine gidüp mülakat iderdi."[475]

Jurnalde anlatılanlar bir derecede doğrulanabilmektedir. Gerçekten de Hüseyin Avni Paşa'nın Süleymaniye'deki konağının 12 Aralık 1875'te (14 Zilkade 1292) yandığını ve hane halkının Fatma Sultan'ın da yardımlarıyla güç bela kurtarılıp sultanefendinin Mercan'daki konağına alındıklarını Lutfi Efendi de yazmıştır.[476] Nitekim bu yangın hadisesine gazete haberlerinde de rastlanmaktadır.[477] Fakat bunlardan öte jurnaldeki esas problem bu hadiseden hareketle geriye dönük bir okuma yapılması ve sanki ortada çok gizli, karanlık bir işbirliği olduğu havasının estirilmesidir. Bir başka tarifle, gündelik siyasi şartlar ve duruma uygun olarak eski bir hadise çekilip bükülerek istenilen renge sokulmaya çalışılmıştır. Neticede Fatma Sultan'ın, "Sultan Aziz'in katili Hüseyin Avni Paşa'nın ailesine yardım ettiği" vurgulanmak isteniyordu. Oysa bunun güncel siyasetten pay çıkarmaya çalışan anakronik bir okuma olduğu açıktır. Üstelik Lutfi Efendi bu yangın sebebiyle Avni Paşa'nın ailesine Pertevniyal Valide Sultan'ın da yardım ettiğini yazmıştı. Tabii bahis konusu jurnalin sahibi muhtemelen metin içerisinde kurmak istediği algıyla büsbütün çelişeceği için bu detayı görmezden gelmiştir.

---

[475] BOA, Y.EE 85/5.

[476] *Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, XV, haz. M. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1993, s.56-57.

[477] Vakit, 16 Zilkade 1292; Basiret 17 Zilkade 1292.

Nuri Paşa aleyhinde aynı şekilde tarihsiz ve imzasız, fakat içeriğinde ıslahattan bahsedilmesi dolayısıyla 93 Harbi sonrasına, yani en erken 1878 yılına rastladığı tahmin edilebilen bir başka jurnal daha mevcuttur. Anlaşıldığına göre paşa izlenmekteydi bir yakınıyla konuşurken gizlice dinlenmişti. Buna göre kendisi Sultan II. Abdülhamid hakkında pek de olumlu şeyler söylemiyordu:

> "Devletlü Nuri Paşa hazretlerinin bir mahremiyle musahabeti
>
> [Nuri Paşa]: Bizim için hayat ve bekanın imkânı kalmamıştır. Maliyemizin hali malumdur. Islahat denilen şeyler hükümsüz sözlerden ibarettir.
>
> Mahrem-i Vesail: Aman efendim erkân-ı devlet başbaşa verse işlere himmet etseler tedricen devlet belini doğrultur itikadındayım.
>
> Müşarünileyh [Nuri Paşa]: Kim ile başbaşa vermeli? Kimin elinde ne var? Zat-ı şahane begayet afiyetsiz bir hale getirilmiş. Görülmek kabil olamıyor. Ekser evkatı harem-i hümayunda geçiyor. Hatta Said Paşa hazretlerini hareme kabul ediyor. Orada görüyor. Islahat falan düşünmeye vakit mi var?
>
> Vesail: Efendim mülahazat-ı nefsiye herşeyden akdemdir. Bazı vukuat bu türlü ihtiyata mecbur edeceği gayr-i münkerdir. Heyetçe ittifak ve himmet olunsa o misillü şübehâtın önü derhal alınır.
>
> Müşarünileyh [Nuri Paşa]: Hiç mümkün olur mu? Halkın efkârını nasıl tashih etmeli ve lisanlarını nasıl kat' eylemeli? Efendimiz Yıldız'da kalsınlar da dünya ne olur ise olsun demişler."[478]

Genel tabloda buna benzer daha fazla jurnalin de verilmiş olma ihtimali düşünülecek olursa, Sultan II. Abdülhamid'in hem ablası Fatma Sultan hem de Nuri Paşa hakkındaki zaten mevcut olumsuz fikirlerinin, bu gibi tesirlerle bir kat daha arttığı düşünülebilir.

Tahttan indirildikten sonraki yıllarda Sultan II. Abdülhamid'in yanında bulunmuş olan doktorunun naklettiği bilgilere göre sabık padişah, eniştesi Nuri Paşa için şöyle demişti: "Amcamın zamanında Nuri Paşa… şeytan bir adam idi.. Epeyce çalar çırpar…"[479] Bu anlatıma bakıldığında, padişahın eniştesine karşı soğuk ve şüpheli tutumunun daha Sultan Abdülaziz saltanatı zamanında oluştuğuna dair izlere rastlanmaktadır. Buna binaen, Sultan II. Abdülhamid nezdinde esasen zemini oluşmuş olan menfi düşüncelerin Nuri Paşa'nın Sultan V. Murad saltanatı zamanındaki hareketleriyle daha da arttığı ve devamında ise verilen jurnallerle fevkalade güçlendiği anlaşılmaktadır.

---

[478] BOA, Y.EE 21/51.

[479] *Âtıf Hüseyin Bey'in Hatıraları (1909-1918)*, s.234.

Sultan II. Abdülhamid'in kontrol altında tutmak istediği isimlerden birisi de ablası Fatma Sultan'dı. Zira Fatma Sultan çok sevdiği biraderi, devrik Sultan V. Murad ile Çırağan Sarayı'nda temas etmek istiyordu. Sultan II. Abdülhamid ise saltanatının ilk yıllarında büyük ölçüde ağabeyini tekrar padişah yapmak isteyenlere karşı kendi iktidarını korumaya uğraşmaktaydı. Bu muhafaza stratejisinin en mühim unsurlarından birisi de Çırağan'da tutulan sabık Sultan V. Murad'ın dışarıyla temasını önlemekti. Zira Sultan II. Abdülhamid, ağabeyinin sağlığına kavuştuğu görülüp duyulursa kendisinin tahttan indirilip Sultan V. Murad'ın yeniden cülus ettirileceği endişesini taşıyordu. Gayet tabii, 1877 ve 1878 yıllarında Çırağan Sarayı'nda vuku bulan kaçırma girişimleri de padişahın endişelerini güçlendirmişti. Böyle bir ortam sonucunda devrik padişaha yakınlık gösteren hatta adını bile telaffuz edenler olağan şüpheli muamelesi görüyordu.

Sultan V. Murad'ın rahatsızlığı ve saltanatının sonlanması akabinde Fatma Sultan ile aralarındaki ilişkilere dair Ziya Şakir'in o dönemlere Çırağan Sarayı'nda şahit olan bir kadından dinleyip naklettiği bilgiler dikkate şayandır. Buna göre Fatma Sultan henüz biraderinin hastalığını duyar duymaz en fazla üzüntü ve keder gösterenlerden birisiydi.[480] Sonraki süreçte ise Fatma Sultan'ın Çırağan'da biraderini ziyarete geldiği bir gün neredeyse rezalet çıkacak derecede tatsız bir hadise cereyan etmişti. Anlatıma göre, sarayın kapıcıları sultanefendiyi içeri almak istememişti. Bunun üzerine hiddetlenen Fatma Sultan, kardeşi Sultan II. Abdülhamid'i hedef alarak kızgınlıkla şu lafları söylemişti:

> "Vay… Beni buraya girmekten men eden kimmiş? O pinti herif mi? O kim oluyormuş da, beni kardeşimle görüşmekten men ediyormuş. Ben, kardeşimi görmek isterim. Onu görmedikçe şuradan şuraya gitmeyeceğim. Geceyi de burada geçireceğim…"

Bunun üzerine etraftan insanların toplanmaya başlandığı da görülünce hemen Yıldız'dan Cevher Ağa gönderilmiş ve kapıcıların yanlış anladığını söyleyerek Fatma Sultan'ın içeri alınmasını sağlamıştır. Fatma Sultan sarayda Sultan Murad ile uzunca görüştükten sonra biraderinin "Teşrif ediniz, hemşire. Sizi sık sık görmek isterim" sözleriyle uğurlanmıştır. Ancak sultanefendinin bu kararlı hareketi Sultan II. Abdülhamid tarafından hiç de olumlu karşılanmayacaktı.[481] Nitekim bu hadiseden sonra iki kardeşin bir daha kolay kolay görüşemediği anlaşılmaktadır. Fakat yine de mektup yoluyla ve bazen de iki

---

[480] Z. Şakir, *V. Murad'ın Hayatı*, s.151.

[481] Bu bilgileri hadiselerin şahidi olan bir kadının aradan çok uzun yıllar geçtikten sonraki anlatımı üzerinden Ziya Şakir'in aktardığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla, mana ve bağlam olarak kabul edilebilir ise de bunları birebir Fatma Sultan'ın sarf ettiği kesin ifadeler şeklinde görmemek daha isabetli olacaktır (Z. Şakir, , *V. Murad'ın Hayatı*, s.186-187).

saray arasında gelip gidenler vasıtasıyla haberleşmeleri devam etmiştir. Şevkefza Valide Sultan'ın, oğlunu çarşaf giyip kadın kılığına girerek Çırağan'dan kaçırmaya çalışan adamların yakalanışı sonrası kaleme aldığı mektup örnek gösterilebilir. "Sevdiğim gözüm, ciğerim efendim hazretleri" hitabıyla başlaması ve "Valideniz" diye imzalanması dolayısıyla mektubun hem Sultan V. Murad hem de Şevkefza Valide Sultan ile yakınlığı bulunan Fatma Sultan'a yazılmış olduğu kabul edilebilir. Şevkefza Valide Sultan'ın mektupta bu olayı anlatırken kullandığı "Ey efendim şaşmazmısınız… Allah akıl versin… Vallah buna kahkaha ile gülmelidir… Evlâdım ne yapmış ki kaçsın… Gün ortası böyle şey olur mu?... Böyle bir hasta nereye kaçar?" gibi ifadeler, saraydakilerin bu teşebbüsten haberdar olmadıklarını dile getirmekteydi.[482]

Sultan V. Murad tarafından kaleme alınmış tarihsiz ve kime yazıldığı belirsiz bir dizi mektuptan da en azından bir kısmının Fatma Sultan'a gönderilmiş olması düşünülebilir. Fakat bunu kesin olarak tespit edebilmek ve mektupları düzgün bir bağlama oturtabilmek çok zordur. Bunun yanı sıra, Haluk Şehsuvaroğlu'nun kendi koleksiyonu arasında olduğunu belirterek paylaştığı ve Fatma Sultan'a gönderildiği tespit edilebilen iki mektup dikkate değerdir. Bunlar Sultan V. Murad'ın Çırağan'daki mahkûm günlerinin ruh halini yansıtması ve yaşanan olaylara nasıl baktığını göstermesi bakımından da önemlidir. Ayrıca, sabık padişahın böyle bir mektubu kaleme alabilmiş veya bir başkasına dikte ettirerek yazdırabilmiş olması, hastalığının da bir derecede düzeldiğine işaret etmektedir. 16 Ekim 1877 (8 Şevval 94) tarihli mektup şöyledir:

> "Fatma Sultan Hazretlerine
>
> Hemşire-i Hakikat-Şiarım
>
> Muvâlât ve muhabbet-i samimiyelerini sıkça sıkça aldığım selamlar büsbütün tasdik etmekle zat-ı ismetanelerine bî-riyâ olan muhabbet-i kalbiyem bir kat daha tezayüd eylemiş olduğundan bilhassa zat-ı ismetânelerine ibraz-ı şükraniyet eder ve mizaç-ı nazikânelerine târî olan inhiraftan dolayı da gayet gamm-nâk ve mütessir olduğumu beyan ile beraber kariben kesb-i afiyet etmenizi cenab-ı şâfî-i hakikîden istida eylerim. Ümitdarım ki duam müstecab olarak cümlemiz mesrur oluruz hemşirem.
>
> Gazetelerde okunan bentleri gördükçe gülmemek elden gelmiyor ve feleğin müfsidlere ettiği müsaadeye de insan hayrette kalıyor. Bakalım bu devr-i elem de ne vakte kadar imtidad eyler.

[482] İ. H.Uzunçarşılı, "Beşinci Murad ile Oğlu Selâhaddin Efendiyi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağana Girmek İsteyen Şahıslar", s.594-596; *Hatt-ı Rikkat*, s.160-163. Aynı mektuba daha önce değinen E. Eldem de bunun Fatma Sultan'a yazılmış olabileceğini belirtmiştir (*Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları*, s.67-68).

Tarafımızdan sual olunursa hamdolsun afiyetteyiz. Şu kadar var ki işitilen havadisler ve görülen haller tab'a muvafık gelmediğinden sıkılıyor gibiyiz. Mamafih yine devlet ve milletimize dua etmekten hâlî kaldığımız yoktur."[483]

Tarihsiz olduğu anlaşılan ve H. Şehsuvaroğlu'na göre Nuri Paşa'nın 1881'de tutuklanması üzerine Fatma Sultan'a yazıldığı tahmin edilen diğer mektubun da içeriği şöyledir:

"Seyyiat-ı zamane netayicinden olarak çekilen felaketler gittikçe bir garabet-i diğer hâsıl etmektedir. Uğradığım musibetin bir başka türlüsüne dahi sizin iştirakiniz ittihad-ı tabiiyi delalet eder ise de bu hallerin ikisi dahi bizden ziyade devlet ve milleti enva'-i alame düşürmekte olduğundan kendimizden ise umuma acımamak elden gelmiyor. Bakalım bu devr-i elem de ne zamana kadar imtidad eder. Tarafınıza olan muhabbet-i samimiyemi vatan muhabbeti fikrinden bir zaman ayırmadığıma emin olunuz."[484]

Fatma Sultan'a yazıldığı anlaşılan bu metinlerden hareketle ve sabık Sultan V. Murad'ın diğer kardeşlerine yolladığı başka muhtemel mektupları da hesaba katarak Çırağan Sarayı ile dışarıdan belirli bir seviyede haberleşmenin olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Nitekim Ziya Şakir'in dönemin şahidi Filizten Hanım'dan dinleyip aktardığı bilgiler de bunu doğrulamaktadır. Buna göre bir gün sabık Sultan V. Murad, eşi Resan Hanım'ın doğumu için saraya gelen ebe Hayriye Hanım'a kızkardeşi Fatma Sultan'ı uzun zamandır göremediğinden yakınarak onun durumunu sormuştu. Bunun üzerine Hayriye Hanım kendisinin de herhangi bir haberi olmadığını söylemiştir. V. Murad'ın kızkardeşi Fatma Sultan'ı çok sevdiğini, hatta yeni doğan kızına da Fatma adını vereceğini belirtmesi üzerine Hayriye Hanım bizzat gidip Fatma Sultan'ı göreceğini ve bebeği görmek için Çırağan'a bir dahaki gelişinde de Fatma Sultan'dan haber getireceğini ifade eder. Pek sıkı takibat ve yasakları nasıl aşacağı sorulduğunda ise bir yolunu bulacağını söyler. Aradan üç dört gün geçtikten sonra bebeği görmek için tekrar Çırağan'a gelen ebe Hayriye Hanım, Baltalimanı'na gidip nasıl Fatma Sultan'la görüştüğünü anlatır. Buna göre, yırtık bir çarşaf giyerek dilenci kılığında Baltalimanı Sahilsarayına yaklaşan Hayriye Hanım, bir yolla Fatma Sultan'ın Başağasına yaklaşıp Çırağan'dan geldiğini söylemiş ve bu sayede

[483] Haluk Şehsuvaroğlu yayınladığı metinde birkaç kelimede okuma hatası yapmıştır. "Hakikat-şiarım" kelimesini hakikatkârım; "Muvâlât"ı müdavelat ve "hakikî" kelimesini de hakikat olarak okumuştur (H. Şehsuvaroğlu, "V. Murad'ın Çırağan'dan Yazdığı Mektuplar", *Akşam*, 10 Aralık 1949).

[484] *Aynı yer*. H. Şehsuvaroğlu aynı mektupları iki defa yayınlamıştır. Daha önceki ve gazetedeki yayında içeriği aktarmış fakat sadece birinci mektubun fotoğrafını paylaşmıştır. Sonradan dergi için kaleme aldığı bir başka yazıda ise iki mektubun da fotoğrafını koymuş, fakat metinlerini nakletmemiştir. (H. Şehsuvaroğlu, "V. Murad", *Resimli Tarih Mecmuası*, I/10, (1950), s.365).

içeri alınmıştır. Sultanefendiyle görüşmüş hatta o gece sarayda kalmıştır. Fatma Sultan'a kardeşi V. Murad'ın Çırağan'daki durumu hakkında detaylı bilgiler veren Hayriye Hanım, ayrıca sabık padişahın yeni doğan kızına da Fatma adını vereceğini söylemiştir. Bütün bunlardan fevkalade memnun olan Fatma Sultan ise, "Çok şükür Allah'a… Kardeşimden iyi haberler aldım. Şimdiye kadar dünya bana zindan idi. Şimdi ferahladım…" demiştir.[485]

Aslına bakılırsa bu anlatımların ağızdan ağıza nakledilme sonucunda zayıflamaları ve hatta bir derecede renginin değişmiş olması muhtemeldir. Ancak gerçekten de sabık Sultan V. Murad'ın Fatma adlı bir kızının olduğu bilinmektedir ve bu ismin çok sevdiği kızkardeşi Fatma Sultan'a atfen seçildiği fikri de tarihi bağlama son derecede uygun düşmektedir.[486] Ayrıca sabık padişahın çocuk sahibi olabilmesi de onun ruh sağlığının düzeldiğine bir işaret olsa gerektir.

Netice itibarıyla Hayriye Hanım'ın macerasının ne derecede doğru olup olmadığı kesin olarak cevaplanamıyor ise de söz konusu dönemde bütün takibat ve engellemelere rağmen Çırağan Sarayı ile dışarıdan haberleşmenin sağlandığı da bilinmektedir.[487] Dolayısıyla böyle bir dönemde sabık Sultan V. Murad'ın yazışıp haberleştiği kişiler arasında kızkardeşi Fatma Sultan'ın bulunması da doğal karşılanabilir.

---

[485] Z. Şakir, *V. Murad'ın Hayatı*, s.246-251.

[486] *Osmanlı Hanedan Defterleri 1909-1922*, çev. Salih Kahriman, ed. Prof. Dr. Ayşe Melek Özyetgin, Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2018. s.87

[487] Sabık padişahın Çırağan Sarayı'ndan Cléanthi Scalieri ile yaptığı yazışmalara dair, oğlu Selahaddin Efendi'nin kaleme aldığı suretler E. Eldem tarafından yayınlanmıştır. Selahaddin Efendi, bütün engellemelere rağmen bu gizli haberleşmenin nasıl sağlandığını söylemez. Sadece Scalieri'yi kastederek, "Muhibbimiz vasıta ve yol buldu. Bizimle muhabereye başladı" der. (*Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları*, s.130).

3. FATMA SULTAN İLE NURİ PAŞA'NIN İLİŞKİLERİ

1880 yılına gelindiğinde Sultan II. Abdülhamid, iktidarı karşısındaki potansiyel tehditleri büyük ölçüde ortadan kaldırabilmiş ve idaresini sağlamlıkla tesis etmişti. Çok kısa bir süre sonra da engel olarak gördüğü kalan unsurları da tasfiye edecek ve böylece iç siyasette kontrolü tamamen eline alarak tartışmasız otoritesini meydana getirecektir. Fatma Sultan ve ondan daha fazla eşi Nuri Paşa ise bu süreçte padişahın konfor alanı dışındaki isimler arasında yerlerini alacaklardı.

Nuri Paşa'nın Mabeyin Müşirliği dönemi hakkında hemen Sultan II. Abdülhamid saltanatının ilk günlerinde başlayan soruşturma ve akabindeki dava sürecine önceki bölümde değinmiştik. 1879'da müddeiumumi yani davanın savcısı Mecdî Efendi'nin istifasına kadar yaşananlar kısmen belgelerden takip edilebiliyordu. 1880'e gelindiğinde ise davanın neticesini aydınlatan fakat bununla beraber ortaya yeni soru işaretlerini doğuran bir bulguya rastlanmaktadır.

Sebebi bilinmeyen bir şekilde Aralık 1879'da (Kanunevvel 1294) Sultan II. Abdülhamid'in emirleriyle Hazine-i Hassa'dan Nuri Paşa'ya aylık 10 bin kuruş maaş bağlanmıştır.[488] Bundan daha garibiyse Nuri Paşa'ya saraydan gönderilen 13 Ocak 1880 (30 Muharrem 1297) tarihli bir yazının suretindeki ifadelerdir. Bahis konusu yazıda Nuri Paşa'nın "husus-ı malum için li-ecli'l-muhakeme Şura-yı Devlet'e davet olunmamaları" ve ayrıca Hazine-i Hassa'dan da kendisine 10 bin kuruş tahsis edilmesi hakkında gereken emirlerin verildiği tebliğ edilmekteydi.[489] Buradan ortaya çıkan tabloda Nuri Paşa davasının Sultan II. Abdülhamid tarafından her nedense birden bire affedildiği ve padişahın bununla da kalmayıp eniştesine aylık 10 bin kuruş maaş tahsis ettiği görülmektedir.

Böyle bir işlem hakkında varılan kararın böyle bir yazıyla Nuri Paşa'ya bildirilmesi, sanki kendisinin daha evvel bu dava konusunda bir yardım talebinde bulunduğu ve padişahın da bunu onayladığı izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim bu durum, paşanın davasının kapatılması yolunda Babıâli'ye gönderilen 1 Ocak 1880 (17 Muharrem 1298) tarihli bir yazının suretinde açıkça görülmektedir. İlgili yazıda Nuri Paşa'nın affı için saraya istida verdiği açıkça belirtiliyor ve davanın kapatılma sebebi ise şöyle izah ediliyordu:

---

[488] BOA, MB.İ 58/45; 54.

[489] BOA, MB.İ 58/156.

> "İnd'el-muhakeme tebrie-i zimmet edemediği halde hakkında terettüb edecek muamele-i kanuniyenin icrası namus-ı mukaddes-i saltanat-ı uzmaya tesiratı olacak bazı ahval tekevvününe bâdi olacağı mütalaasına binaen münasip olamayacağından bu işi meskûtun-anha bırakmaktan gayri çare olmayıp… Müşarünileyhin muhakemesine dair evrakın Şura-yı Devlet'ten aldırılarak hâk-i pây-i âlîye takdimi ve artık müşarünileyhe davetname gönderilmemesi…"[490]

Özetlemek gerekirse, Nuri Paşa hanedan damadı olduğu için ceza alması halinde bu durumun saltanatın şerefine dokunacağı gerekçesiyle en iyisi davanın kapatılması emredilmekteydi. Ayrıca sondaki cümleyle davayla ilgili dosyaların neden Yıldız Esas Evrakı arasında olduğu sorusu da yanıt bulmaktadır. Nitekim 27 Ocak 1880 (14 Safer 1297) tarihli yazıda, Nuri Paşa'nın davası kapatıldıktan sonra ilgili evrakın Yıldız'a gönderildiği açıkça belirtilmiştir.[491]

Aynı dosya içerisinde birkaç önemli belgeye daha rastlanmaktadır ki bunlar Nuri Paşa'nın davasının nasıl kapatıldığıyla ilgili açıklayıcı ipuçları vermektedir. Bizzat Nuri Paşa'nın imzasını taşıyan ve Yıldız'da Mabeyin Başkitabeti'ne yazıldığı anlaşılan belgelerde, paşa özetle kendisinin sürekli mahkemeye davet edildiğini ancak padişahın emri dışında hareket edemeyeceğini belirterek Sultan II. Abdülhamid'e ne yapması gerektiğini sormaktaydı.[492]

Nuri Paşa'nın mabeyine yolladığı 15 Ekim 1879 (3 Teşrinievvel 1295) tarihli ve bu davanın kapatılma sürecinde etkili olduğu anlaşılan yazı ise oldukça aydınlatıcı detaylar içermektedir. Paşa açıkça, daha evvel bu davanın kapatılması için istediği yardımlar üzerine bizzat Sultan II. Abdülhamid'in ortaya atılan bu iftiraların bir yakıştırma olduğunu söyleyerek kendisine teminat verip teveccüh ve itimat gösterdiğini söylemekteydi. Padişahın bu tavrını hatırlatan Nuri Paşa çok akıllıca bir hamle yapmakta ve daha evvel kendisine böyle söylenmişken şimdi Şura-yı Devlet tarafından mahkemeye davet edilmesinin bir çelişki oluşturduğunu vurgulamaktaydı. Neticede davanın kapatıldığı bilindiğine göre, Nuri Paşa'nın bu hamlelerinde başarılı olduğu da söylenebilir. Paşanın bu hususlar etrafında kaleme aldığı yazısında ise şu ifadeler mevcuttu:

---

[490] BOA, Y.EE 72/53.

[491] BOA, Y.A.HUS 163/69 Lef 1.

[492] BOA, Y.A.HUS 163/69 Lef 3.

"Bundan birkaç ay mukaddem huzur-ı âlî-i cenab-ı şehinşahîye kurena-yı sanî-i şehriyarî saadetlü Osman Bey hazretleriyle takdim kılınan istirhamname-i acizaneme cevaben *hakkımda olunan iddia tamamıyla azviyât olduğu ind-i şahanelerinde malum ve ruşena olduğundan kendimi beriü'l-zimme bilip fi-mabaad bu işin arkasında dolaşmamaklığım ve müsterih olmaklığım irade ve ferman-ı âlîsini almış* ve bu veçhile mazhar buyrulduğum afv ve merhamet ve adalet-i şahaneden dolayı gerek kalemen ve gerek bizzat hâk-i pây-i merahim-peyma-yı mülukânelerine arz-ı teşekkür eylediğim zaman da lütfen ve *şifahen dahi daire-i afv ve merhamet-i padişahî ve teveccüh ve nazar-ı keymiya-i eser-i cenab-ı şehinşahîlerinde bulunduğum irade-i müekkidesiyle* kesb-i ibtihac ve mefharet ve tekrar arz-ı mahmidet ve şükraniyet eylemiş idim. Şimdi ise davam muhakeme için Şura-yı Devlet riyasetinden varid olup aynen ve leffen takdim kılınan davet tezkiresine icabet hilaf-ı emr ü irade-i hazret-i velinimet olacağı veçhile bu babda hâk-i pây-i hazret-i mülukâneden bi'l-istizan her ne veçhile irade ve ferman-ı şahane şeref-sünuh buyrulur ise ana göre imtisal ve tevfik-i hareket olunmak üzere alınacak emr ü irade-i hazret-i velinimet-i uzmanın taraf-ı acizaneme iş'ar buyrulması babında irade hazret-i menlehü'l-emrindir.

Bende-Nuri."[493]

Böylelikle Nuri Paşa yargılamadan kurtulmuştu. Fakat aşağı yukarı aynı tarihlerde yaşandığı anlaşılan bir dizi olaya dair Fatma Sultan'ın Başağası Rıfat Ağa tarafından verilen 14 Şubat 1880 (3 Rebiülevvel 1297) tarihli bir ifade ise, Nuri Paşa hakkında fevkalade ciddi başka iddiaları içermektedir. Rıfat Ağa kendince sınıflandırdığı olayları 36 başlık altında detaylarıyla anlatarak, özetle Nuri Paşa'nın Fatma Sultan'ı saraydaki kalfalardan birisiyle aldattığını söylemekteydi. Rıfat Ağa ifadesine Fatma Sultan'ın hasta olduğu bir dönemde Nuri Paşa'nın sultanefendinin rahatsızlığını sormak maksadıyla Nikterin Kalfa'yı yanına çağırttığını anlatarak başlamaktaydı. Buna göre Nuri Paşa, Nikterin Kalfa'ya "Sultanefendi zât-ı hazret-i padişahî ile görüşmek üzere azimet murad ediyor ise de ben gitmemesini iktiram ediyorum senin de malumun olsun da gitmemek için sultanefendiyi kandır ve hem de gündüzleri rahatsızlığından ve hiddet-i hallerinden bana malumat ver ki ben gece huzurlarına gittiğim vakit boş bulunmayım" demişti. Nuri Paşa bu şekilde Nikterin'le birkaç defa daha konuşunca vaziyet Rıfat Ağa'nın dikkatini çekmişti. Devamında ise, paşanın yine Fatma Sultan'a verilmek üzere getirdiği bazı nadide çiçeklerin, mücevherli saat ve köstek, madalyon, küpe ve yüzük gibi birtakım hediyelerin Nikterin Kalfa'ya verildiğini hissetmişti. Nuri Paşa'nın çeşitli vesileler bularak Nikterin'le temas etmeye çalıştığını fark eden Rıfat Ağa nihayet bir gün paşanın kalfaya gönderdiği

[493] BOA, Y.A.HUS 163/69 Lef 4.

bir yazıyı açar ve "Yirmi seneden beri aşk ve muhabbetinize duçar oldum" yazdığını görür. Bununla beraber diğer birtakım evrakı da ele geçirip saklar. Bunun üzerine Rıfat Ağa diğer ağaları da Nuri Paşa'yı izlemeleri konusunda tembihlemiştir. Onlar da Nikterin Kalfa ile paşanın gece saat dokuza, ona kadar "ıyş ü işret ve zevk ü sefada olduklarını" görüp Rıfat Ağa'ya haber verirler. Bu olaylar meydana çıkınca Nuri Paşa çok kızar ve ağaları bir araya toplayıp azarlar. Ancak Rıfat Ağa hadiseyi 16 Ocak 1880 (3 Safer 1297) günü Fatma Sultan'a bildirmiştir. Sultanefendi Nikterin Kalfa'yı çağırtıp sorgular ve kalfa da Nuri Paşa ile olan ilişkisini, Haydarpaşa'daki kasırda buluştuklarını uzunca anlatarak itiraf eder. Bunun üzerine Fatma Sultan kalfanın saraydan çıkarılmasını emretmiştir. Rıfat Ağa da araştırmalarına devam ederek Nuri Paşa'nın Nikterin Kalfa için Beyoğlu'ndan bir piyano aldırdığını ve Haydarpaşa'daki kasırda buluştuklarını da öğrenmiştir.

Ertesi gün ise hesap verme sırası Nuri Paşa'ya gelir. Fatma Sultan eşi yanında olduğu halde Rıfat Ağa'yı çağırıp hadiseleri anlattırır. Nuri Paşa ise iddiaları reddedip ağalar ve cariyeler aleyhinde sözler söyler. Bunun üzerine ağalarla cariyeler de çağrılıp sorulur. Hepsi Rıfat Ağa'yı doğruladığı gibi bizzat Nikterin Kalfa da iddiaları kabul etmiştir. Bu halde Nuri Paşa, "Sizleri tecrübe için bu keyfiyetleri yaptım" diye kendini savunmaya çalışır. Rıfat Ağa ise "Mademki muradınız ağaları tecrübe idi bu keyfiyetlere niçin bu kadar müddet devam ettiniz?" Diye sorar. Paşa buna karşılık "Bu keyfiyete bunca müddet devam etmekliğim ancak cümle ağavat ve cariyelerin iffet ve istikametlerini tecrübe için olduğunu beyan ile beraber bu hususu meydana ihraç ettiğiniz için cümleniz hakkında teşekkürler ederim" diye cevap vermiştir. Bundan sonra Fatma Sultan, Nikterin'in saraydan çıkarılıp işin kapatılmasını emreder.

Fakat hadise bu kadarla sınırlı kalmamıştır. Nuri Paşa, biraderi Neşet Bey ile beraber birkaç silahlı adam göndererek saraydan çıkarılan Nikterin Kalfa'yı Rumelihisarı'nda kaldığı Osman Ağa'nın evinden aldırmak istemiştir. Bu gelişmeden haberdar olan Rıfat Ağa vaziyete el atmış ve bunun üzerine Neşet Bey ile diğerleri Nikterin'i evden çıkaramamışlardır. Fatma Sultan ise bütün bu yaşananlardan haberdar olduğunda Nuri Paşa'nın katiyen hareme alınmamasını emretmiştir.

Ertesi gün Rıfat Ağa'yı yanına çağıran Nuri Paşa bu işleri kızgınlıkta yaptırdığını ve ağalarla barışmak istediğini söyler. Rıfat Ağa ise ağaların böyle bir affetme yetkisi olmadığını, Nuri Paşa'nın Fatma Sultan'la görüşüp onun müsaadesini alması gerektiğini

belirtmiştir. Fakat konu böylece kapandı zannedilirken bir iki saat sonra bir binbaşı gelerek Rıfat Ağa'ya harem ağalarının tutuklanması için 16 askerin hazırlandığını haber verir. Bir süre sonra bunun arkasında Nuri Paşa'nın biraderi Neşet Bey'in olduğu anlaşılır. Böyle bir topluca tutuklama hadisesi gerçekleşmez ancak Nuri Paşa'nın Rıfat Ağa'ya karşı soğuk tutumu devam etmektedir.

Yine bu hadiseleri takip eden bir gün Nuri Paşa, Sultan II. Abdülhamid tarafından çağrıldığını ve saraya gitmeden önce Fatma Sultan'la görüşmek istediğini söyler. Rıfat Ağa'nın evvela sultanefendiye sorup izin alması gerektiğini belirtmesi üzerine paşa birden sinirlenir. "Sultanefendi benim taht-ı nikâhımdadır. İstizan ne demektir?" Diye kızar. Rıfat Ağa bundan sonra Nuri Paşa'nın Fatma Sultan ile görüşmesini ve sonrasında yaşananları şöyle anlatmıştır:

> "Paşa-i müşarünileyh huzur-ı müşarünileyhadan selamlığa çıkıp yanında sultanefendimizin imamı Haşim Efendi mevcut olduğu halde bendenizi celp edip 'Ben sultanefendiyi güzel halde bıraktım. Mabeyin-i Hümayun'a gidiyorum ve sizin kusurlarınızın cümlesini affettirdim' dedi. Ve bendeniz dahi bade't-teşekkür 'Kul kusurdan hâlî olamaz. Lakin bu babda olan kusurumuzun ne olduğunu bilemedik' sualime cevaben, 'Kusurunuz Nikterin ile beynehümada olan muhabbetnameyi ve ısrarımızı zahire ihracınızdır' dedi. Ve bendeniz yine cevap olarak 'Mukaddema bizi tecrübe zımnında bu keyfiyetlere cüret ettiğinizi ve bizim ifşa eylediğimizi sadakat ve istikamet bilip teşekkür ibraz ettiniz idi. Ol cihetle bunu kendimize kusur bilmeyiz' dememle beraber, 'Kalk Haşim Efendi. Ben Mabeyin-i Hümayun'dan gelinceye kadar şunu tevkif et' deyü emir verdi. Ve Haşim Efendi kalkıp bendenizi tuttu ve bu esnada bendenize hitaben 'Seni Haşim Efendi'ye mi tevkif ettireyim yoksa zaptiye marifetiyle mi tevkif ettireyim' demesi üzerine bendeniz dahi cevap olarak 'Haşim Efendi belki bendenizi tevkif edemez. Zaptiye devletin hükümetidir daha iyi tevkif eder' dedim."[494]

Bunun üzerine Rıfat Ağa ve diğer birtakım kişiler bir süre sarayda bir oda içerisinde hapsedilirler. Nuri Paşa ise o esnada hala hiddetlidir. Haşim Efendi'ye hitaben şu cümleleri söyler:

> "Irz benimdir. Kalfa-i mumaileyhayı alıp kendime nikâh edeceğim ve anınla beraber 3 daha alacağım. Bu hususça mezunum. Taraf-ı hazret-i padişahîden ve sair kimselerden hiçbir veçhile ihtiraz etmem."[495]

[494] BOA, Y.EE 85/58, s.1-4.

[495] BOA, Y.EE 85/58, s.5.

Aradan bir süre geçtikten sonra ağaları odadan çıkarttırıp tembih ve nasihatlerde bulunarak özetle kendisinin uygun gördüğü şekilde, onun sözünden dışarı çıkmadan hizmet etmelerini ister. Başta Rıfat Ağa olmak üzere bazıları görevlerinden istifa etmek isteseler de bu talepleri kabul edilmeyince geçici bir süre daha hizmet etmeye karar verirler. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Nuri Paşa'nın saraya, Sultan II. Abdülhamid'in yanına gideceği sırada Rıfat Ağa kendisi ve diğer ağaların istifa talebinin bizzat padişaha iletilmesini ister. Nuri Paşa ise buna cevaben "Şimdiki halde irade-i şahane benim elimdedir" der ve Boyacıköy'den birkaç asker getirterek ağaların tutuklanmasını emreder. Rıfat Ağa bu esnada Nuri Paşa'nın kendilerine hitaben "Sizleri hapishanelerde çürütüp nefy edeceğim… Böylece irade-i şahane vardır" dediğini söyler. Neticede ağalar Yeniköy Karakoluna götürülmüşler ve sabah da oradan alınarak kayıklarla Mabeyin-i Hümayun'a getirilmişlerdir.[496]

Rıfat Ağa'nın anlattıkları Nuri Paşa açısından yenilir yutulur cinsten iddialar değildir. Belgenin sonuna bakıldığında, ağanın bütün bunları Mabeyin-i Hümayun'da anlattığı ve ifadelerin orada kayda geçirildiği anlaşılmaktadır. Rıfat Ağa'nın anlattıklarını tam manasıyla teyit veya reddetmek için elimizde yeterli veri yoktur. Bununla beraber, en azından Fatma Sultan'ın sarayında gerçekten de Nikterin adlı bir kalfanın olduğu doğrulanabilmektedir. Zira Leyla Saz anılarında Baltalimanı'nda Fatma Sultan'ın sarayındaki ziyaretini anlatırken "küçük kalfalardan" diye niteleyerek Nikterin'in ismini anmıştır.[497] Bundan başka yine Nuri Paşa'nın, önceki kısımlarda görüldüğü üzere, görevi kötüye kullanıp yolsuzluk yaptığı şeklindeki iddialara karşı geliştirdiği savunma tarzıyla, Rıfat Ağa'nın anlattığı üzere Nikterin'le olan ilişkisi ortaya çıkınca yaptığı savunma arasında bir benzerlik görülmektedir. Netice itibarıyla, tabiri caizse net bir şekilde ateşi göremiyorsak da Rıfat Ağa'nın anlattıkları hiç değilse duman olarak nitelenebilir.

Maarif Nezareti'nden Nuri Paşa'ya gönderilen 5 Kasım 1876 (17 Şevval 1293) tarihli bir yazı ise, bu konuyla bir ilgisi olmasa da paşanın davranışları hakkında bir detay vermesi bakımından önemlidir. Yazıda Nuri Paşa'nın Hamidiye Kütüphanesinden *Cifr-i Cami'* adlı bir kitap aldığı ve bir ay evvel kendisine bunun geri verilmesi hakkında bir yazı gönderilmesine rağmen kendisinden herhangi bir cevap alınamadığı belirtiliyordu.

---

[496] BOA, Y.EE 85/58, s.4-5.

[497] Leyla Hanım, "Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatinden Avdetlerinde Gördüklerim II", *Vakit*, 11 Nisan 1921.

Bu nedenle Nuri Paşa'nın bahis konusu kitabı iade etmesi lüzumu bir kez daha vurgulanmaktaydı.[498] Bu basit olaydan hareketle bir genelleme veya karakter tahlili yapmak pek isabetli olmayacaktır. Bununla beraber, en azından Nuri Paşa'nın kurallara sıkı sıkıya uyan birisi olmadığı söylenebilir. Nitekim bu hadise, onun Sultan V. Murad saltanatında usuller dışında mücevherat bozdurması ve birtakım eşyaları dağıttırıp bazılarını da Baltalimanı'na yollaması gibi davranışlarıyla da bir benzerlik ve uyum göstermektedir. Nuri Paşa'nın bu tip serbest davranışlarının arkasındaki temel dayanağın da tabii kendisinin hanedan damadı oluşunda yattığını tahmin etmek zor değildir.

Rıfat Ağa'nın ileri sürdüğü iddiaların ne kadar doğru veya yanlış olduğunun sınanamayışı bir yana, bundan daha önemli konu ise bu hadisenin yarattığı etkilerdir. Buna binaen, Nuri Paşa'nın sergüzeştlerinin, onun Yıldız Mahkemesi sanıkları arasına girişinde belirleyici sebeplerden biri olduğu söylenebilir.

Paşanın içerisine atıldığı aksiyonlar bir yandan Sultan II. Abdülhamid'in zaten öteden beri ona karşı beslediği olumsuz düşüncelerde tahammül sınırını aşan bir tesir yaparken, bir yandan da herhangi bir olumsuz durumda Fatma Sultan'ın eşine verebileceği potansiyel desteği sıfırlamış olmalıdır. Dolayısıyla Nikterin Kalfa olayı Nuri Paşa için kariyerinin sonu olmuştur denebilir.

[498] BOA, MF.MKT 44/55.

4. YILDIZ MAHKEMESİ VE NURİ PAŞA'NIN DURUMU

Sultan II. Abdülhamid devrinin kritik iç politika olaylarından biri olan Yıldız Mahkemesi'nin detayları ve siyasi önemi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın araştırmalarıyla büyük ölçüde ortaya konulmuştur. Binaenaleyh, mahkemenin arka planı, algısı, tesirleri ve yansımaları gibi detaylar hem konumuzun sınırlarını aştığından hem de hâlihazırda yazılmış olan bilgileri bir kez daha tekrarlamak manasına geleceğinden yalnızca Nuri Paşa ve Fatma Sultan'ın bu hadise içerisindeki rolüne değinmeye çalışmak, yerinde bir tercih olacaktır.

Yıldız Mahkemesi gibi bir hukuki araçla iktidarına karşı siyasi engel olarak gördüğü unsurları tasfiye etme düşüncesinin Sultan II. Abdülhamid nezdinde tam olarak nasıl ve ne zaman şekillendiğini bilemiyoruz. Bu yolda harekete geçilmesini tetiklediği anlaşılan somut olay ise Mahmud Celaleddin Paşa tarafından verilen bir yazıdır. Buna göre, Sultan Abdülaziz'in eski hazinedarlarından olan Mahmud Celaleddin Paşa'nın gelini Pervinfelek Hanım, sabık padişahın vefat ettiği gün kendisi ve diğer bazı hizmetlilerin alt kata indirildiklerini, daha sonra camdan içeriye alınan adamlar vasıtasıyla Sultan Abdülaziz'in katledildiğini ileri sürmekteydi. Bunun üzerine Nisan 1881'de sabık padişahı öldürdüğü iddia edilen sanıklar sorgulanarak tahkikat süreci başlamıştır.[499]

Mahkemenin ana ekseni, Pehlivan Mustafa Çavuş[500] ile Cezayirli Mustafa ve Boyabatlı Hacı Mehmed adlı kişilerin hizmetli olarak Feriye Sarayı'na tayin edilip orada Sultan Abdülaziz'i katlettikleri iddiası etrafında şekillenmiştir. Buna binaen, sabık padişahı öldürdüğü iddia edilen bu şahısların görevlendirilmesinden sorumlu olanlar başta olmak üzere, ilgili dönemdeki bazı yetkili devlet adamları sanık konumundaydılar. Nuri Paşa ise bu üç şahsı Feriye'ye tayin eden Mabeyin Müşiri olarak mesuliyet altındaydı.

Soruşturmaya öncelikle 1 Nisan 1881'de (20 Mart 1297) Pehlivan Mustafa Çavuş ve hadiseler esnasında Sultan Abdülaziz'in yakınında bulunan Mabeyinci Fahri Bey'in

---

[499] İ. H. Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*¸ s.157, dipnot 263, s.162.

[500] Kazım Karabekir, zamanında Sultan Abdülaziz tarafından meşhur bir pehlivan arandığını ve babası Mehmed Emin Paşa'nın İskilip'te görevli olduğu esnada Pehlivan Mustafa'yı bulup gönderdiğini yazmıştır. Ayrıca aynı şahsın Sultan Abdülaziz'i öldürmekle suçlanması sebebiyle babasının 20 sene boyunca terfi ettirilmediğini ve başkentten uzak tutulmak için taşrada görevlendirildiğini belirtmiştir. (Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, YKY, İstanbul 2019, s.23 dipnot 4; Aynı yazar, *Hayatım*, YKY, İstanbul 2020, s.22).

sorgularıyla başlanmıştır.[501] Pehlivan Mustafa ortaya atılan iddiaları reddetmiş ve kendilerinin Nuri Paşa tarafından otuzar lira elbise parası verilerek Feriye'ye tayin edildiklerini, Sultan Abdülaziz'in vefat ettiği gün ise sarayda olmadıklarını, ertesi gün göreve başlamak üzere sarayın yakınındaki karakolda kaldıklarını belirtmiş ve hadisenin cereyan ettiği sabah Sultan Abdülaziz'in intihar ettiği duyulduktan sonra Feriye'ye gittiklerini söylemiştir.[502]

Hatıratında yazdığına göre Mabeyinci Fahri Bey de Pehlivan Mustafa ile benzer ifadelerde bulunmuştu. Fakat Fahri Bey daha enteresan şeyler de kaydetmektedir. Zira sorguda Sultan Abdülhamid'in de bizzat bulunup sorular yönelttiğini ve aldığı cevaplar hoşuna gitmeyince de kendisini darp ettiğini yazmıştır:

> "[Sultan II. Abdülhamid]… Bizzat kenduları [sic] tokat ve baston ile beni darb ettiler… Kenduları bizzat sille ve tokat ve yumruk ile bir derece darb ettiler ki ta'rifi kabil değildir. O sırada bu halime merhamet olunmayıp Zat-i şahâne def'a-i saniye olarak yedindeki bastonu ile beni bir suretle darb etti ki hatta baston parça parça oldu…"[503]

Fahri Bey başka işkencelere de maruz kaldığını ve fakat bütün bunlara rağmen ifadesinde kesinlikle kendisine yöneltilen suçlamaları ve iddiaları reddettiğini yazmıştır. Fahri Bey'in hatıratı hadiselerden epey sonra, 1908'de meşrutiyet devrinde ortaya çıkmış olduğundan içeriğindeki anlatımlara özellikle sorgulayıcı bir şekilde yaklaşmak gerekir. Bununla beraber, hemen herkesin Sultan II. Abdülhamid'i kötülediği ve onun rejimine karşı nasılda korkusuzca, cesaretle durduğunu kanıtlamaya çalıştığı bir dönemde, Fahri Bey'in kaba tabirle padişahtan nasıl dayak yediğini anlatması herhalde tamamen uydurulacak bir şey değildir. Ayrıca hatıratındaki anlatım diğer sanıkların ifadeleriyle de bir derecede tutarlılık göstermektedir. Zira Pehlivan Mustafa önceki ifadesinde reddettiği iddiaların aksine daha sonra söylemini değiştirerek Damat Mahmud Paşa tarafından kendilerine Sultan Abdülaziz'in öldürülme talimatının verildiğini, Fahri Bey'in kendilerini saraya soktuğunu ve o Sultan Aziz'in kollarını, Cezayirli Mustafa da ayaklarını tutarken kendisinin de sabık padişahın kol damarlarını kestiğini söylemiştir.[504] Ancak aynı Pehlivan Mustafa, Taif'teki mahkûmiyeti esnasında kayda geçirilip daha sonra Fahri Bey'in

---

[501] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.175; *İbretnümâ*, s.20.

[502] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.176-177.

[503] *İbretnümâ*, s.22-23.

[504] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.178-179.

hatıratıyla beraber yayınlanan 31 Ağustos 1881 (5 Şevval 1298) tarihli yazısında, kendisinin de tıpkı Fahri Bey'in anlattığı gibi darp ve işkenceye maruz bırakılarak en sonunda suçu üstlenmek zorunda kaldığını belirtmektedir.[505]

Midhat Paşa tarafından yazılıp daha sonra oğlu vasıtasıyla neşredilen kitapta da sorgu esnasında sanıklara işkence yapıldığı ve Pehlivan Mustafa'nın nihayet dayanamayarak zorla suçu üstlendiği anlatılmıştır:

> "…Katil denilen üç nefer şahıs ile Fahri Bey ahkâm-ı adliyye memurlarının himmet ve gayretiyle ve bizzat Ragıb Bey ve Mahmud Bey muavenetiyle hayli darp olunarak ve uykusuz bırakılarak takrire icbar olunmuş. Ve birkaç neferi gece havuza sokmak ve hayaları bükülmek ve başları kızgın sobaya konulmak misillü şedid işkencelere dahi uğramış oldukları halde sebat etmişler ise de Pehlivan Mustafa en sonunda konulan soba ateşine tahammül edemeyerek talim olunduğu veçhile takrir etmiş…"[506]

Suçlamaları üstlenen Pehlivan Mustafa, Fahri Bey ile de yüzleştirilmiş ve sorguda söylediklerini bir kez de kendisine karşı anlatmıştır. Fahri Bey bunun üzerine hırs ve namusuna dokunan böyle bir iddiaya çok sinirlendiğini, hatta titremeye ve ağlamaya başladığını yazar. Ayrıca Fahri Bey'e bir odada kahvaltı eden Nuri Paşa gösterilip onun her şeyi kabullenip böylece rahat ettiği, dolayısıyla kendisinin de suçları üstlenirse kurtulacağı algısı oluşturulmaya çalışılmıştır.[507]

Peki, Nuri Paşa ifadelerinde neler söylemişti? Paşa defalarca sorgulanmıştı fakat çoğunda aynı şeyleri tekrarlamış, kimseyi de tam manasıyla hedef göstermemişti. Birilerini hedef göstermek yerine, sorumluluğu kendi üzerinden atarak diğer şüphelilere dağıtma gibi bir yol izlemişti. 12 Nisan 1881 (12 Cemaziyelevvel 1298) tarihli ifadesinde, bahis konusu olan dönemde bütün işlerin Midhat, Rüşdü, Hüseyin Avni Paşalar ve Hayrullah Efendi'nin oluşturduğu komisyonca yürütüldüğünü belirtmiştir: "Komisyon azası hiçbir vakit bana, şuna karar verdik diye malumat verdikleri yoktur… Hiçbir vakit bana kararlaştırdıkları işlerden malumat vermezlerdi."[508] Ancak anlaşıldığı kadarıyla Nuri Paşa'nın kendisini olayların merkezinden uzaklaştırmaya dönük ifadeleri pek itibar görmemişti. Kendisine o dönemde Mabeyin Müşiri olduğu hatırlatılarak tabii sorumluluğu

---

[505] *İbretnümâ*, s.68-75.

[506] Midhat Paşa, *Mir'at-ı Hayret*, yay. Ali Haydar Midhat, İstanbul 1325, s.68.

[507] *İbretnümâ*, s.31-33.

[508] BOA, Y.EE 18/31.

olduğu ifade ediliyordu. Pehlivan Mustafa'nın kendisine Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi için gizlice talimat verildiği yolundaki ifadeleri Nuri Paşa'dan sorulduğunda ise, paşa buna cevaben Mustafa ile diğer adamların komisyon tarafından Feriye'ye memur edildiklerini, kendisinin ise bu adamlara gizlice değil alenen emir verdiğini söylemiştir. Söz konusu emir ise sabık padişaha güzelce hizmet etmeleriydi.[509]

Nuri Paşa'ya 15 Nisan 1881 (3 Nisan 1297) tarihli sorgusunda, Sultan II. Abdülhamid tarafından yazılı olarak, sanık üç şahsın yüzer lira maaş ve otuzar lira atiyye ile Feriye'ye gönderilmesi talimatını kimin verdiği sorulmuştur. Nuri Paşa söz konusu adamların görevlendirilme emrinin kendisine Sultan V. Murad'ın mabeyincisi Seyid Bey vasıtasıyla Şevkefza Valide Sultan'dan geldiğini söylemiştir. Bu kişilere verdiği malumatın ise Sultan Abdülaziz'e iyi hizmet etmeleri yolunda olduğunu tekrarlamıştır. Nuri Paşa bu üç şahsın Feriye'ye niçin tayin edildiğini ise şöyle izah etmekteydi:

> "Bu meselenin esası merhum Sultan Abdülaziz'in Feriye'de bulunduğu esnada sanki müceddeden birtakım sandallar ve berren bazı kimseler yanaşıp merhumu kaçıracakları havadisi şuyu bulmuş olmağla Sultan Murad hazretlerinin valideleri bendenize Seyid Bey'i göndererek zikrolunan eşhası Feriye'ye göndermekliğim hakkında irade-i seniyyeyi tebliğ eylediler. Merkum iki Mustafalar ile Mehmed Ağa'yı çağırıp hafiyen talimat verdiğim esnada Damat Mahmud Paşa dahi yanımda idi. Verdiğim talimat gidip Feriye'de Sultan Aziz merhum istemediği halde içeri bile girmemek üzere hizmet ve muhafazasına itina eylemekten ibarettir."[510]

Bundan bir gün sonra yöneltilen soruya yine benzer şekilde cevap veren Nuri Paşa, "Beyan olunan üç kişinin Feriye'ye göndermekten asıl maksat bendenizce meçhuldür" diyerek yine sorumluluğu üzerinden atmak istemiştir.[511] Mahmud Paşa'nın Feriye'ye tayin olunan adamlardan haberdar olmadığı söylendiğinde ise Nuri Paşa buna şöyle cevap vermiştir:

> "Bendeniz Seyid Bey marifetiyle almış olduğum irade-i seniyyeyi merkum üç şahsa tebliğ ettiğim vakit odamda Mahmud Paşa mevcut idi. Ve kendisinden başka o esnada odamda kimse bulunmadığından bendenizce ispatı imkân haricindedir. Lakin memuren Feriye Sarayı hümayununa giden üç adam kendilerine odamda talimatı ita ettiğim vakit Mahmud Paşa dahi orada olup olmadığı sual olunacak olur ise hakikat-i hal zahir olur."[512]

---

[509] BOA, Y.EE 18/31 Lef 3.

[510] BOA, Y.EE 17/37; *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.18 dipnot 120.

[511] BOA, Y.EE 141/39.

[512] BOA, Y.EE 17/38.

Nuri Paşa'ya 19 Nisan 1881 (19 Cemaziyelevvel 1298) tarihli sorgusunda bir kez daha, Feriye'ye gönderilen adamları kimin seçtiği sorulmuştur. Paşa yine önceki ifadelerine uygun şekilde cevap vererek bahis konusu üç şahsın Mahmud Paşa ve Seyid Bey tarafından kendisine getirildiğini söylemiştir. Kendisinin bu adamların namuslu ve güvenilir kişiler olup olmadığını sorması üzerine, Seyid Bey'in "Bu adamları efendimiz ve Valide Sultan bildikleri gibi ben de bilirim. Emin ve işgüzar adamlardır ve komisyonun kararıyla olduğuna dair Mahmud Paşa ile beraber geldik" dediğini ve Mahmud Paşa'nın da onu tasdik ettiğini belirtmiştir. Nuri Paşa'ya göre şahıslara otuzar lira ise, "elbiselerinin fersudeliğinden bahsetmeleri üzerine" elbise bahası olarak verilmişti.[513]

Başroldeki üç sanık arasından Boyabatlı Hacı Mehmed ve Cezayirli Mustafa büyük ölçüde Nuri Paşa'nın ifadesini doğrulamaktaydılar. Fakat tıpkı Pehlivan Mustafa'nın suçlamaları kabul etmesi gibi Hacı Mehmed de daha sonra aynı şekilde Sultan Abdülaziz'in öldürüldüğünü söylemiştir. Cezayirli Mustafa ise ilk sorgusunda iddiaları reddetmiş daha sonra ise suçları üstlenerek diğerlerinin anlatımına benzer ifadelerde bulunmuştur.[514] Buna rağmen iki sanık da iddia edildiği gibi Nuri Paşa'nın açıkça Sultan Abdülaziz'i öldürmeleri için bir emir verdiği ve kendilerini bu sebeple Feriye'ye yolladığı konusunda herhangi bir şey söylememişlerdir.

Nuri Paşa ve Fahri Bey suçlamaları reddetseler de Pehlivan Mustafa başta olmak üzere diğer sanıkların ifadeleri yeterli görülmüş ve bununla beraber yargılama sürecine geçilmiştir. Bu minvalde Mayıs 1881'de Aydın Valisi bulunan Midhat Paşa ve Manisa'daki Rüşdü Paşa tutuklanmıştır. Ancak Rüşdü Paşa çok hasta olduğu için İstanbul'a getirilememiş, sadece İzmir'e götürülüp sorgulanmış ve daha sonra Manisa'ya dönmesine izin verilmiştir.[515]

Yıldız Mahkemesi 27 Haziran 1881 günü Yıldız Sarayı yakınında hazırlanan bir çadırda başlamıştır. Yargılamayı izlemek için birçok yabancı gazete muhabiri ve diplomatik temsilci de hazır bulunmaktaydı.[516] Pehlivan Mustafa suçlamayı kabul ettiği ifadesinde söylediklerini tekrarlamış, kendilerine Damat Mahmud ve Nuri Paşalar tarafından

---

[513] BOA, Y.EE 19/48 Lef 2-3; *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.191.

[514] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.180-183.

[515] İ. H. Uzunçarşılı, *Tevkiflerine Dâir Vesikalar*, s.27, 101-118; Aynı yazar, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.217-222.

[516] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.235.

Sultan Abdülaziz'i öldürme talimatının verildiğini söylemiştir. Ancak olay pazar günü vuku bulmuş olmasına rağmen hatalı bir şekilde "Bir cuma günü idi" demişti.[517]

Diğer sanık Hacı Mehmed de aynı şekilde Pehlivan Mustafa'yı teyit ediyor, Cezayirli Mustafa ise suçlamaları kabul ettiği ifadesinin aksine, mahkemede katiyen suçlamaları reddediyordu. Nuri Paşa'nın sadece Sultan Abdülaziz'e iyi hizmet edilmesi yolunda tavsiye verdiğini belirtmekteydi.[518] Nitekim Nuri Paşa da mahkemedeki ifadesinde önceki sorgularda söylediklerini tekrarlamakta, hiç kimseye gizlice bir emir vermediğini söylemekteydi. Aksine, Sultan Abdülaziz'i öldürmekle suçlanan üç kişi için, "Ben bu adamları birçok kişilerin huzurunda kabul eyledim, kendilerine yüksek sesle açık talimat verdim" demekteydi.[519]

Midhat Paşa'nın savunması ise trajikomik bir hal almıştı. Paşa, Feriye'ye tayin edilen üç şahsa Sultan Abdülaziz'i öldürmeleri için para verildiği iddiasına karşılık, "Katillere verilen paralar, hiç defterlere geçirilebilir mi?" diye sorarak kendisini müdafaa ediyordu. Sultan Abdülaziz'in ölüm raporunu imzalayan doktorlar arasındaki Marko Paşa'nın o vakit olağandışı herhangi bir şey söylemeyişine karşılık, şimdi hadisenin yaşandığı gün Feriye Sarayı'ndan camdan atlayıp kaçan birini gördüğü yolundaki beyanını ise şöyle eleştiriyordu: "Sultan Aziz'in göğsü üzerindeki yarayı göremeyen Marko Paşa *Kuzguncuk'tan* yani Boğazın öbür sahilinden bir adamın sıçrayışını görüyor. Bunların hiç birisi ciddî ve doğru şeyler değil." Midhat Paşa ayrıca ithamnamede Pehlivan Mustafa'nın sabık padişahın bileğinde beş santimlik yara açtığının yazılmasını da "Mustafa'ya, beş santimetrelik bir ceriha açmış olduğunu nasıl bildiğini ve bir santimetrenin nasıl bir şey olduğunu sormak isterim" diyerek iddiaların mesnetsizliğini ispat etmeye çalışmaktaydı.[520]

Yıldız Mahkemesi'ni takip eden yabancı basın ve diplomatlar ise yargılamanın bağımsız ve tarafsız olmadığına kanaat getirmişlerdi.[521] Sabık Sultan V. Murad da

[517] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.238-239.

[518] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.240-241.

[519] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.248-250.

[520] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.298-301.

[521] E. Eldem, *Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları*, s.110-112.

Cléanthi Scalieri'ye gönderdiği 2 Kasım 1883 tarihli mektubunda Yıldız Mahkemesi için "Üç sene evvelki iftira ve mahkeme-i rezalet" tabirini kullanacaktır.[522]

Netice itibarıyla üç gün süren dava 29 Haziran 1881 (1 Şaban 1298) günü sonuçlanmış, Sultan Abdülaziz'i öldürmekle suçlanan Pehlivan Mustafa, Boyabatlı Hacı Mehmed, Cezayirli Mustafa ve Mabeyinci Fahri Bey ile olayda dahli bulunmakla yargılanan Midhat Paşa ile Damat Nuri ve Mahmud Paşalar idam cezasına çarptırılmıştır.[523] Bunun üzerine damat paşalar doğrudan doğruya Sultan II. Abdülhamid'e müracaat ederek cezanın hafifletilmesini talep etmişlerdir. Bu yazılar, hakkında ölüm kararı verilmiş olan bir insanın içerisinde bulunduğu duyguları, ruh halini ve can korkusunu tüm berraklığıyla yansıtan belgelerdir. İki damat paşanın söylemleri arasında göze çarpan farklardan biri, Mahmud Paşa'nın eşi Cemile Sultan'ı da işin içerisine katarak yardım istemesi ve bununla da kalmayıp suçu Sultan V. Murad'ın üzerine atmasıdır. Sultan II. Abdülhamid'e hitaben, "Aman başın için olsun, hemşireniz Cemile Sultan cariyenizin zerre kadar hatırı için olsun, merhamet et, ihsan eyle, mürüvvet buyur" diyen Mahmud Paşa şunu da ilave etmekteydi: "Murad Efendi emretti."[524]

Nuri Paşa ise hem önceki ifadelerindeki hem de mahkemedeki tutumunu sürdürerek yine benzer doğrultuda aynı şeyleri anlatmaktaydı. Tek fark can korkusuyla dolu merhamet dileyen cümlelerin görülmesiydi. Nuri Paşa, Mahmud Paşa'nın aksine, açıkça birilerinin öldürme emri verdiğini söylemiyor, sadece yaşananlarda kendi kabahati olmadığını savunuyordu. Ayrıca, Sultan Abdülaziz'i öldürmekle itham edilen adamların tayininde bir rol oynamadığını söyleyip bu yönüyle kendi ifadeleriyle çelişen Mabeyinci Seyid Bey'in söylemlerini de hedef alıyordu. Bundan başka Mahmud Paşa'yı da savunması, onun Mahmud Paşa'nın suçlamaları büsbütün kabul eden yazısından haberdar olmadığını da göstermektedir. Bir başka dikkat çekici nokta ise Hüseyin Avni Paşa'yı sorumlu göstermesidir. Zira ölmüş birisini suçlu olarak göstermek akıllıca bir hareketti. Fakat bunun ne kadarının Nuri Paşa'nın kurnazlığıyla kurduğu bir stratejinin sonucu, ne kadarının ise gerçek olduğunu cevaplamak güçtür.

---

[522] E. Eldem, *Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları*, s.131.

[523] Binbaşı Necip ve Hacı Ali ismindeki sanıklar da idama mahkûm edilmişler, Seyid Bey ile Miralay İzzet Bey ise onar sene kürek cezasına çarptırılmışlardı (*Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.308).

[524] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.312.

Nuri Paşanın idam kararları sonrasında Sultan II. Abdülhamid'e yazdıklarında mühim görünen bazı ifadeleri şöylece alıntılayabiliriz:

> "… Müşir oldum velakin yalnız gelen iradeleri icradan ibaret olup kâffe-i hususat Avni Paşa ile ana mensup seryaveri Mustafa Paşa elinde idi. Murad Efendi ile ve gerek validesiyle Avni Paşa daima mülakat ederler idi… Kulunuz müşiriyette bir icra memuru idim… Kulunuz aciz bir emir kuluyum. Aman velinimetim kulunuz pek bedava gideceğim. Bu şehadet meselesinde ne Mahmud Paşa kulunuzun ne de kölenizin haber ve malumatımız yoktur. Köleniz vallahi yalnız bir icradan ibaretti. Esaslarına hiç malumatım olmadığı gibi icralarında dahi hissiyatım olmadı… Aman halifem gene kalb-i hümayununuzda merhamet çoktur. Saye-i adalet-i padişahîde şefkat ve merhametinizi göreceğimden vicdanım emindir. Kulunuzu korkutan karşımdaki Seyid Bey'dir. Fırıldağı dahi çoktur. Kulunuz adalet-i padişahımdan korkmam. Hakkaniyet-i vicdane-i şahaneniz çoktur. Heman sığınıp gene adalet ve merhamet efendimden beklerim… Aman padişahım böyle bir mesele-i şehadette kölelerini vikaye buyurun. Padişahım böyle bir fiili ne Mahmud Paşa ve ne de köleniz kabul ederiz. Mahmud Paşa kulunuz arz ile köleniz dahi müşiriyet vazifesinden dolayı bulaştık… Allah için olsun padişahım velinimetim… Seyid Bey'in hilekârlığı kulunuzun bu felaketlere düşürmüş… İade-i hayatım ve tayin olunacak cezanın dahi tahfifini bilhassa padişahım ve halife-i ru-yı zemin olan velinimetimden istirham eylerim…"[525]

Nuri Paşa 4 Temmuz 1881 (22 Haziran 1297) tarihli son yazısında ise şu ifadeleri kullanmıştı:

> "Bu iradeyi Seyid Bey getirdi ve talimat-ı hafiyeyi dahi Valide Sultan'dan getirdi. Aman aziz başın için olsun bu Seyid Bey hilekârının karşısında kulunu yakma padişahım… Orada [Feriye Sarayı] ne oldu ise olmuş… İşte velinimetim kulunuz bildiğim bu kadar. Son malumat olarak takdim eylerim. Aman efendim Seyid Bey iftirasından kulunu kurtar. Velinimetim efendim için değil ceza görmek canımı feda ederim. Kulunuz emir kuluyum aldığım ve bizzat istizan ettiğim irade-i seniyye ahkâmını icraya müşiriyetim makamından dolayı mecburum. Şimdiye kadar ketmedişim Seyid Bey fırıldaklarındandır ki ortada bir çakı var. Kulunuz Avni Paşa'dan makas ile oldu işittim.[526] Havf eylerim efendim havf. Aman padişahım cümle kusurlarımı affeyle… Aman velinimetim Seyid Bey iğfalatından hukuk-ı sıhriyetimi hâk-i pây-

[525] BOA, Y.EE 18/118. Nuri Paşa'nın söz konusu yazılarına daha önce İ. H. Uzunçarşılı da kısaca değinmiştir (*Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.313).

[526] Yıldız Mahkemesi'nde Sultan Abdülaziz'in bileklerinin Pehlivan Mustafa tarafından Fahri Bey'in verdiği bir çakı vasıtasıyla kesildiği iddia edilmiştir. Fakat sabık padişahın vefatından sonra yanında kanlı makas bulunmuş ve doktor heyeti de raporlarında bileklerdeki yaraların söz konusu makasla açılabileceğini yazmışlardır. Nuri Paşa'nın can korkusuyla kendini savunurken bu çelişkiyi fark etmesi veya tam manasıyla farkına varmasa bile gayriihtiyari belirtmiş olması mühim bir noktadır.

i hümayunlarında takdim ile muhafazasını velinimetimden istirham eylerim. Efendim padişahım bu sırrı ifşa etmemek için pek büyük ahd eylemiş idim. Şimdi ise mematım içinde olduğum için hâk-i pây-i hümayunlarına takdim eylerim."[527]

Nuri Paşa'nın kullandığı ifadelerde bütün açıklığıyla görüldüğünden başka, yazılarına "her şeyi anlatacağım" kabilinden başlayıp aslında öncekilerden farklı bir şey söylememesi bile paşanın ne derecede çaresizlik ve korkuya düştüğünün başlı başına bir göstergesidir. Nitekim bu yoğun gerginlik onun akıl sağlığının da bozulmasına yol açacaktır.

Başlangıçta bahsi geçtiği üzere, Nuri Paşa'nın son savunmalarındaki bir diğer önemli nokta da padişahtan yardım isterken Mahmud Paşa'nın aksine, eşi Fatma Sultan'ın adını hiçbir şekilde işe karıştırmamış olmasıdır. Bu noktada birkaç soru akla gelmektedir. Nuri Paşa, Fatma Sultan'ın Sultan II. Abdülhamid'e karşı hiçbir hatırı olmadığına ve bu sebeple ona herhangi bir tesir edemeyeceğine mi inanıyordu? Nikterin Kalfa meselesi

Resim 4. 2. Damat Nuri Paşa'nın "Bende-Nuri" (solda) ve "Kulları Nuri" şeklinde atılmış iki imzası ile "Es-Seyid Mehmed Nuri [1]275 [1859]" yazan mührü (BOA, Y.EE 17/23; 35/39; 85/55).

dolayısıyla eşiyle arası büsbütün bozulduğu için mi ondan medet beklemiyordu? Bu sadece onun karakterinin gereği olarak eşini bu işe karıştırmak istememiş olmasıyla açıklanabilecek basit bir tercih miydi? Yoksa sadece o an böyle bir şey aklına mı gelmemişti? Bu gibi soruları kesin olarak cevaplayabilmek şu anda mümkün değilse de en azından tespit etmekte fayda vardır.

[527] BOA, Y.EE 20/41.

Fatma Sultan'ın eşi Nuri Paşa'yı mahkeme kararlarından kurtarmak için herhangi bir teşebbüsü görünmüyorken Cemile Sultan'ın, eşi Mahmud Celaleddin Paşa'nın affedilmesi için kaleme aldığı bir mektup mevcuttur. Biraderi Sultan Abdülhamid'e iletilmek üzere bir paşaya gönderilen söz konusu mektup, en uygun tabirle Cemile Sultan'ın feryatlarını içermektedir. Eşinin suçsuz ve masum olduğunu anlatıp yakınan Cemile Sultan, mektubunu yolladığı ve fakat ismini bilemediğimiz paşadan bu konuda yardım istemekteydi:

> "Devletlü paşa hazretleri
>
> Benim paşamın bu Sultan Abdülaziz vakasından dolayı bir cünhası ve kusuru olmadığını dünyada ve huzur-ı mahşerde şehadet ederim. Haşa haşa kabul etmem paşanın bu işten asla medhali olmadığı cümlenin malumudur. Biz yürekler acısı olduk kan ağlayarak oturuyorum. Zat-ı şahane efendimize layık mıdır? Allah için merhamet eylesinler. Evvel Allah sonra paşa hazretleri size kemal derece rica ederim. Paşanın şu işten asla bir cünhası yoktur. Haşa medhali yoktur. Biçare paşa Sultan Abdülaziz'in pek sadık bendelerinden idi. Cümlenin malumu ve hem bi-gayr-i hakkın layık mıdır? Bizim halimiz nasıl olacak? Çoluk çocuğumun feryadına tahammül edemiyorum. Zat-ı şahane efendimiz Allah için merhamet buyursunlar. Zatınızdan rica ederim. Buna artık tahammülüm kalmadı. Paşanın zaten vücudu alil hastalıklı bir adam. Şimdi 40 gün olacak bir afiyet haberini alamadım. Bu nasıl olur bütün familyası perişan bir halde kaldık. Bu hususta dolayı asla medhali yoktur. Günahtır ve hem zat-ı şahanenin paşa sadık köleleridir. Beyan-ı hale iptidar eyledim.
>
> Sultan Abdülmecid'in Kerimesi Cemile"[528]

Cemile Sultan'ın imzasını "Sultan Abdülmecid'in Kerimesi" şeklinde atmış olması onun özellikle bu çaresiz durum karşısında sığınabileceği tek gücü olarak sultanlık vasfını ön plana çıkararak vurgulama gereği duyduğunu göstermektedir. Öte yandan Mahmud Paşa'nın tam da eşinin hatrı için affedilmesini isterken eşinin böyle bir mektup yazması iki çift arasında ciddi bir fikir uyumu olduğunun işaretidir. Mahkeme sürecinde Fatma Sultan ile Nuri Paşa arasında buna benzer bir ilişkiye rastlanmayışının sebebi ise ilişkilerindeki olumsuzluklardan kaynaklanmış olmalıdır.

Mahkemenin kararlarından sonra, damat paşaların padişaha hitaben göndermiş oldukları yazıları da gözönünde bulundurularak Yıldız Mahkemesi'nden çıkan idam kararlarını görüşmek üzere bir heyet toplanmıştır. Heyet oy çoğunluğuyla idamları tasdik etmiş

[528] BOA, Y.EE 16/55.

ise de padişah, özellikle de yabancı elçiliklerden gelen taleplerin de tesiriyle, idam kararlarını müebbet hapse çevirmiştir.[529] Böylece mahkûmlar 28 Temmuz 1881 (16 Temmuz 1297) akşamı İzzettin adlı vapurla İstanbul'dan hareket ederek Taif'teki sürgün yerlerine gönderilmişlerdir.[530]

[529] *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.329.

[530] *İbretnümâ*, s.62; *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s.333; *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, s.7.

5. FATMA SULTAN'IN SON YILLARI VE İRTİHALİ

1881 yılındaki hadiseler karşısında Fatma Sultan'ın neler hissedip düşündüğünü veya nasıl bir duruş sergilediğini anlayabilecek verilerden mahrumuz. Onun Yıldız Mahkemesi sürecindeki yokluğu, Nikterin Kalfa meselesi dolayısıyla kocasına tamamen yüz çevirmesinin bir sonucu olarak okunabilir. Bununla beraber, belgenin yokluğu vakanın da olmadığı manasına gelemez. Dolayısıyla sadece şuanda eldeki vesikalara göre Fatma Sultan'ın, eşi Nuri Paşa'nın yargılanma sürecinde pasif kaldığı sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca paşanın daha evvel Şura-yı Devlet'te görülen dava sürecine da sultanefendinin bir dahli olmadığı hatırlanacak olursa, belki Nikterin Kalfa olayı hiç gündeme gelmemiş olsaydı bile eşinin affedilmesi için Fatma Sultan'ın padişah nezdinde teşebbüste bulunması düşünülemezdi denebilir. Nitekim bu durumun ardında biraz da Sultan II. Abdülhamid ile Fatma Sultan'ın birbirlerinden hazzetmeyip aralarında soğukluk bulunduğu gerçeğinin yattığı anlaşılmaktadır.

Fatma Sultan'ın aynı tarihlerde birtakım maddi problemleri de vardı. Örneğin, 3 Mayıs 1881 (21 Nisan 1297) tarihli belgeye göre Mösyö Zarifi, sultanefendiye vermiş olduğu 1000 liranın vadesi geldiği için borcun ödenmesini "musırrane" yani ısrarla talep etmekteydi.[531]

Öte yandan Rusya tebasından Jean Stamatiadis (Jan İstimatiyadis/İstimatiyadi) adlı bir başka tüccar da alacaklarını tahsil etmekte oldukça kararlıydı. Stamatiadis'in sarayla ve hanedan ailesinden diğer kişilerle de ticari ilişkilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kendisi Sultan Abdülaziz devrindeki bir belgede "Beyoğlu'nda sakin tüccardan bezirgân" olarak tanımlanmıştır.[532] Aynı zamanda Veliaht Murad Efendi'ye borç verdiği de bilinmektedir.[533] Şehzade Kemaleddin Efendi'nin de bir yazısında "bağ-ı acizînin İstimadiyadis'e kabul ettirilmesi"nden bahsettiği, yani bağını Stematiadis'e satmak istediği görülmektedir.[534] Ayrıca Behice Sultan'dan da alacağı olduğundan söz edilmesi, bu tüccarın hanedanla ilişkilerinin ve sahip olduğu nüfuzun göstergeleridir.[535]

---

[531] BOA, Y.PRK.HH 9/47.

[532] BOA. Y.EE 22/63.

[533] BOA, HR.TO 292/44; A. Terzi, *Saray Mücevher İktidar*, s.64; K. Turğut, *V. Murad'ın Borçları Meselesi*, s.165.

[534] BOA, Y.EE 85/77.

[535] BOA, HR.UHM 219/99; TSMA.E 628/13.

Tarihsiz fakat Jean Stamatiadis'in vefatından sonra kaleme alındığı anlaşılan bir belgede, zamanında Fatma Sultan'ın rehin bıraktığı ve tüccarın varislerinden geri alındığı belirtilen birtakım değerli eşyalardan söz edilmektedir. Bunlar, "Tek taşlı pırlanta yüzük, pırlantalı zarf, broş, sigaralık, sigara maşası, kadeh kulpu, pırlanta yüzük, incili broş, altın kadeh ve tabağı, on adet pırlanta taş, pırlanta ve firuzeli bilezik, pembe taşlı iğne, 49 dirhem altın kuşak, pırlanta yakutlu bilezik" gibi 34 kalem eşyadan oluşmaktaydı.[536] Buna nazaran Fatma Sultan'ın Stamatiadis'e olan borcuna karşılık teminat olarak bu kıymetli eşyaları verdiği anlaşılmaktadır.

Jean Stamatiadis alacaklarını tahsil etmek için, 93 Harbi sonunda savaştan zarar görenlerin tazminatını karşılamak üzere kurulan Türk-Rus komisyonuna müracaat etmiştir. Esasında Stamatiadis'in durumu komisyonun incelemesi dışındaydı. Zira bu komisyon savaş sırasında zarar gören Rus tebasının haklarını arıyordu.[537] Oysa Fatma Sultan'ın borcu bundan önceydi ve bu durumun savaşla bir ilgisi yoktu. Ancak görüldüğü kadarıyla Stamatiadis, Rus tebası oluşundan ve bu savaştan Rusya'nın galip gelmesinden faydalanarak borçlarını bir şekilde tahsil etmeyi düşünmüştü. Stamatiadis'e göre Fatma Sultan'ın kendisine 3 bin 700 Osmanlı lirası borcu vardı. Bunun üzerine mesele sorulduğunda Fatma Sultan bunu teyit etmiş fakat maaşının üçte birinin zaten borçlarına gittiğinden bahisle bu parayı ödeyemeyeceğini belirtmiştir. Çözüm olarak ise Maliye Hazinesinden alacağı olan 3 bin liranın Stamatiadis'e verilmesi veya Mercan'daki konağın satılmasından başka çare olmadığını söylüyordu. Nitekim komisyon da bu iki yoldan birinin seçilmesinin münasip olduğuna "katiyen ve müttefiken" karar vermiştir.[538] Sonradan bu meselenin başka bir şekilde çözülme yollarının arandığına dair işaretler varsa da en sonunda komisyonun kararlarının uygulanması gerektiğine kanaat getirilmişti.[539] Jean Stamatiadis'in alacaklarını bu şekilde komisyonda karara bağlatması, hatta bu kararın resmi metinlere de geçirilmesi kendi adına bir başarı olarak görünebilir.[540] Sürecin devamında ise, 7 Haziran 1882 (26 Mayıs 1298) tarihli belgeye göre Stamatiadis'e olan borçların öden-

[536] BOA, Y.PRK.ML 14/101.

[537] BOA, ŞD 288/28 Lef 3.

[538] BOA, ŞD 288/28 Lef 14.

[539] BOA, İ.MMS 77/3393.

[540] *Traités Protocoles, Lois, Règlements et Documents Divers, Annexés au Contre-Mémoire Ottoman*, Constantinople 1911, s.94-97.

mesi için Mercan'daki konak satılmak isteniyordu ve Rus Elçiliği de bu konuda ısrarcıydı. Fatma Sultan buna itiraz etmemekle beraber, kethüdasının görevden ayrıldığını belirtmekte, dolayısıyla işlemlerin takibi için yeni kethüda tayin edilene kadar işin ertelenmesini istemekteydi. Bundan sonra sürecin nasıl yürüdüğünü bilemiyoruz. Ancak Mercan'daki konağın sonrasındaki akıbetine bakıldığında satışın gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.[541]

Üzerine düşünülmesi gereken esas nokta ise Fatma Sultan'ın bu gibi borç maddelerinin meydana getirdiği muhtemel tesirlerdir. Jean Stamatiadis hadisesi özelinde ve diğer borçlar genelinde Fatma Sultan'ın maddi durumu, Sultan II. Abdülhamid'in ablasına bakış açısını olumsuz yönde şekillendiren sebepler arasında görülebilir. Zira şehzadeliğinden beri gayet tutumlu olduğu bilinen Sultan Abdülhamid'in, doğrusu özel bir saygı ve sevgi duymadığı ablasının bu şekildeki borçlarını hoş karşılaması mümkün değildi.

5.1. Nuri Paşa'nın Akıbeti

Yıldız Mahkemesi sonrasında Fatma Sultan'ın eşi Nuri Paşa'nın henüz sürgüne gittiği esnada yoldayken ruh sağlığının bozulduğuna dair bazı bilgilere tesadüf edilmektedir. Gerçi bunlardan Fatma Sultan'ın haberdar olup olmadığını bilemiyoruz. Zira Nuri Paşa'nın korku ve merakla karışık aşırı gerginlik içerisinde olduğunu bildiren haberler Yıldız Sarayı'na gönderilmekteydi.

Bu konuya dair ilk yazıda, "Nuri merak ve cinnet âsârı, baygınlık gösteriyor" denilmekteydi. Saraydan verilen cevapta ise Nuri Paşa'nın tedavi ettirilmesi ve kendisine teskin edici şeyler söylenmesi tavsiye ediliyordu. Hatta "kendisinin hareminin dahi muahharen gönderileceğinden" bahsedilmesi, yani Fatma Sultan'ın da yanına getirileceği vaadiyle paşanın avutulup sakinleştirilmesi tavsiye edilmişti.[542] Ancak Yıldız Sarayı'na gönderilen diğer yazılardan anlaşıldığı kadarıyla bu gibi teşebbüsler bir tesir etmemiş ve Nuri Paşa'nın sinirleri daha da bozulmuştur. Bu yolda mahkûmların yanındaki muhafızlardan alınan haberler Hicaz Valisi Osman Nuri Paşa tarafından saraya bildiriliyordu. Söz konusu jurnallerin bir kısmı bugün elimizde olduğu için, kısaca Nuri Paşa'nın rahatsızlığının nasıl seyrettiğini takip edebilmekteyiz.

---

[541] BOA, Y.PRK.HH 9/60; Serap Sunay, "Mercan'da Âli Paşa Konağı", s.275.

[542] *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, s.12-13.

7 Nisan 1882 (26 Mart 1298) tarihli yazıda "Nuri Paşa'nın hastalığı ve aklınca olan ihtilâli evvelki derecede olup işbu illetlerine etıbbây-ı askerî tarafından müdâvat olunmaktadır" denilmekteydi.[543] Yani paşanın ruh sağlığı düzelmemişti ve askeri hekimlerce tedavi ediliyordu.

12 Mayıs 1882 (23 Cemaziyelahir 1298) tarihinde gönderilen haber de bundan farklı değildi. "Nuri Paşa'nın cinneti bazan hiffet ve gâhîce iştidad" etmekte yani zaman zaman hafifleyip şiddetlenmekteydi.[544] 22 Haziran 1882 (5 Şaban 1299) tarihli yazıda ise "Nuri Paşa'nın cinneti evvelki derecede" denilmiştir.[545]

29 Ocak 1883 (19 Rebiülevvel 1300) tarihli yazı ise oldukça enteresandır. Zira Osman Nuri Paşa kendine has anlatımıyla Nuri Paşa'nın ruh sağlığının yerinde olmadığını şöyle tarif etmişti: "Nuri Paşa öteden beri sükûnetle vakit geçiregeldiği halde bu aralık saçmalamaya başlayıp 'Fransa'da Loren Eyaleti demek lor peyniri demektir' gibi sözler söylemekte…"[546]

3 Nisan 1886 (28 Cemaziyelevvel 1303) tarihli bir başka jurnalde ise yine Nuri Paşa'nın "hal-i cinneti"nin önceden belirtildiği gibi devam ettiği yazılmıştır.[547]

Şu halde resmi raporlardan anlaşıldığı üzere Nuri Paşa'nın ruh sağlığı anormal bir halde ilerlemekte ve bazen iyileşip bazen kötüleşerek sürmekteydi. Gerçi Fahri Bey hatıratında "Nuri Paşa iyileşip aklı başına geldiği zaman" Mabeyin Müşirliği dönemine ait bazı şeyler anlattığını yazmış ise de bunların paşanın kendisini iyi hissettiği zamanlara rastgelmesi ve sonraları durumunun yine kötüleşmiş olması muhtemeldir.[548] Zira hastalığının bazı zamanlar iyiye gittiği raporlarda ifade edilmişti.

Bu şekilde karmaşık ve gelgitli bir rahatsızlık halinde Taif'te mahkûmiyetini geçiren Nuri Paşa son zamanlarında ağır şekilde hastalanmış ve 21 Temmuz 1890 (10 Tem-

---

[543] *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, s.27, dipnot 1.

[544] *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, s.28.

[545] BOA, Y.EE 85/8. Belgede mahkûmlardan "caniler" diye bahsedilmesi, Vali Osman Nuri Paşa'nın taraflı davrandığına ve görevini soğukkanlılıkla yürütmediğine işaret etmektedir.

[546] BOA, Y.EE 79/120; *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, s.28.

[547] BOA, Y.EE 20/47.

[548] *İbretnümâ*, s.10.

muz 1306) Salı gecesi alaturka saat üçte hayatını kaybetmiştir. Askeri hekimlerin hazırladığı ölüm raporunda hastalığı "intifah-ı rie" yani akciğer rahatsızlığı olarak tanımlanmıştır.[549]

5.2. Fatma Sultan'ın Vefatı

1881'de eşi mahkûm edilip Taif'e sürgün edildikten sonra Fatma Sultan'ın bu konuda neler hissettiğini bilemiyoruz. Ancak, şayet Nikterin Kalfa olayında anlatılanlar doğruysa, Fatma Sultan'ın Nuri Paşa'dan ayrıldığına çok da üzülmeyeceği tahmin edilebilir. Yine de bu sürece dair fikir verecek çok az kaynağa sahibiz. Bunlardan biri Marsilya'da çıkan bir gazetenin 9 Kasım 1882 tarihli nüshasında İstanbul'da dillerde dolaşan bir hadiseden söz edilmesidir. Esasında "Şark Mektupları" (Lettres D'Orient) namıyla kaleme alınmış uzun bir yazının son bölümünü teşkil eden bu bilgilere göre, Fatma Sultan pek muhabbeti olan kardeşi Murad Efendi'yi görmek için Çırağan'a gitmek istemişti. Fakat Çırağan'daki sıkı kontrol ve mahbusiyetin sınırlarını zorlayan bu hareket Sultan Abdülhamid'in tepkisini çekmişti. Bunun üzerine Fatma Sultan saraylardan birinde hapsedilmişti. Ayrıca kendisinin Yıldız Mahkemesi'nde mahkûm edilen Nuri Paşa'dan boşandığı da belirtilmekteydi:

> "Il circule depuis quelques jours de bruits sinistres sur le compte de la sultane Fatime soeur d'Abdul-Hamid, née en 1840, mariée en secondes noces a Nouri pacha, ancien grand maréchal du palais, un des régiciues condamnés l'an passé dans le proces de Yildiz. Cette princesse, violemment séparée de son époux, a conservé une grande tendresse pour son frére, l'ex-sultan Mourad, que l'on détient captif dans le palais de Tcheragan. Plusieurs fois elle a essayé de forcer la consigne du palais pour pénétrer jusqu'au prisonnier. On raconte qu'Abdul-Hamid l'a fait récemment enfermer comme folle dans un des batiments de la liste civille, et les Turcs se racontent cette mystérieuse et mélancolique histoire a voix basse dans les cours de mosquées."[550]

Gazetenin ilgili haberi Yıldız Sarayı'nın da dikkatinden kaçmamıştı. Zira "Şark Mektupları" adlı yazının önemli görülen kısımları, muhtemelen Sultan Abdülhamid'e sunulmak üzere, tercüme edilmişti. Fatma Sultan'dan bahseden ve yukarıda orijinali görünen kısım da şu şekilde çevrilmiştir:

---

[549] BOA, Y.EE 21/42; Y.EE 21/44; *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, s.116, dipnot 1-2.

[550] Le Sémaphore de Marseille, 9 Kasım 1882. Bu tarihten bir yıl evvel, hemen Yıldız Mahkemesi bittikten sonraki günlerde çıkan bir başka gazete haberinde de Fatma Sultan'ın eşinden boşandığından kısaca bahsedildiği görünmektedir (La Presse, 28 Temmuz 1881).

"Zat-ı şahanenin hemşireleri Fatma Sultan hakkında havadis-i fecia deveran etmektedir. Müşarünileyha geçen sene Yıldız Saray-ı hümayununda vuku bulan mahkemede mahkûm olan esbak Mabeyin-i Hümayun Müşiri Nuri Paşa'nın zevcesi olup zevcinden zor ile boşattırılmıştır. Sultan müşarünileyhanın el-haletü-hazihi Çırağan Sarayı'nda mahbus olan biraderi hakan-ı sabık Sultan Murad hakkında fevkalgaye muhabbetleri bulunmasıyla birkaç defalar muhalif-i emir olarak mahbusun yanına gitmeye tasaddi ve kıyam eylemiştir.

Zat-ı şehriyarînin sultan müşarünileyha hazretlerine mahbussun diyerek saraylardan birisine hapsettirmiş olduğu mervî olup Türkler şu vak'a-i feciayı cami avlularında yekdiğerinin kulağına hikâye eylemektedir."[551]

Fransız gazetesinde yayınlanan bu haberin ne kadar gerçeği yansıttığı bir yana, daha dikkat çekici olan şey ise Sultan V. Murad'ın da çok benzer bir hadiseden bahsetmesidir. Fatma Sultan'ın vefatından sonra Cléanthi Scalieri'ye gönderdiği 24 Ağustos 1884 tarihli mektupta bu konuya değinen sabık Sultan V. Murad, Yıldız Mahkemesi zamanında kız kardeşinin kendisi ve Nuri Paşa'nın lehine konuşunca hedef olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Fatma Sultan o günden sonra Baltalimanı'ndaki sarayında kontrol altında tutularak vefatına kadar bir nevi hapis kalmıştı. Sabık Sultan V. Murad'ın, oğlu Selahaddin Efendi tarafından yazıya geçirilmiş olan ilgili anlatımı şöyledir:

"Fatma Sultan vefat etti. Biçare üç senedir mahpus imiş, hukukşinaslığını belki işitmişsinizdir. Mahkeme-i müfteriyane hengâmında beni ve zevci Nuri Paşa'yı [müdafaa] etmek azmiyle birkaç söz söyler, bu duyulur, o sırada Beyoğlu semtinde gezmekte bulunduğu bir gün –İngiltere sefaretine şikâyete gitmiş töhmetiyle– haremağası, uşak, zaptiye süvarisi gibi bir alay hazele vasıtasıyla arabasının etrafı kuşatılır. Muhadderat-ı İslamiyece na-mesbuk bir rezaletle Hazret-i Sultanı Baltalimanı'nda kâin sarayına kadar isal ederler, tüfekçi, haremağası, zpatiye bozuntusu birtakım kalleşler taht-ı zabtında olarak kemal-i sefalet ve hakaretle yaşamakta olsun, geçen Ramazandan mukaddem bir gün, Beykoz civarında bir dağda vaki (Yuşa') tekkesini ziyaret etmekle müsaade istihsal etmesi için kendine memur olan herife haber gönderir, memur Sultan Hamid'e gider söyler, 'Yerinde gebersin' cevab-ı yeisini alarak avdet eder. Sultan zaten biraz na-mizaç olduğu halde bütün bütün hastalanır. Ne hekim gönderilir ve ne sorulur. Kırk gün sonra vefatları vuku bulur. Mazlumenin cenazesini gayet batıyü's-seyr bir su vapuruna yükletirler. Hakaret-i mahsusaları veçhiyle önümüzdeki (deniz)den geçirirler. Nasıl? Bu da bir büyük merhamet sayılmaz mı? Diriler bir tarafa, ölülere de hakaret olunuyor!! Biçare! Şanlı ve gayretli sultan, evvelden beri, halinden pek bizar oldukça: Pederinin veya Hazret-i Yuşa'ın makberini ziyaret etmek âdeti imiş, o âdet-i meyuset-

[551] BOA, Y.PRK.TKM 1/3.

perveranesinin kurbanı olmuştur. Pederinin nasıl bir sevgili kızı olduğunu bilenler, bu felaketinden dolayı merhumeye ilelebet acıyacaklardır."[552]

Resim 4. 3. Fatma Sultan'ın muhtemelen son yıllarında çekilmiş bir fotoğrafı (Ömer M. Koç koleksiyonu. Bahattin Öztuncay, Hatırâ-i Uhuvvet, Aygaz, İstanbul 2005, s.83; Aynı yazar, Hanedan ve Kamera, Aygaz ve Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul 2011, s.82).

[552] E. Eldem, *Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları*, s.160-161.

Fatma Sultan'ın ölümü vesilesiyle onun en yakın ve samimi biraderi tarafından söylenenler, sultanefendinin son zamanları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Sabık Sultan V. Murad'ın bu ifadelerinde Fatma Sultan'a karşı duyduğu samimiyet ve muhabbet bir kez daha teyit edilirken, Sultan II. Abdülhamid'in ise ablasına karşı soğuk, olumsuz ve bir derecede şüpheli bir tutum sergilediği ortaya çıkmaktadır.

Üzerine düşünüldüğünde hakikaten Fatma Sultan'ın ömrünün son yıllarında fiili veya fiziki olmasa da kendi manevi dünyası içerisinde ruhi bir yalnızlığa düştüğü söylenebilir. En sevdiği biraderi Murad Efendi'nin 1876'da padişah oluşu onda büyük bir beklenti ve sevinç yaratmıştı. Fakat çok geçmeden biraderinin ciddi bir psikolojik rahatsızlık sürecine girerek saltanatı terk etmek zorunda kalışı Fatma Sultan'ın hayal kırıklığı ve üzüntüsüne sebep olmuştur. Henüz bunun üzerinden çok geçmeden 1878'de bu sefer çok sevdiği üvey annesi Servetseza Başkadınefendi hayata veda etmişti.[553] Üstelik bu vefatın doğal yollarla gerçekleşmediği söylentileri de ortada dolaşmaktaydı. Anlatılanlara göre Servetseza Başkadınefendi bir gün iftara gittiğinde Sultan II. Abdülhamid'e saltanatı artık iyileşen kardeşi V. Murad'a bırakmasını söylemiş ve bunun üzerine kendisine ikram edilen şerbetten içtikten sonra rahatsızlanıp ertesi gün vefat etmişti. Nitekim Sultan V. Mehmed Reşad'ın hadiseden yıllar sonra bu hikâyeyi Başkâtibi Ali Fuad Bey'e anlatması da söylentinin ne derecede tesirli olduğunu göstermektedir. Buna göre, üvey annesi Servetseza Başkadınefendi bir ramazan günü Reşad Efendi'ye gelerek "Arslanım, ben yarın akşam Hamid Efendiye iftara gideceğim: biraderinin hakkını vermesini söyleyeceğim" demişti. Reşad Efendi ise "Valide, eğer böyle bir şey yaparsan hem ona ve hem de kendine etmiş olursun" diyerek üvey annesinin fikrini değiştirmeye çalışmıştı. Fakat Servetseza Başkadınefendi düşüncesini gerçekleştirmiş ve ertesi günü de vefat etmişti. Başkâtip Ali Fuad Bey ise her ne kadar bunu bizzat Sultan V. Mehmed Reşad'dan dinlemiş olsa da saray dedikoduları çok yaygın olduğundan bu anlatıma ihtiyatla yaklaşmak gerektiği kanaatindeydi.[554]

Dedikodu olsun veya olmasın asıl önemli nokta Servetseza Başkadınefendi'nin vefatının Fatma Sultan üzerinde yaptığı tesiri anlayabilmektir. Ayrıca üvey annesinin Sul-

[553] M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.203-204.

[554] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK, Ankara 2010, s.267.

tan II. Abdülhamid'in emriyle öldürüldüğü söylentisinin, Fatma Sultan ile kardeşi arasındaki zaten soğuk ilişkileri ve kopuk bağları bir nebze daha kötüleştirdiğini tahmin etmek zor değildir.

Aynı dönemlerde eşi Nuri Paşa'nın yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma, kaba ifadeyle düpedüz hırsızlık yaptığı gerekçesiyle yargılanması da bir başka tatsız gelişmeydi. Bunun arası açılmadan, iddialara göre eşi onu Nikterin Kalfa ile aldatmış ve ardından da Yıldız Mahkemesi'nde Sultan Abdülaziz'i öldürtmekle yargılanıp mahkûm edilmişti. Bütün bunlara bakıldığında Sultan II. Abdülhamid saltanatında Fatma Sultan'ın bir padişah ablası olma vasfının getireceği olumlu sonuçlardan ziyade, sürekli yeni sıkıntılar ve çeşitli dertlerle uğraştığı görünmektedir. Bunların hepsi bir arada düşünüldüğünde, bir de biraderi sabık Sultan V. Murad'ın Çırağan'daki hayatına benzer bir şekilde Baltalimanı'nda Sultan II. Abdülhamid'in ona çizdiği sınırlar içerisinde bir hayat yaşamak zorunda kaldığı da hesaba katıldığında, bütün bunların Fatma Sultan'ın son yıllarında psikolojisine ve sinirlerine son derecede olumsuz yansımaları olduğu düşünülebilir.

Nitekim Haluk Şehsuvaroğlu'nun Baltalimanı Sarayı hakkında kaleme aldığı bir yazıda ortaya koyduğu anlatım da bu durumun gayet canlı bir tasviridir. Herhangi bir kaynak gösterilmediği için doğruluğu sınanamıyor ise de Şehsuvaroğlu'nun kaleme aldığı satırlar en azından Fatma Sultan'ın Baltalimanı'nda geçirdiği son günleri tasavvur edebilmek için zikre değerdir:

> "Sultan, bu muhteşem mahpesinde sert, hırçın bir ömür sürmüştü. Bazan küçük bir çocuğu evlât edinmek üzere sarayına aldırır. Ona dedesinden babasından kalmış kıymetli elmasları oyuncak olarak verir, bazan saraylılarına en haşin muamelede bulunur günü, zamanı birbirine uymazdı.
>
> Bütün dünya zevklerinden elini çekmiş, bir zamanlar güzelliğiyle, tuvaletleriyle Osmanlı Sarayının en göz kamaştıran sultanı iken artık zevcinin ve büyük biraderinin matemiyle dağınık ve kıyafetsiz bir hale gelmiştir."[555]

Erkek veya kadın olsun, hanedan üyelerinin hayatları son derecede tekdüze ve sıkıcı denebilecek bir düzende seyrederdi. Zamanları sürekli istediklerini değil yapılması gereken şeyleri yapmakla geçerdi. Hanedanın kendilerine çizdiği sınırlar içerisinde temsil

[555] Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Baltalimanı Sarayı Hakkında", *Akşam*, 27 Ocak 1952, s.5. Aynı yazı birkaç farklı yerde daha yayınlanmıştır. (Bkz. Aynı yazar, "Baltalimanı Sarayı", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 129, (1952), s.8; Aynı yazar, *Boğaziçine Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1986, s.149-150.

etmeleri gereken değer yargılarıyla yaşamak zorundaydılar. Fakat önünde sonunda sultanefendiler ve şehzadeler birer hanedan üyesi olarak doğmuşlardı ve hayata gözlerini açtıkları ilk andan itibaren bu hayatı yaşamaktaydılar.[556] Birçok uğraşları olan bir hayat içerisindeyken sadece kendilerine tahsis edilen hanede ve belirli bir sosyal çevrede, yine kendilerine mahsus maaşlarıyla ömür geçirecekleri yeni bir yaşama aniden mahkûm olsalardı bu sıkıcı ve amaçsız hayata belki tahammül edemezlerdi. Ancak ilk andan itibaren hanedan azası olarak böyle bir hayata başladıkları için, içerisinde bulunmak zorunda oldukları duruma alıştıkları düşünülebilir. Dolayısıyla Fatma Sultan'ın gündelik hayatı her ne kadar amaçsız, monoton, son derecede sınırlanmış ve bir o kadar sıkıcı gözükse de tersine onun bakış açısında katlanılabilir bir yaşam pratiği olarak algılanmış olması da muhtemeldir. Lakin üstüste yaşadığı birçok farklı problem karşısında onun yaşama arzusu ve gücünün olumsuz yönde etkilenmesi kaçınılmazdı.

Böylece son yıllarını Baltalimanı'ndaki sahilsarayında geçiren Fatma Sultan, erken denilebilecek bir zamanda, henüz 45 yaşını doldurmamışken 28 Temmuz 1884 (5 Şevval 1301) sabahı saat sekizde hayata veda etmiştir. Vefat haberine o yıllarda sınırlı sayıdaki birkaç gazetede hemen hemen benzer cümlelerle yer verilmiştir. Kendisinin zaten bir süreden beri hasta olduğundan bahsedilmiş, cenazesinin vapurla Sirkeci'ye getirilerek devlet ricali ve İran Elçisi Muhsin Han'ın katıldığı bir merasimle Yeni Cami'deki türbeye defnedildiği yazılmıştır. *Tarik* Gazetesinde çıkan vefat haberinde cenaze törenine dair detaylar bulmak mümkündür. Buna göre, Fatma Sultan'ın naaşı Tersane-i Âmire'den tahsis edilen bir vapurla Sirkeci'ye getirilmiş ve orada bulunan devlet adamları, padişah müezzini, asker, polis ve jandarmalarla sultanefendinin hane halkından bazı mensupları tarafından karşılanmıştır. Tabutu büyük bir saygı ve hürmetle vapurdan alınarak Yeni Cami'ye götürülmüş ve namazdan sonra oradaki türbeye defnedilmiştir:

> "Vâlid-i mâcid-i hazret-i tacdarî cennetmekân hald-aşiyan Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin büyük kerimeleri Fatma Sultan hazretleri nice zamandan beri duçar olduğu hastalıktan kurtulamayıp azm-i dârü'l-cenan etmiştir.
>
> Cenab-ı hak müşarünileyha gunûde-i hald-i gufran oldukça velinimet bi-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerine ömr ü afiyet ihsan eylesin âmin.

[556] Burada insan ister istemez Jean Jacques Rouesseau'nun o meşhur sözünü hatırlıyor: "İnsan özgür doğar, lakin en baştan prangalara vurulmuştur (L'Homme est né libre, par-tout il est dans les fers)." J. J. Rousseau, *Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique*, Amsterdam 1848, s.2.

Müşarünileyhanın naaş-ı mağfiret-nakışları saat dokuz buçukta Tersane-i Âmire'den muhassis olunan mahsus vapurla Sirkeci İskelesine getirilmiştir.

Bir tabur asakir-i şahane ve polis ve jandarma ve şehremaneti komiser ve çavuşları ve devair hademesi yollarda mevki mevki isnade-i ihtiram oldukları halde vapur-ı mezkûr iskeleye yanaştığı gibi vükela-yı fiham hazeratı asakir-i şahane müşiranı hazeratından bazıları ve sefir-i İran devletlü Muhsin Han hazretleri ve rütbe-i evvelî sınıf-ı evveline kadar rical ve ehl-i münasipten bazıları ve saray-ı hümayuna mensup zevat-ı kiram ve müezzinan-ı şehriyarî ve merhume-i müşarünileyhanın bilcümle bendegânı tabutu el üzerinde olarak vapurdan alıp ulema ve dervişan tarafından tekbirat ve tehlilat ve kemal-i ta'zim ve ihtifalat ile Yeni Cami-i şerifinde cenaze namazı eda edilerek türbe-i şerife tedfin fukaraya pek çok en'am ve tasadduk edilmiştir."[557]

Fatma Sultan'ın vefatı ve cenaze töreniyle alakalı bir başka gazetede çıkan haberdeki anlatım da aşağı yukarı aynıydı:

"Ced-i macid-i kesirü'l-hâmid-i hazret-i padişahî merhum Sultan Mecid tab-ı serah hazretlerinin büyük kerimeleri devletlü ismetlü Fatma Sultan hazretlerinin vefatlarını kemal-i teessüf ile beyan ederiz.

Müşarünileyha hazretleri müddet-i medideden beri duçar oldukları pek ağır bir hastalıktan rehayab olamayıp nihayet terk-i hayat eylemiştir.

Cenaze alayı kısm-ı azamı Dersaadet rical ve kibarından mürekkep bir cemiyet-i azime hazır olduğu halde icra edilmiştir.

Kâffe-i vükela-yı fiham ve bazı müşiran-ı azam hazeratı ile sefir-i kebir-i İran devletlü Mirza Muhsin Han hazretleri ve bir hayli memurîn ve Mabeyin-i Hümayun-ı Mülukâneye mensup zevat-ı kiram hazeratı sultan müşarünileyha hazretlerinin naaş-ı mağfiret-nakışlarını medfen-i mahsusalarına kadar terfik eylemişlerdir.

Bir tabur piyade asakir-i şahane ile bir hayli jandarma ve polis müfrezeleri cenaze alayının güzergâhının iki tarafında saf-beste-i ihtiram olmuşlardır.

Cenaze namazı Yeni Cami-i şerifinde eda olunmuştur.

Bu münasebetle fukara ve muhtacîne mebaliğ-i külliye tevzi olunmuştur."[558]

---

[557] Tarik, 6 Şevval 1301.

[558] Osmanlı, 7 Şevval 1301; Vicdan, 16 Şevval 1301. Fransızca çıkan bir diğer gazetedeki anlatım da bundan farklı değildir. Sadece biraz daha az detay verilmiştir (La Turquie, 29 Temmuz 1884). Cenazeden bir gün sonra devlet adamlarının padişaha baş sağlığı dilemek üzere Yıldız Sarayı'na gitmeleri de kısaca haberleştirilmiştir (La Turquie, 30 Temmuz 1884).

İstanbul'un yabancı dildeki ticari gazetelerinden birinde ise Fatma Sultan'ın öteden beri kalp rahatsızlığından muzdarip olduğu yazılmış ve merhume sultanefendi hakkında özet niteliğinde bazı bilgiler verilmişti:

"Devletlü İsmetlü Fatma Sultan'ın Vefatı

Zat-ı hazret-i padişahînin ablası Fatma Sultan hazretlerinin vefatını teessüfle duyurmaktayız. Merhume sultanefendi 45 yaşında olduğu halde dün sabah saat sekizde, bir süredir duçar olduğu kalp rahatsızlığına yenik düşmüştür. Fatma Sultan hazretleri evvela eski sadrazamlardan Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galib Paşa ile evlenmişti. Boğularak ölen ilk kocasının vefatı üzerine kurenadan Mehmed Nuri Paşa ile yeniden evlenmişti. Merhume sultanefendinin cenazesi dün görkemli bir merasimle Yeni Cami'deki türbeye defnedilmiştir. Bugün vükela ve devlet ricali, hanedan ailesinin bu kaybı dolayısıyla padişaha başsağlığı dilemek için sarayda bulunacaklardır.

(Death of H. H. [Her Highness] Fatma Sultana

We have the regret to announce the death of Her Highness Fatma Sultana, elder sister to His Majesty the Sultan. The deceased Princess had been suffering for some time past of heart disease, to which she succumbed yesterday morning at eight o'clock, at the age of 45. Her Highness Fatma Sultana was married in the first instance to Ali Ghalib Pasha, son of Rechid Pasha, ex-grand vizier. On the death of her first husband, who was drowned, she was married again to Mehmed Nouri Pasha, aide-de-camp to His Majesty the Sultan. The funeral of the deceased Princess took place yesterday afternoon with great pomp and ceremony, her remains beign laid in the *turbé* in Yeni-Djami. To-day the Ministers and high Officers of State will attend at the Palace to present their condolences to the Sultan on the bereavement which has happened to the Imperial family)."[559]

Kendi dönemindeki kaynaklar Fatma Sultan'ın güzel bir kadın olduğu konusunda birleşirler. Öz kardeşi Sultan V. Mehmed Reşad ise saraylara özel bir tabirle, "Fatma Sultan güzel kızdır, şişe gibi kızdı" dermiş.[560] İbnülemin Mahmut Kemal bu tabirin "Endamı matbu' ve dilrüba" yani fiziksel olarak hoş ve güzel kızlar hakkında kullanıldığını belirtmiştir.[561]

Yine tanıkların ifadelerine göre Fatma Sultan'ın ahenkli ve hoş bir sesi vardı. Kendisi hayatının en baştan itibaren çizilmiş sınırlarının farkında olan, zeki ve dirayetli bir kadındı. Alafranga elbiseler tercih etmesi, evinde Avrupa mobilyaları kullanması, Paris'ten gelen bir moda dergisindeki görseller gibi kendisinin de alafranga kıyafetlerle bir

[559] The Oriental Advertiser/Le Moniteur Oriental, 29 Temmuz 1884.

[560] *Görüp İşittiklerim*, s.268.

[561] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, IV, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s.2087.

portresinin çizilmesini düşünmesi gibi örnekler, babası Sultan Abdülmecid'in Tanzimat ve modernleşme eğilimleriyle Avrupa'ya ayak uydurma çabasını Fatma Sultan'ın da benimsediğini göstermektedir.[562]

Biraderi Murad Efendi'nin padişahlığında, babaları merhum Sultan Abdülmecid'in en büyük kızı ve Sultan V. Murad'ın en sevdiği kızkardeşi olarak kuvvetli, saygın bir konum elde etmeyi tasarlamıştı. Ancak diğer kardeşi Sultan Abdülhamid'in padişah oluşuyla beraber hayalleri suya düşmüştür. Sultan II. Abdülhamid'in tesis ettiği merkeziyetçi ve otoriter düzen içerisinde şüphe duyulan, tehlikeli görülen, gadre uğrayan, ezcümle zorluk çeken birçok şahıs arasında yer almıştır. Evlilikleriyle mutlu olamamış, doğan çocuklarını da kısa süreler içerisinde kaybetmiştir. Bu yönüyle, Fatma Sultan'ın yaşamının birbirini takip eden birçok çeşitli dertler ve üzüntülerle geçtiği söylenebilir.

Fatma Sultan'ın kendi yakınlarına yardım ve himayede bulunduğunu gösteren işaretler de vardır. Mesela 1855 yılında dayezadesi, yani çocukluktan beri kendisine bakıp yetiştirmiş olan dadısının oğlu Hulusi Bey'e memuriyet verilmesini sağlamıştır.[563] 1856'da kendi sarayında hocalık yapan Mehmed Nezirî Efendi'nin maaşına zam yapılmasını istemiştir.[564] Miralay Doktor Emin Bey'in de 1857'de rütbesinin yükselmesi sürecinde kendisinin Fatma Sultan'ın hususi doktoru olduğu özellikle vurgulanmıştı.[565] Ali Galib Paşa'nın vefatından sonra yaveri Ahmed Bey'in sadaret yaverliğinde istihdam olunmasını da yine Fatma Sultan tavsiye etmiştir.[566]

Bunların haricinde sultanefendinin vefatından sonra bile bazı eski hizmetlilerinin onun adına referans verdikleri görünmektedir. Evinin inşası için para ricasında bulunan Ahmed Bey'in, merhume Fatma Sultan'ın hademelerinden olduğunu belirtmesi, yine bir ev satın alma meselesinde Mustafa Bey'in geçmişte Fatma Sultan'ın arabacıbaşısı olduğunu vurgulaması, maaşına zam isteyen Hasan Efendi'nin kendisini Fatma Sultan'ın kethüdası Mahmud Efendi'nin oğlu diye tanıtması örnek olarak zikredilebilir.[567]

---

[562] Walker, *Eastern Life and Scenery*, I, s.311.

[563] BOA, A.}AMD 53/60.

[564] BOA, A.}MKT.MHM 104/8.

[565] BOA, İ.DH 381/25157.

[566] BOA, A.}MKT.NZD 270/18.

[567] BOA, ŞD 2865/47; 2869/38; Y.A.HUS 304/18; BEO 780/58464.

Fatma Sultan'ın Haziran 1856 (1272) ile Nisan 1864 (1280) tarihleri arasında 8 yıl boyunca mevlid-i şerif okunması için Kovacı Dede Dergâhına yaklaşık 50 bin kuruşluk bir bağışta bulunduğuna dair bir kayıt görünmektedir.[568] Ayrıca Levant Herald gazetesinin 6 Haziran 1874 tarihli nüshasında yine Fatma Sultan'ın o vakit Anadolu'da yaşanan kıtlıktan zarar görenlere yardım için toplanan komisyona 500 pound değerinde bir bağışta bulunduğu yazılmıştır.[569] 1876 yılında ise yine İane-i Harbiye Komisyonuna 1000 lira bağışladığı görülmektedir.[570] Bunlara binaen, Fatma Sultan'ın gerekli gördüğü ve fırsatını bulduğu zamanlarda maddi yardımlarda bulunmaktan kaçınmadığı, bu yolla küçük çaplı hayır işlerine katıldığı anlaşılmaktadır.

5.3. Fatma Sultan'ın Terekesi

Devletle bağı olan bir Osmanlı vatandaşı vefat ettiğinde yapılacaklar belliydi. Evi mühürlenir, eşyaları sayılarak kayda geçirilirdi. Ardından vefat eden kişinin borçları tespit edilir, kendisinden alacağı olanların ilgili makamlara başvurarak bunu ispat etmeleri duyurulurdu. Genellikle hayata veda eden kişinin geride bıraktığı eşyaları satılmak suretiyle elde edilen gelirle mevcut borçları kapatılmaya çalışılırdı.

Fatma Sultan'ın vefatından sonra da işlemler benzer şekilde yürütülmüştür. Cenazeden hemen sonra, 30 Temmuz 1884'te (6 Şevval 1301) sultanefendinin hizmetlilerinin şimdilik Baltalimanı'nda kalmaları emredilmiş ve ihtiyaçları için de mühürlenen kilerin açılmasına izin verilmiştir.[571] Alacaklılar arasından ise, Fransa Devleti tebasından Mösyö Alfred Kaporal hızlı davrananlardan biri olmuştur. Kendisinin Nuri Paşa'dan alacağı olduğunu belirten Kaporal, Fatma Sultan'ın terekesi yani geride kalan eşyaları kayda geçirilirken bir an evvel Nuri Paşa'ya ait eşyalarının da haczedilip satılmasını ve nihayet bu yolla alacaklarının ödenmesini bekliyordu. Ancak tahsilatını hızlıca yapabilmesi mümkün olmayacaktı. Zira evvela Fatma Sultan'ın terekesi sayıldığından Nuri Paşa'ya ait eşyaların tespiti ve kaydı daha sonraya kalacaktır.[572]

---

[568] BOA, EV.d 16030.

[569] *The Famine in Asia Minor Its History, Compiled from The Pages of The "Levant Herald"*, Constantinople 1875, s.36.

[570] Sabah, 7 Recep 1293.

[571] TSMA.E 605/68.

[572] TSMA.E 628/111.

Mösyö Alfred'in alacağını tahsil edebilmek için uzun bir uğraş verdiği görünmektedir. Fatma Sultan'ın terekesi kaydedilip eşyaları hazine-i hümayuna naklolunmasına karşılık, Nuri Paşa'nın eşyaları henüz Baltalimanı'nda iki oda içerisinde mühürlü halde durmaktaydı. Kaporal'in ısrarlı taleplerine rağmen Sultan II. Abdülhamid'e göre söz konusu eşyalar aracılığıyla borcun ödenmesi "gayr-i münasip" idi. Fakat bu borçlar Nuri Paşa'nın maaşından ödenebilirdi.[573] Ancak aradan birkaç yıl geçmesine rağmen 1888'de hala alacağını tahsil edemediği anlaşılan Mösyö Kaporal, Fransız Elçiliğini araya sokarak yardım almak istemiştir. Bu konuda elçilikten Hariciye Nezareti'ne başvuru yapılmış, nezaret konuyu Meşihat'e yazmış, Meşihat ise meseleyi Hazine-i Hassa Nezareti'ne sormuştur. Hazine-i Hassa'dan verilen cevapta ise tıpkı diğer alacaklılar gibi Mösyö Kaporal'in de Fatma Sultan'ın borçlarıyla ilgilenmek üzere kurulan komisyona başvurması gerektiği belirtilmişti.[574] İşin daha ironik tarafı, Alfred Kaporal, 1890'da Nuri Paşa vefat ettikten sonra bile hala alacağı olan 4000 lirayı tahsil edememişti. Mösyö Kaporal "Her bâr müracaattan hâlî kalmamakta" yani başvurularından hiç geri durmamaktaydı. Nihayet 22 Haziran 1902'de (9 Haziran 1318) söz konusu borcun Nuri Paşa'nın şahsına ait olup Hazine-i Hassa'yı ilgilendirmediği ve bu sebeple ancak merhumun Maliye Hazinesinde kalan maaşlarından ödenebileceğine karar verilmiştir. On gün sonra da iradesi verilerek bu konu böylece sonuçlandırılmıştır.[575]

Mösyö Alfred Kaporal örneğinde görüldüğü gibi uzun süren tahsilat problemleri diğer alacaklılar için de söz konusuydu. Fatma Sultan'ın terekesi vefatından yaklaşık bir ay sonra Baltalimanı'nda devrin Hazine-i Hassa Nazırı Agop Kazazyan başkanlığındaki bir komisyon tarafından tespit edilmiştir. Evvela, Fatma Sultan'ın vefatından birkaç gün sonra, 6 Ağustos 1884 (13 Şevval 1301) tarihinde birtakım öncelik verilen değerli eşyalar kayda geçirilmişti.[576] Bu eşyalar terekeden ayrılarak Mabeyin-i Hümayun'a yani Yıldız Sarayı'na takdim edilmiştir. Terekenin tespitinden evvel yapılan bu hamle Sultan II. Abdülhamid'in en değerli eşyalara peşinen el koyarak, ileride Fatma Sultan'ın borçları öde-

[573] BOA, ŞD 305/5.

[574] BOA, HR.TH 77/50.

[575] BOA, HH.İ 144/63.

[576] TSMA.D 7765/1. Aynı defterin iki yıl sonra bir sureti daha çıkarılmıştır. (Bkz. TSMA.D 1015). Agop Paşa kayıtları süratle Sultan II. Abdülhamid'e arz etmişti. (Y.EE 108/4 Lef 12).

nirken bu kıymetli parçaların zorunlu olarak satışını engelleme çabası biçiminde okunabilir. Öncelikli olarak işbu 159 parça eşyanın listesini bir tablo halinde sunmak uygun olacaktır.

Tablo 4. 1. Fatma Sultan'dan kalan eşyalar arasından ayrılarak Mabeyin-i Hümayun'a takdim olunan çeşitli eşyaların listesi

No	Eşya	Adet
1	Siyah kadife üzerine inci ve sırma işlemeli elmas ile müzeyyen sırma saçaklı kahve puşidesi	1
2	Güvez atlas üzerine inci ve tırtıl işlemeli elmas ile müzeyyen sırma saçaklı kahve puşidesi	1
3	Siyah atlas üzerine inci ve sırma işlemeli ortası elmas ile müzeyyen kahve puşidesi	1
4	Siyah kadife üzerine sarı pul işlemeli kılaptan saçaklı kahve puşidesi	1
5	Mor kadife üzerine sarı pul işlemeli kılaptan saçaklı kahve puşidesi	1
6	Yaldızlı sim üzeri kabartma çiçekli kahve askısı maa ibrik	1
7	Yaldızlı sim kahve askısı maa ibrik	1
8	Sim alafranga tatlı hokkası	1
9	Sim sagir tatlı kaşığı	24
10	Beyaz hümayun üzerine sarı pul işlemeli kenarı sırma oyalı şerbet hokkası	4
11	Altın üzerine mine işlemeli pırlanta elmas ile müzeyyen kahve takımı	1
12	Altın üzerine mine işlemeli kafesli kahve zarfı	2
13	Altın üzerine lacivert mineli kafesli kahve zarfı maa fincan	1
14	Altın üzerine elvan mine işlemeli kahve zarfı	1
15	Muhafaza derununda altın üzerine pembe mineli inci ile müzeyyen kahve zarfı	11
16	Muhafaza derununda yaldızlı sim üzerine elvan mineli kahve fincanı zarfı maa fincan	12
17	Yaldızlı sim üzerine yeşil mineli kahve zarfı	12
18	Manastırkâri sim kahve zarfı	12
19	Yaldızlı sim kahve zarfi	13
20	Akik taşından mamul sagir fincan	2
21	Yaldızlı sim alafranga tatlı hokkası maa kaşık-10	11
22	Sap üzeri 8 adet pırlanta elmas ile müzeyyen altın tatlı kaşığı	1
23	Yaldızlı sim kahve askısı maa ibrik	1
24	Şişhaneli sim kahve zarfı	12
25	Sim kahve askısı maa ibrik	1
26	Sim kahve askısı maa sagir ibrik	1
27	Yaldızlı sim mütenev şerbet kupası-11 adedi yazılmıştır	17
28	İnci ve tırtıl işlemeli kadife kapaklı kahve tablası	1
29	Ayaklı sim müdevver kahve tepsisi	3
30	Kulplu kebir ve sagir sim kahve ve şerbet tepsisi-Pariskâri	9
31	Sim sagir sofra tablası	6
32	Sim kebir duhan tablası	3
33	Sim insan resimli kibritlik	1
34	Sim kaşıklık	1

35	Sim kapaklı tatlı hokkası	4
36	Sim kafesli sagir kahve sitili	1
37	Bila kapak sim kaşıklık	4
38	Sim sagir tatlı kapağı	1
39	Sim kapaklı kahve kâsesi	2
40	Sim kapaklı kahve cezbesi	3
41	Sim ateş maşası	1
42	Sim kapaklı perhiz sahanı. Sahan-11 Tabe-11=22	22
43	Kulplu sim beyaz şerbet tepsisi-Bir adet sagirdir	13
44	Derunu yaldızlı sim ayakla ve ayaksız şerbet kupası	10
45	Sim çay ibriği ve fincanı-4	5
46	Sim sagir ve kebir meyve tabağı	25
47	Sim dondurma tabağı	30
48	Yaldızlı sim kapak tepesi murassa kuşlu tuzluk	2
49	Yaldızlı sim üç gözlü tuzluk	4
50	Yaldızlı ve yaldızsız sim tatlı kaşığı	17
51	Sim pay kaşığı ve bıçak ve çatal	4
52	Sim kebir yemiş tabağı	5
53	Sim ayaklı billur su kupası	5
54	Sim taam nihalisi	4
55	Sim tel kafesli kahve altı tabağı serpuşu. Kafesli-5 Çemberli 1	6
56	Sim kebir sofra vazosu	1
57	Sim karlık	1
58	Yaldızlı sim maa kupa su sürahisi	1
59	Yaldızlı maa kapak su kupası-Muhafaza derununda olduğu	2
60	Derunu yaldızlı sim maa kaşık dondurma tabağı-Muhafaza derununda olduğu	4
61	Porselân üzerine sim tel işlemeli maa tabak çay fincanı	1
62	Muhafaza derununda sim kupa-1 ve kaşık-2 ve çatal-1 ve bıçak-1	5
63	Sim bıçak ve kaşık ve çatal-3 adet muhafaza derununda olduğu	9
64	Topluca sim çiçeklik	1
65	Arakan taş ve gergedan boynuzu su tası	2
66	Sim çifte yağdanlık	1
67	Sim çifte gözlü tuzluk	1
68	Sim kahve askısı kolu	2
69	Sim Pariskâri kebir ve sagir tatlı tabağı kebir-6 sagir-6	12
70	Güvez billur üzerine sim tel kakmalı maa tabak ve kapak bardak	2
71	Sim ayaklı billur yemişlik	10
72	Sim kebir taam tepsisi	1
73	Sim ayaklı billur şeker selesi	1
74	Sim leğen maa ibrik	6
75	Sim abdest leğeni maa ibrik maa payesi	1
76	Sim hamam tası	3
77	Yaldızlı sim hamam badyası	1
78	Sim sagir sabun tası	6
79	Sim mumluk	1
80	Sim kapaklı taam iskemlesi	1
81	Altışar mumli sim şamdan	2

82	Sapları elmas ile müzeyyen som ve sedef ve bağa tatlı kaşığı		3
83	Sapları elmas ile müzeyyen sedef ve bağa tatlı kaşığı		3
84	Sap uçları elmas ile müzeyyen sedef tatlı kaşığı		2
85	Sap üzeri yakut ve firuze ile müzeyyen uçları elmaslı sedef kaşık		10
86	Sap üzeri yakut ve firuze ile müzeyyen bağa hoşab kaşığı		10
87	Sapları altın üzerine mineli bağa tatlı kaşığı		6
88	Altın çatal ve kaşık ve bıçak		3
89	Altın çatal ve kaşık ve bıçak		3
90	Sapları yaldızlı sim kaşık ve bıçak ve çatal		6
91	Sim çatal ve bıçak ve kaşık maa muhafazası		6
92	Sim çatal ve bıçak ve kaşık maa muhafazası		3
93	Sim çatal ve bıçak ve kaşık maa muhafazası		6
94	Sim tatlı kaşığı maa muhafazası		9
95	Sim çatal ve kaşık ve bıçak-3 adet muhafaza derununda olduğu		33
96	Sim çatal ve bıçak ve kaşık-2 adet muhafaza derununda olduğu)		174
97	Sim pay kaşığı-2 ve çatal-2 ve bıçak-2 ve kepçe-1		7
98	Sim saplı ve kınlı sagir bıçak		1
99	Sim çatal-3 ve bıçak-3 ve kaşık-4 ve çatallık-3		13
100	Mavi porselân üzerine sim tel kakmalı tek mumlu sagir şemdan maa muhafazası		2
101	Kebir ve sagir sim tek mumlu şamdan		8
102	Sim yağdanlık maa muhafazası		1
103	Sim kapaklı sandıkçe derununda mevcut bulunan		1
	Elmas ile müzeyyen altın madalyon		1
	Altın üzerine firuze ve pırlanta taş ile müzeyyen bardak kapağı tepesi		1
	Kenarı pırlanta ile müzeyyen sagir resim çerçevesi		1
	Meksur altın saat maa kordon ve bir adet madalyon kordonu		1
	Elmaslıca altın gözlük maa kordon		1
	Mercanlı altın saat kordonu		1
	Üzeri firuzeli altın bilezik		1
	Altın bilezik		1
	Altın çemberli madalyon		1
	Üzeri bir adet pırlantalı sagir ustunç cüzdanı		1
	Mineli altın gül yağı kabı		1
	Altın çemberli sagir resim çerçevesi		1
	Pırlanta ve zümrüt ve yakut ile müzeyyen kelebek resminde sagir iğne		1
	Yaldızlı sim sagir saplı yaşmak aynası		1
	Sagir kutu derununda elmas ve inci ve altın hurdaları		1
103	Sagir kutu derununda olduğu	Kebir inci kökü	6
		Pırlanta taş	22
		Pırlanta ile müzeyyen altın dal	7
104	Vasat ve sagir kutuda oturtma teşrihli saat		4
105	Sim donanmalı çekmece derununda murassa yazı takımı		1
106	Sim su sürahisi maa kupası		1

107	Sim tek mumlu şamdan	3
108	Dört mumlu sim şamdan	1
109	Murassa altın buhurdan	1
110	Tepesi murassa altın sagir kapak maa üç adet inci	1
111	Sim üzerine mavi mineli çifte mumlu şamdan	1
112	Sim üzerine mavi mineli çinikâri yaşmak aynası	1
113	Sim üzerine mineli ve rıhlı dikiş çekmecesi	1
114	Sim beyaz çekmece	1
115	Tepesi murassa yaldızlı sim sagir çan	1
116	Ayaklı sim varil	1
117	Sim meyve tabağı ayağı	4
118	Sim buhurdan ve gülaptan	4
119	Sim çerçeveli sagir yaşmak aynası	1
120	Sim çemberli bağa çifte dürbünü	1
121	Küre resminde sim sagir mangal maa kapak	1
122	Câr köşe sim camlı fener maa muhafazası	2
123	Sim altı köşeli cam fener maa şamdanlık	2
124	Sap üzeri ve tepesi murassa mineli sehpa	1
125	Sim sagir kahve sitili	1
126	İki pırlanta taşlı arusek yelpaze	2
127	Bağa çekmece derununda altın üzerine elvan mineli ve kapak tepeleri murassa yazı takımı	10
128	Sim çerçeveli Ali Galib Paşa merhumun resmi	1
129	Yaldızlı pirinç üzerine firuze ile müzeyyen yazı odası takımı parçası	22
130	Sim donanmalı yeşil çekmece	1
131	11 liralık konsolide	2
132	Kuralı atik esham	1
133	Sim çemberli yazı	1
134	Ağır sırma ve inci işlemeli abdest havlusu	6
135	Mütenev fermayiş ve muradcan şal top-8 ve parçaları-6	14
136	Beyaz ve güvez şal seccade	2
137	Güvez kadife üzerine ipek ve kılaptan işlemeli kılaptan saçaklı seccade	1

138	Siyah kadife üzerine sırma ve inci ile müzeyyen kenarı sırma şeritli sofra	1
139	Güvez merinos üzerine sırma ve inci işlemeli kenarı sırmaa şeritli bohça	2
140	Ceviz üzerine sim tel işlemeli yazı çekmecesi ve hokkası	5
141	Altın üzerine mineli yafta ve mücevherli parçaları ile firuze taş	6
142	Yaldızlı sim sofra tablasıyla mum makrası tablası	2
143	Muhafaza derununda billur duvar saati	1
144	Sim kebir yaşmak aynası-Bir adedi daye kalfanın olduğu ifade olunmuş-tur	3
145	Sim hamam badyası ve tas	2
146	Deveboynu musluk	1
147	Mavi mineli altın madalyon	1
148	Altın yüzük pırlanta taş ve hırdavat-ı saire-Bir kutu derununda olduğu	3
149	Tepesi pırlantalı toplu iğne	2
150	Bir kese derununda 9 adet lira ile 36 adet Mecidiye ve bir câr-yek meci-diye	46
151	Kelâm-ı Kadim ve En'am-ı Şerif ve cüz nüshası	3
152	Sim kebir şamdan	5
153	Altın kaplama albüm	1
154	Altın kenarlı bağa resim çerçevesi	1
Eşyanın hin-i tahririnde zuhur edip takdim kılınan eşyanın miktarı		
155	Som pırlanta ile müzeyyen murassa kaplı ve bir tek kebir pırlanta taşlı altın kordonlu madalyon	1
	Som pırlanta ile müzeyyen miftah ve mühür ve sagir madalyon ve kor-don bağları murassa ve kordon ortasında bir tek kebir pırlanta taşlı altın saat	1
156	Siyah meşin kutu derununda mevcut bulunan	
	Sim ve kapaklı sahan ve çorba tası ve pilavlık ve yumurta tabyesi	19
	Kapaklı sim sagir perhiz sahan-4 ve çorbalık-1 ve pilavlık-1	6
	Kapaklı sim çorba kâsesi	6
156	Sim payete	6
	Sim kapaklı ve tabaklı billur tatlı hokkası	2
157	Altın kutu derununda pırlanta taş ve altın çember ve hırdavat	1
158	Altın sofra tablası	1

159	Sim çekmece takımı	5
Hazine-i Hümayun Kethüdası Eşref Bey marifetiyle takdim kılınmış olan eşyanın miktarı		
Murassa nişan-ı hümayun		
Kordonlu nişan-ı hümayun		
Murassa şefkat nişan-ı âlîsi		
Elmas ve inci ve zümrüt ile müzeyyen inci püsküllü cüz kesesi		
Yeşil kadife üzerine elmas tuğralı inci ile müzeyyen inci püsküllü cüz kesesi		
Altın ve sim mühür		

Burada bir örneği görüldüğü üzere, Sultan II. Abdülhamid'in vefat eden hanedan azasının kıymetli eşyalarını sarayda muhafaza etme âdetinin sadece Fatma Sultan'la sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Padişahın 1909'da saltanattan uzaklaştırılmasının ardından Yıldız Sarayı'nda zuhur eden bazı kıymetli eşyalar ve mücevherata bakıldığında bu durum açıklık kazanmaktadır. Zira Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa imzalı ve 12 Ekim 1909 (27 Eylül 1325) tarihli yazıda Yıldız Sarayı'nda "Fatma ve Refia Sultanlara ve Mahmud Celaleddin Efendi ile Servetseza Kadınefendi'ye ait" mücevherat ve kıymetli eşyanın çıktığı belirtilmiştir.[577] Sultan II. Abdülhamid hal' edildikten sonra Yıldız'da ele geçirilen mücevherat Osmanlı Bankası vasıtasıyla satılacaktı. Ancak bu gibi hanedan azasına ait kıymetli ve manevi değere sahip eşyalarla mücevherler, satılacak olan diğer eşyalar arasından ayrılmıştır. O vakit Sultan V. Mehmed Reşad'ın Başkâtiplik görevinde bulunan Halit Ziya Uşaklıgil, padişahın üvey annesi Servetseza Kadınefendi'den kendisine kalmış olan fakat zamanında Sultan II. Abdülhamid tarafından el konulan bu mücevherattan bahsetmektedir. Yazar bizzat şahit olduğu, mücevheratın Sultan V. Mehmed Reşad'a takdim edilme anını şöyle anlatmıştır:

> "Bu manzarayı hiç unutmayacağım: Pırlantalardan, zümrütlerden, yakutlardan, incilerden, firuzelerden mütekkep bir şelâle… Gözleri kamaşmayan, binlerce liralık bu servete karşı yerinden kımıldanmadan, elini uzatmadan, lâkayt kalan yalnız hünkâr idi… Bundan Abdülhamit lehine çıkarılacak bir hüküm de var ki o da onun her kusuruna rağmen iffet ve istikamet hasletine mâlik olmasıydı. Senelerce elinin altında duran bu servete ufak bir temasta bile bulunmamış, yalnız onu vehmine tebaiyet ederek her türlü tecavüzden vikaye edecek surette saklamış idi."[578]

[577] BOA, İ.DUİT 2/8 Lef 12.

[578] Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, haz. Abdullah Uçman, YKY, İstanbul 2019, s.201.

Halit Ziya Bey'in dikkat çektiği nokta, yani gerek Fatma Sultan gerek ise diğer kişilere ait ve Sultan II. Abdülhamid'in muhafazası altında bulunan mücevheratın, onun tahttan indirildiği ana kadar zarar görmeden korunmuş olduğu gerçeği son derecede mühimdir. Aynı zamanda bu durum, Fatma Sultan örneğinde görüldüğü gibi, padişahın henüz terekenin sayımına başlanmadan evvel hem maddi hem de manevi açıdan kıymetli eşyaları tespit edip muhafazaya alarak, bunların vefat eden kişinin muhtemel alacaklılarının eline geçmesini veyahut satılarak zayi olmasını önleme çabasına işaret etmektedir.

Fatma Sultan'ın terekesi olarak kayda geçirilen esas eşyalar ise, yine Agop Kazazyan'ın memur olduğu bir heyet tarafından 9 Eylül 1884'te (26 Ağustos 1300) Baltalimanı'nda tespit edilmiştir. Listeler üç nüsha halinde düzenlenmiştir ki bugün bu üç defter de arşivlerde mevcuttur.[579] Terekeyi bir tablo halinde nakledip diğer borç maddelerine ve gelişmelere geçmeden evvel, içerikteki birkaç noktaya dikkat çekerek ufak bir değerlendirme yapmaya çalışacağım.

Evvela, Fatma Sultan'ın kitaplarına bakıldığında özellikle tarih alanındaki belli başlı eserlerin varlığı göze çarpmaktadır. "Naima, Mehmed Ataullah, Cevdet" gibi vakanüvis tarihlernin yanı sıra, "Müneccimbaşı Tarihi" Gelibolulu Âli'nin Künhü'l-Ahbar'ı, "Tarih-i Enderun", "Girit Tarihi", "Fransa Tarihi" ve bunlardan başka sultanefendinin yaşadığı dönemi de kapsayan "Üss-i İnkılap" ile bir siyasi metin derlemesi olan "Muharrerât-ı Nadire"[580] ilk bakışta fark edilmektedir. Buradan hareketle Fatma Sultan'ın sıkı bir tarih meraklısı ve okuyucusu olduğu sonucuna varılabilir ise de bu yargı büsbütün isabetli olmayacaktır. Zira Fatma Sultan'ın bu kitaplara sahip olması, başlı başına onun bunlara özel bir ilgi ve merak gösterdiği manasına gelmez. O devirde kaç insanın bu tip kitaplara sahip olduğu ve bunların genel manada yaygınlığı bilinemediği için böyle bir neticeye varmak bir yanıyla daima zayıf kalacaktır. Kesin olarak söylenebilecek şey ise önünde sonunda Fatma Sultan'ın evinde belli başlı tarih kitaplarının bulunduğu ve bunlara edebiyat türünün de ciddi manada eşlik ettiği gerçeğidir. Bunların yanı sıra, özellikle

[579] Defterlerden biri Topkapı Sarayı, diğeri Hazine-i Hassa bir üçüncüsü de Yıldız Sarayı evrakı arasındadır (TSMA.D 7765/2; HH.d 21817; Y.PRK.HH 23/18). Tereke listelerini Topkapı Sarayı nüshasını temel alarak bu üç defteri mukayese ederek tablolaştırdım. Defterler arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Sadece birkaç satırda eşyaların yazımında sıranın değişmesi veya sayfa sayısının farklı oluşu gibi genel tabloyu değiştirmeyecek ufak tefek farklılıklar mevcuttur.

[580] Bu kitap Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır. (Bkz. *Muharrerât-ı Nâdire*, haz. Ali Aktan, TTK, Ankara 2018).

Fransızca ve Farsça dil bilgisine dair kitaplarla dini nitelikteki eserler de önemli bir yer tutmaktaydı (bkz. Tablo 4.2.).

Tablo 4. 2. Fatma Sultan'ın Baltalimanı'nda Tespit Edilen Kitapları

Eşya Cinsi	Miktar/Cilt
Kelâm-ı Kadim	1
Tefsirli Yazma Kelâm-ı Kadim	1
Tefsir-i Mevâkib	1
Evrâd-ı Şerife	1
Şifa-i Şerif Tercümesi	1
Naima Tarihi	6
Cevdet Tarihi	6
Ravzatü'l-Ahbar	2
Coğrafya Kitabı	4
Kavaid-i Hesab	1
Müneccimbaşı Tarihi	2
Şeref Hanım Divanı	1
İlm-i Tabakatü'l-Arz Kitabı	1
Okyanus Tarihi	1
Elif'il-Leyl Cild-i Salisi	4
Müfredat-ı Tıb [Carl Banz, *Müfredât-ı Tıp ve İlm-i Tedavi*, İstanbul 1292-1875]	3
Menafiü'l-İnsan	4
İmam Masum Hazretlerinin Mektumân-ı [Mektubat] Kudsiyeleri	3
Hicret-i Muhammediye	1
Kavaid-i Türkî	1
Girit Tarihi	1
Merâh Kitabı	1
Mevâhib-i Ledünniyye [Mevâhibü'l-Ledünniyye]	1
Vankulu Lügat Kitabı Cild-i Sani	1
Ahterî-i Kebir	1
Tercüme-i Burhan-ı Katı'	1
Elifba Cüzü	1
Tefsir-i Nebevviyât	1
Hilye-i Aleni-i Aliyye-i İslam	1
Risale-i İtikadiye	1
Vakfiye-Muahharen mabeyin-i hümayuna takdim kılınmıştır	1
Tarih-i Enderun	1
Muharrerât-ı Nadire	1
Malta	1
Mektubât-ı İmam-ı Rabbani Ahmed el-Farukî	3
Harir Talimnamesi	1
Malumat-ı Nafia	1
Kunhü'l-Ahbar Nam Âlî Tarihi	1
Tarih-i Kütüphane-i Kâinat	1
Fasl-ı Şebâb	1
Letaif-i Rivayât	1

Rumuzü'l-Hikem	1
Tarih-i İbn-i Nazım	1
Terkib-i Bend	1
Üss-i İnkılab	4
Kısas-ı Enbiya	2
Letaif-i İnşa	1
Tiyatro Kitabı	2
Nuh Kitabı	1
Fransa Tarihi	1
Fitnat Divanı	1
Tarih-i Ebu's-Sufra	1
Delailü'l-Hayrat	1
Ebu'l-Veled Risalesi	1
Kavaid-i Farsî	2
Divan-ı Leyla	1
Defter-i Aşk	1
Terâkib'üd-Devâ	1
Hadikatü'l-Cevâmi	1
Sarf-ı Fransevî	1
Sual Kitabı	1
Fihrist-i Tekâyâ	1
Kaside-i Lügatiye	1
Hülasa-i Latife	1
Tarih-i Ataullah Efendi	1
Mütenev' Risale	85
Meşk Mecmuası	2
Ceride Kitabı	11
Sıhhatname-i Kebir	1
Elif'in-Nehâr	1
Tarih-i Âli'l-Fidâ	1
Fersah-ı Cüz'î	
Gülistan	1
Mütenev Kitap	19
Kapları sırma ve inci işlemeli şarkı Mecmuası-Muahharen Harem-i Hümayuna takdim kılınmıştır	1
Farisi Kitabı	2

Fatma Sultan'ın terekesindeki diğer eşyalara göz atacak olursak, bu devasa eşya yığını içerisinde yine de belirli bir anlam çıkarılabilecek birkaç parçaya rastlamak mümkündür. Özellikle eşyalar arasında iki adet beşiğin olması enteresandır. Fatma Sultan'ın çocukları vefat ettiğine göre bu beşikler neden muhafaza edilmiştir? Buna kesin bir cevap vermek mümkün değilse de acaba bu durum sultanefendinin tıpkı ilk kocası Ali Galib Paşa'nın resmini saklaması gibi, kaybettiği çocuklarının beşiklerini de bir hatıra olarak sakladığına mı delalet eder? Sorusu akla gelmektedir.

Yine tereke içerisinde Almanya ve Amerika'nın kuzey denizinin haritalarının görülmesi, sultanefendinin kitapları arasında "Coğrafya Kitabı" bulunmasıyla tam bir bağlantı ve uyum göstermektedir. Dolayısıyla Fatma Sultan'ın edebiyat ve tarihten başka coğrafyaya da bir derecede merak duyduğu söylenebilir.

Mutfak eşyaları arasında çay ibriği, semaverler, fincanlar ve porselen çay takımlarının bulunması da özellikle çayın fincanda içilmesine binaen yapılabilecek bir tahminle, bu alışkanlıkta bir İngiliz etkisi olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Eşyaların bir kısmının Paris, Venedik ve Saksonya imalatı olduğunun belirtilmesi Fatma Sultan'ın eşya tercihlerinde Avrupa ürünlerine itibar ettiğini yansıttığı kadar, Lahor ve Halep gibi doğu şehirlerinden de eşyalara rastlanması en iyi ve kaliteli eşya nerede üretiliyorsa oraya iltifat edildiğini göstermektedir.

Üç adet piyano, bir kırık laterna çalgısı ve mızıkaya tesadüf edilmesi de Fatma Sultan'ın sarayındaki musiki ortamına işaret etmektedir. Dokuztaş ve satranç tahtaları, oyun tavlası, domino takımı gibi eşyalardan da saray içerisinde ne gibi oyunlarla vakit geçirildiğine dair bir nebze fikir sahibi olunmaktadır.

Tablo 4. 3. Fatma Sultan'ın Tekeresi-Baltalimanı'nda Kayda Geçirilen Eşyaları

Eşya Cinsi	Adet
[Vr.4A] Yüzleri yünlü damaskodan ve pamuk memlu şilte-1 yüz yastığı-3 yün yastık-13 minder-7 makt-1	24
Beyaz zemin güvez haneli Üsküdarkâri çatma döşeme takımı yastık-8 makt-1	9
Bila-yüz pamuk memlu minder-2 şilte-2	4
Mavi atlas pencere perdesi-10 firilesi-6	16
Mavi zemin sarı ve güvez çiçekli pullu ipek kumaş pencere perdesi-10 Farilesi-6 ipek perde bağı-10	26
Mütenev adi perde bağı	22
Tarçınî zemin güvez pullu maşlah pencere perdesi-5 Farilesi-2	7
Güvez zemin sarı ve mor ve yeşil çiçekli pencere perdesi-6 Farilesi-2	8
Lacivert zemin beyaz ve siyah pullu maşlah pencere perdesi-2, minder önü-1, şilte yüzü-2, yastık yüzü-6	11
Yek renk lacivert kumaş pencere perdesi-4 Şilte yüzü-1 Farilesi-4 Yastık yüzü-4	13
Fındıkî zemin güvez pullu pencere perdesi	6
Fındıkî zemin beyaz pullu maşlah pencere perdesi	2
Güvez zemin kendinden çiçekli arabalık pencere perdesi-6 farile-2	9
Köhne güvez zemin arabalık kumaş pencere perdesi	9
Güvez zemin kendinden çiçekli arabalık kumaş pencere perdesi	4
Muşamma [Muşamba] pencere perdesi	48
Tarçınî ve güvez ve lacivert ve pullu maşlah pencere perdesi	3

Tarçınî ve güvez sopalı ve pullu maşlah pencere perdesi	3
Çuka üzerine kuverd [kuver-couvert] ipek işlemeli zar	2
Köhne maşlah pencere perdesi-3 farilesi-1	4
Bir bohça derununda yün ve kaytan perde kolu	90
Mavi zemin sarı sopalı pencere farilesi	2
Güvez lepis kaplı pamuk memlu köşe minderi-1 şilte-1 yastık-3	3
Yol halısı	Zira'-10
Acemkâri ayak havlusu	1
Könhe canfesten kütüphane perdesi	4
Lepis kaplı pamuk memlu köşe minderi-1 şilte-1 yastık-3	5
Lacivert tomar kaplı pamuk memlu köşe minderi-3 şilte-1 yastık-6	10
Güvez kumaş kaplı pamuk memlu kapak döşemesi	Parça-15
Güvez lepis kaplı pamuk memlu kapak döşemesi	6
Kumaş kaplı pamuk memlu kayık şiltesi	1
Sarı kumaş kaplı pamuk memlu kapak şiltesi	11
Alacalı mefreş	Adet-16
Gezginci minderi	24
Mavi arpalık kumaş oya maa kazak	2
Pamuk memlu ot minder	2
[Vr. 4B] Tomar kaplı gezdirme minderi	14
Çuha kapak örtüsü	2
Kırmızı ihram	4
Pamuk memlu erkân şiltesi-1 yastık-1	2
Mütenev ıstampa yol halısı	Parça-21
İnci muşambalı çukazar	Adet-6
Astarlı çuka	3
Mavi kumaş kaplı pamuk memlu kapak döşemesi	Parça-11
Beyaz hare kaplı pamuk memlu kapak döşemesi	5
Mavi atlas kaplı pamuk memlu kapak döşemesi	5
Tarçınî lepis kaplı pamuk memlu kapak döşemesi	4
Tirşe kaplı pamuk memlu kapak döşemesi	10
Kılaptanlı kumaştan pamuk memlu kapak döşemesi	7
Kahverengi lepis kaplı pamuk memlu kapak döşemesi	4
Yeşil lepis kaplı pamuk memlu kapak döşemesi	9
Mütenev çuka saf seccade	6
Kılaptan ve ipek işlemeli ve etrafı ibrişim saçaklı arakiye seccade	Adet-5
Meşin kapak döşemesi	Parça-7
Yaldızlı korniş	Adet-1
Mavi zemin suzenî işlemeli maa minder Lahorâkî seccade	1
Pembe dibest üzerine suzenî işlemeli maa minder seccade	1
Maa minder yazma seccade	6
Mütenev canfes üzerine ipek suzenî işlemeli maa minder seccade	9
Hassa sandalye örtüsü	4
Mavi kumaş döşeme söküntüsü	Parça-4
Tirşe canfes üzerine suzenî işlemeli maa minder seccade	Adet-1
İpekli kadifeden maa minder seccade	1
Sedef üzerine ipek işlemeli maa minder seccade	1
Köhne ayak halısı	1

Şal örgülü dokuma yol halısı	Parça-17
Istampa yol halısı	2
Çiçekli ayak halısı	Adet-1
Ayak halısı	1
Basma yol halısı	4
Neftî lepis kaplı pamuk memlu erkân minderi-1 şilte-1 yastık-1	Parça-3
Mavi atlas gezdirme minderi	1
Maşlah kaplı gezdirme minderi	1
[Vr. 5A] Mavi ve sarı kumaş kaplı erkân minderi-1 şilte-1 yastık-4 yüz yastığı-1 beyaz pike şilte-1	8
Güvezli ve sarılı maşlah kaplı gezdirme minderi-1 yastık-2	3
Dokuma halı	Adet-1
Mavi kumaş kaplı maa yastık erkân minderi	1
Könhe ayak halısı	1
Kanaviçe işlemeli ayak nihalisi	3
İpekli tomar döşemelik	Parça-4
Tintinedenden sehpa örtüsü	Adet-1
Canfes üzerine beyaz pul işlemeli maa minder seccade	1
Yerli dokuma fıtık yastığı	6
Basma yüzlü yün memlu yastık	7
Yün memlu yastık	2
Basma makt	1
Kebir ve sagir köhne Frenk yol halısı	Parça-6
Tahta sandık derununda yeşil çukadan uzun saf seccade	Adet-2
Güvez çatma kaplı ot minder-2 ot yastık-6	8
Istampalı Frenk yol kaliçesi	Parça-4
Uşak odası kaliçesi	Adet-1
Dokuma Frenk oda kaliçesi	Adet-1
Istampalı Frenk oda kaliçeesi	3
Ma-korniş köhne tül perde	13
Dokuma Frenk kaliçesi	5
Istampalı Frenk kaliçesi	1
Pamuk memlu yeşil arpalık yüzlü kebir uzun minder maa yastık	1
Ot memlu pike makatlı minder	1
Gövez arpalık kaplı pamuk memlu köşe minderi-1 yastık-5	6
Mavi ve sarı sobalı kumaş kaplı pamuk memlu maa şilte ve erkân mideri-1 yastık-2 yalın-1	4
Fındıkî sobalı maşlah kaplı pamuk memlu köhne maa şilte erkân minderi-1 yastık-2 yalın-1	4
Mütenev korniş	Parça-42
Mor zemin pamuk memlu arpalık kaplı minder-2 yastık-3	5
Güvezli beyaz kumaş kaplı pamuk memlu şilte-1	1
Güvez zemin arpalık kaplı pamuk memlu minder-1 şilte-1 yastık-3	5
Mor beyaz sobalı maşlah kaplı pamuk memlu minder-1 şilte-3 yastık-3 yalın -2	9
Güvez arpalık kaplı pamuk memlu minder-1 yastık-1	2
Tarçınî arpalık kaplı pamuk memlu minder-1 yastık-3 yalın-1	4
Mor beyaz sopalı maşlah ve pamuk kaplı ot minder-1 pamuk şilte-1 yastık-2 yalın-1	5

Dokuma Frenk kaliçe	4
Istampalı Frenk kaliçe	3
[Vr. 5B] Elvan çiçekli muşamma	4
Mavi sopalı maşlah kaplı pamuk minder-1 şilte-1 yastık-4	6
Mavi sopalı maşlah kaplı sagir erkân şiltesi-1 yastık-2 gezdirme minderi-2	5
Ot minder	1
Yeşil lepis kaplı pamuk memlu erkân şiltesi-1 yastık-1	2
Neftî lepis kaplı pamuk memlu erkân minderi-1 şiltesi-1 yastığı-1	3
Mavi lepis kaplı pamuk memlu erkân minderi-1 şiltesi-1 yastığı-3	4
Perde bağı babası-Bir çamaşuy sepeti derununda olduğu	1
Yaldızlıca maun boyalı korniş	41
Tarçınî lepis yüzlü pamuk şilte-1 ot minder-1 pamuk yastık-1	3
Bila-yüz pamuk memlu minder	1
Lepis yüzlü pamuk şilte-1 yastık-4	5
Sagir ayak halısı	2
Yol kaliçesi	Parça-12
Yüzleri keten kaplı yün memlu maa minder ve yastık sedir	Adet-4
Yüzleri köhne yün memlu maa minder ve yastık sedir	2
Yüzleri köhne yünlü damaskodan ceviz sandalye takımı	13
Masko [Damasko] bezi kaplı maun sedir	2
Adi leğen sephası	4
Yaldızlı sehpa	1
Sagirce çinekâri sehpa	Çift-2
Sagirce yaldızlı demir sehpa	Adet-1
Sagirce yaldızlı pirinç sehpa	1
Siyah tahta üzerine cam kaplı siyah sehpa	1
Som yaldızlı müceddet sandalye	6
Pirinç ve bağa donanmalı pelesenk ağacından dolaplı yazıhane-1 sehpa-1 vasat yazıhane-1 sagir yazıhane maa hokka-1	4
Açılır kapanır sandalye	1
Bila-yüz yaldızlı kanepe takımı kanepe-2 koltuk-4 sandalye-12	18
Tarçınî arpalık kumaş kaplı maun kanepe takımı kanepe-1 koltuk-2 sandalye-5	8
Köhne güvez arpalık kumaş kaplı yaldızlı ve beyaz boyalı kanepe takımı kanepe-2 koltuk-4 sandalye-12	18
Yaldızlı hasır kanepe takımı kanepe-2 koltuk-4 sandalye-12	18
Köhne kumaş kaplı maun köşe kanepesi	2
Bila-yüz yaldızlı maun koltuk sandalyesi	1
Güvez zemin sarıçiçekli maşlah kaplı kanepe takımı kanepe-2 koltuk-4 sandalye-12	18
Yaldızlı devir üzeri taşlı orta sephası	1
Üzeri mermerli yaldızlı ayna konsolu	1
Mütenev pullu kumaş kaplı adi sandalye	3
Mermer konsol taşı	1
[Vr. 6A] Köhne lacivert kumaş kaplı meksur kanepe takımı kanepe-1 koltuk-2 sandalye-6	Adet-9
Demirsiz büvet [buevette]-2 koltuk-2 bila-kafes sehpa-1 kafesli sehpa-2	7
Derunu nehiy meksur maun dolap	1

Köhne maşlahtan sandalye söküntüsü	Parça-47
Maun boyalı sedir başları	Adet-2
Lepis kaplı hamam sediri-1 şilte-1 köşe yastığı-2	4
Lepis kaplı maa pamuk şiltesi-1 ve yastık-2 ve hamam sediri	3
Beyaz pullu kumaş kaplı grobe kanepe-1 sandalye-3	4
Güvez lepis kaplı maun kanepe-1 yastık-2	3
Siyah yaldızlı hasır sandalye	4
Sagir taşlı dolap	1
Yaldızlı yeşil kumaş kaplı sandalye	11
Siyah boyalı hezarân sandalye	6
Yaldızlı sehpa ayağı	1
Maun ve amberu havlı sehpası	10
Pirinç leğen sehpası	1
Amberu sigara sehpası	4
Pirinç donanmalı çatma kaplı sandalye takımı kanepe-2 koltuk 10- sandalye-12	24
Siyah boyalı tarçınî kumaş kaplı sandalye takımı kanepe-1 koltuk-2 sandalye-8	11
Köhne tarçınî lepis kaplı sandalye	1
Sagir maun sigara sehpası	1
Kebir maun sigara sehpası	1
Demir yaldızlı sigara sehpası	1
Maa taş ve yaldızlı ve oyalı orta sehpası	1
Maun etrafı pirinç donanmalı ve çiçekli sehpa	1
Bursakâri kumaş kaplı maun sedir-2 Yalın-4	6
Basma kaplı ceviz sandalye	1
Güvez bora fitil kaplı yaldızlı sandalye takımı kanepe-2 koltuk-4 sandalye-12	18
Maa taş yaldızlı ve oyalı orta sehpası	1
Maa ceviz ve oyalı orta sehpası	1
Maun hasır sandalye	1
Tarçınî lepis kaplı grobe sandalye takımı kanepe-1 koltuk-2 sandalye-5	8
Maun sigara sehpası	1
Üçayaklı sehpa	3
Pirinç direkli ve üç gözlü billur sehpa	1
Siyah boyalı sehpa	1
Tahta sehpa	2
Maa taş pelesenk orta sehpası	1
[Vr. 6B] Yeşil ve beyaz pullu grobe sandalye takımı kanepe-1 koltuk-2 sandalye-6	9
Siyah boyalı ve yaldızlı hasır sandalye	5
Maun üçayaklı sehpa	2
Maun dört ayaklı sehpa	2
Sagir sigara sehpası	1
Maun havlu sehpası	1
Yaldızlı hezarân sandalye	1
Boyalı hezarân sandalye	1
Lepis kaplı grobe sandalye	1
Kebir tahta sehpa	1

Grobe [Grouper-Grup] sandalye	1
Demir sehpa	1
Yaldızlı sigara sehpası	2
Dörtayaklı ceviz boyalı taam sehpası	2
Bila-taş orta sehpası	1
Konsol taşı	1
Maun Avrupakâri elvan çiçekli kumaş kaplı kanepe-2 koltuk-2 sandalye-3	7
Maun maa taş orta sehpası	1
Bila-yüz maun kanepe takımı kanepe-1 koltuk-2-Biri meksur sandalye-1	4
Güvez kadife çatma kaplı maun kanepe takımı kanepe-2 koltuk-4 sandalye-6	12
Güvez kadife çatma kaplı maun sedir-2 yastık-6	8
Üzeri mermerli maun beyaz orta sehpası	1
Güvez çatma kaplı maun dört köşe kanepe-4 koltuk-4 sandalye-12 pamuk kanepe yastığı-3	23
Ceviz sedir	2
Üzeri mermerli som yaldızlı orta sehpası	1
Gümüş mavi tomar kaplı ceviz sedir	1
Yeşil yün kadife kaplı koltuk	1
Gümüş siyah sopalı maşlah kaplı kanepe-1 koltuk-4 sandalye-3	8
Ketânî [keten] bez kaplı sagir maun boyalı kanepe-1	1
Üzeri mermer taşlı som yaldızlı orta sehpası	3
Üzeri mermer taşlı amberu ağacından mamul orta sehpası	1
Amberu ağacından sagir dört köşe sehpa	1
Mavi sarı sopalı kumaş kaplı grobe kanepe-1 koltuk-2 sandalye-6	9
Gümüş zemin pembe dallı arpalık kaplı som yaldızlı kanepe-2 koltuk-4 sandalye-12	18
Mavi zemin beyaz çiçekli sopalı atlas kaplı sezilyon(?)-1 koltuk-2 sandalye-2 yaldızlı sandalye-1	6
Tarçınî arpalık kaplı kanepe-1 koltuk-2 sandalye-5	8
Siyah boyalı yaldızlıca hasır sandalye	7
[Vr 7A] Havlu sehpası	1
Amberu ağacından mamul mermer taşlı levamato	1
Pirinç donanmalı yaldızlı pelesenk Orta sehpası	1
Ceviz sedir	1
Fakfon leğen sehpası	1
Hezaran sandalye-11 kanepe-2 koltuk-3	16
Şeker renk zemin kendinden çiçekli arpalık kumaştan kanepe-1 sezilyon(?) -2 koltuk-2 sandalye-6	11
Güvez ve beyaz bora fitil kumaş kaplı maun kanepe-1 koltuk-2 sandalye-6	9
Maşlah kaplı sezilyon(?)	1
Siyah tahta üzerine yaldızlı bazı mahalleri arusek işlemeli mavi lepis kaplı kanepe-1 koltuk-2 sandalye-6	9
Siyah tahta üzerine yaldızlı bazı mahalleri arusek işlemeli şeker renk lepis kaplı kanepe-1 koltuk-2 sandalye-4	7
Bazı mahalleri yaldızlı beyaz boyalı kürsü	1
Kumaş seyir sigara sehpası	1
Yaldızlı pirinç donanma pelesenk orta sehpası	1

Üzeri som yaldızlı orta sehpası	1
Mavi atlas kaplı açılır kapanır sandalye	1
Amberu ağacından mamul buter	1
Adi sagir sehpa	2
Tavla sehpası	1
Maun mavi lepis kaplı sandalye	1
Etrafı yaldızlı çerçeveli kebir ayna	1
Çerçevesi yaldızlı kebir ayna	3
Mavi boyalı köhne kebir ayna	2
Yaldızlı çerçeveli kebir ayna	1
Bila-taş maun oymalı duvar konsolu-Birisi meksûrdur.	2
Aynalı sürme çekmece	1
Sagir aynalı çekmece	1
Yaldızlı pirinç donanmalı sagir ayna	1
Aynalı dikiş çekmecesi	1
Yaldızlı çerçeveli kebir ayna	2
Billur çekmece-1 derununda lavanta şişesi-4	5
Yaldızlı çarçeveli kebir ayna	1
Etrafı yaldızlı çerçeveli kebir ayna	1
Pirinç donanmalı pelesenk yazı çekmecesi	1
Üzeri aynalı yaldızlı dikiş çekmecesi	1
Kebir iki kanatlı ceviz dolap	1
Yaldızlı etrafı çerçeveli kebir ayna	1
[Vr. 7B] Çinikâri oymalı sandal ağacından dikiş çekmecesi	1
Mine işlemeli büyük dikiş çekmecesi	1
Pirinç donanmalı bağa çekmece	1
Pirinç çemberli sagir billur çekmece	1
Pelesenk ağacından sagir yazı çekmecesi	1
Pirinç sagir billur dikiş çekmecesi	1
Tahta sagir billur dikiş çekmecesi	2
Sırma işlemeli yaldızlı rahle	1
Yaldızlı tahta rahle	2
Yaldızlı kâğıt rafı	1
Üzeri maun çiçekli sagir konsol	1
Sim kakmalı sagir yazıhane	1
Adi çerçeveli kebir ayna	1
Maun üzeri taşlı ayna konsolu	1
Yaldızlı çerçeveli ayna	1
Yaldızlı siyah boyalı konsol	2
Çerçevesi som yaldızlı ayna	2
Üzeri mermerli som yaldızlı ayna konsolu	2
Üzeri sırma som kebir ayna	2
Som yaldızlı camlı kütüphane maa üzeri	1
Kapağı aynalı amberu ağacından mamul kebir elbise dolabı	1
Som yaldızlı kebir ayna Kebir taçlı-3 Kebir direkli-2 Beyaz sagir-1	6
Üzeri mermerli som yaldızlı ayna konsolu	3

Yaldızlı amberu ağacından mamul sagir aynalı tavalon[581]	1
Üzeri mermerli som yaldızlı ayna konsolu	2
Som yaldızlı kebir ayna	4
Siyah boyalı yaldızlı çiçekli bila-taş ayna konsolu	1
Maa taş pelesenk oymalı çiçekli ayna konsolu	1
Mermer ayna konsolu ve levamato taşı 2-Konsol taşı 2-Levatamo taşı=4	4
Maun bila-taş ayna konsolu	1
Adi konsol çerçevesi	2
Çerçevesi yaldızlı ve aynalı sagir endam aynası	2
Üzeri mermerli yaldızlı ayna konsolu	1
Üzeri mermerli ceviz konsol	1
Kebir yaldızlı çerçeveli endam aynası	1
Kebir ceviz dolap	1
Üzeri mermerli maun orta sehpası	1
[Vr. 8A] Direkli ve yaldızlı maun çerçeveli kebir endam aynası	2
Yaldızlı pirinç donanmalı pelesenk üzeri mermerli sagir dolap	1
Ceviz üzerine beyaz arusek işlemeli üç gözlü sagir çekmece	1
Pirinç kakmalı pelesenk sagir yazıhane	1
Kebir çekmece maa kütüphane	1
Yaldızlı pirinç direkli oturtma saat	5
Maa fanus ceviz oturtma saat	1
Yaldızlı pirinç maa fanus oturtma saat	2
Pirinç ve sedef donanmalı altı gözlü boru?	1
Maa fanus ağaç resimli oturtma saat	2
Müdevver cam balıklık	1
Yaldızlı çerçeveli asma saat	1
Maun çerçeveli duvar saati	1
Saat fanusu derununda mücessem tabur modeli	1
Oturtma saat-3 sagir saat-1	4
Saat çiçekliği fanusu	12
Oturtma saat muhafazası-1 Nehiy saat kuburu-1	2
Pirinç direkli karyola	Takım-1
Demir karyola direkli-1	Takım-2
Pamuklu ve mavi diz fanilası	Adet-1
Pamuk memlu tomar şilte-1 Lahorâkî Şilte-1 tomar yastık-4	6
Pamuk memlu yüzsüz şilte	2
Pamuk memlu lahuraki şilte	2
Pamuk memlu fanila şilte	2
Pamuk memlu peyke şilte	2
Pamuk memlu basma şilte	20
Pamuk memlu dokuma şilte	2
Pamuk memlu dibest şilte	2
Direkli fakfon karyola	1
Mütenev canfes şilte	6
Hümayun üzerine beyaz ipek işlemeli yüz yastığı	6

[581] Tavolone/Tavola: İtalyanca masa demektir. (C. Graglia, *The New Pocket-Dictionary of the Italian and English Languages*, Leghorn 1818, s.542; John Millhouse *English-Italian and Italian-English Dictionary*, II, London 1866, s.654).

Pamuk memlu mütenev lepis kaplı duvar yastığı	11
Pamuk memlu yazma yüz yastığı	25
Pamuk memlu suzenî işlemeli yüz yastığı	56
Pamuk memlu canfes başlı yüz yastığı	11
Pamuk memlu başları tire işlemeli beyaz yüz yastığı	27
Fanila yorgan	17
[Vr. 8B] Beyaz pike yorgan	8
Canfes yorgan	8
Tire işlemeli beyaz yorgan	2
Şal yorgan	5
Suzeni işlemeli yorgan	7
Yazma yorgan	4
Basma yorgan	2
Mitil yorgan	1
Bila-yüz yüz yastığı	8
Yaldızlı karyola tepesi	1
Canfes yatak bağı	4
Çözme çâr-şeb [çarşaf]	1
Keten çâr-şeb	1
Mütenev pembezar çâr-şeb	18
Kılaptan ve suzenî işlemeli yastık yüzü	4
Sarı canfes üzerine kılaptan işlemeli yorgan yüzü	1
Fanila diz örtüsü	1
Pamuk memlu basma ve peyke şilte-18 mütenev yazma yorgan-9 yazma yastık-12 başları tentene ve işlemeli padiska yastık-19	58
Suzeni işlemeli yastık-9 lahuraki üzerine suzeni işlemeli yorgan-9 basma yorgan-5	23
Pamuk bezi çâr-şeb-6 yastık örtüsü-9	15
Pike yüzlü şilte	3
Pike yüzlü yorgan	2
Kuş tüyü memlu yastık	2
Başları tire işlemeli yüz yastığı	8
Pamuk memlu yazma yüz yastığı	1
Pamuk memlu üzeri tentene işlemeli sagir yastık	1
Mor kadife sandalye minderi	4
Güvez merinos üzerine inci ve sırma işlemeli sagir ve kebir yastık yüzü	6
Pullu kumaş örtü	1
Üzeri tenteneli çâr köşe yastık	1
Başları tenteneli atlas yastık	2
Mavi yüzü çâr köşe yastık	2
Fanila diz yorganı	1
Basma şilte	1
Sakankur üzerine ipek ve kılaptan işlemeli yastık yüzü	3
Tintine yatak örtüsü	1
Şantraşlı [Satrançlı] canfes yatak bağı	1
Pembe merinos üzerine kılaptan işlemeli yorgan yüzü	1
[Vr. 9A] Yeşil merinos üzerine kılaptan işlemeli yorgan yüzü	1
Sakankur üzerine ve kılaptan ve ipek işlemeli çâr-şeb	1

Güvez merinos üzerine ayet-i kerime muharrer yastık yüzü	1
Parlak şalaki üzerine beyaz sırma işlemeli yastık yüzü	3
Hümayun üzerine kılaptan işlemeli yastık yüzü	30
Canfes üzerine beyaz kılaptan işlemeli yorgan yüzü	1
Merinos üzerine pul ve tırtıl işlemeli yorgan yüzü. Parlak şalaki üzerine beyaz sırma işlemeli yorgan yüzü-1	2
Bürümcük üzerine sarı pul işlemeli örtü	1
Pembezar çâr-şeb	Top-2
Santeraşlı canfes yatak bağı	Adet-3
İpek ve kılaptanlı örtü	1
Amberu ağacından mamul direkli yataklık	1
Fil memlu elvan çiçekli kumaştan araba minderi	2
Amerikan bağı	4
Maun yataklık	3
Demir boyalı dökme karyola	1
Direkli pirinç karyola kubbeli-5 sagir kubbesiz-1	6
Pirinç mesnu' ve dökme çiçekli ağır kâr-ı kadim maa teferruat direkli kar-yola	1
Pirinç yol karyolası	1
Pamuk memlu pike şilte	4
Pamuk memlu pike şilte	2
Pamuk memlu pike yüzü yastık	6
Boyalı karyola	1
Peyke örtü	1
Mütenev yüklü damaskodan bohça	16
Atlas üzerine ipek işlemeli bohça	3
Köhne üstüfe bohça	1
Esvap cânderesi [Cendere]	2
Örme Boyun atkısı	1
Terlik	Çift-1
Cândere	Adet-2
Mütenev kadın elbisesi	Parça-20
Kanaviçe entari	8
Kadın terliği	Çift-2
Fanila gömlek	Adet-4
Fanila eteklik	2
Tire çorap	Çift-4
Sim pul işlemeli entari söküntüsü	Parça-471
[Vr. 9B] Zeytunî gron	Top-
Vişneçürüğü gron	-
Sadakur ferace-1 canfes ferace-2	Adet-3
Fildişi el resminde meksur kaşağı	1
Mütenev tenezzüh şemsiyesi	5
Önü işlemeli beyaz peyke Frenk gömleği	2
Yün boyun atkısı	2
Dibest gecelik entarisi	3
Âbânî hırka	1
Fanila gömlek	3

Kılaptanlı entari	1
Belçika tintinesi entarisi	Takım-3
Keten sandal	Adet-3
Fildişi yelpaze	1
Fanila parçası	1
Fanila gömlek maa don	1
Beyaz tepebaşı entari söküntüsü	2
Tepebaşı	Top-2
Pembe hâre	1
Yeşil merinos üzerine sarı sırma işlemeli bohça	Adet-1
Mavi ve beyaz pullu gron	Parça-1
Güvez atlas üzerine sarı sırma işlemeli bohça	Adet-1
Uçları kılaptanlıca çevre	4
Yeşil canfes	Top-1
Yeşil atlas	1
Tenteneli şemsiye	Adet-1
Tomar bohça	1
Mavi atlas parçası	Parça-1
Güvez canfes bohça	Adet-1
Sırma ve inci oyalı duvak	1
Altın mine işlemeli yelpaze sapı ve parçaları	Parça-9
Kadife üzerine sarı sırma işlemeli entari söküntüsü	Adet-6
Muhafaza derununda fildişi eldiven maşası	1
Atlas üzerine beyaz ipek işlemeli bohça	2
Kanaviçe gergef	2
Bir adet basma kılıf derununda saçak ve tül parçaları	Bohça-1
Altı meşinli etrafı mor arpalık kaplı salıncak	Adet-1
Pembe boyalı yaldızlı beşik	1
[Vr.10A] Amberu [Anber] ağacından beşik	1
Pirinç hamam bâdiyesi	2
Kılaptanlı abdest futası	2
Sırmalı abdest havlusu	4
İpek başlı hamam takımı	Parça-11
Pirinç hamam tası	Adet-2
Bursakâri hamam tası	Parça-14
Sim kaplı miga [mica][582] kabuğu	1
Sarı kılaptanlı abdest havlusu	3
Beyaz kılaptanlı abdest havlusu	4
Elvan tire işlemeli adi abdest havlusu	4
Kılaptanlı abdest futası	4
Sarı pul işlemeli abdest havlusu	5
Elvan pul işlemeli abdest havlusu	2
Beyaz pul işlemeli abdest havlusu	1
Kılaptanlı abdest havlusu	11
İnci ve sırma işlemeli abdest havlusu	1
Kılaptanlı hamam havlusu	1

[582] Mica: Beyaz ve parlak bir taş türüdür (Şemseddin Sami, *Resimli Kamus-ı Fransevî*, İstanbul 1322, s.1458).

Adi taam sofrası	2
Ceviz köhne taam iskemlesi	1
Başları tire işlemeli havlu	2
Adi havlu	7
Kılaptanlı şerbet havlusu	2
İşlemeli nihali	1
Beyaz hümayun üzerine sim tel işlemeli taam sofrası-1 havlusu-14	Parça-15
Tarçınî atlas üzerine beyaz sırma işlemeli taam sofrası-1 beyaz sırma işlemeli havlu-7	8
Beyaz hümayun üzerine sarı sırma işlemeli taam sofrası-1 havlu-8	9
Beyaz pul işlemeli şerbet makramesi	Adet-5
Maun sofra	8
Güvez atlas üzerine beyaz sırma işlemeli taam sofrası	1
Beyaz ve sarı sırma işlemeli şerbet makramesi	8
Beyaz hümayun üzerine sarı sırma işlemeli şerbet makramesi	3
Ketân [Keten] sofra bezi-8 Peçete-7	15
Suzenî işlemeli sofra	5
Basma sofra	2
Suzenî işlemeli taam nihalisi	1
Elvan pike sofra örtüsü-8 Peçete-5	Parça-13
Şalaki üzerine suzenî işlemeli kahve altı bâlini	Adet-4
[Vr. 10B] Meşin nihali	3
Adi havlu	2
Başları tire işlemeli taam havlusu	7
Kılaptanlı şerbet makramesi	3
Mor kadife üzerine sarı pul işlemeli sofra	1
Hümayun üzerine sarı tel işlemeli şerbet makramesi	10
Hümayun üzerine elvan pul işlemeli şerbet makramesi	7
Hümayun üzerine sarı işlemeli şerbet makramesi	2
Sakangur üzerine kılaptan işlemeli şerbet makramesi	1
Hümayun üzerine beyaz pul işlemeli şerbet makramesi	3
Hümayun üzerine sarı pul işlemeli sofra	1
Hümayun üzerine inci ve sırma işlemeli şerbet makramesi	4
Merinos üzerine sarı tel işlemeli sagir sofra	1
Hümayun üzerine sarı pul işlemeli şerbet makramesi	1
Hümayun üzerine kılaptan işlemeli sofra	1
Halebkârî sofra	1
Hümayun üzerine elvan pul işlemeli şerbet makramesi	1
Beyaz sırma işlemeli şerbet makramesi	1
Hümayun üzerine elvan tire işlemeli taam nihalisi	8
Canfes üzerine suzenî işlemeli kahve altı sofrası	1
Hümayun üzerine tire işlemeli sofra	1
İpekli şerbet yağlığı	6
Başları kılaptanlı sagir şerbet yağlığı	4
İpek suzenî işlemeli sagir şerbet makramesi	4
Tülbent kahve altı tepsisi örtüsü-12 futa-1 patiska peçete-4 patiska sagir sehpa örtüsü-3	20
İpek suzenî işlemeli sofra-1 peşkiri-5	6

Bıçak	5
Ucu mercanlı bağa hoşab [hoşaf] kaşığı	23
Mercan saplı siyah yemek kaşığı	6
Bağa tatlı kaşığı	5
Mercan saplı bağ ve boynuz tatlı kaşığı	10
Boynuz taam kaşığı	6
Billur sagir tatlı kaşığı	5
Sim hardallık ve şişe kapakları sim olduğu ve bir adet sagir kaşığı	1
Sim şeker kaşığı	1
Sim kebirce kaşık	1
Saksonya testi	7
Porselen çiçeklik	19
[Vr. 11A] Porselen vazo	2
Çinikâri kup	1
Bilâ-kapak Saksonya kâse	1
Yengeç resminde maa kapak tabak	1
Yaldızlı mavi çiçekli porselen çiçeklik	2
Kebir Venedik küp	1
Pariskârî yaldızlı ve çiçekli porselen çiçeklik	4
Somakî mermer çiçeklik	4
Maa kapak kebir Venedik küp	1
Karakalem maa kapak sagir kebir kâse	4
Vasat ve sade polat tepsi	7
İnce çiçekli maa kapak ve bardak sürahi	2
Billur sürahi-1 adi sürahi-1	2
Maa kapak beyaz şerbet kâsesi	1
Kulplu ve kapaklı elvan çiçekli maa tabak porselen şerbet bardağı	6
Eyüpsultankâri maa bardak testi	1
Sagir şerbet kâsesi	1
Maa kapak Saksonya perhiz sahanı	5
Maa kapak şeker kâsesi	4
Beyaz üzerine yaldızlı ve çiçekli maa tabak tatlı kâsesi	2
Beyaz Saksonya yemiş tabağı	4
Billur salata tabağı	9
Saksonya reçel tabağı	10
Billur reçel tabağı	8
Sagir mavi zümrüt şerbet sürahisi	1
Kahve tepsisi maa fincan	1
Beyaz yaldızlı payate tabağı-2 Adi tabak-1	3
Saksonya boyalı yemek sahanı sahan-9 kapak-10	19
Saksonya burun tası	1
Saksonya boyalı maa tabak ve kapak sagir ve kebir çorba kâsesi	2
Bilâ-kapak kara kalem kâse	1
Maa kapak billur su sürahisi-1 bardak-2 porselen çiçeklik-3	5
Billur kâğıt baskısı	1
Billur Çiçekli çiçeklik	2
Billur çiçeklik	1
Billur ateşlik	23

Pirinç ayaklı şişe çiçeklik	2
Sagir çiçeklik	1
[Vr. 11B] Kırmızı billur çiçeklik	1
Billur kâğıt baskısı	2
Billur çiçeklik	3
Polat kebir taam tepsisi	2
Porselen balık ve tatlı tabağı	4
Porselen kebir yaldızlı şerbet testisi-Birinin dibi kırık olduğu	4
Buzlu billur çiçeklik	3
Tabaklı ve tabaksız saksı	14
Porselen saksı	1
Billur asma fener	1
Ayaklı ve ayaksız adi bardak	38
İstridye resminde salata tabağı	6
Kayık biçimi salata tabağı	8
Adi reçel tabağı	50
Tel kafes saksı	11
Mütenev porselen çiçeklik saksısı	11
Mor zemi yaldızlı çiçekli porselen çiçeklik-Bir adedinin ağzı meksurdur	2
Kenarı kılaptan saçaklı güvez kadife kahve tablası örtüsü	3
Kenarı kılaptan saçaklı mor evani kadife kahve tablası örtüsü	2
Beyaz pul işlemeli kılaptan saçaklı kahverengi atlas kahve puşidesi	1
Güvez üzerine sarı ve beyaz pul işlemeli kılaptan saçaklı kahve puşidesi	1
Derunları sim çemberli kahve tablası	2
Sim kabaralı kahve tablası	1
Meşin kahve tablası	1
Üçayaklı fakfon kahve tepsisi	1
Yaldızlı Pirinç kahve tepsisi maa ibrik	1
Boyalı porselen kahve fincanı	14
Adi beyaz porselen kahve fincanı	21
Kulplu ve kapaklı mavi çiçeklik kahve fincanı	5
Mütenev kulplu ve tabaklı kahve fincanı	6
Pembe zemin üzerine elvan çiçekli porselen çay ibriği-1 fincan maa tabak-2 süt ibriği-2 şeker kâsesi-1 tepsi-1	6
Kenarı pembe zihli porselen çay ibriği-1 süt ibriği-1 şeker kâsesi-1 fincan maa tabak-1 tepsi-1	5
Muhafaza derununda mütenev kahve fincanı maa zarf	4
Muhafaza derununda boynuz kahve fincanı maa zarf	2
Muhafaza derununda bağa kahve zarfı-Bir adedi meksurdur	5
Fakfon pay kaşığı	1
Kahve bezi askısı	2
Porselen küp	2
[Vr. 12A] Çinikâri çiçeklik	1
Pelesenk ayaklı porselen çiçeklik	2
Yaldızlı pirinç donanmalı porselen yemişlik	1
Beyaz porselen çiçeklik	1
Müdevver çiçeklik	1
Maa fanus porselen çiçeklik	2

Mütenev sagir porselen çiçeklik	5
Kebir polat taam tepsisi	7
Sagir polat tepsi	34
Adi fakfon sagir tepsi	5
Fakfon kenarlı polat tepsi	3
Sim kabaralı terpûş kapağı	5
Sim kabaralı ağır terpûş kapağı	1
Porselen kapaklı taam sahanı	10
Maa kapak güvez elvan çiçekli porselen kâse	1
Yemiş payetası	12
Pembe mineli billur hoşab kâsesi maa muhafaza	2
Muhafaza derununda billur meyvelik	4
Billur üzerine sim tel kakmalı bardak maa kapak ve tabak maa muhafaza	1
Porselen üzerine sim tel kakmalı bardak maa kapak ve tabak maa muhafaza	2
Mavi billur üzerine sim tel kakmalı bardak maa kapak ve tabak maa muhafaza	2
Porselen sefertası	1
Billur yemişlik	3
Porselen su testisi	2
Porselen perakende kapak-3 ve tabak-4	7
Karpuz resminde yüzlü billur kapaklı ve tabaklı hoşab kâsesi (Meksur)	1
Sim tepeli sırma işlemeli kahve altı [kahvaltı] takımı serpuşu	2
Yaldızlı zihli yüzlü hoşab kâsesi	1
Sim kabara kahve altı tabağı serpuşu	15
Kapaklı billur kavanoz	2
Siyah ve pembe çiçekli porselen çay ibriği-1 şeker kâsesi-1 maa kabak kâse-1 fincan maa tabak-12 süt ibriği-1	16
Yeşil ve yaldızlı porselen çay fincanı maa tabak	4
Beyaz ve güvez yaldızlı çay ibriği-1 şeker kâsesi-1 süt ibriği-1 fincan maa tabak-5	8
Porselen salça kâsesi	2
Porselen yumurtalık	2
Billur reçel ve kahve altı tabağı	10
Billur su sürahisi	3
Porselen sagir payâte [Payet]	9
[Vr. 12B] Billur yemiş tabağı	6
Mavi ve yaldızlı kenarlı sofra payâtesi ve taam tabağı ve yemişlik vesaire	96
Maa kapak elvan çiçekli ve yaldızlı porselen sahan	11
Perakende porselen kapak	5
Porselen bardak maa kapak ve tabak-7 sagir kâse-3	10
Mütenev prselen reçel tabağı	20
Kara kalem kâse	1
Adi tabak	1
Billur tabaklı fincan ve kâse	3
Bilâ-şişe fakfon yağdanlık	1
Porselen kapaklı kâse	1
Çinikâri kulbu meksur fincan	1
Porselen bardak tabağı	4

Porselen yumurtalık	1
Mavi ve yaldızlı kenarlı porselen sagir ve kebir sofra payâtesi ve yemişlik ve saire	69
Sim sagir tabak	1
Sim tepesi delik sagir tabak	1
Ayaklı ve kulplu ve kapaklı porselen tatlı kâsesi	4
Bilâ-kapak ayaklı tatlı kâsesi	1
Bilâ-kapak maa tabak porselen boyalı hoşab kâsesi	1
Kapaklı ve kulplu maa tabak tatlı kâsesi	3
Bilâ-kapak maa tabak hoşab kâsesi	2
Pembeli beyazlı porselen taam sahanı	10
Nohudîli beyazlı ve yaldızlı porselen taam sahanı	14
Mavili beyazlı ve yaldızlı porselen taam sahanı	11
Som yaldızlı Saksonya maa kapak tabak	10
Yüzü beyaz yaldızlı maa tabak ve kapak hoşab kâsesi	3
Mor billur maa tabak ve kapak hoşab kâsesi	2
Mavili kebir hoşab kâsesi	2
Mütenev yaldızlı hoşâb kâsesi	6
Bilâ-kapak yaldızlı hoşâb kâsesi	1
Hoşab kâsesi tabağı	3
Tepeleri koşlu ve yaldızlı Saksonya sahan-5 maa kapak kapak-6	11
Saksonya perhiz sahanı-5 kapak-6	11
Sarı boyalı elvan çiçekli Saksonya sahan-5 maa kapak-7	12
Kulplu ve kapaklı şerbet bardağı	96
Mavili yaldızlı sahan maa kapak	4
Pembe sagir tatlı tabağı	1
[Vr. 13A] Kulplu tepeleri yaldızlı billur bardak	12
Tabağı	9
Boyalı teneke tepsi	76
Porselen iftar tabağı	49
Kara kalem kahve altı tabağı	80
Polat şerbet tepsisi	5
Kenarı boyalı beyaz kebir taam tabağı	6
Kenarı boyalı müdevver kebir taam tabağı	27
Ortaları pembe üzerine güllü payâte tabağı	32
Kenarları boyalı Saksonya payâte tabağı	44
Kenarları boyalı Saksonya beyaz tabak	5
Kenarları boyalı Saksonya salata tabağı	5
Kenarları boyalı Saksonya tabağı kendinden hardallık	4
Yumurtalık	6
Güvez boyalı Saksonya sahan maa kapak	3
Tabaklı ve ayaklı yaldızlı kâse maa kapak	3
Kâse tabağı ve kapağı	2
Porselen çay takımı kebir tabak-1 kâse-1 ibrik-1 fincan-1	4
Saksonya reçel tabağı	27
Güvez boyalı Saksonya maa tabak ve kapak hoşab kâsesi	1
Kara kalem tabak	5
Mavi boyalı sagir maa tabak ve kapak hoşab kâsesi Saksonya	1

Maa tabak ve kapak Saksonya şerbet bardağı	8
Çubuk kenarlı kâse	1
Balgamî billurdan yaldızlı yemiş ve salata takımı	26
Beyaz müdevver yemek tabağı kebir-3 sagir-2	5
Kebir güvez billurdan çiçeklik tabağı	1
Tek mumlu fiske şamdanı	1
Dört ve beş mumlu fakfon şamdan dört mumlu-3 beş mumlu-6	9
Bir sandık derununda yaldızlı pirinç paraşol kollarıyla çiçek ve billur yaprak ve saire	Sandık-1
Bir mumlu maa fanus sim şamdan	Adet-1
Fanus	2
Pirinç avize zinciri	1
Fakfon çiçeklik payesi	1
Yaldızlı pirinç dört mumlu şamdan	2
Pirinç tek mumlu şamdan	1
Altı mumlu billur şamdan	1
Maa avize üçer mumlu duvar paraşolü [paraçol]	2
[Vr. 13B] Tek mumlu billur şamdan maa fanus	1
Mavi boyalı porselen gaz lambası	2
Dört mumlu fakfon şamdan	2
Şişe fanus	7
Pirinç el şamdanı-1 Tek mumlu şamdan-1	2
Yedi sepet derununda avize ve fanus takımı	Takım-2
Billur ayaklı kebir fanus şamdan (6 adet sepet derununda olduğu)	Adet-6
Kebir yenidünya	2
Güvezli elvan çiçekli evize fanusu	140
Pirinç çarklı evize direği	2
Pirinç avizefanuslarının kolu	1
Maa fanus demir dökme üçer mumlu duvar paraşolü [paraçol]	6
Demir iki mumlu şamdan	1
Demir ayaklı kafesli çiçeklik maa göbek	2
Elvan boyalı mütenev billur askı (üç adedi meksur)	20
Fanus karpuzî	69
Köhne demir avize çemberi	1
Elvan renkli ve çiçekli lale resminde yapraklı avize takımı maa teferruat	Takım-3
Beyaz billur avize takımı maa teferruat	1
Şamdan fanusu	Adet-2
Elvan çiçekli ve yapraklı altışar mumlu billur şamdan	2
Elvan evize fanusu	20
Tel boyalı çiçekli etrafı	1
Şamdan fanusu	5
Onaltışar mumlu adi ayaklı şamdan	2
Billur şamdan maa fanus	2
Yaldızlı pirinç donanmalı altı mumlu porselen şamdan	
Yaldızlı çerçeveli basma resim levhası	21
Bilâ-çerçeve resim	10
Yaldızlı çerçeveli levha	7
Yaldızlı pirinç donanmalı gül ağacından mamul piyano maa iskemle	1

Pelesenk piyano	1
Pelesenk kuyruklu piyano	1
Dokuztaş tahtası	1
Oyun tavlası	2
Yaldızlı resim çerçevesi	6
Nehiy ceviz sandık	3
Nehiy adi sandık-3 kebir tahta sandık-1	4
[Vr. 14A] Kebir adi esvab dolabı	1
Kebir adi esvab dolabı	1
Dışbudak ve maun esvap sandığı	8
Kâğıt kaplı tahta dokuz kanat paravan	1
Tahta ayaklı masa	1
Kebir ambar	3
Kebir ceviz sandık	1
Bir ayağı meksur piyano iskemlesi	1
Kebir celalî tahta dolap	1
Havlu sandığı	1
Kebir ceviz sandık-1 sagir ceviz sandık-1	2
Mavi atlas kaplı kayık iskemlesi	2
Sagir tahta ambar	1
Sırma işlemeli gidiş çantası kebir-2 sagir-4	6
Sim kabaralı iskemle	1
Kebir tahta dolap	1
Tahta esvap sandığı	11
Kadife kaplı sim kabaralı sagir sandık	1
Üstüfe çanta	2
Mavi kadife sagir çanta	1
Yaldızlı çerçeveli yazı levhası	13
Adi yazı levhası	3
Bilâ-çerçeve yazı levhası	3
Yaldızlı sim çerçevesi	5
Pirinç çemberli tahta sandık	3
Adi çemberli tahta sandık	5
Kadife kaplı sagir sandık	2
Yaldızlı kebir çerçeve	1
Yaldızlı bilâ-resim çerçeve	4
Meşin kaplı ekmek kutusu	2
Kafes paravan	
Çarklı dolap adet-1 kebir bilâ-makine adet-1 Sagir	2
Altı kanat bezli pervane	1
Dört ayaklı taam masası	1
Feraşet-i şerife taburesi	1
Bozuk ve kırık laterna çalgısı	1
Dört ayaklı tahta iskemle	2
Meksur dağılmış piyano	1
[Vr. 14B] Dört ayaklı ütü masası	3
Kâğıt kaplı altı kanatlı paravan	1
Köhne maun boyalı sandık	1

Kelime-i tevhid muharrer levha	1
Cevizden mamul gümüş taam tepsisinin muhafazası	1
Dört ayaklı eşya masası-1 sagir ve kebir dört ayaklı masa-2	3
Kâğıt kaplı paravan	4
Kafes paravan	18
Santraş [Satranç] Tahtası	1
Sagir resim lehvası	1
Çekmece derununda mızıka çalgısı	1
Meşin kaplı ekmek muhafazası	2
Tahta taam iskemlesi	7
Arusek işlemeli taam iskemlesi	4
Sim karaba siyah kadifeli taam iskemlesi	1
Ceviz taam iskemlesi (Bir adedi meksur)	4
Pirinç çiçeklik ayağı	4
Hindkâri hasır	1
Adi sapı oyalı sineklik	1
Pirinç maslak	2
Ba-meşin çubuk	2
Demir soba takımı	Takım-1
Boyalı çinko hataplık	Adet-4
Fener muhafazası	1
Teneke koltuk bambusu	1
Çinko duş	1
Kebir kutu	1
Sagir dikiş kutusu	1
Cam fener	2
Demir ütü	9
Pirinç donanmalı cam fener	1
Sadaklı hela nalını	Çift-5
Çamaşır kafesi	Adet-1
Sagir Venedik sepet	3
Pariskâri kabartma çiçekli maa kapak küp	2
Kebir pirinç kapı feneri	2
Saç mangal	1
Hasır iskemlesi	6
[Vr.15A] Mum iskemlesi	1
Teneke kutu	4
Bey tablası	9
Mavi mineli çifte dürbün	1
Sedef kutu derununda domina [domino] takımı	1
Sim (…)	1
Sineklik	2
Nehiy kaşık muhafazası	4
Mineli yazı takımı-1 Parçası-5	1
Kuka girdân [Kürdan]	1
Yıldız taşından sineklik sapı	1
Muhafaza derununda müdevver mizanü'l-harare	1
Fildişi çifte dürbün	1

Fakfon buhurdan maa kılaptan	1
Yaldızlı tombak buhurdan	5
Fakfon çiçeklik	1
Demir çemberli mizanü'l-harare	1
Pirinç çiçeklik ayağı	1
Meksur dürbün	1
Fakfon sigaralık	1
Sagir terâzo [terazi]	2
Sagir yeşil tuzluk	1
Çekmece derunundan elektrik(?)	1
Sagir arusek donanmalı rahle	1
Sim mum mefrahı maa tabla	1
Pirinç donanma bağa hokka payesi	1
Sagir gümüş parçası	1
Tombak haşa paftaları	6
Gümüş endaze-1 gümüş arşın-1	2
Sarı teneke cam fener	1
Pirinç küp kapağı	1
Dört direkli duş(?)	1
Kapı feneri	2
Beyaz maun maslak	2
Kebir pirinç muşamba fener	3
Akçe tahtası	1
Pirinç el maa havan	1
Amerika bahr-i şimali haritası	1
[Vr. 15B] Almanya haritası	1
Fransızca lügat kitabı	
Albüm	6
Matbu resim kitabı	1
Yeniçeri resmi albümü	1
Gümüş ibrik muhafazası	1
Çinko duş tepesi	1
Dört köşe teneke fener	1
Uzun kuş yemekliği	1
Çamaşır sepeti	8
Sagir tahta amber	1
Kebir çifte kapaklı saç mangal-Biri ızgaralı.	4
Keçe kaplı tahta kanepe	3
Sarı teneke kaplı mangal tahtası-Demirbaş olarak haremde alet-i kaide kahve ocağına bırakılmıştır	1
Maun boyalı camlı soba önü	1
Kanaviçe kuş işlemeli maun boyalı soba önü	1
Kebir ve sagir pirinç cam fener. Dört köşe biri kebir-2 Altı köşe-2	4
Maun sagir kâğıtlık	1
Kösele kaplı demir kılıç	2
Duvar kâğıdı	Top-2
Üçayaklı ağaç şamdan sehpası	Adet-1
Sarı teneke kebir çifte mumlu cam fener	5

Sarı teneke sagir tek mumlu cam fener	1
Pirinç çerçeveli cam fener	1
Sim fındıkkıran	1
Pirinç yaşmak ütüsü	2
Pirinç şamdan	3
Tepsi kılıfı	3
Sagir hamur tahtası	1
Muşamma taam nihalisi	1
Yaldızlı pirinç fener	1
Adi cam fener	1
Bir sakankur derununda iğne ve yüzük püreleri	Miktar-1
Nuhas kebir ve sagir çamaşuyi leğeni ve tütün tablası leğen-7 tabla-1	Adet-4
Nuhas kebir kazgan [kazan]	3
Nuhas kebir çamaşuyi leğeni	12
Nuhas saplı	1
Mangal-1 Kapak-2	3
[Vr. 16A] Pirinç mangal çerçevesi	1
Nuhas beyazî leğen	1
Kebir sarı semaver	1
Nuhas sitil	2
Nuhas kebir güğüm	4
Sagir sarı semaver-1 kebir sarı semaver-1 nuhas kebir semaver-1	3
Nuhas meşruba [Maşrapa]	1
Pirinç kebir güğüm	2
Nuhas karavana	2
Sagir çamaşır leğeni-2 karavan-2 sabun tası-2 maa kapak çorba tası-1 maa kapak yumurta tavası-1 şerbet güğümü-1	9
Nuhas su maşrapası-1 Izgara-1 sagir sini-2 nuhas kahve kutusu-1 nuhas kapak-2 tatlı kapağı-1 maa kapak pilav tenceresi-1	9
Maa kapak nuhas sahan	2
Maa al tunç havan	2
Nuhas kulplu bakraç-1 saplı maşrapa-1	2
Nuhas sabunluk	1
Sarı ibrik	1
Nuhas karavan	1
Nuhas maa kapak yedek-3 kebir sürgü-2 vasat sürgü-3 kebir ve sagir kata-yıf [kadayıf] tepsisi-23	31
Nuhas maa kapak kebir vasat helvahane-9 maa kapak kebir pencere-24 maa kapak vasat tencere-16 maa kapak sagir tencere-18	67
Maa kapak kuşhane-109 kebir ve vasat yağ tavası-2 kebir çamaşır leğeni-1 kebir ve veasat karavan-2	114
Lenger maa kapak-2 bila-kapak tatlı tabağı-6 hurda kapak-59 bila-kapak hurda pilavlık-11	78
Hurda ibrik-1 bila-kapak hurda lenger-4 Kulplu uzun balık tavası-1 saplı tas-1	7
Kuşhane kapağı-12 satır-1 saplı kepçe-4 saplı kevgir-3 hurda demir kev-gir ve kepçe-17	29
Kantar	2
Taş havan maa şimşir-i el	1

Nuhas bila-kapak yedek-1 bila-kapak hurda tencere-1 Sahan maa kapak-121 pilavlık maa kapak-31	154
Lenger maa kapak-5 Tatlı tabağı-28 lenger kapağı-5 sahan kapağı-21	59
Maa kapak köhne nuhas mangal	1
Kebir nuhas beyazî iki kulplu tabe	1
Nuhas sagir maşrapa	4
Pirinç şerbet güğümü	2
Sarı leğenibriği	1
Nuhas kebir taam tepsisi	4
Pirinç kebir taam tepsisi	2
Nuhas iki kulplu kaçarula	2
Nuhas saplı tencere maa kapak	1
Nuhas pilav tenceresi	3
Nuhas yumurta tabesi	1
[Vr. 16B] Nuhas sahan kapağı	3
Nuhas birun tası	1
Nuhas abdesthane ibriği	1
Pirinç mangal kapağı	1
Yaldızlı pirinç kalem işlemeli leğen ibriği-1 sabunluk-3	4
Sarı leğen ibriği	8
Sarı hela ibriği	11
Nuhas leğen maa ibrik	2
Nuhas hela ibriği	1
Nuhas hamam tası	3
Yaldızlı pirinç abdest ibriği	1
Nuhas kahve güğümü	1
Kebir dörtayaklı ağır yaldızlı pirinç mangal maa tabla ve kapak tabe	2
Kebir dörtayaklı yaldızlı pirinç mangal maa tabla ve kapak tabe	2
Dörtayaklı pirinç mangal maa kapak ve tava	1
Tablası kendinden dört ayaklı pirinç mangal maa kapak ve tava	1
Üçayaklı yaldızlı pirinç sagir mangal ve tabla	1
Kebir pirinç mangal ve kapak maa tabla	1
Pirinç mangal maa tabla	1
Pirinç kebir mangal maa tabla ve bila-kapak tava	1
Pirinç dörtayaklı mangal ve kapak	1
Pirinç semaver	3
Kebir nuhas sitil	1
Nuhas sagir kahve ibriği	5
Nuhas ilaç cezvesi	1
Nuhas kebir ve sagir kahve güğümü	5
Nuhas kahve cezvesi	6
Nuhas tas	1
Nuhas tütün tablası	1
Nuhas karavana	1
Nuhas kapak ve tencere ve saire ve sahan	106
Nuhas reçel kavanozu	3
Nuhas badya	1
Satır	2

Kebir ve sagir pirinç taam sinisi		9
Kebir ve sagir nuhas taam sinisi		9
Nuhas reçel kavanozu		2
[Vr. 17A] Yaldızlı pirinç maslaklı güğüm		1
Pirinç şerbet güğümü		2
Yaldızlı pirinç abdest leğeni maa ibrik		3
Pirinç abdest leğeni		2
Kapaklı nuhas güğüm		4
Yaldızlı pirinç kebir mangal maa tabla ve tava		1
Yaldızlı pirinç mangal tablası		1
Köhne mangal tavası maa kapak maa hırdavat		0
Nuhas kahve güğümü		2
Nuhas kaçarula		1
Nuhas kaçarula	Demirbaş olarak kilerde bırakılmıştır	1
Nuhas saplı tencere maa kapak		1
Nuhas sahan maa kapak (İkisinin kapağı olmadığı)		4
Nuhas pilav tenceresi		1
Kebir camlı dolap		1
Pirinç küp kapağı		5
Bütün Ağır paket	Hazine-i Hassa-i şahane dairesinden mahfuz bulunduğu	Parça-223
Sagir vasat paket		182
Maun paket		Adet-2
Maun ağır bütün paket		442

5.4. Birtakım Borçlar ve Alacaklılarla İlgili Meseleler

Fatma Sultan'ın geride bıraktığı borçların ödenmesi, bir başka deyişle alacaklılarla olan hesabın görülmesi epey uzun bir zamana yayılan meşekkatli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Fatma Sultan'ın terekesi bu yönüyle kardeşi Refia Sultan ile de büyük ölçüde bir benzerlik sergilemektedir. Nitekim iki kız kardeşin de borçlarıyla alakalı çıkmaza giren meseleler bir yerde kesişecektir.[583]

Terekenin kaydından sonra 1 Ocak 1885'te (16 Kanunsani 1300) Fatma Sultan'ın kâtip, aşçı, vekil-i harç, kilerci, tablakârlar ve mirahor gibi 18 hizmetlisine sultanefendinin hazinedeki maaşından 2 bin 750 kuruş verilmiştir.[584] Böylece ilk etapta işsiz kalan en yakın çalışanlardan bir kısmına yardım edilmekteydi. Asıl ciddi miktarlarda alacağı olanlar ise çok daha uzun süre boyunca bekleyeceklerdi.

[583] A. Akyıldız, *Refia Sultan,* s.196-200.

[584] BOA, İ.DH 940/74414.

Mayıs 1886'da sultanefendiden kalan Baltalimanı Sahilsarayı ve çevredeki çeşitli arazilerin bir başka hanım sultana verilmesi kararlaştırılmıştır.[585] Bu karar mucibince, sarayın bundan yaklaşık bir yıl sonra, 16 Haziran 1887'de (4 Haziran 1303) Mediha Sultan'a ihsan edildiği anlaşılmaktadır.[586] Böylece Baltalimanı Sahilsarayı yeni sahibine kapılarını açmıştır.

Fatma Sultan'ın geride bıraktıkları tespit edildikten sonra Hazine-i Hassa'da kurulan komisyon, alacaklıların müracaatları üzerine inceleme yapmakta ve sultanefendinin hesabını kapatmaya çalışmaktaydı. 1887 ve 1888 yıllarında komisyonun belirli zamanlarda toplanarak bu yoldaki faaliyetlerini sürdürdüğü görünmektedir.[587] Ancak 1889 yılına gelindiğinde henüz pek bir ilerlemenin kaydedilemediği anlaşılmaktadır. Örneğin, önceki kısımlarda bahsi geçen ve Fatma Sultan'dan alacağını tahsil etmek için Mercan'daki konağın satılmasını isteyen tüccar Jean Stamatiadis hala hiçbir şey alabilmiş değildi. Rus Elçiliğini de araya koyarak sitemlerini ileten tüccarın ifadeleri, süreç hakkında açıklayıcı bilgiler içermektedir. Jean Stamatiadis, dönemin Rusya Elçisi Aleksandr Nelidov'a Fransızca olarak verdiği ve elçilik tarafından da Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazısında Komisyon başkanı Agop Paşa'nın yoğunluğu sebebiyle sürekli taleplerinin ertelediğinden yakınmaktaydı. "Matlubat-ı acizanem bu veçhile bila-faiz sürünmekte ve bittabi acizlerince zarar-ı külliyi mucip olmaktadır" diyen Jean Stamatiadis şu sözlerle Rusya Elçisi Nelidov'un yardımını istemekteydi:

> "Acizleri dahi bu veçhile ila nihaye merhume-i müşarünileyhanın tesviye-i terekesini bekleyemeyeceğimden ve zaten hanedan-ı padişahîlerinden hiçbirinin terekesinin tesviyesi böyle 5 seneler sürüncemede kalmış olduğunun asla emsali görülememiş olduğundan lütfen 5 se-

---

[585] BOA, MB 85/32.

[586] Baltalimanı Sarayı'nın tahsis tarihi, Mediha Sultan'ın biyografisini kaleme alan araştırmacı tarafından "15 Haziran 1887-24 Ramazan 1304" olarak verilmiştir. (Özge Kahya, *Mediha Sultan'ın Hayatı*, s.57). Fakat araştırmacının bu bilgiye kaynak olarak gösterdiği belgenin kendisi daha ileri bir tarihe (8 Cemaziyelahir 1310-16 Kanunuevvel 1308) ait olup, sadece içeriğinde Baltalimanı Sahilsarayı'nın Mediha Sultan'a "4 Haziran 1303"te ihsan buyrulduğu şeklinde geçmişe dönük bir bilgi zikredilmiştir (BOA, Y.PRK.HH 26/9). Dolayısıyla bu tarihin hem TTK Tarih Çevirme Kılavuzu hem de Hicri 1304 senesi salnamesindeki karşılığı olan "16 Haziran 1887" tarihini tahsis tarihi olarak kabul etmek uygun düşecektir (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, İstanbul 1304, s.13). Araştırmacının belirttiği "24 Ramazan 1304" tarihinin ise nereden ortaya çıktığı anlaşılamamaktadır. 26 Haziran 1887 tarihli bir başka belgede de Baltalimanı Sahilsarayı'nın Mediha Sultan'a inayet ve ihsan buyrulduğu zikredilerek, içeride kalan avize ve ayna gibi birkaç parça eşyanın hazine-i hümayun'a teslim edileceği belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.HH 18/44).

[587] TSMA.E 605/88; 605/97.

neden beri merhume olan sultan müşarünileyhanın terekesinin matlubat-ı acizanemde tesviyesi hususuna hemen ve tavassut-ı asilanelerinin icap edenler nezdinde diriğ buyrulmasını istirham eylerim efendim."[588]

Bu konu Hariciye Nazırı tarafından Hazine-i Hassa'dan sorulduğunda ise Hazine-i Hassa Nazırı, "komisyonun henüz muamele-i lazımeyi ikmal etmemiş olduğundan" bahisle Jean Stamatiadis'in de tıpkı diğer alacaklılar gibi vakti gelince hesabının görüleceği cevabını vermiştir.[589]

Diğer alacaklılar da tıpkı Jean Stamatiadis gibi beklemekteydiler. Nitekim Fatma Sultan'ın terekesindeki eşyaların komisyon huzurunda satışa çıkarılarak borçların kapatılmasına Sultan Abdülhamid'in emirleriyle ancak Temmuz 1890'da başlanabilmişti.[590] Ardından Hazine-i Hassa'da toplanan komisyon gözetiminde Fatma Sultan'ın terekesinin müzayede ile satışı gerçekleştirilmiştir. 12 Ekim 1890 (30 Eylül 1306) günü müzayede başlamış ve 25 defa olmak üzere icra edilip 14 Aralık 1890'da (2 Kanunevvel 1306) sona ermiştir. Bu satışlar sonucunda 1 milyon 348 bin 311 kuruş elde edilmiştir.[591] Daha sonra Fatma Sultan'ın alacaklılarının talep ettiği borçlar ve kendilerine verilmesi kararlaştırılan miktarlar hesaplanmıştır. Çoğunlukla kişilerin talep ettikleri meblağın biraz indirildiği görünmektedir. Alacaklı gözüken 171 kişiye toplamda 4 milyon 762 bin 602 kuruş ödenmesi öngörülmüştü. Listede en yüksek miktarda alacağı olanlar ise, 794 bin 314 kuruşla müteveffa Sarraf Artin Manukyan'ın varisleri, 586 bin 415 kuruşla Mösyö Jean Stamatiadis ve 506 bin 600 kuruşla Sarraf Oseb Efendi idi. Geriye kalan miktar ise hademeler, çöpçüler, arabacılar, bahçıvanlar, aşçılar, kilerciler gibi Fatma Sultan'ın çalışanlarıyla, terzi, bakkal, balıkçı, ekmekçi, zerzevatçı, kuyumcu, oduncu, kömürcü gibi birçok esnafa olan çeşitli borçlardan oluşmaktaydı.[592]

Fatma Sultan'ın esnaf ve tüccara olan borçlarından başka, kendi sarayında hizmet etmiş bulunan cariyelerin de talep ettiği çeşitli miktarda alacakları mevcuttu. Toplamda

[588] "Malheureusement le président de cette Commission Excellence Agop Pacha, en raison de ses nombreuses occupations, diffère de mois en mois cette liquidation, retention argent sans aucun intérêt et me causant un préjudice considérable… Je riens prier humblement Votre Excellence de vouloir bien intervenir au prés de la Sublime Porte a fin que je sois remboursé des sommes sus-indiguées par la sucsession de la Princesse morte depuis 5 années, délai qui, de mémoire d'honneure en Turquie n'ai jamais été pris pas le Ministére de la Liste Civile pour la liquidation de hoirie d'un de membres décédé de la Famille Impériale. Jai l'honneur d'être avec le plus profond respect Monsieur l'ambassadeur." (BOA,BOA, HR.TH 90/39).

[589] BOA, HR.TH 90/39 Lef 3.

[590] TSMA.E 509/110; 109; 111.

[591] TSMA.E 605/108; BOA, HH.d 30503 s.2-32.

[592] BOA, HH.d 30503, s.32-41.

36 kadın ve üç erkek hizmetliye 390 bin 145 kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu şahısların talep ettikleri miktarlar ile kendilerine ödenmesine karar verilen tutarları bir tablo halinde listelemek, Fatma Sultan'ın sarayındaki hane halkı konusunda bilgi vermesi bakımından faydalı olacaktır**.**

Tablo 4. 4. Merhume Fatma Sultan'ın ma'tuka [azad olunmuş] ve gayr-i ma'tuka cariyelerinin talep etmekte oldukları meblağ[593]

No	İsim	Talep	Verilen
1	Hazinedar Usta Renk-Sefa Kalfa	13.250	12.268
2	Çamaşuyî Usta Şehir Kalfa	10.600	9.711
3	İbrikdar Usta Aşk-Dil Kalfa	6.625	6.133
4	Kahveci Usta Dilber Kalfa	15.925	12.077
5	Kilerci Usta Safinaz Kalfa	15.500	9.907
6	Nazik-Eda Kalfa	15.925	12.077
7	Usta İkinci Letafet Kalfa	10.175	7.635
8	Dil-Firuz Kalfa	10.175	7.635
9	Tirendaz Kalfa	10.175	7.635
10	Nazik Kalfa	10.175	7.635
11	İrfan-Dil Kalfa	10.175	7.635
12	Zerafet Kalfa	10.175	7.635
13	Peyvizr Kalfa	10.175	7.635
14	Dirayet Kalfa	10.175	7.635
15	Kalfa neferatından Dilruba	8.850	6.408
16	Rûşena Kalfa	8.850	6.448
17	Dilberiz Kalfa	8.850	6.408
18	Nakş-i Felek Kalfa	4.950	2.580
19	Aşk-Cemal Kalfa	6.750	3.637
20	Kahveci Usta La'l-Devran Kalfa	825	760
21	Dilbernu Kalfa	5.000	2.883
22	Emsalfer Hanım	8.330	6.825
23	Cezb-i Dil Kalfa	55.720	53.555
24	Şebdin Kalfa	5.150	4.490
25	Mihr-i Felek Hanım	20.060	15.883
26	Revk-Tarab Hanım	22.575	16.580
27	Yeksun Hanım	4.950	2.577
28	Kamer Hanım	28.690	22.825
29	Hüsn-i Hal Hanım	11.175	8.614
30	Daye Hanım	29.250	24.567
31	Fikiryar Hanım	7.730	6.297
32	Bezmeser Hanım	4.565	3.648
33	Gülhiz Hanım	24.175	19.920
34	Fikirnaz Hanım	7.860	6.777
35	Mah-i Şeb Hanım	15.195	12.018
36	Nuransez Hanım	16.660	13.495

[593] BOA, HH.d 30503, s.41 vd.

37	Helvacı Beyefendi	8.500	7.462
38	Hamam Ağası İbrahim Ağa	4.200	3.888
39	Haftan Ağası Mustafa Ağa	9.625	8.910
Toplam		488.035	390.145

Bu isim listesi, sultanefendinin sarayındaki hizmetliler hakkında kısmen fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bu noktada Fatma Sultan'ın hane halkına dair bilgi veren diğer iki belgeye de temas etmekte fayda vardır. Biri, sultanefendinin 1878 (Mart 1294) yılında maaş verdiği, diğeri ise çıraklı olan, yani saraydan ayrılan ve fakat yine de kendilerine maaş verilen kişileri gösteren bu listeler, yukarıdaki borç listesiyle mukayese yapılabilmesi maksadıyla kıymetlidir. Birkaç aynı isime tesadüf edilmesi de Fatma Sultan'ın tabii olarak bazı hizmetlilerinin yıllarca yanında bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 4. 5. Fatma Sultan'ın 1878 tarihindeki bazı hizmetlileri[594]

İsim	Maaş
Fikirnaz Hanım	150
Daye Hanım	500
Emsalfer Hanım	100
Mah-i Şeb Hanım	150
Feher Hanım	300
Zevk-i Tarab Hanım	250
Mihr-i Melek Hanım	200
Usta ve Kalfalar	6.150
Fikiryar Hanım	100

Tablo 4. 6. Merhume Fatma Sultan'ın çıraklı olup maaş verdiği kişilerin listesi[595]

İsim	Maaş
Dadısı Mah-i Şeb Kulları	300
Dayesi Çeşm-i Fer Kulları	500
Dayesi mahdumu Hulusi Kulları	300
Sabık Hazinedar Usta Kulları Gülhusül Kulları	300
Defa sabık Hazinedar Usta Cezb-i Dil kulları	300
Çamaşuyî Usta Kamer kulları	300
Defa Çamaşuyî usta Zevk-i Tarab kulları	300
Teraksetr Kulları	200
Emsalfer Kulları	200
Yeksun Kulları	200
Nakş-i Felek Kulları	100
Tefevvük Kulları	100
Letafet kulları	100
Serriş Kulları	100
Bezmeser Kulları	100

[594] BOA, Y.PRK.HH 4/53.

[595] BOA, Y.PRK.HH 20/26.

Mukabele sultan dayesi kulları	100
Hoca Ayşe Hanım	200

Böylece Fatma Sultan'ın toplam borcu 4 milyon 952 bin 325 kuruş olarak hesaplanmıştır. Satılan terekesinden elde edilen meblağ ve Maliye Hazinesi başta olmak üzere kendisinin birtakım alacaklarından ortaya çıkan 4 milyon 396 bin 499 kuruşluk meblağ ile bu borçların bir kısmı kapatıldığında, geriye 555 bin 821 kuruşluk bir açık kalmaktaydı. Aynı tarihlerde, Fatma Sultan'ın diğer kardeşi Refia Sultan'ın da borçları henüz kapatılabilmiş değildi. Bu sebeple bu iki sultanefendinin terekelerindeki açığın kapatılması için 27 Ocak 1892 (15 Kânunusani 1307) tarihinde, merhume Tiryal ve Hüsn-i Melek Hanımların da geride kalan eşyalarının satılıp ek gelir elde edilmesi yolunda bir irade çıkmıştır.[596]

Ancak bu teşebbüslerin de pek fayda vermediği anlaşılmaktadır. Zira vefatının üzerinden yıllar geçmesine rağmen hala Fatma Sultan'dan alacağını tahsil edememekten yakınan isimlere tesadüf edilmektedir. Örneğin sultanefendinin bahçıvanbaşısı Avusturya-Macaristan tebasından müteveffa Milo Niko Ginginnovich'in varisleri, 9 Nisan 1891'de elçiliği de araya sokarak "fakirü'l-hal olduklarından bahisle" alacaklı oldukları meblağın bir an evvel ödenmesini istiyorlardı.[597] Fakat Hazine-i Hassa'dan verilen cevapta Fatma Sultan'ın terekesiyle ilgili işlemlerin hala yürütüldüğü ve vakti gelince, "emsali hakkında ittihaz olunacak muameleye tevfikan mumaileyhin matlubu hakkında dahi o sırada icabı icra" olunacağından bahsedilmekte, yani diğer alacaklılar gibi Milo Niko'nun varislerinin de beklemesi gerektiği söylenmekteydi.[598] İşin trajikomik tarafı, Avusturya Elçiliğinin bu işin takipçisi olup ardı sıra taleplerle Milo Niko'nun varislerine destek çıkmasına karşılık, alacaklıların talep ettiği miktar hala ödenememiş olmasıdır.

Elçiliğin 31 Mayıs 1893'te söz konusu varislerin ekonomik sıkıntılar çektiğinden bahisle bir an evvel problemin çözülmesi gerektiğini belirten yazısı, 25 Temmuz 1895'te Milo Niko'nun varislerinin alacağı meblağın 155 bin 64 kuruş olduğunun da belitilerek aynı meselenin bir kez daha dile getirilmesi ve 19 Aralık 1895'te talepleri yineleyen bir yazı daha gönderilmesine rağmen bir türlü sonuç alınamamıştır.[599] Hariciye Nezareti,

[596] TSMA.E 422/25.

[597] BOA, HR.H 385/25 Lef 2.

[598] BOA, HR.H 385/25 Lef 3.

[599] BOA, HR.H 385/25 Lef 4, 5, 8.

Avusturya Elçiliğinden gelen bu ısrarlı talepleri Hazine-i Hassa'ya iletiyor, Hazine-i Hassa Nezareti'nden ise Fatma Sultan'ın Maliye Hazinesi'nde olan alacaklarının incelendiği ve oradan para çıktığında geri kalan borçların ödeneceği söylenerek hep aynı minvalde resmi cevaplar veriliyordu. Netice itibarıyla Milo Niko'nun varisleri 1896'ya gelindiğinde hala alacaklarını tahsil edebilmiş değillerdi.[600]

Anlaşıldığı kadarıyla Fatma Sultan'ın borçlarının kapatılmasında doğal olarak birtakım öncelikli tercihler yapılmak zorunda kalınmıştı. Hazine-i Hassa Müsteşarı Halid Bey'in 12 Nisan 1893 (31 Mart 1309) tarihinde kaleme aldığı bir yazıda, Fatma Sultan'ın zamanında bazı alacaklılara rehin bıraktığı pek kıymetli mücevherlere dikkat çekilerek bunların ziyan olacağından bahsedilmiştir.[601] Bu uyarının dikkate alınıp, rehinde kalmış olan bu gibi değerli eşya ve mücevherleri kurtarma meselesinin tereke işlemlerinde ön sıraya alındığı görünmektedir. Zira Fatma Sultan'ın 80 bin kuruş karşılığı rehin verdiği ve Nesib Efendi'nin varislerinde bulunan murassa taşlı takım, tereke komisyonunun kararıyla ilgili meblağ ödenerek geri alınmıştır. Ancak Sarraf Manukyan'ın varislerinde de benzer şekilde rehin bırakılmış eşya vardı. Bunlara karşılık Fatma Sultan'ın Maliye Hazinesi'nde ise 10 bin kuruştan fazla alacağı kalmıştı.[602]

Fatma Sultan'ın, en başta maliyede kalan maaşları olmak üzere bir kısım alacakların tespiti ve bunların borçların kapatılmasına sarf edilmesi işleminin pek de kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Zira 1902 yılına gelindiğinde henüz bu çalışmaların bir semeresi görülebilmiş değildi.[603] Nitekim Sarraf Artin Manukyan'ın oğlu Karsenk tarafından verilen 23 Ekim 1909 (10 Teşrinievvel 1325) tarihli yazıda 24 bin 37 Osmanlı Lirası 72 kuruş alacaklarının hala ödenmediği belirtilmiştir. Karsenk Manukyan, babasından kalan ve yıllardan beri tahsil edemediği borçlar için "Lütfen bir an evvel tesviye buyrulmasını temenni eylerim" demekteydi.[604]

Fatma Sultan'ın vefatından sonra yaşanan bütün bu sürece bakıldığında, ömrü boyunca kaderin karşısına çıkardığı birçok güçlükle yüzleşen sultanefendinin, hayatı sonlandıktan sonra bile makberinde huzura kavuşamadığı söylenebilir. Borçlarının yıllarca

[600] BOA, HR.H 385/25 Lef 7, 10.

[601] BOA, Y.PRK.HH 34/71.

[602] BOA, Y.PRK.HH 34/52; Y.MTV 237/17.

[603] BOA, BEO 1785/133801; 133802; Y.MTV 298/66.

[604] BOA, ML.EEM 765/32.

kapatılamamış olması ve bu sebeple geride bıraktıklarının üzerine bir türlü toprak atılamayışı, onun namını en azından alacaklıları arasında arafta bırakmıştır. Borçların akıbeti bundan sonra takip edilemiyor ise de Sultan V. Mehmed Reşad'ın saltanatı döneminde, padişahın öz ablasından geriye kalan bu borçların bir şekilde kapatıldığı düşünülebilir.

SONUÇ

Tanzimat döneminde bir padişah kızı olarak Fatma Sultan'ın hayat hikâyesini ortaya çıkarma amacıyla yola çıktığımız bu çalışmanın nihayetinde elde edilen birkaç başlıktan söz edilebilir. İlk sırada söylenebilecek şey, her ne kadar hususi yaşamı, karakteri ve duygularına çok fazla hulul edilememiş ise de kaynakların el verdiği ölçüde Fatma Sultan'ın biyografisi etrafında ana hatlarıyla bir padişah kızının portresinin şekillenmiş olduğudur.

Fatma Sultan'ın portresi aynı zamanda Tanzimat devrinde bir kadın hanedan üyesinin yaşamı, alışkanlıkları, sosyal ilişkileri, harcamaları, maddi ve manevi meseleleri hakkında bir örnek teşkil etmiştir. Sultanefendinin maddi meselelerine değinilirken bir taraftan da son devir Osmanlı ekonomisinde ve mali harcamalarında özellikle hanedan ailesinin kadın fertlerinin tesirleri sorgulanmıştır. Bu yönüyle Fatma Sultan'ın hayatında temas edilen bazı unsurlar dönemin ekonomik durumuna dair de birtakım örnekler sunmaktadır.

Yer yer ismi kaynaklarda zikredilen ve fakat hakkında bilinenlerin çok az ve eksik olduğu Ali Galib Paşa'nın biyografisi de bu araştırma içerisinde büyük ölçüde ortaya çıkmıştır. Ayrıca hayatını kaybettiği enteresan kazanın detayları aydınlanmış ve bu konudaki muhtelif soru işaretlerine cevap veren kaynaklar meydana konulmuştur.

Bir diğer figür olarak Nuri Paşa'nın hakkında ulaşılan bilgilerin de toplanıp derlenmesiyle bir derecede onun hayat hikâyesiyle beraber, bu araştırma kapsamında merkezde Fatma Sultan olmak üzere toplam üç tarihi şahsiyetin biyografisine değinilmiştir. Ayrıca Nuri Paşa'nın Yıldız Mahkemesi'ndeki rolü sorgulanarak bu hadiseye yeni bir bakış açısından temas etmek mümkün olmuştur.

Fatma Sultan, Tanzimat'ın ilk yılında dünyaya gözlerini açmış bir padişah kızıydı. Babası Sultan Abdülmecid'in hayata geçirdiği ve fert olarak bizzat uygulamalarına katıldığı modernleşme hareketlerine ayak uyduran hanedan mensuplarından birisiydi. Osmanlı'nın bu değişim sürecinde meydana gelen yeni yaşam pratikleri ve âdetleri takip etmekte babası kadar biraderi Sultan V. Murad'ı da örnek almıştır. Nitekim Osmanlı'da emsaline çok fazla rastlanmayan bir şekilde, henüz 10 yaşındayken bir gravürünün çizilmesi ve evlilik haberleri münasebetiyle bu tasvirin çeşitli yayınlar vasıtasıyla Avrupa'da geniş bir şekilde dolaşıma girmesi, Fatma Sultan'ın yepyeni bir devirde yaşayacağının erken işaretlerden birisiydi.

Çocukluğundan itibaren Fransızca dersleri alan Fatma Sultan, büyük ölçüde siyasi bir nitelik sergileyen ve Reşid Paşa'nın gelini olması sebebiyle yabancı basın ve kamuoyunda ciddi derecede ilgi uyandıran evliliğinden sonra da eşi Ali Galib Paşa'nın vasıtasıyla, meşhur seyyah Arminius Vambery'den ders almaya devam etmiştir.

Tanzimat'ın meydana getirdiği modernleşme kaidelerinin Fatma Sultan'ın yaşamında ve karakterindeki yansımaları sadece Fransızca öğrenmesiyle sınırlı değildir. Yunanistan sefirinin eşiyle diyalog kurması, Fransa sefirinin eşine davet yollaması, İngiliz ressam Mary Walker ile yakın ilişkiler kurması Fatma Sultan'ın Avrupa'dan ve Avrupalılardan herhangi bir çekincesi olmadığını göstermektedir. Tam tersine bu gibi işaretler, Tanzimat'ın ortaya sürdüğü terakki etmiş olanı yani bir bakıma Avrupa'yı tanıma ve aynı terakkiye erişmek için de neyi doğru yaptıklarını anlama gibi pratiklerin Fatma Sultan tarafından da kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Yine benzer şekilde, Fatma Sultan'ın yabancı moda dergilerini inceleyip Mary Walker ile bunlar hakkında konuşması bir yandan onun Fransızca derslerinde belirli bir düzeye geldiğini işaret ederken diğer taraftan alafranga ürünleri takip ettiğini göstermektedir. Nitekim evinde yer yer Avrupa üretimi mobilyalar kullanmasında ve bazı kıyafetlerinde alafranga modayı tercih etmesinde Fatma Sultan'ın batıya olan ilgisinin izleri görünmektedir. Buna rağmen onun Tanzimat'ı bir Avrupalılaşma saplantısı haline getirmediği de anlaşılmaktadır. Zira hem kitapları arasında hem de ev eşyaları ve kıyafetlerinde şark ürünlerine de rastlanması, onun ihtiyaçlarına cevap verecek en iyi ve en kaliteli ürün neredeyse oraya itibar ettiğini göstermektedir.

Fatma Sultan'ın sarayında mevcut olduğunu tespit edebildiğimiz müzik aletlerine bakıldığında ise, devrin sıklıkla tesadüf edilen bir âdeti olarak, kendisinin de bir derecede musikiye ilgili olduğu ve evinde çeşitli müzik etkinlikleri yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bütün bu emarelerden hareketle Fatma Sultan'ın, Tanzimat padişahı Sultan Abdülmecid'in kızı ve bir hanedan üyesi olarak, babasının ortaya koyduğu yeniliklere açık, modern ve aydın bir karakter profilini kabul ettiği ve devam ettirdiği söylenebilir. Bu yönüyle Fatma Sultan, bir taraftan Tanzimat'ın ileri sürdüğü modern yaşam pratiklerine ayak uydurmaya çalışmak diğer taraftan ise gelenekten kopmamak şeklinde özetlenebilecek devrin dualist eğilimlerini benimsemiş birçok insan içerisinde hanedandan, yani en üst perdeden bir Osmanlı kadını örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fatma Sultan muhtemelen eşi Ali Galib Paşa ile aralarındaki 10 yıllık yaş farkının tesiriyle ve ilk doğan çocuğunu çok kısa sürede kaybetmesi sebebiyle mutlu bir evlilik kuramamıştı. Ali Galib Paşa'yı da 4 yıllık kısa bir evlilik sürecinden sonra bir boğaz kazasında kaybeden Fatma Sultan, Nuri Paşa ile gerçekleştirdiği ikinci evliliğinden doğan iki çocuğunu da kısa süreler içerisinde kaybetmiştir. Ayrıca Nuri Paşa'nın yolsuzluk iddialarına maruz kalması, Nikterin adlı bir kalfa ile Fatma Sultan'ı aldatmaya kalkıştığının ileri sürülmesi ve nihayet Yıldız Mahkemesi kapsamında yargılanarak Taif'e sürgün edilişi, Fatma Sultan'ın ikinci evliliğiyle de huzura kavuşamadığını göstermektedir.

Fatma Sultan'ın hayatına bakıldığında, birinin kazada vefat ettiği, diğerinin sürgüne gönderildiği iki eş ve erken bir zamanda kaybedilen üç çocuğun açtığı yaralarla baş etmek zorunda kalan bir kadınla karşılaşılır. Kaderin onu burun buruna getirdiği pek çok dert ve sıkıntı içerisinde, özellikle üç evlat acısının açtığı yaraların Fatma Sultan'ın baş etmesi gereken en sert darbeler olduğunu tahmin etmek zor değildir. Nitekim dayesinin (dadısının) oğlu için makam arayışında bulunmasında ve bazı küçük çocukları sahiplenip sarayında büyütmesinde, onun evlat acılarıyla içerisine gömülen çocuk sevgisinin izleri görülür.

Netice itibarıyla, son söz olarak bütün bu araştırma sürecinin nihayetinde şöyle söylenebilir:

Fatma Sultan Tanzimat'la doğdu, Osmanlı modernleşmesi ile yaşadı. Hayatı boyunca kaderin karşısına çıkardığı pek çok dertle sınandı. Yaşamı boyunca hep Tanzimat padişahı Sultan Abdülmecid'in kızı, Osmanlı modernleşmesinin simge devlet adamı Mustafa Reşid Paşa'nın gelini olarak tanındı. Sultan II. Abdülhamid devrinde, ruhî bir yalnızlık içerisinde hayata veda etti. Böylece vaktinde bulup erkenden kaybettiği çocuklarına kavuştu. Geride bir hoş sedası kaldı. Bu ahenkli sesi hatırlayan samialar da göçüp gittiğinde her şey sükûta erdi.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşivler

1.1. Bibliothèque National de France

1.2. SALT Araştırma Arşivi

1.3. İBB Atatürk Kitaplığı

-Cevdet Paşa Yazmaları

-Pertevniyal Valide Sultan Evrakı (PVS.Evr)

1.4. İstanbul Üniversitesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Koleksiyonu

1.5. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

-Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

-Cevdet Maarif (C.MF)

-Dahiliye Defterler (DH.SAİD.d)

-Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3)

-Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT)

-Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH)

-Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)

-Hatt-ı Hümayun (HAT)

-Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d)

-Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ)

-İrade Dahiliye (İ.DH)

-İrade Dosya Usulü (İ.DUİT)

-İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

-Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT)

-Mabeyin-i Hümayun İradeleri (MB.İ)

* Arşiv belgelerinin defter, dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

-Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM)

-Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM)

-Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)

-Meclis-i Vala (MVL)

-Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.}AMD)

-Sadaret Defterleri (A.}AMD.d)

-Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.}DVN)

-Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.}MKT.MVL)

-Sadaret Mühimme Evrakı (A.}DVN.MHM)

-Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM)

-Sadaret Müteferrik Evrakı (A.}M)

-Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT.NZD)

-Sadaret Teşrifat Kalemi Evrakı (A.}TŞF)

-Sadaret Umum Vilayât Evrakı (A.}MKT.UM)

-Satın Alınan Evrak Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD.AFT)

-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA-D)

-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA-E)

-Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

-Yıldız Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH)

-Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)

-Yıldız Maliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ML)

-Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

-Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyin Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

2. Kaynak Eserler

Ali Fuad, [Türkgeldi], *Maruf Simalar*, Haz. Selçuk Akşin Somer-Mehmet Kaplan, TTK, Ankara 2013.

_____, *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*, İstanbul 1928.

Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, haz. Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Açba, Leyla, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, İstanbul 2004.

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi VI-VII-VIII*, YKY, İstanbul 1999.

Ahmed Midhat Efendi, *Üss-i İnkılap*, haz. İdris Nebi Uysal, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

Ali Haydar Midhat Bey, *The Life Of Midhat Pasha,* London 1903.

Ali Rıza-Mehmed Galib, *XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanli Ricâli*, I, haz. Fahri Çetin Derin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

Allom, Thomas, Robert Walsh, *Constantinople and The Scenery of The Seven Churches of Asia Minor*, II, London 1839.

Annuaire Diplomatique De La République Française Pour 1872-1873, Paris 1873.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.

Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Haz. Cavit Baysun, TTK, Ankara 1960.

Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, Haz. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991.

Charles White, *Three Years in Constantinople: Or, Domestic Manners of The Turks in 1844*, III, London 1845.

Comte Benedetti, *Essais Diplomatiques*, Paris 1897.

Des Essarts, Alfred, *Portraits Biographiques et Critiques Des Hommes De La Guerre D'orient*, Paris 1855.

Eldem, Edhem, *V. Murad'ın Oğlu Selahattin Efendi'nin Evrak ve Yazıları I. Cilt V. Murad ile Cleanthi Scalieri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Edhem Eldem, *Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları II. Cilt Hatırat ve Belgeler (Mukayyet),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Hayreddin [Nedim Göçen], *Vesaik-i Tarihiyye ve Siyasiyye*, II, İstanbul 1326.

Hugo, Victor *Napoleon The Little*, Londra 1852.

Hugo, Victor, *Napoléon Le Petit*, Londra 1852.

Kara, Gülnar, *Polonezköy'ün Kurucularından Çaykovski Mehmed Sadık Paşa'nın Osmanlı Anıları*, Kömen Yayınları, Konya 2016.

Kérarty, Comte Èmile de, *Mourad V (1840-1878),* Paris 1878.

La Bédollière, É. [Émile] de, *Sébastopol Histoire De La Guerre D'orient,* Paris Tarihsiz.

Lady Hornby, *Constantinople During The Crimean War,* London 1863.

Le Prince Napoléon, *La Vérieté A Mes Calomniateurs,* Paris 1871.

Le Prince Napoléon, *Napoléon et Ses Déctrecteurs,* Paris 1887.

Mabeyin Başkâtibi Mehmet Atıf Efendi, *Hatıra-i Atıf,* haz. Nurettin Gemici, Hikmet Toker, İstanbul 2016.

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat,* I, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1326.

Mehmed Galib Bey *Sadullah Paşa Yahut Mezardan Nidâ*, haz. Nazir Akalın, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.

Mehmed Memduh, *Hal'ler İclâslar*, İstanbul 1329.

Mehmed Memduh, *Mir'at-ı Şuunat,* İzmir 1328.

Mehmed Süreya, *Sicill-i Osmanî,* II, Haz. Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996

Melek Hanım, *Thirty Years In The Harem,* Gorgias Press, New Jersey 2005.

Midhat Paşa, *Mir'at-ı Hayret*, yay. Ali Haydar Midhat, İstanbul 1325.

Mrs. Walker, *Eastern Life And Scenery With Excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete And Roumania,* I, London 1886.

Muharrerât-ı Nâdire, haz. Ali Aktan, TTK, Ankara 2018.

Osman Bey (Vladimir Andrejevich), *Les Femmes en Turquie,* Paris 1883.

Osmanlı Hanedan Defterleri 1909-1922, çev. Salih Kahriman, ed. Prof. Dr. Ayşe Melek Özyetgin, Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2018.

Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri, 8, haz. Mehmet Arslan, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2011.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986.

Poole, Stanley Lane, *The People of Turkey: Twenty Years' Residence Among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians*, I, II, London 1878.

Porter, James, *Turkey: It's History and Progress*, II, London 1854, s.207.

Rousseau, J. J., *Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique*, Amsterdam 1848.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1263; 1264; 1265; 1268; 1269; 1270; 1273; 1274; 1275; 1304.

Saz, Leyla, *Harem'in İçyüzü*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.

_____, *The Imperial Harem of the Sultans*, çev. Landon Thomas, Hill Yayın, İstanbul 2001.

Senior, Nassau W. [William], *A Journal Kept In Turkey And Greece In The Autumn of 1857 And The Beginning of 1858*, London 1859.

Süleyman Paşa, *Hiss-i İnkılap Yahut Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hamis'in Cülusu*, İstanbul 1326.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Hatt-ı Rikkat Padişah Hanımları ve Kızlarının El Yazıları*, İstanbul 2016.

The Famine in Asia Minor Its History, Compiled from The Pages of The "Levant Herald", Constantinople 1875.

Thirty Years In The Harem or The Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kibrizli-Mehemet-Pasha, London 1872.

Thouvenel, L., *Trois Années De La Question D'orient*, Paris 1897.

Traités Protocoles, Lois, Règlements et Documents Divers, Annexés au Contre-Mémoire Ottoman, Constantinople 1911.

Ubicini, A., *La Turquie Actuelle*, Paris 1855.

_____, *1855'te Türkiye*, I, çev. Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

_____, *Lettres Sur La Turquie*, I, Paris 1851.

Uşaklıgil, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, haz. Abdullah Uçman, YKY, İstanbul 2019.

Vak'a-Nüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi, IX, yay. Münir Aktepe, İstanbul 1964.

Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, X, haz. M. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1988.

Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, XIV, haz. M. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1991.

Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, XV, haz. M. Münir Aktepe, TTK, Ankara 1993.

Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, IX, yay. M. Münir Aktepe, İstanbul 1984.

Vapereau, G., *Dictionnaire Universel Des Contemporains*, Librairie De L. Hachette, Paris 1861.

Wanda, *Souvenenirs Anecdotiques Sur La Turquie (1820-1870)*, Paris 1884.

Wasburn, George, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, New York 1905.

Marx, Karl, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, çev. Daniel De Leon, New York, 1898.

3. İkinci El Kaynaklar ve Araştırmalar

Açba, Harun, *Kadınefendiler {1839-1924}*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2007.

Aksüt, Ali Kemalî, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, İstanbul 1944.

Akyıldız, Ali, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, İstanbul 2017.

_____, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015.

_____, *Nazime Aydın ve Dindar Bir Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

Alderson, Anthony Dolphin, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, (çev. Şefaettin Severcan), İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, TTK, Ankara 1997.

Badem, Candan, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Brill, Leiden ve Boston 2010.

Bloch, Marc, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Brookes, Douglas Scott, *The Concubine, The Princess and The Teacher*, University of Texas Press, Austin 2008.

Çelik, Yüksel, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa II. Mahmud Devri'nin Perde Arkası*, TTK, Ankara 2013.

Çelik, Zeynep, *The Remaking of Istanbul*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1993.

Dânişmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

Davis, Fanny, *Osmanlı Hanımı-1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: YKY, 2006.

Demir, Alperen, *Çerkes Hasan Vakası Davranma Serasker!*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2018.

Eldem, Edhem, *Death In Istanbul Death And Its Rıtuals In Ottoman-Islamıc Culture*, Ottoman Bank Archives and Research Centre, İstanbul 2005.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktay, Homer Kitabevi, İstanbul 2006.

Gövsa, İbrahim Aleaddin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, Tarihsiz.

Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, I-II-III-IV, London 1921-1932.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, I-II-IV, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

İrtem, Süleyman Kâni, *Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilâli*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.

Karabekir, Kâzım, *Hayatım*, YKY, İstanbul 2020.

_____, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, YKY, İstanbul 2019.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK, Ankara 2010.

Kırlı, Cengiz, *Sultan ve Kamuoyu Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Kırpık, Cevdet, *Haremin Son Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1958.

Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İSİS, İstanbul 1999.

Kürkman, Garo, *Armenian Painters in the Ottoman Empire, 1600-1923*, II, Matusalem Consulting and Publishing, İstanbul 2004.

Mehmed Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı*, İstanbul 1338.

Onaran, Burak, *Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, çev. Saadet Özen, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlar'dan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1983.

Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeleri 1841-1918 Ottoman Financial Statistics Budgets, c.7, haz. Tevfik Güran, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s.100.

Osmanoğlu, Osman Selahaddin, Jamil Adra, Edhem Eldem, *Genealogy of The Imperial Ottoman Family*, ISIS Press, İstanbul 2011.

Öztuncay, Bahattin, *Hanedan ve Kamera*, Aygaz ve Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul 2011.

_____, *Hatırâ-i Uhuvvet*, Aygaz, İstanbul 2005.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Pazan, İbrahim, *Padişah Anneleri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2007.

Perot, Jacques, Frédéric Hitzel, Robert Anhegger, *Hatice Sultan ile Melling Kalfa*, çev. Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Ponting, Clive, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, İstanbul 2011.

Poole, Stanley Lane, *The Life of The Right Honourable Stratford Canning*, II, London 1888.

Roberts, Mary, *Intimate Outsiders: The Harem in Ottoman and Orientalist Art and Travel Literature*, Duke University Press, Durham 2007.

Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2008.

Seignobos, Charles, *Histoire Politique de l'Europe Contemporaine 1814-1896*, Paris 1897.

Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI, TTK, Ankara 2011.

Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw, *History of The Ottoman Empire and Modern Turkey*, II, Cambridge University Press, New York 2002.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Stanley Lane-Poole, *The Life of The Right Honourable Stratford Canning*, I-II, London 1888.

Strachey, Lytton, *Eminent Victorians*, New York 1918.

Şakir, Ziya, *Çırağan Sarayı'nda 28 Sene V. Murad'ın Hayatı*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011.

Şehsuvaroğlu, Halûk Y., *Boğaziçine Dair*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1986.

_____, *İstanbul Sarayları (Yapı ve Kredi Bankası'nın 10. Yıldönümü Hatırası)*, İstanbul 1954.

_____, *Sultan Aziz Hayatı-Hal'i-Ölümü*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul 2011.

Şeni, Nora, *Marie ve Marie Konstantiniye'de Bir Mevsim 1856-1858*, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Fermanları Ottoman Fermans*, Ankara 2003.

Terzi, Arzu, *Bezmiâlem Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

_____, *Saray İktidar Mücevher*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Türk Ansiklopedisi, XVII, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1969.

Uluçay, Çağatay, *Harem II*, TTK, Ankara 1992.

_____, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, TTK, Ankara 1992.

_____, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, TTK, Ankara 2000.

_____, *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dâir Vesikalar*, TTK, Ankara 1987.

_____, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara 2014.

_____, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, TTK, Ankara 1956.

Virginia Woolf, *Granite and Rainbow*, London 1915.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, I-II, YKY, İstanbul 2008.

4. Sözlükler

Graglia, C., *The New Pocket-Dictionary of the Italian and English Languages*, Leghorn 1818.

Kepeci, Kâmil, *Tarih Lûgati*, İstanbul 1952.

Koçu, Reşat Ekrem *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967.

Millhouse, John, *English-Italian and Italian-English Dictionary*, II, London 1866.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-II, MEB, İstanbul 1993.

Redhouse Sözlüğü Türkçe/Osmanlıca-İngilizce, Redhouse Yayınevi, İstanbul 2017.

Redhouse, J.W. [James William], *A Lexicon, English and Turkish*, Constantinople 1884.

Sertoğlu, Midhat, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958.

Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Dersaadet 1317.

_____ , *Resimli Kamus-ı Fransevî*, İstanbul 1322.

Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (Sprachgeschictliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen)*, II, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Viyana 2009.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, II, TDK, Ankara 1998.

5. Tezler

Çömlekçi, Aynur *Sultan V. Murad'ın 93 Günlük Saltanatı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019.

Erdem, Yasemin Tümer, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi (1839-1908)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

Giz, Adnan, *Osmanlı Prensesleri A-G*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, İstanbul 1950.

Kahya, Özge, *Sultan Abülmecid'in Kızı Mediha Sultan'ın Hayatı (1856-1928),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Karahüseyin, Güller, "Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümâyûnları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

Karaer, Nihat, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003.

Morkoç, Esma Özçelik, *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşı Hüseyin Efendi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

Satı, İbrahim *Sultan V. Murad'ın Hayatı ve Kısa Saltanatı (1840-1904),* Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2020.

Sunay, Serap, *Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868),* Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Afyon 2015.

Şafak, Nurdan, *Bir Tanzimat Bürokratı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891),* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2006.

Turğut, Kerem *Şehzadeliğinden Tahttan İndirilişine Kadar V. Murad'ın Borçları Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

6. Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

A. M. E. "Hatice Sultan Sarayı ve Melling", *Resimli Tarih Mecmuası,* III/35, (1952), s.1837-1840.

Ahmed Refik [Altınay], "Osmanlı Tarihinde Kadın", *Yeni Mecmua*, 25, (17 Teşrinevvel 1918), s.249-252.

_____, "Doktor Spitser'in Hatıratı", *TOEM*, Sayı: 34, 1 Teşrinevvel 1331.

Aktepe, Münir, "Ahmed Lutfi Efendi", *DİA*, c.2, (1989), s.97-98.

Akyıldız, Ali, "Müsrif, Fakat Hayırsever: Pertevniyal Valide Sultan", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLVII, (2016), s.307-352.

_____, "19. Yüzyıl Belgelerinde Hicrî Takvim Sorunu: Hicrî Tarihler Doğru Zamanı Mı Gösterir?", *Toplumsal Tarih*, 326, (2021), s.50-55.

Albayrak, Gökçen "Agop Köçeoğlu: Bir Sarrafın Terekesinden Okunanlar Ve Okunmayanlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 41, (2019), s.155-222.

Albert Thomas, "Napoleon III", *The Encyclopaedia of Britannica*, XIX, (1911), 211-216.

Ali Fuad [Türkgeldi], "Fuad Paşa'ya Ait Fırakâtın Mabadı", *Servet-i Fünun,* 22 Eylül 1927, s.298-299.

_____, "Tarihi Fıkralar", *Servet-i Fünun*, 25 Ağustos 1927, s.233-235.

Aydın, Mehmet Âkif , "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, III, (1982), s.1-12.

_____, "Mehr", *DİA*, c.28, (2003), 389-391.

Aydüz, Salim, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", *Belleten*, LXX/257, (2006), s.1-96.

Azamat, Nihat, "Âdile Sultan", *DİA*, c.1, (1988), s.382-383.

Beydilli, Kemal, "Âli Paşa, Mehmed Emin", *DİA*, II, (1998), s.425-426.

_____, "Mustafa Reşid Paşa", *DİA*, c.31, (2006), s.348-350.

Çakır, Baki, "Kese", *DİA*, EK-2, (2019), s.42-43.

Çelik, Yüksel, "Tanzimat'ın İlânı, Liberal ve Muhafazakâr Kanatlar Arasındaki Nüfuz Mücadelesi (1839-1855)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 19, (2008), s.283-311.

Delehaye, Hippolyte, "Hagiology", *Encyclopedia Britannica*, c.12, (1910), s.816-817.

Durmuş, İsmail, "Tabakat", *DİA*, c.39, (2010), s.288-290.

Ebuzziya [Tevfik], "Reşid Paşa Hakkında", *Mecmua-i Ebuzziya*, Sayı: 120, 18 Zilkade 1329 [10 Kasım 1911] , s.96-105.

Eldem, Edhem, "Fatma Sultan ve Koca Reşid Paşazade Ali Galib Paşa", *Toplumsal Tarih*, 183, (Mart 2009), s.8-9.

Frank, Katherine, "Experiments with Truth: Writing Biography Today", *India International Centre Quarterly*, XXIV/4, (1997), s.1-12.

Frédérick Hitzel, "Melling ve Hatice Sultan Mektuplaşması", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim*, der. Hidayet Yavuz Nuhoğlu, IRCICA, İstanbul 2001, s.221-225.

Güran, Tevfik, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40, (1998) s.75-95.

Gürsel, Seyfettin, "Osmanlı Dış Borçları", *Osmanlı*, III, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.389-399.

H. İbrahim Şener, "Eşref-i Sâat", *DİA*, c.11, (1995), s.476-477.

Hut, Davut, "Veliaht Murad-Yeni Osmanlılar İlişkisinde Fikirtepe V. Murad Köşkü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 20, (2009), s.101-142.

İnalcık, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, XXVIII/112, (1964), s.623-690

Karakaya, Fikret, "Lavta", *DİA*, c.27, (2003), s.113-114.

Kuran, Ercümend, "Reşid Paşa", *İA*, c.9, (1964), s.701-705.

Küçük, Cevdet, "Abdülmecid", *DİA*, c.1, (1988), s.259-263.

_____, "Murad V.", *DİA*, c.31, (2006), s.183-185.

Küçükhasköylü, Nurdan, "Osmanlı Sarayında Ermeni Ressamlar: Manas Ailesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28/1, (2011) s.165-181.

Kütükoğlu, Mübahat, "Sicill-i Ahval Defterleri'ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12, (1998), s.141-157.

Leyla [Saz] Hanım, "Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatinden Avdetlerinde Gördüklerim", *Vakit*, 7 Nisan 1921.

_____, "Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han Hazretlerinin Avrupa Seyahatinden Avdetlerinde Gördüklerim II", *Vakit*, 11 Nisan 1921.

_____, “Fatma Sultan’ın Lohusa Cemiyeti”, *Vakit*, 28 Mart 1921.

_____, “Fatma Sultan’ın Lohusa Cemiyeti II”, *Vakit*, 2 Nisan 1921.

Muammer Demirel, “Bezmiâlem Valide Sultan School: Darülmaârif”, *Middle Eastern Studies*, 45/3, (2009), s.507-516.

Onaran, Burak, “Kuleli Vakası Suikast Planlarının Politik Anlamı”, *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)*, ed. Kemal Kahraman, İlona Baytar, İBB Kültür A.Ş., İstanbul 2015, s.257-267.

Ongunsu, A.H. [Ahmet Hamit], “Abdülmecid”, *İA*, I, (1978), s.92-94.

_____,“Âli Paşa”, *İA*, I, (1978), s.335-340.

Osmanoğlu, Ayşe, “Babam Sultan Hamit”, *Hayat*, 3, (1956), s.8-9.

Örik, Nahid Sırrı, “V. Murad’ın Kızları”, *Tarih Dünyası*, 22, (1951), s.935-938.

_____, “Son Damatlar”, *Resimli Tarih Mecmuası*, 25, (1952), s.1212-1216.

Işıkçıus, Sevtap, “Osmanlı Modernleşme Sürecinde ‘Havadis Jurnalleri’ Sultan ve Kamuoyu”, *Toplumsal Tarih*, 187, (2009), s.14-19.

Pamuk, Şevket, “Kuruş”, *DİA*, c.26, (2002), s.458-459.

Roderick H. Davison, “The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire”, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923 The Impact of the West*, University of Texas Press, Austin 1990, s.133-165.

Sunay, Serap, “Bir Sadrazam Konağının Değişim ve Dönüşümü: Mercan’da Âlî Paşa Konağı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV/1, (2020), s.261-296.

_____ , “Tanzimat Meclisi’nde Görülen İlk Rüşvet Davası: “Tatbik-i Mühür” Meselesi ve Perde Arkası”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33, (2015), s.85-112.

Şehsuvaroğlu, Halûk Y, “Baltalimanı Sarayı Hakkında”, *Akşam*, 26 Ocak 1952, s.5.

_____, “Baltalimanı Sarayı”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 129, (1952), s.8.

_____, “Atiye Sultan” *Resimli Tarih Mecmuası*, III/25, (1952), s.1200-1202.

_____, “Sultan V. Murad”, *Resimli Tarih Mecmuası*, I/10, s.364-366.

_____,"Sultan Mecid'in Küçük Kızı Fatma Sultan", *Resimli Tarih Mecmuası*, 24, (Aralık 1951), s.1150-1151.

Şener, H. İbrahim, "Eşref-i Sâat", *DİA*, c.11, (1995), s.476-477.

Tuncer, Şaduman, "Padişah Kızlarının Küçük Yaşlarda Yaptıkları Şeklî Evlilikler: III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan Örneği", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Yıl 21, Sayı 43, s.67-108.

Uçan, Lâle, "Dolmabahçe Sarayı'nda Çocuk Olmak: Sultan Abdülaziz'in Şehzâdelerinin ve Sultanefendilerinin Çocukluk Yaşantılarından Kesitler", *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 14, (2019), s.229-258.

Uluçay, Çağatay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, (1958), s.199-213.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası" *Belleten*, VIII/29, (1944), s.71-118.

_____, "Beşinci Murad İle Oğlu Selahaddin Efendiyi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan Sarayına Girmek İsteyen Şahıslar", *Belleten*, VIII/32, (1944), s.589-597.

_____, "Çerkes Hasan Vak'ası", *Belleten*, IX/33, (1945), s.89-133.

_____, "Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü", *Belleten*, X/37, (1946), s.195-206.

_____, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedavisine ve Ölümüe Ait Rapor ve Mektuplar, 1876-1905", *Belleten*, X/38, (1946), 317-367.

Ünver, Metin, "Wanda Ya Da Mehmed Sadık (Çayka) Paşa'nın Türkiye Anekdotları", *Tarih Dergisi*, 65, (2017), s.99-118.

Woodhead, Christine, "Şehnâmeci", *DİA*, c.38, (2010), s.456-458.

7. Süreli Yayınlar

7.1 Almanca

-Illustrerte Zaitung

7.2. Türkçe

-Akşam

-Basiret

-Ceride-i Havadis

-Sabah

-Servet-i Fünun

-Takvim-i Vekayi

-Tarik

-Vakit

-Vicdan

7.3. İngilizce

-Aberdeen Herald and General Advirtiser

-Alloa Advirtiser

-Daily News

-Frank Leslie’s Newspaper

-Hull Packet

-Inverness Courier

-Lloyd’s Weekly Newspaper

-London Evening Standart

-New York Daily Tribute

-Saint James’s Chronicle

-The Atlas

-The Belfast News

-The Illustrated London News

-The Levant Herald

-The Morning Chronicle

-The New York Herald

-The Oriantel Advertiser

-The Paisley Herald and Renfrewshire Advirtiser

-The Sun

-The Times

7.4. Fransızca

-Journal de Constantinople

-Journal Des Débats

-Journal des Villes et des Campagnes

-L'assamblée Nationale

-L'Illustration

-L'Osmanli

-La Courrier de La Rochelle

-La Gazette de France

-La Patrie

-La Press

-La Turquie

-Le Constitutionnel

-Le Journal Des Coiffeurs

-Le Moniteur Universel

-Le Pays

-Le Siècle

-Phare de la Loire